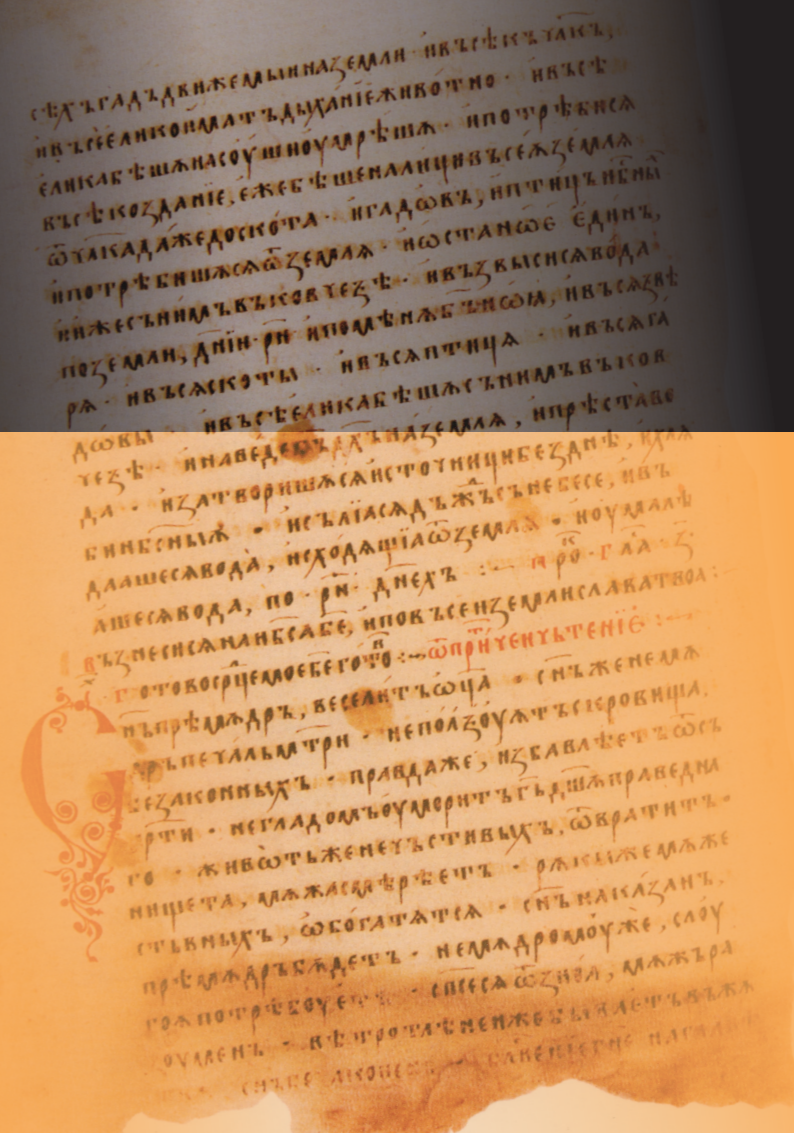

Konštantínove listy Constantine's Letters

КОНСТАНТИНОВА ПИСМЕНА

Konštantínove listy 7 / 2014

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva
Konštantína a Metoda

Medzinárodný vedecký časopis /
International scientific journal

Konštantínove listy / Constantine's Letters
7 / 2014

Šéfredaktor / Editor in Chief
doc. PhDr. Peter Ivanič, PhD.
e-mail: pivanic@ukf.sk

Redakčná rada / Editorial Board
prof. ThDr. Viliam Judák, PhD. (Slovakia)
prof. PhDr. Alexander T. Ruttikay, DrSc. (Slovakia)
prof. Maja Jakimovska Tošič, PhD.
(Republic of Macedonia)
prof. PhDr. Jozef Vladár, DrSc. (Slovakia)
doc. Dimo Češmedžiev, PhD. (Bulgaria)
doc. PhDr. Martin Hetényi, PhD. (Slovakia)
doc. PhDr. Ing. Miroslav Glejtek, PhD. (Slovakia)
assoc. prof. PhDr. Zvonko Taneski, PhD.
(Republic of Macedonia)
PhDr. et Mgr. Jakub Zouhar, Ph.D. (Czech Republic)
PhDr. Karel Maráz, Ph.D. (Czech Republic)
Mgr. Martin Husár, PhD. (Slovakia)
Mgr. Martina Lukáčová, PhD. (Slovakia)

Technický redaktor / Sub-editor
PhDr. Ľuboslav Horvát
doc. PhDr. Peter Ivanič, PhD.

Jazyková úprava / Proofreading
Mgr. Martina Lukáčová, PhD.

Preklad do anglického jazyka (zhrnutie) /
English translation (summaries)
PhDr. Mária Kiššová, PhD.

Adresa redakcie / Office Address

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva
Konštantína a Metoda
Štefánikova 67, 949 74 Nitra
tel.: +421 37 6408 503, fax.: +421 37 6408 387
e-mail: ukm@ukf.sk

Všetky štúdie sú recenzované.
All articles are peer-reviewed.

Náklad / Copies 200

Publikáciu podporili
Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR
Nitriansky samosprávny kraj
Mesto Nitra

ISSN 1337-8740

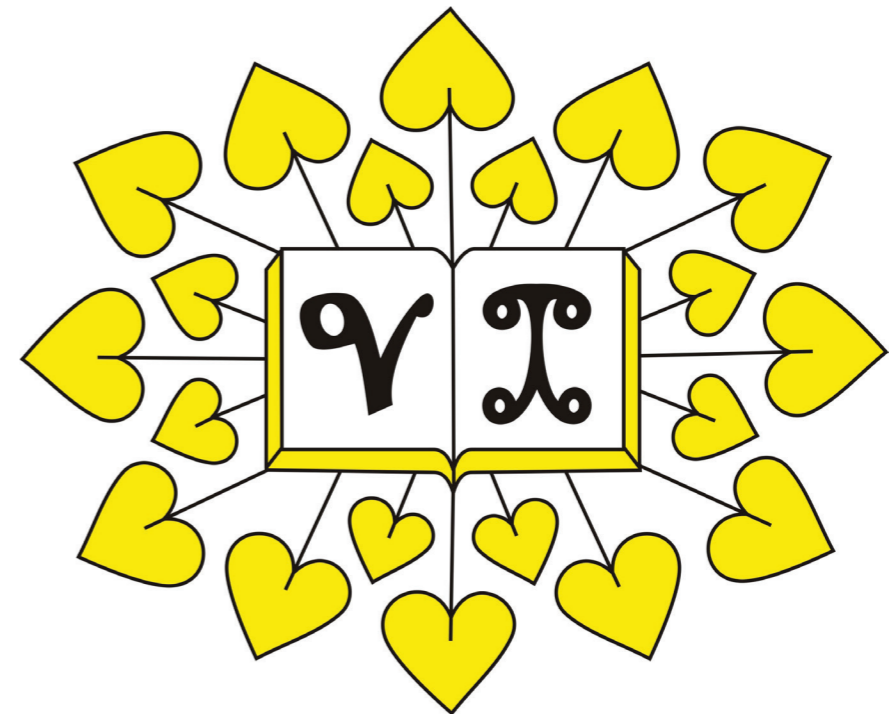
Na obálke sa nachádza obrázok
z Macedónskeho triódu zo 14. storočia
Na obálke je použitý staroslovienský font
INICIAL, ktorý vytvoril prof. dr. Ljupčo
Mitrevski.

Konštantínove listy sú indexované v databázach
International medieval bibliography a EBSCO

The journal Constantine's Letters is indexed
in International Medieval Bibliography and
EBSCO databases.

Pokyny pre publikovanie článkov v Konštantí-
nových listoch sú dostupné na webovej
stránke: <http://www.ukm.ff.ukf.sk/?p=926>

Publication Guidelines for Constantine's
Letters are available on the following website:
<http://www.ukm.ff.ukf.sk/eng/?p=111>

OBSAH / TABLE OF CONTENTS

Články / Articles

- Peter Ivanič – Martina Lukáčová: Historicko-geografický kontext misí solúnskych bratov (Cesty Sv. Konštantína-Cyrila a Metoda do roku 867) / Historical-Geographical Context of the Solun Brothers' Missions (Journeys of Sts. Constantine-Cyril and Methodius until 867) / 2 /
- Michal Holeščák: Strelné zbrane východného pôvodu na území Slovenska v neskorom 9. a v 10. storočí / Ranged Weapons of Eastern Origin in the Late 9th and 10th Centuries / 14 /
- Marek Ďurčo: Hradniansky archidiakonát v Nitrianskej diecéze do roku 1526 / Arch-deanery of Hradná in the Diocese of Nitra until 1526 / 23 /
- Zvonko Taneski: Vzájomné hľadanie identity: slovensko-macedónske literárne, kultúrne a jazykové kontakty v 20. storočí a v súčasnosti / Reciprocal Exploration of Identity: Slovak-Macedonian Literary, Cultural and Linguistic Relations in the 20th Century and Beyond / 61 /
- Jakub Zouhar: Prehľad cirkevnej historiografie v Českej republike v novom tisícročí / The Survey of Church Historiography in the Czech Republic in the New Millennium / 73 /
- Peter Žeňuch: O nevyhnutnosti komplexného a interdisciplinárneho slavistického výskumu slovenskej kultúry / On the Significance of the Complex and Interdisciplinary Slavic Research of Slovak Culture / 90 /
- Jozef Brunclík: Polyvalentnosť ako konštrukt básnických svedectiev Jána Motulka / Polyvalence as a Model of Ján Motulka's Poetic Testimonies / 97 /

Recenzie / Book reviews

- Marta Mácelová: Slovania vo Zvolenskej kotline (*Peter Ivanič*) / 118 /
- Илија Велев: Византиско-Македонски Книжевни Врски (*Peter Ivanič*) / 118 /
- Maja Jakimovska-Toshic: Literary and Cultural Models in Macedonian Medieval Literature: Literary-Research Studies (*Martina Zajíčková*) / 119 /
- František Čajka: Církevněslovanská legenda o svatě Anastázii (*Martina Chromá*) / 120 /
- Martin Homza – Ján Lukačka – Neven Budak (eds.): Slovakia and Croatia: Historical Parallels and Connections (until 1780) (*Zuzana Hasarová*) / 122 /
- Peter Žeňuch: Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии / Pramene k byzantsko-slovanskej tradícii a kultúre na Slovensku : Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae IV (*Martin Hetényi*) / 123 /
- Peter Žeňuch– Elena S. Uzeňova – Katarína Žeňuchová (eds.): Jazyk a kultúra na Slovensku v slovanských a neslovanských súvislostiach (*Martin Hetényi*) / 125 /
- Dušan Škvarna – Adam Hudek: Cyril a Metod v historickom vedomí a pamäti 19. a 20. storočia na Slovensku (*Zuzana Hasarová*) / 127 /
- Valentina Mironska-Hristovska: Literary Studies of Macedonian Identity (*Martina Zajíčková*) / 128 /
- Angela Frattolillo: L'identità italiana nella Trieste asburgica (*Martina Lukáčová*) / 129 /
- Nataša Avramovska: Čitatelska čítanka / Reader's Reader (*Igor Tyšš*) / 130 /

Správy / Chronicle

/ 132 /

HISTORICKO-GEOGRAFICKÝ KONTEXT MISIÍ SOLÚNSKÝCH BRATOV (CESTY SV. KONŠTANTÍNA-CYRILA A METODA DO ROKU 867)

Historical-Geographical Context of the Solun Brothers' Missions (Journeys of Sts. Constantine-Cyril and Methodius until 867)

Peter Ivanič – Martina Lukáčová

Abstract: *IVANIČ, Peter – LUKÁČOVÁ, Martina. Historical-Geographical Context of the Solun Brothers' Missions (Journeys of Sts. Constantine-Cyril and Methodius until 867).* In the Middle Ages travelling was lengthy, dangerous and expensive; long-distance travels were therefore not as frequent as they are today. Travellers were mostly traders, soldiers, artists, diplomats and missionaries. Byzantine scholars and saints, Constantine the Philosopher and his brother Methodius may be included in the two latter categories. The natives of Thessaloniki made several journeys in the second half of the 9th century. The study focuses on their missions to the Arabs, the Khazars, to Great Moravia, and, finally, to Rome in 867, which was their last joint mission. The paper suggests possible routes and chronology of the journeys the brothers made during the studied period.

Key words: *St. Constantine-Cyril, St. Methodius, Khazars, Great Moravia, Venice, Rome, mission*

Abstrakt: *IVANIČ, Peter – LUKÁČOVÁ, Martina. Historicko-geografický kontext misií solúnskych bratov (Cesty Sv. Konštantína-Cyrila a Metoda do roku 867).* Cestovanie v stredovekej Európe bolo zdĺhavé, nebezpečné i finančne náročné, a preto sa ľudia presúvali na dlhšie vzdialenosti menej často ako v súčasnosti. Väčšinou išlo o obchodníkov, vojakov, umelcov, diplomatov a misionárov. Práve k posledným dvom uvedeným kategóriám možno zaradiť významných byzantských vzdelancov a neskôr svätcov Konštantína Filozofa a jeho brata Metoda. Obaja rodáci z Thessaloník v druhej polovici 9. storočia uskutočnili viaceré cesty. V príspevku sledujeme konkrétne misie k Arabom, Chazarom, na Veľkú Moravu a nakoniec ich poslednú spoločnú púť do Ríma v roku 867. Zamerali sme sa na určenie možných trás a časové obdobie, za ktoré mohli skúmané cesty zdolať.

Kľúčové slová: *sv. Konštantín-Cyryl, sv. Metod, Chazari, Veľká Morava, Benátky, Rím, misia*

Sv. Konštantín-Cyryl spolu s bratom Metodom nepatrili len medzi popredných intelektuálov, kresťanských misionárov a diplomatov svojej doby, ale ako dokladajú písomné pramene o ich živote a diele, možno ich zaradiť aj medzi významných stredovekých cestovateľov. A práve na túto menej prebádanú dimenziu ich životných osudov sa chceme v našom príspevku zamerať. Pozornosť sme sústredili na dlhšie cesty, ktoré mali absolvovať k Arabom, Chazarom, na Veľkú Moravu a nakoniec do Ríma, kde sv. Konštantín-Cyryl napokon ukončil svoju životnú púť. Predovšetkým sme sa snažili vytýčiť konkrétnu trasu ich cesty, priblížiť doterajšie názory na jej ciele a trvanie samotného cestovania.

Prvá misia Konštantína

Konštantín Filozof sa zapojil do diplomatickej činnosti svojej vlasti už zrejme v mladom veku. Svedčila by o tom zmienka v *Živote Konštantínovom*, kde sa píše, že bol vyslaný k Aragénom, teda Arabom, keď mal 24 rokov. Predpokladá sa, že cesta sa uskutočnila v roku 850 alebo 851 a jej

cieľom bola Samarra severne od Bagdadu, ktorá bola v rokoch 836 až 892 sídlom kalifa. Z arabských prameňov sa o byzantskom posolstve dozvedáme až v rokoch 855/856, a preto o účasti Konštantína na misii k Arabom vedú odborníci neustále diskusie.¹ Zástancom tvrdenia o existencii cesty k Arabom v roku 851 bol napríklad František Dvorník.² Naposledy k tomu zaujal stanovisko vo svojej najnovšej knihe venovanej solúnskym bratom popredný český byzantológ Vladimír Vavřínek, ktorý vzhľadom na súdobú politickú situáciu a prebiehajúce boje medzi Byzanciou a Arabmi v Malej Ázii vyslovuje pochybnosť o jej uskutočnení.³ V prípade uskutočnenia misie možno predpokladať niekoľko jej cieľov. Podľa zachovaných správ sa Konštantín okrem teologických a vedeckých dišpút rovnako dôkladne venoval aj diplomatickým záležitostiam.⁴

Ak sa prikloníme k názoru, že posolstvo Samarru navštívilo, jeho členovia sa presúvali určite po súši, ale najprv sa prepravili loďou do Chalkedonu na druhej strane Bosporu. Odtiaľ mohlo pokračovať cez Nikomedeiu (dnes İzmit), Nikaiu (dnes İznik) do Malaginy (dnes medzi mestami Mekece a Geyve). Z tohto mesta viedla dôležitá komunikácia cez Ankyru (dnes Ankara) do Kaisarieie (dnes Kayseri) alebo Sebasteie (dnes Sivas). Odtiaľ sa mohli vydať smerom na Germanikeiu (Kahramanmaraş) alebo Melitene (dnes Malatya). Ďalšou možnosťou bola cesta cez Dorylaion (dnes Eskişehir), Kaborkion, Amorion (blízko dnešnej dediny Hisarköy) do Ikonionu (dnes Konya), odkiaľ jedna dôležitá komunikácia viedla na východ do už spomínanej Kaisarieie a druhá pokračovala na juhovýchod cez byzantské centrá Podandos (dnes Bozanti) a Anazarbos (60 km severovýchodne od dnešnej Adany) do Germanikeiy. Do Samarry mohla cisárova delegácia vyraziť či už z Germanikeie alebo Melitene cez Edessu (dnes Şanlıurfa) a Nisibis (dnes Nusaybin).

Z uvedených možností sa nám ako najpravdepodobnejšia javí trasa cez Nikomedeiu, Nikaiu, Malaginu, Ankyru, Sebasteiu, Melitene cez Edessu do hlavného mesta kalifa. Keď vychádzame z predpokladu, že v stredoveku sa využívali cestné komunikácie, ktoré boli známe v období, keď územie Malej Ázie patrilo pod správu Rímskeho impéria, tak pri určení pravdepodobnej dĺžky trasy sa môžeme oprieť o verejne prístupný projekt Orbis, ktorý je aktuálnym výsledkom pracovného tímu Stanfordskej univerzity. Ide o model komunikačnej siete (suhozemské, námorné a riečne cesty) v dobe rímskej, ktorý reflektuje situáciu po roku 200 n. l. a čiastočne v neskoršom období. Riešitelia projektu pritom vychádzali z dochovaných prameňov. Samotné mapové podklady boli vypracované podľa publikovaných prác R. J. A. Talberta, ktoré sa zakladajú na údajoch uvedených v Antoninskom itinerári a na známej Peutingerovej mape (*Tabula Peutingeriana*). Pri práci s uvedeným modelom je možné vybrať si z rozličných modusov (spôsobov) cestovania – pešo, na mule, na koni, rýchly presun armády atď. Sledujú sa tu rozmanité parametre, ako dĺžka cesty, počet dní a cena cesty, ktorá vychádza z tetrachického cenového ediktu z roku 301.⁵ Do systému sme zadali ako východiskový bod cesty Konštantínopol a konečný bod Nisibis, pretože Samarra v dobe rímskej neexistovala. Pri výbere najrýchlejšej a najkratšej trasy systém označil cestu cez Nikomedeiu, Nikaiu, Malaginu, Ankyru, Sebasteiu, Melitene, Edessu a jej dĺžku určil na 1472 km. Pri zadaní spôsobu cestovania Orbis pri pomalom presune pešo alebo s použitím zvierat vypočítal, že sa cesta dala absolvovať za 51, 3 dňa. Pre porovnanie pri využití koňa ako dopravného prostriedku sa dala

¹ Žitije Konstantína VII. In BARTOŇKOVÁ, Dagmar – VEČERKA, Radoslav (eds.). *Magnae Moraviae fontes historici II : Textus biographici, hagiographici, liturgici*. (ďalej *MMFH II*) Praha 2010, s. 52-53.

² DVORNÍK, František. *Byzantské misie u Slovanů*. Praha 1970, s. 285-287.

³ VAVŘÍNEK, Vladimír. *Cyril a Metoděj mezi Konstantinopolí a Římem*. Praha 2013, s. 61-63.

⁴ TACHIOS, Anthony-Emil N. *Cirillo e Metodio. Le radici cristiane della cultura slava*. Milano 2005, s. 48-50.

⁵ http://orbis.stanford.edu/ORBIS_v1paper_20120501.pdf

tá istá vzdialenosť zvládnuť za 27, 4 dňa.⁶ Pre určenie vzdialenosti medzi dnešným Nusaybinom a Samarrou sme využili webový portál <https://maps.google.com/>, ktorý ako najkratšiu trasu medzi obidvoma mestami vybral komunikáciu cez dnešné iracké mestá Baiji a Tikrit a jej dĺžku stanovil na 452 km.⁷ Norbert Ohler uvádza, že v stredoveku chodec mohol pri rýchlosti štyri až šesť kilometrov za hodinu prejsť za deň od tridsať do šesťdesiat kilometrov a na koni jazdec denne precválal 50 až 60 kilometrov. Obchodník s doprovodom a nákladom prešiel denne 30 až 45 kilometrov.⁸ Keď vychádzame z týchto čísiel, tak byzantské posolstvo trasu z mesta Nisibis do Samarry zvládlo za 7, 5 až 15 dní. Jeho členovia sa zrejme vrátili do Konštantínopola tou istou cestou.

Misia k Chazarom

Pre Konštantína a jeho staršieho brata Metoda prvá spoločná nespochybniteľná diplomatická skúsenosť v službách Byzancie bolo posolstvo, ktoré smerovalo k Chazarom. Jeho hlavnou úlohou pravdepodobne bolo uzavretie alebo obnovenie spojenectva medzi byzantským cisárom a chazarským kaganom. V lete roku 860 totiž Rusi zaútočili priamo na Konštantínopol a ohrozili tak nečakane Byzanciu⁹, a preto sa zrejme cisársky dvor rozhodol najstť spojencov proti nim. Keďže Rusi boli v susedstve Chazarov, Byzantínci sa vzhľadom na predchádzajúce dobré diplomatické vzťahy obrátili práve na nich. Koncom roku 860 sa cisárske posolstvo, ktorého súčasťou boli Konštantín a Metod, vydalo na cestu. Autor *Života Konštantína* uvádza, že najprv zamierili do významného byzantského mesta Chersonu (blízko dnešného Sevastopola) na Kryme. Nepíše sa tu o konkrétnom dopravnom prostriedku, ktoré použili, ale predpokladá sa, že sa plavili loďou¹⁰, pretože cestovanie po súši by trvalo dlhšie a bolo by nebezpečné. V prípade priaznivého počasia bola plavba po mori v tom období najrýchlejším spôsobom presunu. Vtedy Čierne more brádzdili predovšetkým obchodné a transportné lode. Byzantské loďstvo pozostávalo z rôznych typov lodí. V písomných prameňoch sa uvádzajú názvy ako galeai, monēreis, chelandia, karabia a najznámejšie plavidlo tej doby dromos.¹¹ Veľmi dôležité svedectvo o ceste do Chersonu a ďalej k Chazarom poskytuje správa o presune byzantských staviteľov a vojakov pod vedením Petrona Kamatera, ktorí mali za úlohu postaviť pre Chazarov pevnosť Sarkel na rieke Tanais (dnes Don). Plavili sa práve na chelandiách (χελούδια). Po príchode do Chersonu prestúpili na ďalšie lode a pokračovali pozdĺž rieky Don do miesta určenia.¹² Vzhľadom na hrozbu prepadnutia a význam posolstva, ktorého členom boli solúnski bratia, možno skôr predpokladať, že sa plavili vojenskou loďou, ktorá mohla zabezpečiť ich ochranu pred útokmi nepriateľov. V tom období tvorili jadro flotily v Byzancii plavidlá známe pod označením dromón. Išlo o rýchlu vojenskú veslicu s plachtou, ktorá však slúžila aj na prepravu dôležitých vyslancov. Svedčí o tom aj dochovaná

⁶ <http://orbis.stanford.edu/#mapping>

⁷ <https://maps.google.com/>

⁸ OHLER, Norbert. *Cestování ve středověku*. Jinočany 2003, s. 159.

⁹ НАУМЕНКО, В. Е. Византийско-хазарские отношения в середине IX века. In *Khazars / Хазар. Jews and Slavs*. 16. Jeruzalem; Moscow 2005, s. 238.

¹⁰ Žitije Konstantina VIII. In *MMFH II*, s. 59. V *Živote Metodovom* je len krátka zmienka o misii k Chazarom bez konkrétneho údaju o smere a celi cesty. Žitije Mefodija, archiepiskopa Moravjska IV. In *MMFH II*, s. 122.

¹¹ K terminológii pozri PRYOR, John H. – JEFFREYS, Elizabeth M. *The Age of the Dromon. The Byzantine Navy 500 – 1204*. Leiden; Boston 2006, s. 188.

¹² Constantine Porphyrogenitus – De administrando imperio 42. In MORAVCSIK Gyula – JENKINS, Romilly J. H. (eds.). *Constantine Porphyrogenitus – De administrando imperio*. Washington 1967, s. 182–184. Pevnosť Sarkel na žiadosť Chazarov vybudovali byzantskí stavitelia za vlády cisára Teofila (829 – 842) niekedy v rokoch 833 až 838 pri ústí rieky Don do Azovského mora.

správa od pápeža Mikuláša I. (cca 820 – 867) z roku 860, ktorý žiadal byzantského cisára Michala III. (840 – 867) o vyslanie jeho ambasádorov do Ríma práve na dromónoch.¹³ Zrejme takýmto plavidlom sa prepravovali aj byzantskí vyslanci, ktorí z Konštantínopola smerovali v tom istom roku do Chersonu. S veľkou pravdepodobnosťou cestovali popri západnom pobreží Čierneho mora. V tom období bola frekventovaná plavba do Chersonu cez prístavy Debeltos (blízko dnešného Burgasu), Sozopolis (dnes Sozopol), Anchialos (dnes Pomorie), Mesembria (dnes Nesebar), Odessos (dnes Varna), Tomis (dnes Konstanca) k delte Dunaja a následne popri ústí Dnestra a Dnepra na Krym.¹⁴ Z dôvodu prichádzajúcej zimy si v tomto dôležitom byzantskom prístave urobili prestávku. Presná dĺžka plavby a ani ich pobytu na Kryme sa však v dochovaných prameňoch neuvádza. Vladimír Vavřínek predpokladá, že sa tu mohli zdržať od decembra do marca.¹⁵ Tamojší Konštantínov pobyt sa však nespájal s oddychom. Okrem iného sa mu 30. januára 861 podarilo objaviť pozostatky tretieho rímskeho biskupa Klimenta (? – 97/101?, 4. rímsky pápež od 88/92).¹⁶ S príchodom jari, a teda zlepšením podmienok pre plavbu sa mohli vydať vyslanci na ďalšiu etapu svojej púte. *Život Konštantína* obsahuje správu, že Konštantín nasadol do korábu a vydal sa na cestu k Chazarom cez Meotské jazero a prešiel Kaspickými vrátami Kaukazských hôr. Následne sa mal stretnúť s chazarským vyslancom, ktorého úlohou zrejme bolo posolstvo odprevať ku kaganovi.¹⁷ Meotské jazero je staroveký názov pre súčasné Azovské jazero. Pri interpretácii polohy Kaspickej brány Kaukazských hôr nepanuje jednotné stanovisko. Časť bádateľov uvažuje o úžine pri dnešnom Derbente¹⁸, pretože práve v tomto meste na západnom pobreží Kaspického mora chazarský kagan trávil zimu.¹⁹ Väčšina historikov sa však prikláňa k názoru, že ide o Kerčskú úžinu, ktorá bola označovaná v staroveku aj ako Kimerský Bospor. V spomínanom období tu existovala významná grécka osada Pantikapaion.²⁰ Podľa domnienky Františka Dvorníka sa mali byzantskí vyslanci s chazarským vyslancom stretnúť v pevnosti Sarkel na rieke Don.²¹ Následne malo posolstvo cestovať po súši do sídla chazarského kagana, ktorého názov písomné pramene neuvádzajú, čo napokon viedlo k vzniku viacerých hypotéz. Keďže chazarskí vládcovia mali niekoľko sídiel, väčšina bádateľov sa prikláňa k názoru, že stretnutie posolstva s kaganom sa mohlo odohrať v meste Semender (Samandar), ktoré bolo pôvodne hlavné sídlo Chazarskej ríše a v dobe príchodu Konštantína a Metoda ho kagan využíval ako letné sídlo.²² Ďalšia časť odborníkov si myslí, že k stretnutiu mohlo dôjsť vo vtedajšom hlavnom sídle ríše nazvanom Ityl (Itil, Atyl, Atel), ktoré sa nachádzalo v delte Volgy.²³ Ako ďalšiu možnosť spomína Zdeněk Měřinský známu pevnosť Sarkel na rieke Don, ktorá je dnes stotožňovaná s lokalitou Cimľansk na dolnom Done.²⁴ Pri návrate išli cez pustú

¹³ PRYOR – JEFFREYS, *The Age of the Dromon*, s. 166.

¹⁴ DIMITROUKAS, *Reisen und Verkehr*, s. 433.

¹⁵ VAVŘÍNEK, *Cyril a Metoděj*, s. 69.

¹⁶ VAVŘÍNEK, *Cyril a Metoděj*, s. 71.

¹⁷ Žitije Konstantina VIII. In *MMFH II*, s. 61.

¹⁸ DVORNÍK, *Byzantské misie*, s. 85.

¹⁹ TACHIOS, *Cirillo e Metodi*, s. 64.

²⁰ MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu II*. Praha 2006, s. 536.

²¹ DVORNÍK, *Byzantské misie*, s. 85.

²² DVORNÍK, *Byzantské misie*, s. 85. KÚTNIK ŠMÁLOV, Jozef. *Prvý učiteľ slovienského národa. Život Konštantína Filozofa, rehoľným menom Cyril*. Bratislava 1999, s. 71.

²³ MĚŘÍNSKÝ, *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu II*, s. 536.

²⁴ MĚŘÍNSKÝ, *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu II*, s. 536. ПОМАШОВ, Сеґреї Алексеєвич. Историческая география хазарского каганата (V-XIII BB.). Часть IV. и V. In *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, 13, Wiesbaden 2004, s. 214-217.

krajinu s nedostatkom vody, no napriek tomu sa dostali bez ujmy do Chersonu.²⁵ Koncom roka 861 mali byť bratia naspäť v hlavnom meste Byzantskej ríše.²⁶ Z hľadiska splnených zámerov misie k Chazarom možno poukázať predovšetkým na významný teologický a duchovný aspekt, ktorý býva najčastejšie zdôrazňovaný spolu s napredovaním v Konštantínových jazykových znalostiach, no existuje aj domnienka, že posolstvo sa malo pokúsiť zlepšiť pozíciu kresťanov, ktorí žili v Chazarskej ríši.²⁷

V diele *Ottov historický atlas – Slovensko* je trasa posolstva k Chazarom od Konštantínopola cez Čierne more smerom ku Kerčskej úžine a cez Azovské more po rieke Don k Sarkelu znázornená veľmi schematicky.²⁸

Ak zoberieme do úvahy, že je správny predpoklad o smerovaní byzantského posolstva do Semendera, tak sa stretávame s problémom presného lokalizovania tohto chazarského mesta. Arabské pramene totiž uvádzajú, že ležalo 4 dni cesty od dnešného Derbentu a 7 až 8 dní od Itylu. Arabský geograf Al-Muqaddasí (okolo 945/946 – 991) konkrétne spomína, že mesto sa nachádzalo pri mori medzi riekou al-Chazar (dnes Volga) a mestom Bab (dnes Derbent). Semender bol ruskými odborníkmi stotožňovaný s Tarku alebo Andžikale pri Machačkale a podľa znalca nomádskeho národu Leva Nikolajeviča Gumileva zas s lokalitou Šelkovskaja na hornom toku rieky Terek. Existuje však aj hypotéza Murada G. Magomedova, že existovali dva Semendery. Starší Semender ležal podľa jeho názoru v regióne Tarku, ale na konci 7. storočia boli Chazari kvôli vojnám donútení postaviť si nové mesto, ktoré ležalo v oblasti Šelkovskoe.²⁹

Rovnaký problém s presnou identifikáciou nastáva aj v prípade Itylu. Pôvodne sa uvažovalo o okolí dediny Selitrennoje blízko bývalého hlavného mesta Zlatej hordy Sarai-Batu, čo však nepotvrdili archeologické výskumy. Lev Nikolajevič Gumilev prišiel s teóriou, že mesto zničila Volga. Novšie sa uvažuje o veľkom hradisku, ktoré bolo odkryté v tesnej blízkosti dediny Samosdelka južne od Astrachane.³⁰

Zaujímavé informácie o pravdepodobnom trvaní samotnej cesty sa dozvedáme z hebrejsky napísaného listu, ktorý vznikol okolo roku 950. Obsahuje totiž správu o tom, že cesta z Chazarskej ríše do Konštantínopola sa dala zvládnuť po mori za 15 dní. V liste sa spomínajú lode naložené rybami, kožušinami a iným tovarom, ktoré smerovali do hlavného mesta Byzancie.³¹ Podobný údaj sa zachoval aj z neskoršieho obdobia. Francúzsky veľvyslanec Guillaume de Rubrouck (1215 – 1295) absolvoval plavbu od Bosporu cez Sinope, Cherson do Sugdaje (dnes Sudak) medzi 7. až 21. májom 1253, teda za 14 dní.³² Tak rýchlo sa však dalo preplávať len v prípade priaznivého počasia. Konštantín VII. Porfyrogenetos (905/906 – 959, spoluvládca od 908, cisár 913, samostatná vláda 945) vo svojom spise *O spravovaní ríše* zaznamenal, že cesta od Dunaja po Sarkel trvala 60 dní.³³

Ak zoberieme do úvahy, že by byzantské posolstvo k Chazarom cestovalo popri západnom pobreží Čierneho mora k delte Dunaja a následne popri ústí Dnestra a Dnepra najprv do Chersonu, mohla by tak celková trasa merať podľa systému Orbis 1325 km a dala by sa zvládnuť za 27, 2 dňa. Z Chersonu cez Kerčskú úžinu k delte Donu, kde v dobe rímskej existoval prístav Tanais (dnes

²⁵ Žitije Konstantina XII. In *MMFH II*, s. 75.

²⁶ MĚŘÍNSKÝ, *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu II*, s. 537.

²⁷ TACHIOS, *Cirillo e Metodio*, s. 58.

²⁸ Mapa 2. In *Ottov historický atlas*, s. 68.

²⁹ РОМАШОВ, *Историческая география*, s. 191-198.

³⁰ РОМАШОВ, *Историческая география*, s. 202-212.

³¹ DIMITROUKAS, *Reisen und Verkehr*, s. 442-443.

³² DIMITROUKAS, *Reisen und Verkehr*, s. 443.

³³ Constantine Porphyrogenitus – De administrando imperio 42. In MORAVCSIK – JENKINS, *Constantine Porphyrogenitus – De administrando imperio*, s. 184.

Nedvigovka), zobrazil Orbis vzdialenosť 729 km, ktorá sa podľa jeho výpočtu dala preplávať za 10, 5 dňa.³⁴ Z Nedvigovky do dnešnej Samosdelky, kde mohlo existovať v stredoveku mesto Ityl, je to ďalších 796 km.³⁵ Túto vzdialenosť by podľa toho, či cestovali peši alebo na koni, mohli prekonať za čas trvajúci od 13, 2 až 26, 5 dňa. Aj v tomto prípade možno predpokladať, že solúnski bratia so sprievodom použili pri spätočnej trase identickú cestu.

Cesta Konštantína a Metoda na Veľkú Moravu v roku 863

Minulý rok sme si pripomenuli 1150. výročie príchodu misie Konštantína a Metoda na Veľkú Moravu. Hoci je táto udalosť datovaná do roku 863, v odbornej spisbe nie je tento dátum všeobecne akceptovaný. Existuje aj predpoklad, že sa tak mohlo stať až v roku 864.³⁶ V prípade misie na Veľkú Moravu sa viac pozornosti venuje zámerom posolstva Rastislava, či cieľom misie, ktorú sa vtedajší cisár Michal III. a patriarcha Fotios rozhodli vyslať, ako identifikácii presnej trasy, ktorou jej členovia prišli na Moravu. Táto problematika je obsiahnutá predovšetkým v prácach Jozefa Cibulku³⁷, Františka Dvorníka³⁸, Petra Ivaniča a Martina Hetényiho³⁹, Alojza Miškoviča⁴⁰, Jozef Kútніка Šmálova⁴¹, ako aj Vojtěcha Tkadlčíka⁴². Ku trase cesty Konštantína a Metoda sa vyjadrili aj Michal Lacko⁴³, Matúš Kučera⁴⁴ a Zdeněk Měřinský⁴⁵. Cesta solúnskych bratov na Moravu je znázornená na mapách len zriedkavo. Príspevok Josefa Cibulku obsahuje iba jej jednoduchý náčrt.⁴⁶ Na mape v *Ottovom historickom atlase – Slovensko* je cesta na Moravu zakreslená ako trasa z Konštantínopola cez Solún do Draču a ďalej priamo do Benátok cez Jadranské more. Odtiaľ cez Lubľanu a Szombathely na Moravu.⁴⁷ Obdobne je zaznačená táto

³⁴ <http://orbis.stanford.edu/#mapping>

³⁵ <https://www.google.com/maps/dir/Samosdelka,+Astrakhanskaya+oblast%27,+Rusko/Nedvigovka,+Ros+ovskaya+oblast%27,+Rusko/@46.7011367,41.4790665,7z/data=!3m1!4b1!4m1!4m13!1m5!1m1!1s0x41a95d6123e9ba29:0x3d4765305b539f44!2m2!1d47.8385683!2d46.0217555!1m5!1m1!1s0x40e3c2c3552e4633:0xbe05fb6aaa3c4bbe!2m2!1d39.3466667!2d47.2686111!3e2>

³⁶ DEKAN, Ján. *Slovenské dejiny II. Začiatky slovenských dejín a Ríša veľkomoravská*. Bratislava : SAVU, 1951, s. 77. HAVLÍK, Lubomír. Byzantské mise a Veľká Morava. In *Sborník Matice moravské*, roč. 82, 1963, s. 111. KÚTNIK ŠMÁLOV, *Prvý učiteľ slovienského národa*, s. 115.

³⁷ CIBULKA, Josef. Der Zeitpunkt der Ankunft der Brüder Konstantin-Cyrillus und Methodius in Mähren. In *Byzantinoslavica*, roč. 26, 1965, s. 328-334.

³⁸ DVORNÍK, *Byzantské misie*, s. 120.

³⁹ IVANIČ, Peter – HETÉNYI, Martin. Cesta byzantskej misie na Veľkú Moravu z pohľadu českej a slovenskej historiografie. In *Trádia a prítomnosť misijného diela sv. Cyrila a Metoda*. Nitra 2013, s. 74-93.

⁴⁰ MIŠKOVIČ, Alojz. Apoštoli Slovienov. In *Apoštoli Slovienov : Sborník štúdií s obrázkovou prílohou*. Bratislava 1963, s. 55.

⁴¹ KÚTNIK ŠMÁLOV, *Prvý učiteľ slovienského národa*, s. 113-114.

⁴² TKADLČÍK, Vojtěch. Datum príchodu slovanských apoštolů na Moravu. In *Slavia*, roč. 38, 1969, č. 4, s. 546-547. Zmienka o ôsmich dňoch cesty medzi Thessalonikami a Belehradom sa nachádza hneď na začiatku 42. kapitoly v diele *O spravovaní ríše*. Konštantín Porfyrogenetos tu zdôrazňuje, že ide o pokojne absolvovanú cestu. To znamená, že pri rýchlom presune sa dala táto trasa zvládnuť aj rýchlejšie. Constantine Porphyrogenitus – De administrando imperio 42. In MORAVCSIK – JENKINS, *Constantine Porphyrogenitus – De administrando imperio*, s. 182.

⁴³ LACKO, Michal. *Svätý Cyril a Metod*. Siedme vydanie. Trnava 2011, s. 90-91.

⁴⁴ KUČERA, Matúš. *Postavy veľkomoravskej histórie*. Tretie vydanie. Bratislava 2005, s. 115. Pozri KUČERA, Matúš. *Slovenské dejiny I. : Od príchodu Slovanov do roku 1526*. Bratislava 2008, s. 96.

⁴⁵ MĚŘINSKÝ, *České země od príchodu Slovanů po Velkou Moravu II*, s. 278-279.

⁴⁶ CIBULKA, Der Zeitpunkt der Ankunft, s. 324.

⁴⁷ Mapa 2. In KRŠÁK, Pavol (ed.). *Ottov historický atlas – Slovensko*. Praha 2009, s. 68.

cesta aj v publikácii *Pravdivý příběh byzantských věrozvěstů Konstantina a Metoděje s podtitulom Křesťanství na Velké Moravě a byzantská misie* od Ludka Galušku a Miroslava Vaškových.⁴⁸ Predpokladané trasy cesty Konštantína a Metoda znázorňuje aj obrázok v článku Mateja Ruttkaya v zborníku s názvom *Bratia, ktorí menili svet – Konštantín a Metod*.⁴⁹ Vo svojich posledných prácach Vladimír Vavřínek tiež uverejnil mapy, ktoré znázorňujú predpokladané smery putovania solúnskych bratov.⁵⁰

Z doteraz publikovaných hypotéz⁵¹ o trase cesty, spôsobe cestovania, ako aj vzdialenostiach sa domnievame, že byzantská misia mohla vyraziť z hlavného mesta byzantskej ríše po spojnici Via Egnatia, ktorá viedla až do dnešného Draču (Dyrrachion) a Apollonie a slúžila pôvodne pre vojenské účely. V 8. až 10. storočí jej význam upadol vďaka častým vpádom Slovanov, Avarov a Bulharov na Balkán, a preto byzantské diplomatické delegácie k franským panovníkom uprednostňovali plavbu po mori smerom do Ríma alebo Benátok. V časoch mieru však bola Via Egnatia bezpečná. Z písomných prameňov sa dozvedáme o dôležitých posolstvách z rokov 869/870, ktorých cieľom bol Konštantínopol. Prvé zastupovalo Ludovíta II. Nemca a na jej čele bol Anastázus Bibliotekár. Cisárova delegácia sa vydala na cestu v novembri 869 a do Konštantínopola prišla 26. alebo 27. februára 870. Druhé posolstvo vyslané pápežom Hadriánom II. bolo na cestách od 10. júna do 15. septembra 869. Jeho členovia sa zrejme presúvali aj po Via Egnatia, pretože sa zastavili v Thessalonikách. Obidve delegácie opustili Konštantínopol v marci 870 a išli na spätočnej ceste po spojnici Via Egnatia do Draču. Odtiaľ mali pápežskí legáti namierené do Ancony a členovia cisárskeho posolstva zas do Siponta v Apúlii. Bohužiaľ pápežských legátov napadli Neretvania, ktorí žili na dalmátskom pobreží a živili sa aj pirátstvom. Anastázus doplával bez problémov do Siponta a cez Benevento prišiel do Ríma.⁵² Na základe tejto dochovanej správy možno usudzovať, že sa v stredomorskej oblasti v uvedenom období používala bežne kombinovaná doprava po súši aj po mori v každom ročnom období. Inak to zrejme nebolo ani v prípade byzantskej misie, ktorá smerovala k Rastislavovi. Konštantín a Metod so spoločníkmi mohli po zvládnutí presunu po Via Egnatia pokračovať potom z Draču po mori do Benátok. Následne sa vydali po známej Jantárovej ceste do oblasti Carnunta (dnes Petronell a Bad Deutsch-Altenburg), teda cez Emonu (dnes Lublana), Celeju (dnes Celje), Poetevio (dnes Ptuj), Sabariu (dnes Szombathely), Arrabonu (dnes Győr), Scarbantiu (dnes Sopron), a potom po prekročení Dunaja už priamo do sídla moravského panovníka.

Keďže leto bolo v stredoveku najideálnejším obdobím na cestovanie nielen vďaka dlhým dňom, ktoré boli o šesť hodín dlhšie ako v zime, ale aj podmienky na získanie potravy boli prijateľnejšie a cestujúci mohli prespať vonku.⁵³ Pravdepodobný termín odchodu Konštantína s Metodom na cestu možno datovať niekedy okolo júna. Pri výpočte dĺžky trasy a počtu dní potrebných na jej zvládnutie sme sa opreli o údaje zo systému Orbis. Pri zadaní východiskového (Constantinopolis) a konečného (Carnuntum) miesta cesty sme ako prioritu zvolili, aby systém našiel najrýchlejšiu trasu. V takomto prípade zobrazil model, kde sa väčšina trasy absolvuje po Egejskom a Jadranskom mori. Jej celková dĺžka by bola 3991 km a cestovanie mohlo trvať

⁴⁸ GALUŠKA, Luděk – VAŠKOVÝCH, Miroslav. *Pravdivý příběh byzantských věrozvěstů Konstantina a Metoděje. Křesťanství na Velké Moravě a byzantská misie*. Uherské Hradiště 2013, s. 13.

⁴⁹ RUTTKAY, Matej. *Mocenské centrá Nitrianskeho kniežatstva*. In *Bratia, ktorí menili svet – Konštantín a Metod. Príspevky z konferencie*. Bratislava; Nitra 2012, s. 116.

⁵⁰ VAVŘÍNEK, Cyril a Metoděj, s. 177-178. VAVŘÍNEK, Vladimír. *Cyriľometodějská misie na Velké Moravě / The Cyrillo-Methodian Mission in Great Moravia*. In *Cyriľ a Metoděj - doby, život, dílo / Cyril and Methodius – Their Era, Lives, and Work*. Brno 2013, s. 48.

⁵¹ Podrobný prehľad pozri IVANIČ – HETÉNYI, *Cesta byzantskej misie*, s. 83-86.

⁵² DIMITROUKAS, *Reisen und Verkehr*, s. 348-349. DVORNÍK, *Byzantské misie*, s. 298-302.

⁵³ OHLER, Norbert. *Cestování ve středověku*. Jinočany 2003, s. 29-30.

34, 6 dňa. Najlacnejšia by v dobe rímskej stála cesta cez Egejské more okolo Peloponézu a ďalej na sever popri italskom pobreží do Patavie a ďalej po súši cez alpské priesmyky. Táto možnosť je však málo pravdepodobná. Samotná trasa je totiž dlhá až 3990 km a dala by sa absolvovať za 50, 2 dňa a navyše by musela viesť cez územie Franskej ríše. Ako najkratšiu trasu systém zobrazil cestu po súši cez Phillipolis, Naissus, Singidunum popri pravom brehu Dunaja do Carnunta.⁵⁴ Táto sa zhoduje s názorom českého archeológa Josefa Cibulku, ktorý sa tejto téme venoval v príspevku *Der Zeitpunkt der Ankunft der Brüder Konstantin-Cyryllus und Methodius in Mähren*.⁵⁵ Podľa systému je možné vzdialenosť 1587 km prejsť za 52, 9 dňa.⁵⁶ Údaje sú teda skoro zhodné s výpočtom spomínaného bádatela, ktorý predpokladal vzdialenosť 1600 km, ktoré sa dali zvládnuť za 6 týždňov.⁵⁷ Nami preferovaná cesta z Konštantínopola cez Philippi, Amphipolis, Thessaloniky, Heraclou do Dyrhachia má podľa Orbisu dĺžku 985 km a dá sa absolvovať za necelých 32, 8 dňa. V tomto modeli nie sú zaznamenané Benátky, ktoré vznikli v neskoršom období. Preto sa ako najbližší prístav zvolila Aquileia. Plavba z Dyrhachia do Aquileie mohla trvať v júli 7, 6 dňa aj so zastaveniami v jadranských prístavoch Epidaurum a Salona. V tom istom mesiaci sa cesta z Aquileie do Carnunta dala zdolať za 15, 6 dňa. Predpokladaná dĺžka cesty z Konštantínopola do Carnunta je teda 2380 km a podľa modelu Orbis sa dá najrýchlejšie absolvovať za 56 dní.⁵⁸ Z Carnunta na územie Moravy je len niekoľko kilometrov, ktoré je možné prejsť za jeden deň. To by znamenalo, že byzantskú misiu, ktorú viedli Konštantín a Metod mohol prijať Rastislav už v auguste 863.

Konštantín a Metod na ceste do Ríma

V diele *Vita Constantini-Cyrylli cum translatione s. Cletnensis*, ktorého vznik sa datuje do obdobia smrti sv. Cyrila (869) sa píše, že solúnski bratia pôsobili pred príchodom do Ríma na Morave štyri a pol roka.⁵⁹ Uvažovalo sa, že uvedené časové obdobie bolo chápané od začiatku pôsobenia na Veľkej Morave až po ich príchod do Ríma vrátane cestovania. Na základe tohto údaja bádatelia predpokladajú odchod Konštantína a Metoda s učeníkmi z územia Veľkej Moravy v druhom štvrtroku roku 867⁶⁰, resp. v lete spomínaného roku⁶¹. Príchod solúnskych bratov do Ríma sa datuje do druhej polovice decembra 867 alebo niekedy na začiatok januára 868. Jednoznačne však až po vysviacke pápeža Hadriána I. (700 – 795), ktorá sa konala v nedeľu 14. decembra 867. Slovenský cirkevný historik Jozef Kútňik Šmálov príchod do Ríma predpokladá začiatkom druhej polovice decembra 867, pričom uvádza, že cestovali z Moravy do Ríma mesiac a ďalší mesiac a pol zostali na návšteve u Kocela a v Benátkach.⁶² Predpokladá sa, že samotný pobyt u Kocela v Blatnohrade trval minimálne tri týždne až tri mesiace.⁶³ Vladimír

⁵⁴ <http://orbis.stanford.edu/#mapping>

⁵⁵ CIBULKA, Der Zeitpunkt der Ankunft, s. 328-334.

⁵⁶ <http://orbis.stanford.edu/#mapping>

⁵⁷ CIBULKA, Der Zeitpunkt der Ankunft, s. 332-334.

⁵⁸ <http://orbis.stanford.edu/#mapping>

⁵⁹ *Vita Constantini-Cyrylli cum translatione s. Clementis 7*. In *MMFH II*, s. 109.

⁶⁰ MARSINA, Richard. *Metodov boj*. Tretie vydanie. Bratislava 2012, s. 49.

⁶¹ RATKOŠ, Peter. Obdobie včasného feudalizmu. Prvá časť. Veľkomoravské obdobie (do roku 907). In MARSINA, Richard a kol. *Dejiny Slovenska I (do roku 1526)*. Bratislava 1986, s.102.

⁶² KÚTNIK ŠMÁLOV, *Prvý učiteľ slovienskeho národa*, s. 115.

⁶³ DEKAN, Ján. *Slovenské dejiny II. Začiatky slovenských dejín a Ríša veľkomoravská*. Bratislava 1951, s. 74. MĚŘÍNSKÝ, *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu II*, s. 318. Vojtěch Tkadlčík dokonca uvažoval až o 9 – 10 mesiacoch. TKADLČÍK, Datum příchodu, s. 546-547.

Vavřínek sa domnieva, že od Kocela odchádzali niekedy v septembri alebo začiatkom októbra 867.⁶⁴ V Benátkach sa mali zdržať pol mesiaca až šesť či sedem týždňov.⁶⁵ Z uvedeného je evidentné, že známi odborníci na problematiku cyrilo-metodskej misie sa v udávaní časových údajov o cestovaní a pobytoch v Blatnohrade a Benátkach nezhodujú a rovnako je to aj ohľadom názorov na ciele tejto cesty.⁶⁶ Jozef Kútnik Šmálov napríklad tvrdil, že Konštantín a Metod dostali pozvanie do Ríma od Mikuláša I. (868 – 867) ešte na Morave, pričom to nesúviselo s bavorskými intrigami v Ríme, ale pozvanie bolo prejavom uznania a dôvery.⁶⁷ Solúnski bratia chceli podľa jeho mienky dosiahnuť v Ríme potvrdenie slovienskej bohoslužobnej reči, utvorenie samostatnej cirkevnej provincie na Morave a vysvätenie prinajmenšom troch učeníkov za biskupov.⁶⁸ Ďalší slovenskí cirkevní historici Michal Lacko a Ján Hnilica uvádzajú zhodne tri dôvody tejto cesty: 1. ustanovenie samostatnej hierarchie pre Veľkú Moravu, 2. vysvätenie niektorých učeníkov, 3. potvrdenie rímsko-slovanskej bohoslužby.⁶⁹ Richard Marsina hovorí v tejto súvislosti o Byzancii, ale aj o Ríme. Tvrdí, že ak vezmeme do úvahy fakt, že šlo o definitívny odchod Konštantína a Metoda z Veľkej Moravy, nemožno za konečný cieľ ich cesty pokladať Rím, ale iba Byzanciu a konkrétne Konštantínopol, pretože práve odtiaľ boli vyslaní a mali sa tam aj po splnení úlohy vrátiť. V snahe nechať učeníkov vysvätiť za kňazov sa cieľom ich cesty pre prevažnú časť sprievodu stali Benátky.⁷⁰ Vladimír Vavřínek na základe vtedajšej geopolitickej, ako aj cirkevnej situácie usudzuje, že Konštantín a Metod sa snažili vysvätiť svojich žiakov v Grade, ktoré bolo sídlom patriarchátu. Opiera sa aj o známu Konštantínovu diskusiu s prívržencami v Benátkach, ktoré v tom období patrili pod cirkevnú správu práve Grada.⁷¹ Podrobný kritický prehľad jednotlivých interpretácií českých a slovenských bádateľov ohľadom odchodu Konštantína a Metoda z Moravy podal v obsiahlej štúdiu Ivan Varšo.⁷² Z novších prác zaoberajúcich sa spomínanou problematikou z historiografického hľadiska možno spomenúť i odborný článok Martiny Lukáčovej⁷³. Podľa názoru Anthonyho-Emila N. Tachiosa sú odpovede na otázky týkajúce sa motivácie odchodu Konštantína a Metoda práve do Benátok nejednoznačné a založené na hypotézach. Za najpravdepodobnejšie vysvetlenie pokladá, že pri ich rozhodovaní zohrali podstatnú úlohu členovia benátskej najvyššej cirkevnej hierarchie, ktorí mohli vykonať spomínané vysvätenie. Druhým, nemenej relevantným, i keď prozaickejším, dôvodom bola podľa neho pozícia benátskeho prístavu, ktorý mohol byť pre nich východným bodom na ceste do Konštantínopola.⁷⁴

V oveľa menšej miere ako cieľ cesty a zámer solúnskych bratov po ich odchode z Veľkej Moravy je v literatúre pertraktovaná trasa samotnej cesty. Rozsiahlejšie sa jej venovali Jozef

⁶⁴ VAVŘÍNEK, *Cyril a Metoděj*, s. 135.

⁶⁵ CIBULKA, *Der Zeitpunkt der Ankunft*, s. 364. DEKAN, Ján. *Slovenské dejiny II. Začiatky slovenských dejín a Ríša veľkomoravská*. Bratislava 1951, s. 74.

⁶⁶ TRUNTE, Nikolaos. Die römische Mission Konstantins des Philosophen. Zur byzantinischen Diplomatie der 60er Jahre des 9. Jahrhunderts. In *Преславска книжовна школа 7*. Шумен 2004, s. 256-293.

⁶⁷ KÚTNIK ŠMÁLOV, *Prvý učiteľ slovienskeho národa*, s. 144-145.

⁶⁸ KÚTNIK ŠMÁLOV, *Prvý učiteľ slovienskeho národa*, s. 146.

⁶⁹ LACKO, *Svätý Cyril a Metod*. Siedme vydanie. Trnava 2011, s. 107. HNILICA, Ján. *Cyril a Metod. Horliví hlásatelia Božieho slova a verní pastieri cirkvi*. Tretie vydanie. Bratislava 2012, s. 45.

⁷⁰ MARSINA, *Metodov boj*, s. 49.

⁷¹ VAVŘÍNEK, *Cyril a Metoděj*, s. 137.

⁷² VARŠO, Ivan. Dva otázky retrospektívy byzantskej misie: „Vrátili sa z Moravy“ (ŽM 5) – „A šiel svätiť svojich učeníkov“ (ŽK 15). In *Historické rozhľady*, roč. 3, 2006, s. 17-58.

⁷³ LUKÁČOVÁ, M. Historiografický konspekt cesty Konštantína a Metoda do Ríma v r. 867. In *Tradicia a prítomnosť misijného diela sv. Cyrila a Metoda*. Nitra 2013, s. 93-100.

⁷⁴ TACHIOS, *Cirillo e Metodjo*, s. 93.

Kúttnik Šmálov a Jozef Cibulka. Prvý z nich si myslí, že sprievod šiel po tzv. Jantárovej ceste, ktorá od staroveku viedla z Itálie k ústiu rieky Moravy do Dunaja. Keďže Kocelova rezidencia neležala na hlavnej trase z Carnunta do Aquileie, bolo potrebné odbočiť zo Sabarie, prejsť asi 80 km a zísť do starovekého rímskeho mesta s názvom Valcum (dnes Keszthely-Fenekpuszta), ktoré sa nachádzalo v južnej časti Blatenského jazera⁷⁵. Podľa neho ďalej postupovali smerom na Ptuj, Celje, Lubľanu, Aquileiu a Benátky. Z moravských hraníc aj s odbočkou do Mosaburgu tak zdolali do Benátok asi 801 km, čo im mohlo trvať približne dvadsať dní. Trasa cesty viedla cez Ravennu a Rimini, kde sa dostali na starobylú Via Flaminia. Postupne pokračovali cez Pesaro, Fano, Gubbio, Noceru, Spolento, Terni, Narni až do Ríma. Jozef Kúttnik Šmálov na základe svojich hypotéz prišiel k záveru, že čas trvania cesty sprievodu z Benátok do Ríma predstavuje dva týždne.⁷⁶

Oveľa podrobnejšiu cestu analyzoval Jozef Cibulka, ktorý na výpočet vzdialenosti medzi jednotlivými dôležitými komunikačnými bodmi využil prameň známy ako *Itinerarium Antonini*. Z tohto dôvodu ako východiskový bod cesty vybral Carnuntum, ktoré sa nachádzalo najbližšie k Morave. Keďže predpokladal, že Konštantín a Metod so spoločníkmi pokračovali po tzv. Jantárovej ceste so zastavením pri Blatenskom jazere, všimol si vzdialenosti medzi významnými mestami na tejto komunikácii. Išlo o Scarabantium, Sabariu, Valco, Mestrianis, Poetovio, Celeje, Emonu, Altinum (dnes Altino blízko Benátok). Na základe jeho výpočtov solúnski bratia od moravských hraníc do Benátok spolu s návštevou u Kocela absolvovali 801 km. Z Benátok ich cesta mala pokračovať smerom na Ravennu, staroveké Ariminum (dnes Rimini) a po Via Flaminia priamo do Ríma. Celkove trasa mala merať 1321 km a dala sa zvládnuť za 33 dní v prípade, že denne zvládli prejsť 40 km. Do výpočtov nezarátal spomínaný pobyt u Kocela a v Benátkach, kde sa Konštantín s Metodom zdržali dlhšie.⁷⁷ Jozef Cibulka nezostal len pri textovom popise, ale k článku pripojil aj nákres.⁷⁸

V období stredoveku bolo cestovanie na dlhšie vzdialenosti nákladné, životu nebezpečné a vyčerpávajúce. Konštantín spolu s bratom Metodom patrili medzi tých vyvolených, ktorí vďaka povereniu byzantského cisárskeho dvora mali možnosť precestovať a spoznať viacero krajín, čo možno považovať iba za akúsi pridanú hodnotu, ktorá prispela k ich osobnej erudícii a vzniku imponantného všeobecného rozhľadu v porovnaní so splnenými cieľmi nedozerného významu v podobe ich vedecko-politickej a kultúrno-spoločenskej činorodosti.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu KEGA č. 014UKF-4/2012.

⁷⁵ V súčasnosti jazero Balaton v Maďarsku.

⁷⁶ KÚTNIK ŠMÁLOV, *Prvý učiteľ slovienskeho národa*, s. 147-156.

⁷⁷ Podrobnejšie CIBULKA, *Der Zeitpunkt der Ankunft*, s. 349-352.

⁷⁸ CIBULKA, *Der Zeitpunkt der Ankunft*, s. 326.

PRÍLOHA / APPENDIX

Cesty Sv. Konštantína-Cyrila a Metoda do roku 867 (Journeys of Sts. Constantine-Cyril and Methodius until 867)

- Cesta k Arabom (Journey to the Arabs)
- Cesta na Velkú Moravu (Journey to Great Moravia)
- Cesta k Chazarom (Journey to the Khazars)
- Cesta do Ríma (Journey to Rome)
- Cesta do Ríma (Journey to Rome)

SUMMARY: HISTORICAL-GEOGRAPHICAL CONTEXT OF THE SOLUN BROTHERS' MISSIONS (JOURNEYS OF STS. CONSTANTINE-CYRIL AND METHODIUS UNTIL 867). Sts. Constantine-Cyril and his brother Methodius belonged to the major intellectuals, Christian missionaries and diplomats of the period, yet, simultaneously, as the written sources about their life and works document, they were also significant medieval travellers. The study focuses on their longer journeys, particularly those made to the Arabs, Khazars, to Great Moravia and, eventually, to Rome where St. Constantine-Cyril died. The study suggests specific routes and surveys the scholars' opinions about the aims and duration of their travels. To determine the length of the journeys, the open access project Orbis – created by the research team of the Stanford University – has been used. Orbis is the Stanford geospatial network model which includes the overland travel, travels by the sea and rivers during the Roman period until 200 CE and partially beyond. In case the locality did not exist during the Roman times, the webpage <https://maps.google.com/> was used. Constantine the Philosopher likely joined the diplomatic activity already as a 24-year-old man. It has been assumed that the journey he made at the time (in 850 or 851) led to the city of Samarra (north of Baghdad), the seat of the Abbasid caliphs. If the journey had been indeed made, the most possible route had been via the Byzantine cities of Nicomedia, Nicaea, Malagina, Caesarea, Melitene, Edessa to Samarra. The length of the journey is 1,924 km. The same route might have been taken by the Byzantine mission on the way back to Constantinople. By the end of 860, a Byzantine diplomatic mission which included Constantine and Methodius was sent to the Khazars. First, they possibly sailed along the Black Sea coast to Chersonesus on the Crimean Peninsula, where they wintered. From the Byzantine harbour they continued the journey in spring 861 to the seat of the Khazar khagan which has not been identified in the sources of the period. There are other possibilities mentioned in the sources, namely, Sarkel on the Don River, Ityl or Semender. If we assume that they visited Ityl – which might have been located near the modern village of Samosdelka – Constantine and Methodius could have made the journey of 2,850 km. The way back was naturally of the same length.

The year 863 is traditionally accepted as the date of the Solun brothers' mission to Great Moravia. We believe that the first part of the journey might have been overland, following the Via Egnatia, and then, the mission might sail the Adriatic Sea to Venice; from there they could have moved – taking the Amber Road – to Rastislav's seat. An assumed length from Constantinople to Carnuntum is 2,380 km and – according to the ORBIS model – it is possible to make it at least in 56 days. The Solun brothers left Great Moravia in the second quarter of 867, or in summer of 867. The original destination of the journey is not certain. We know, however, that the mission stopped at the seat of Prince Kocel at the Balaton Lake and in Venice. It is possible that in Venice they received an invitation of Pope Nicholas I to visit Rome. Their arrival there dates either to the second half of December 867 or to the beginning of January 868. Czech archaeologist Jozef Cibulka calculated the length of the journey to be of 1,321 km and mentions that it might have been made in 33 days, on the condition that they travelled 40 km per day. However, Cibulka did not include in his calculations the brothers' visit to Kocel and Venice, where they stayed longer.

In the Middle Ages long-distance travelling was expensive, dangerous and tiresome. Constantine and his brother Methodius belonged to those few who – thanks to the commission of the Byzantine court – could travel and visit many countries. While the missions can be definitely perceived as very significant, their travelling is only one of the aspects which contributed to their erudition and impressive general knowledge which is evident in their scholarly, political and cultural-social activity.

doc. PhDr. Peter Ivanič, PhD.

Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta
Štefánikova 67
949 74 Nitra
pivanic@ukf.sk

Mgr. Martina Lukáčová, PhD.

Jazykové centrum
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta
Hodžova 1
949 74 Nitra
mlukacova@ukf.sk

STRELNÉ ZBRANE VÝCHODNÉHO PÔVODU NA ÚZEMÍ SLOVENSKA V NESKOROM 9. A V 10. STOROČÍ¹

Ranged Weapons of Eastern Origin in the Late 9th and 10th Centuries

Michal Holeščák

Abstract: *HOLEŠČÁK, Michal. Ranged Weapons of Eastern Origin in the Late 9th and 10th Centuries.* Numerous finds of ranged weapons typical for nomadic societies of Eastern Europe and Asia have been discovered in the archaeological material from the Great Moravian and post Great Moravian periods. These include a reflex composite bow; specific types of arrowheads, ending with a thorn, with a rhombic, deltoid or forked shape; and their accessories, a quiver (gorythos). Bearers of these weapons left numerous grave finds in the area of Slovakia, as well as some evidence of battles. If these are compared with the written sources, they clearly demonstrate the turbulent character of the 10th century, which led to the formation of new states.

Keywords: *ranged weapons, bow, arrow, quiver, nomadic societies, Early Middle Ages, warfare in the 10th century*

Abstrakt: *HOLEŠČÁK, Michal. Strelné zbrane východného pôvodu na území Slovenska v neskorom 9. a v 10. storočí.* V období počas trvania Velkej Moravy a po jej zániku sa v archeologickej materiálnej kultúre vyskytujú početné doklady strelnej zbrane typickej pre nomádske spoločnosti východnej Európy a Ázie. Je ním reflexný kompozitný luk, v archeologickom materiáli reprezentovaný parohovým obložením jeho nepohyblivých súčastí, špecifické typy hrotov šípov, pripájané na driek trňom, rombických, deltovitých a vidlicovitých tvarov, ako aj k nim patriaceho príslušenstva v podobe tulca a púzdra na luk. Nositelia týchto zbraní zanechali na území Slovenska po sebe pamiatky najmä v podobe hrobových celkov, ako aj náznakov bojových stretnutí, ktoré s porovnaním s písomnými prameňmi môžu dokladať turbulentné obdobie 10. storočia, na konci ktorého vzniká nový štátny útvar.

Kľúčové slová: *strelné zbrane, luk, šíp, tulec, nomádske etniká, včasný stredovek, boj v 10. storočí*

Úvod

Strelné zbrane včasného stredoveku doteraz až na výnimky² nepatrili do hlavného okruhu záujmu slovenskej archeologickej literatúry, v poslednom čase však najmä v okolitých krajinách táto téma

¹ Článok vznikol v rámci grantového projektu 2/0050/12 agentúry VEGA.

² Hlavne RUTTKAY, Alexander. Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei. In *Slovenská archeológia*, roč. 24, 1976, č. 2, s. 245-359, kde je uverejnená typológia šípov z širšieho časového rámca. TOČÍK, Anton. *Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei*. Nitra 1968; NEVIZÁNSKY, Gabriel. Aktuálne problémy výskumu pamiatok staromadžarského etnika na území dnešného Slovenska. In ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana – HULÍNEK, Drahoslav (eds.). *Bitka pri Bratislave v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska*. Bratislava 2007, s. 265-277. Z obdobia avarského kaganátu je nutné spomenúť: KOSDI, Štefan. Výbava lukostrelca v nálezoch z pohrebísk obdobia avarského kaganátu na území Slovenska. In *Studia historica nitriensia*, roč. 7, 1998, s. 11-33. Väčšina autorov sa pri popise materiálu odvoláva na zahraničnú literatúru a typológiu.

rezonuje v prácach viacerých autorov³. Od 80. rokov 20. storočia však tradičná lukostreľba zažíva renesanciu v podobe historických rekonštrukcií a dostáva sa aj do povedomia neodbornej verejnosti⁴. Cieľom tohto článku je zozbierať dosiaľ publikované doklady tohto typu zbrane na území Slovenska v časovom horizonte konca 9. až 10. storočia⁵. Nie je jej cieľom podať podrobnú databázu a typologickú analýzu všetkých sledovaných typov predmetov, ale nastoliť otázky, ktorými je možné a v istých prípadoch aj nutné zaoberať sa v budúcnosti.

Písomné pramene

V prípade tohto typu prameňov je, tak ako pri všetkých ostatných, potreba kritickým hodnotením vyvarovať sa dezinterpretácii. Hoci by sa mohlo zdať, že očami súčasníkov môžeme najlepšie sledovať minulé deje, je nutné mať na pamäti viacero faktorov: ich nepresnosť spôsobenú časovým či kultúrnym odstupom poprípade cielenú tendenčnosť. Pri ich kritickom čítaní je možné vysledovať dôležité informácie, ako sa už pokúsili viacerí autori.⁶ Príchod etnika, nazývaného Starí Maďari – v maďarskej historiografii staromaďarské kmene, bol podľa všetkej pravdepodobnosti etnicky zmiešaný celok ľudí, žijúcich prevažne nomádkym či polonomádkym spôsobom života. Do nášho záberu sa dostávajú hlavne v 60. rokoch 9. storočia, keď ich kočujúcich v pričiernomorských stepiach stretáva aj Konštantín⁷ na ceste do ríše Chazarov⁸. V tomto geografickom priestore, stretávajú sa s inými kočovnými etnikami po zložitej politickej situácii, tlačením turkickými Pečenehmi a Bulharmi spolu s časťou Chazarov, pravdepodobne odčlenených kvôli nezhodám s kaganom, opúšťajú svoje sídla a sú nútení ustupovať na západ⁹. Z obdobia pred týmito dejmi taktiež poznáme spôsob bojovej taktiky a stratégie týchto nomádov, byzantskými autormi nazývanými Turci. V diele *Taktika byzantského cisára Leva VI. Múdrego* sú okrem iného popísané ich zbrane ako aj zloženie vojska, ktoré pozostávalo výhradne z jazdcov, z ktorých každý vlastnil a vedel používať luk¹⁰.

³ Z najdôležitejších prác uvediem: SEBESTYÉN, Károly Cs. A magyrok íja es nyila. In *Dolgozatok*, 1932, s. 162, 197. FÁBLÁN, Gyula. Újabb adatok a honfoglaláskori íjászat kérdésköréhez. In *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1982, s. 63-76. SZÖLLÖSY, Gábor. Íjászat alapismeretek. In *Nyíregy. Jósa András Múz. Évk.*, 1992, s. 443-476. BIRÓ, Adam. Methodological considerations on the archaeology of rigid, reflex, composit bows of Eurasia. In *Acta Militaria Mediaevalia*, roč. 9, 2013, s. 7-38; a iní.

⁴ BIRÓ, Methodological considerations, s. 7. Priekopník jazdeckej lukostreľby inšpirovanej včasnostredovekými nomádkymi etnikami je L. Kassai, ktorý založil celosvetovú školu tohto športu a je aj výrobcom tradičných i moderných laminátových lukov.

⁵ V niektorých prípadoch aj 11. storočia, keďže niektoré nálezy nie je možné úplne jednoznačne časovo ohraničiť.

⁶ Uvediem najmä RATKOŠ, Peter. *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava 1964, s. 460. STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo*. Bratislava 2004, s. 575. Zo zahraničnej literatúry predovšetkým RÓNA-TAS, András. *Hungarians and Europe in the early middle ages. An introduction to early Hungarian history*. Budapešť 1999, s. 566.

⁷ Žitije Konstantína VIII. In RATKOŠ, Peter. *Pramene k dejinám Veľkej Moravy. Druhé opravené a rozšírené vydanie*. Bratislava 1968, s. 214.

⁸ Zvaní aj Kozári či Kabari. Konglomerát turkických kmeňov v Povolží, ktoré vytvorili kaganát trvajúci od 8. do 11. storočia. Okrem iného sú známi najmä tým, že časť ich elity, ako jediné nesemitské etnikum, prijala judaizmus. Viac napr. v GOLDEN, Peter – BEN-SHAMMAL, Haggai – RÓNA-TAS, András (eds.) *The world of Khazars. New perspectives*. Boston 2007, s. 459.

⁹ CON. PORPH. Constantine Porphyrogenetos. De administrando Imperio 13. In RATKOŠ, *Pramene k dejinám*, s. 288.

¹⁰ LEO. Leo VI. Leonis imperatoris tactica XVIII, 39-75. In RATKOŠ, *Pramene k dejinám*, s. 277-281.

Po príchode do Karpatskej kotliny a turbulentných dejoch v prvých decéniách 10. storočia¹¹ bojovali na rôznych stranách vtedajších konfliktov. Hoci sú zmienky pomerne početné, z archeologického materiálu, najmä z priestoru juhozápadného Slovenska, nie je možné ich prítomnosť potvrdiť pred rokom 920¹². Taktiež súčasti lukostreleckého vybavenia nie sú, ako rozoberiem ďalej, chronologickým ukazovateľom, preto pri ich rozbere môžeme uvažovať o časovom zábere roku 896 – ako spodnej hranici podľa hlavných písomných prameňov a hornej hranici spojenej s ukončením pochovávaní na pohrebiskách a pridávaním predmetov do hrobovej výbavy.

Luk

Jednou z hlavných zbraní nomádskych etník už od doby železnej je luk¹³. Vo väčšine prípadov ide o reflexný a kompozitný typ, no ako poznamenal aj A. Biró¹⁴, nemusí tomu tak byť vždy. Nie každý reflexný luk musí byť zákonite kompozitný a taktiež nie každý kompozitný luk je zákonite reflexný¹⁵. Podľa nálezov sa dá hodnotiť, že takýto luk bol používaný aj v 9. – 10. storočí. V drvivej väčšine prípadov na sledovanom území nezachovávali drevené a iné organické súčasti, ako napr. šlachy, tetiva a pod. V archeologickom materiáli je však jednoznačne možné ho doložiť podľa parohových či kostených obložení, ktoré spevňovali jeho časti na miestach, kde bolo kvôli konštrukcii vhodné, aby neboli ohybné.

Podrobná typológia a chronológia tohto typu artefaktov zatiaľ nebola vypracovaná, doterajšie popisy sa zameriavali väčšinou len na laterálne koncové obloženie, čiže platničky spevňujúce konce luku, tzv. „uší“, ktoré vykazujú najväčšiu tvarovú variabilitu¹⁶, aj to najmä pri lukoch starších – avarských. V nálezovom materiáli z Maďarska je možné rozlíšiť viaceré typy koncových laterálnych obložení, najmä na základe profilácie a spracovania okolia výrezu na tetivu, na území Slovenska je však zastúpený len neprofilovaný priamy typ. Obloženie rúčky morfológicky veľkú variabilitu nevykazuje, a aj keď je najčastejším typom tohto predmetu jej tvar, je takmer uniformný – šošovkovitý tvar z jednej strany hladký a z druhej ryhovaný kvôli lepšiemu nanieseniu glejového lepidla. Koncové aj stredové platničky boli spravidla ryhované aj na koncoch, v miestach, kde boli spoje spevňované omotanými šlachami.

Problémom pri vypracovávaní typológie je taktiež dosť častá fragmentárnosť a nekompletnosť celého súboru platničiek. Podľa P. Ricza¹⁷ sa staromaďarský luk od avarského líši najmä počtom platničiek. Kým pri avarskom luku tvoria platničky v pomere 4-3-4 akési „skrinky“, maďarský luk je spevnený páriami takmer identických platničiek na oboch koncoch aj v strede. Tento predpoklad

¹¹ STEINHÜBEL, Ján. Maďari, Slovania, Bavori a Sasi v rokoch 896 – 933. In ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana – HULÍNEK, Drahošlav (eds.). *Bitka pri Bratislave v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska*. Bratislava 2007, s. 39.-50.

¹² NEVIZÁNSKY, Gabriel. K významu a vypovedacej schopnosti mincí v staromaďarských hrobách. In *Slovenská numizmatika*, roč. 6, 1980, s. 121-130.

¹³ MÖDLINGER, Marianne. Kompositreflexbögen: ein Forschungsüberblick über eine der effektivsten und frühgeschichtlichen Fernwaffen. In *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*, roč. 143, 2013, s. 97-112.

¹⁴ BIRÓ, Methodoligal considerations, s. 9.

¹⁵ Na vysvetlenie: reflexný luk je typ, ktorý v nenapnutom stave vytvára poloblúk do opačnej strany ako napnutý, opakom tohto pojmu je „deflexný“. Kompozitný znamená zložený z viacerých častí, pričom sa terminologicky ďalej dá rozlíšiť, v akom pomere či z akých kombinácií materiálov je vyrobený. Viac o návrhu všeobecne platnej typológie pozri BIRÓ, Methodoligal considerations, s. 10.

¹⁶ Pri neohýbajúcich sa súčastiach luku používam terminológiu podľa: BIRÓ, Methodoligal considerations, s. 10, 11, ako aj všeobecne zaužívanú lukostreleckú terminológiu.

¹⁷ RICZ, Peter. Glavno oružje nomadskih ratnika. In *Rad vojvodžanskih muzei*, roč. 28, 1982-1983, s. 82.

je na území Slovenska však overiteľný len v jedinom hrobe, ktorý obsahuje kompletný súbor platničiek, hrob č. 16 z lokality Bánov (tabeľa 1.1)¹⁸. Pre potreby tejto štúdie bola vyhotovená tabuľka všetkých hrobov, obsahujúcich luk z obdobia 9. – 10. storočia na Slovensku, kde poznáme nálezové okolnosti aj zvyšný hrobový inventár (tabeľa 1). Štruktúra tabuľky je inšpirovaná prácou Š. Kosdiho¹⁹ o avarských lukoch, čo umožnilo porovnanie dvoch vyššie uvedených časových úsekov. V mnou skúmanom súbore je na prvý pohľad viditeľným javom ich menšia početnosť vo vzťahu k obdobiu avarského kaganátu. Oproti trom lokalitám s viacpočetnými lukmi je lokalít šesť, avšak s výnimkou náleziska Sered I sú zastúpené len jedným exemplárom. Na otázku, či ide o problém stavu výskumu alebo o rozdielny význam luku a jeho vkladania do hrovej výbavy nie je možné zatiaľ jednoznačne odpovedať.

Druhým viditeľným faktorom je prítomnosť atribútov jazdca. Pričom v období avarského kaganátu je podľa Kosdiho luk na území, okrem náleziska Komárno-Lodenica, nachádzaný v hroboch pešakov²⁰, no v sledovanom období všetky hroby, ktoré neboli sekundárne porušené, obsahujú atribúty jazdca²¹. O prítomnosti šípov a tulca, ktorými sa bližšie zaoberám v nasledujúcich kapitolách, je možné povedať, že oba typy predmetu sa spolu nachádzali vo všetkých hrobových celkoch, s výnimkou jedného, kde absentovali hroty šípu.

V prípade, že hlavným atribútom lukostrelca je v hrobe uložený luk a neberieme do úvahy početné hroby, ktoré obsahujú iba hroty šípu, je možné tvrdiť, že len malý počet bojovníkov bol vyzbrojený touto zbraňou. Išlo o jazdcov, a zbraň bola vždy sprevádzaná aspoň jedným tulcom vo väčšine prípadov naplnenom šípami.

Z hľadiska chronológie je nutné podotknúť, že bez bližšej typologickej charakteristiky na základe takéhoto relatívne malého nálezového fondu, nie je možné prisudzovať mu chronologickú citlivosť a je ním možné datovať len obdobie, v ktorom sa na Slovensku nachádzajú tzv. staromaďarské archeologické nálezy.

Šípy

Šíp, rovnako ako luk, pozostáva z viacerých častí, prevažne organických. V archeologickom materiáli sa zachováva len jeho spravidla kovová časť – hrot. Prvý pokus o typológiu tohto typu predmetov pre kultúru tzv. starých Maďarov v Karpatskej kotline vypracoval K. Sebestyén²². Táto typológia je s miernymi úpravami akceptovaná dodnes. Všeobecne je pre hroty, ktorým sa prisudzuje na základe analógií pôvod z východnej Európy²³ charakteristické pripojenie na driek šípu pomocou trňa. Trň sa sarážal do dreva, napríklad svíbu, ktorý je doložený z lokality Levice-Géňa²⁴. Na rozdiel od súčastí luku sa týmto predmetom venovala väčšia pozornosť pri vyhodnocovaní lokalít z obdobia konca 9. – 10. storočia, avšak samotná publikácia jej doposiaľ nie je venovaná. Morfologicky je tento typ predmetu veľmi rôznorodý a podrobná typologická analýza pre územie Slovenska by ponúkla možné odpovede na viaceré otázky. Z hľadiska tvaru hrotu sa za východný typ, prisudzovaný staromaďarskému etniku, pokladajú Sebestyénom rozpoznané

¹⁸ TOČÍK, *Altmagyarische Gräberfelder*, tab. 3.

¹⁹ KOSDI, *Výbava lukostrelca*, Tab. 1.

²⁰ Nešlo o tzv. „jazdecké hroby“. KOSDI, *Výbava lukostrelca*, s. 24.

²¹ Pod ktorými rozumiem kosti koňa alebo súčasti postroja určené na jazdenie – strmeň, zubadlo.

²² SEBESTYÉN, *A magyrok íja es nyila*, obr. 12, 13.

²³ MEDVEDEV, Alexander. *Ručnoje metalnoje oružije (luk i strely, samostrel) VIII-XIV vv.* Moskva, 1966, obr. 16, 17.

²⁴ NEVIZÁNSKY, Gabriel. Staromaďarské jazdecké pohrebisko v Leviciach-Géni. In *Slovenská archeológia*, roč. 54, 2006, č. 2, s. 301.

hroty s rombickým²⁵ či deltoídným²⁶ tvarom²⁷, ktoré sú najpočetnejšie a taktiež vidlicovité či rázsochovité hroty. V prípade ojedinelých nálezov je však nutné mať na zreteli, že obdobné typy boli používané aj v neskorších obdobiach²⁸ a v prípade nejasného kontextu môžu mať spojitosť s prítomnosťou Pečenehov, Kumánov či Mongolov.

Často sa vyskytujúcim tvarom v tzv. staromaďarských hroboch aj spolu s rombickými či deltoídnymi tvarmi je listovitý hrot, ktorý sa však v Európe neobmedzuje len na územie, kde sa predpokladá, že by mohol byť východnej proveniencie. Obdobné, v niektorých prípadoch takmer nerozoznatelné, hroty pochádzajú z prostredia Škandinávie a Jutského polostrova, preto ich nie je možné a priori považovať za priamy vplyv z východného prostredia. Tejto hypotéze sčasti nahráva aj ich neprítomnosť v hrobových celkoch na území Slovenska, ktoré obsahujú kostené súčasti reflexného luku – typickej zbrane nomádskeho populácií pôvodom z východu.

Z hľadiska objemnosti témy sa bližším popisom nálezových celkov z tohto obdobia nebudem zaoberať, keďže bez vypracovanej jemnej typológie sú akékoľvek nové závery takmer nemožné. To platí najmä o chronológii, ktorou sa bez hĺbkovej analýzy pri tomto druhu predmetu nedá operovať. Ostanem preto pri všeobecne akceptovanom fakte, že rombické, deltoídné a vidlicovité hroty sú dokladom vplyvu východných nomádskeho populácií s ťažiskom v 10. storočí.

Možné doklady bojových stretov

Špecifickým fenoménom je výskyt militárií, najmä hrotov šípov aj v nálezových celkoch, ktoré nie sú charakteristické pre východné nomádske etniká, a v istých prípadoch je možné uvažovať, že ide o doklad bojových stretov súvisiacich s turbulentnými dejmi na konci 9. a začiatkom 10. storočia.

Prvým z týchto fenoménov je výskyt typických východných hrotov šípov vo veľkom na sídliskách, na ktorých je sledovaný zánikový horizont, datovaný do prelomu 9. a 10. storočia. Táto tematika bola súborne spracovaná pre územie Čiech²⁹ a Moravy³⁰, kde je evidovaných 10 hradísk s výskytom viacerých rombických či deltoídných hrotov. Za spomenutie stojí najvýznamnejšie nálezisko tohto súboru predmetov z územia Moravy, pravdepodobne hlavne kvôli rozsahu odkrytej plochy, hradisko Mikulčice. Tu sa okrem iných predmetov materiálnej kultúry zrejme východnej proveniencie nachádza viac ako 80 takýchto hrotov, nájdených hlavne v okolí oboch brán³¹, ktoré najskôr tak dokladajú vojenskú operáciu súvisiacu s likvidáciou hradiska. Z širšieho európskeho priestoru je zaznamenaných 12 lokalít, tiahnucich sa až do juhovýchodného Francúzska, ktoré

²⁵ Geometrickým tvarom rombusu, čiže kosoštvorca, ktorého dlhšia uhlopriečka je spravidla predĺžením trňa.

²⁶ Deltoíd je štvoruholník v ktorom majú dve dvojice vzájomne priliehajúcich strán rovnakú veľkosť. Taktiež je spravidla dlhšia uhlopriečka predĺžením hrotu. V tejto kategórii existujú dva podtypy, s kratšou uhlopriečkou v hornej alebo dolnej tretine hrotu.

²⁷ KEMPKE, Torsten. *Starigard/Oldenburg Hauptburg der Slawen in Wagrien: III Die Waffen des 8.-13. Jahrhunderts*. Neumünster, 1991, s. 96.

²⁸ MEDVEDEV, *Ručnoje metatelnoje*, tab. 27.

²⁹ PROFANTOVÁ, Naďa. Problém interpretace staromaďarských nálezů v Čechách. In ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana – HULÍNEK, Drahošlav (eds.). *Bitka pri Bratislave v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska*. Bratislava 2007, s. 149-167.

³⁰ KOUŘIL, Pavel. Archeologické doklady nomádskeho vlivu a zásahu na území Moravy v závěru 9. a v 10. století. In ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana – HULÍNEK, Drahošlav (eds.). *Bitka pri Bratislave v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska*. Bratislava 2007, s. 113-134. Tu sú uvedené všetky nálezy, ktoré v tejto práci z dôvodu repetitívnosti nebudem bližšie rozoberať.

³¹ KOUŘIL, Archeologické doklady, s. 118.

je na základe nálezov typických východných hrotov šípov možné dávať do súvislosti s výbojmi nomádskych etník začiatkom 10. storočia³².

Na Slovensku je z týchto hradísk najvýznamnejšia Bojná. Výstavba hradby na tejto lokalite, ktorá bola v zánikovom horizonte prepálená, je datovaná na prelom 9. a 10. storočia³³. Hoci tento druh nálezov doposiaľ nebol súborne publikovaný, v literatúre je vyobrazených 14 hrotov šípov³⁴, ktoré sú najpravdepodobnejšie cudzej proveniencie a môžu spájať zánik tohto hradiska s nájazdom východných etník niekedy v období začiatku 10. storočia. Bojná je doposiaľ jediné nálezisko porovnateľné množstvom hrotov šípov s Mikulčicami. Z ďalších hradísk sú na Slovensku spravidla známe prevažne 1 – 2 exempláre, vo väčšine prípadov však ide pravdepodobne o stav a veľkosť preskúmaného areálu, či iné aktivity, ktoré mohli zapríčiniť zmiznutie železných predmetov zo skúmaných opevnených areálov. Táto situácia je sledovateľná na Spiši, kde sa na dvoch blízkych hradiskách v Spišských Tomášovciach a Dreveníku-Ostrej hure nachádzajú rombické hroty³⁵. Ich bližšie datovanie je možné však len na základe typu tohto predmetu, preto je konkrétne bližšie časové určenie nemožné. Zo stredného Slovenska poznáme z archeologických výskumov³⁶ rombické hroty z lokalít Jasenovo-Vyšehrad³⁷, Hradec³⁸ a Detva³⁹. Z dôvodu malej početnosti šípov však nie je možné tvrdiť, že mali spojitost so zánikom hradísk.

Druhým významným fenoménom priamo svedčiacim o bojových stretoch sú hroby ľudských jedincov usmrtených šípom. V zahraničnom kontexte je týchto prípadov niekoľko, uvediem hlavne nález z Beitigheimu v Bádensko-Württenbersku. Tu boli v ruinách rímskej vily nájdení dvaja jedinci, z ktorých jeden mal typický romboidný hrot šípu zabodnutý v jednom zo stavcov. Obaja jedinci mali navyše početné sečné zranenia na skelete⁴⁰. Ich poloha (sú uložení nepietne, na sebe, v opačnej orientácii) môže naznačovať, že po istom bojovom strete boli z nedostatku času či iných dôvodov narychlo uložení do zeme. Najbližšie k hraniciam sledovaného územia sú dva hrobové celky z Moravy. Prvým je nález na lokalite Brankovice⁴¹. Tu sa v sídliskovom objekte z obdobia včasného stredoveku našli 4 pochovaní jedinci bez hrobového inventára, iba jediný mal panvovú kosť pravdepodobne smrteľne porušenú romboidným hrotom šípu. Všetci štyria jedinci boli podľa antropologickej analýzy muži, na pomery doby vysokí a nadpriemerne svalnatí, okrem jedinca s hrotom bez zaznamenaných násilných stôp na skelete, je však možné predpokladať, že všetci zomreli behom jednej bojovej akcie. Druhým, menej preukázateľným dokladom je pohrebisko

³² SCHULZE-DÖRRLAMM, Mechthild. Die Ungarneinfälle des 10. Jahrhunderts im Spiegel archäologischer Funde. In HENNING, Joachim (ed.). *Europa im 10. Jahrhundert. Archäologie einer Aufbruchzeit*. Mainz 2002, s. 109-122.

³³ RUTTKAY, Matej. Mocenské centrá Nitrianskeho kniežatstva. In RUTTKAY, Matej – TURČAN, Vladimír – PANIS, Branislav (eds.). *Bratia ktorí menili svet – Konštantín a Metod*. Bratislava; Nitra 2012, s. 128.

³⁴ PIETA, Karol – RUTTKAY, Alexander. Bojná – mocenské a christianizačné centrum Nitrianskeho kniežatstva. Predbežná správa. In PIETA, Karol – RUTTKAY, Alexander – RUTTKAY, Matej. *Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva*. Nitra 2007, obr. 5.

³⁵ NEVIZÁNSKY, Aktuálne problémy, s. 271.

³⁶ Náhodné nálezy a predmety zo súkromných zbierok neuvádzam.

³⁷ REMIÁŠOVÁ, Marta. Archeologický výskum na hradisku Vyšehrad. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku*, 1974, s. 91- 92. Tu je uvedený jeden exemplár.

³⁸ BIALEKOVÁ, Darina – PIETA, Karol. Zisťovací výskum v Hradci, okr. Prievidza. In *Slovenská archeológia*, roč. 7, 1964, č. 2, s. 447- 461. Publikovaný jeden exemplár.

³⁹ ŠALKOVSKÝ, Peter. Frühmittelalterlicher Burgwall bei Detva. In *Slovenská archeológia*, roč. 12, 1994, č. 1, s. 155-185. Jeden exemplár deltoidný s možným širším datovaním, druhý vidlicovitý.

⁴⁰ STORK, Ingo – WAHL, Joachim. Ein Doppelbestattung aus Beitigheim, Kreis Ludwigsburg, als Beleg der Ungarneinfälle des 10. Jahrhunderts. In *Fundberichte aus Baden-Württemberg*, roč. 13, 1988, s. 741-775.

⁴¹ DROZDOVÁ, Eva – PARMA, David – UNGER, Josef. Hromadný hrob u Brankovic. In *Funeralia Lednickie*, roč. 10, 2008, č. 3, s. 323-332.

v Břeclavi-Pohansku, kde dva mužské hroby obsahujú tri rombické hroty šípov v tesnej blízkosti kostier⁴². Na takzvanom staromaďarskom pohrebisku by sa daný jav interpretoval ako hrobová výbava. V slovanskom prostredí, prípadne bez iného hrobového inventára, by však bolo možné uvažovať, že daní jedinci boli usmrtení šípom, ktorý ale nezanechal viditeľné následky na skelete, no ostal uviaznutý v mäkkých tkanivách, a tak sa dostal do hrobu.

Na území Slovenska je jednoznačne preukázateľným dokladom usmrtenia jedinca šípom nález z lokality Mužla-Čenkov, poloha Vilmakert. Tu sa v hrobe č. 23 našiel korpus mladého dievčaťa s romboídnym hrotom šípu zabodnutým v stavci⁴³, ktorý spôsobil usmrtenie podobne ako u jedinca z Beitingheimu. Na rozdiel od predchádzajúcich príkladov, kde aspoň v určitých prípadoch išlo o bojovníkov, je tento hrob jedinečný tým, že bola usmrtená bezbranná obeť. Či je to dôkaz ojedinelého aktu násilia, alebo pochované dievča zahynulo počas systematického vojenského aktu, nie je možné dokázať.

Posledným hrobovým celkom, ktorý spomeniem a stojí za zamyslenie, je hrob 7/61 z pohrebiska v Povedime⁴⁴. Tu sa našla kostra neurčeného pohlavia, pričom ako jediný predmet hrobového inventáru je vidlicovitý hrot šípu, ktorý sa podľa popisu nachádza 3 cm nad dolnou časťou chrčtice. Ide o sídlisko, na ktorom sa po jeho násilnom zániku začalo pochovávať. Ostatné hrobové celky neobsahujú žiadne iné prvky, ktoré by mohli byť identifikované ako vplyv z východu, preto je vidlicovitý hrot, typický pre východoeurópske stepi, jediným dokladom tohto druhu zbrane. Nie je síce možné s určitosťou tvrdiť, že ide o dôkaz bojovej činnosti, no z hľadiska unikátnosti hrotu na nálezisku a absencie ďalšieho hrobového inventára, je možné pripustiť možnosť, že išlo o obdobný prípad ako z Mužle-Čenkova.

Tulec a púzdro na luk

Okrem priamych dokladov strelných zbraní, ktorými sú súčasti luku a šípov, sú v archeologickom materiáli známe aj dva predmety spojené s výstrojom lukostrelca: tulec a púzdro na luk. V prípade tulca sa na rozdiel od obdobia avarskeho kaganátu nenachádzajú dekoratívne kostené obloženia jeho ústia⁴⁵, ktoré by napomohli lepšie identifikovať jeho tvar a formu. V hrobovom inventári sa z tohto predmetu zachovávajú len železné pásové kovania, ktoré slúžili na jeho upevnenie na opasok bojovníka, prípadne iné kovové aplikácie, ktoré ho mohli zdobiť. Ich zachovanie však vzhľadom na materiál, z ktorého sú vyrobené, je v mnohých prípadoch veľmi fragmentárne. Ako pri ostatných popisovaných predmetoch, aj v tomto prípade je nutná bližšia štúdia, ktorá by zmapovala všetky obdobné nálezy a vyhodnotila ich z metrického a prípadne morfológického hľadiska. Dosiaľ sa na území Slovenska nikto nezaoberal objemom tulca, čo by mohlo prispieť k bližšiemu poznaniu možností daných lukostrelcov na bojovom poli. Posledným typom predmetu, nachádzaným v súvislosti s potrebami lukostrelca, je púzdro na luk v napnutom stave (grécky gorythos). Túto tému rozobral v G. Nevizánsky⁴⁶ pri revízií materiálu zo Stredy nad Bodrogom. Vychádzajúc z maďarských analógií, vyčlenil jednotlivé typy kovaní, ktoré tento predmet zdobili.

⁴² KALOUSEK, František. *Břeclav – Pohansko I. Velkomoravské pohřebiště u kostela*. Brno 1971, s. 159.

⁴³ HANULIAK, Milan – KOLENA, Branislav – KUZMA, Ivan. Základná antropologicko-archeologická charakteristika pohrebiska z prelomu 9. a 10. storočia v Mužle-Čenkova. In *Študijné zvesti AÚ SAV*, roč. 52, 2012, s. 163.

⁴⁴ VENDTOVÁ, Viera. Slovanské osídlenie Povedima a okolia. In *Slovenská archeológia*, roč. 17, 1969, č. 1, s. 172.

⁴⁵ KOSDI, Výbava lukostrelca, s. 18, 19.

⁴⁶ NEVIZÁNSKY, Gabriel – KOŠTA, Jiří. Výskum staromaďarskeho jazdeckého pohrebiska v Stredy nad Bodrogom v rokoch 1926 a 1937. In *Slovenská archeológia*, roč. 57, 2009, č. 2, s. 317-320.

Tak ako pri tulcoch, o presnom tvare a organickom materiáli, z ktorého bol primárne vyrobený, z tohto územia nedisponujeme takmer žiadnymi informáciami. Nutné je však dodať, že púzdro sa temer výhradne nachádzalo v prvej polovici 10. storočia v severnom Potisí a patrilo k najstarším nálezom východoeurópskej proveniencie v Karpatskej kotline⁴⁷.

Záver

V závere 9. a hlavne v priebehu 10. storočia sa na území Slovenska, ako aj v celej strednej Európe, objavujú doklady strelných zbraní na základe analógií patriacich kočovným etnikám z východnej Európy. Konkrétne ide o reflexný kompozitný luk a špeciálne hroty šípov, ktoré spolu s výstrojom: tulec, púzdro na luk tvoria jeden funkčný celok. Ide o zbraň, známu v predošlých obdobiach. Od záveru avarského kaganátu po začiatok 10. storočia, keď sú uvedené súvislosti s príchodom tzv. starých Maďarov, však jej prítomnosť absentuje. V sledovanom priestore, kde prechádzala hranica medzi záborom nomádskych etník a domácich usadlíkov, je možné nájsť doklady ako mierového, tak pravdepodobne aj nepriateľského spolužitia.

Hoci nálezy predmetov spájaných s lukostreľbou sú na území dnešného Slovenska pomerne početné, komplexné vyhodnotenie na základe typológie a chronológie zatiaľ nebolo uskutočnené. Analýza tohto typu nálezov, najmä hrotov šípov, by najviac mohla prispieť pri datovaní a identifikovaní špecifických situácií, kde absentujú širšie nálezové súvislosti.

Detailná analýza, spojená s archeologickým experimentom taktiež môže pomôcť pri vyriešení drobných problémov ohľadne bojovej taktiky, ako napríklad kapacita tulca, využitie jednotlivých typov hrotov šípov a ich účinky na nepriateľa, sila a dosah strelby a podobne.

PRÍLOHA / APPENDIX

	Lokalita	Hrob	Obloženie luku	Šípy	Tulec	Atribúty jazdca	Stav
1	Bánov	16	4 - K, 2 - S	1 - R, 1 - V	Fe - fragment.	nie	por.
2	Lipová-Ondrochov	4	2 - K?, 2 - S	1 - D/R	Fe - pásové	nie	por.
3	Nesvady	2	1 - S, 2 - fragment.	4 - D, 1 - ?	Fe - fragment.	áno	zach.
4	Nové Zámky	55	2 - S	2 - R, 1 - V	Fe - pásové	áno	zach.
5	Sereď I	1/52	1 - S, 6 - fragment.	-	Fe - pásové	áno	zach.
6	Sereď I	8	2 - K, 2 - S, 2 - fragment.	3 - R, 2 - D	Fe - pásové	áno	zach.
7	Sereď I	14	2 - K, 2 - S, 4 - fragment.	2 - R, 2 - D	Fe - pásové	nie	por.
8	Sereď I	3/52	2 - S	-	-	áno	por.
9	Sereď II	4/53	1 - K, 2 - fragment.	4 - ?	Fe - pásové	áno	zach.

Tabela 1. Hrobové celky obsahujúce súčasti kompozitného luku.

Skratky použité v tabele:

K - koncové laterálne obloženie luku

S - stredové obloženie luku

R - rombický tvar hrotu šípu

D - deltooidný tvar hrotu šípu

Por. - porušený

Zach. - zachovaný

⁴⁷ NEVIZÁNSKY – KOŠTA, Výskum staromaďarského, s. 319.

	Locality	Grave	Rigid bow elements	Arrowheads	Quiver	Riders' attributes	Condition
1	Bánov	16	4 - LTP, 2 - G	1 - R, 1 - V	Fe - fragment	No	Dis.
2	Lipová - Ondrochov	4	2 - LTP?, 2 - G	1 - D/R	Fe - strip	No	Dis.
3	Nesvady	2	1 - G, 2 - fragment	4 - D, 1 - ?	Fe - fragment	Yes	Un.
4	Nové Zámky	55	2 - G	2 - R, 1 - V	Fe - strip	Yes	Un.
5	Sereď I	1/52	1 - G, 6 - fragment	-	Fe - strip	Yes	Un.
6	Sereď I	8	2 - LTP, 2 - G, 2 - fragment	3 - R, 2 - D	Fe - strip	Yes	Un.
7	Sereď I	14	2 - LTP, 2 - G, 4 - fragment	2 - R, 2 - D	Fe - strip	No	Dis.
8	Sereď I	3/52	2 - G	-	-	Yes	Dis.
9	Sereď II	4/53	1 - LTP, 2 - fragment	4 - ?	Fe - strip	Yes	Un.

Table 1. Graves containing rigid bow elements

Abbreviations:

LTP - lateral tip plate

G - grip plate

R - rhomboid shape of the arrowhead

D - deltoid shape of the arrowhead

Dis. - disturbed

Un. - undisturbed

SUMMARY: RANGED WEAPONS OF EASTERN ORIGIN IN THE LATE 9TH AND 10TH CENTURIES. Evidence of the ranged weapons with the origin in the nomadic societies from the east emerges in the region of modern Slovakia and in the whole Central Europe at the end of the 9th and during the 10th centuries. The weapons include a reflex composite bow and special types of arrowheads as well as accessories, a quiver (gorythos). While this weaponry had been known earlier, there is a lack of evidence in archaeological contexts from the 8th century, when it disappeared from the material of the Avar Khaganate, until the beginning of the 10th century. This can be understood in the context of the arrival of so-called Old Hungarians. The studied area, through which the grange between the newly arrived societies and native settlers runs, bears the evidence of peaceful but also of hostile interactions. Even though there is a relatively huge quantity of finds connected with archery from the region of modern Slovakia, a complex analysis based on typology and chronology is yet to be done. Such analysis, and particularly the analysis of the arrowheads, would contribute to more precise dating and identification of specific situations and would eventually fill some gaps in broader contexts. A detailed analysis combined with archaeological experiments can also help to solve a few problems concerning the battle tactics. The study might bring answers to other related issues, such as the measure of the quiver, the use of specific types of arrowheads and their impact on enemy, strength and range of bows and so on.

Mgr. Michal Holeščák

Archeologický ústav SAV v Nitre

Akademická 2

949 21 Nitra

michal.holescak@savba.sk

HRADNIANSKY ARCHIDIAKONÁT V NITRIANSKEJ DIECÉZE DO ROKU 1526

Arch-deanery of Hradná in the Diocese of Nitra until 1526

Marek Ďurčo

Abstract: ĎURČO, Marek. *Arch-deanery of Hradná in the Diocese of Nitra until 1526*. Arch-deanery of Hradná used to be an integral administrative part of the Diocese of Nitra in the Middle Ages and during the modern period. The aim of the following study is to outline the origin of the Hradná arch-deanery in its historical context. The paper focuses on the formation of the Catholic parishes and churches in the region from the 12th to the beginning of the 16th century. Using various sources and archive documents to support and compare them with scholarly literature, the study presents historical development of Arch-deanery of Hradná and its parishes until 1526, the year which represented a turning point for the Kingdom of Hungary.

Key words: *the Diocese of Nitra, Arch-deanery of Hradná, parishes, churches, patrotinia.*

Abstrakt: ĎURČO, Marek. *Hradniansky archidiakonát v Nitrianskej diecéze do roku 1526*. Hradniansky archidiakonát v období stredoveku i v novoveku tvoril jednu z integrálnych administratívnych štruktúr historickej Nitrianskej diecézy. Cieľom tejto štúdie je priblížiť vznik Hradnianskeho archidiakonátu v dobovom kontexte. Dôraz tejto štúdie je zameraný na vznik katolíckych farností a kostolov v tomto regióne v časovom horizonte od 12. do začiatku 16. storočia. Na základe poznania pramenných edícií a archívnych dokumentov v komparácii s odbornou literatúrou sme sa usilovali načrtnúť historický vývoj Hradnianskeho archidiakonátu a jeho jednotlivých farností do roku 1526, ktorý bol prelomovou udalosťou pre celé Uhorské kráľovstvo.

Kľúčové slová: *Nitrianska diecéza, Hradniansky archidiakonát, farnosti, kostoly, patrocíniá.*

Územie Hradnianskeho archidiakonátu fyzickogeograficky prirodzene patrí a je súčasťou Nitrianskej pahorkatiny. Od konca 11. storočia politicky patrilo k Trenčianskemu komitátu a neskôr (od 14. storočia) k Trenčianskej stolici. O politickom pričlenení tohto územia nerozhodli prírodné danosti, ale cirkevnosprávne pomery. Pri obnovení Nitrianskeho biskupstva začiatkom 12. storočia¹ sa za jeho územie určila oblasť Trenčianskeho komitátu spolu s územím

¹ STEINHÜBEL, Ján. Od obnovenia Nitrianskeho biskupstva po tatársky vpád. In FUSEK, Gabriel – ZEMENE, Marián (eds.). *Dejiny Nitry od najstarších čias po súčasnosť*. Nitra 1998, s. 129-131. Porov. STEINHÜBEL Ján. *Nitrianske kniežatstvo*. Bratislava 2004, s. 324-325. Porov. ZEMENE, Marián Róbert. Územie Nitrianskej diecézy za feudalizmu. In *Slovenská archivistika*, roč. 15, 1980, č. 2, s. 132-155. Porov. MARSINA, Richard. Nitrianske biskupstvo a jeho biskupi od 9. do polovice 13. storočia. In *Historický časopis*, roč. 41, 1993, s. 529-542. Porov. MARSINA, Richard. Začiatky cirkevnej organizácie na Slovensku (Od prelomu 8./9. až do začiatku 11. storočia). In *Slovenská archivistika*, 1995, roč. 30, č. 2, s. 113-126. Porov. MARSINA, Richard. Vznik a vývoj cirkevnej organizácie na Slovensku do konca 13. storočia. In *Pamiatky a múzeá*, 1999, č. 2, s. 5-7. Porov. MÚCSKA, Vincent. O prvých uhorských biskupstvách. In *Historický časopis*, roč. 51, 2003, č. 1, s. 20- 21. Porov. MAREK, Miloš. Formovanie farskej siete na území Nitrianskej župy v stredoveku. In RÁBIK, Vladimír a kol. (zost.). *Vývoj cirkevnej správy na Slovensku*. Kraków 2010,

archidiakonátu Hradná (teda povodie rieky Bebravy), ktoré dovtedy tvorilo osobitný územnosprávny a zrejme aj politický celok. V súčasnosti sa prejavujú silné sociálne a ekonomické väzby tohto územia s Trenčinom, ako aj vedomie spolupatričnosti s týmto regiónom.² Územie Záhorského okresu Trenčianskeho komitátu (stolice) patrilo celé do Hradnianskeho archidiakonátu. Južné časti Hradnianskeho archidiakonátu nepatrili do Trenčianskej stolice, ale boli integrálnou súčasťou Nitrianskej stolice. Pri podrobnejšom výskume sa ukazuje, že cirkevné jurisdikčné územie Hradnianskeho archidiakonátu nekopírovalo úplne civilné začlenenie a vnútornú štruktúru Záhorského okresu.³ Zdôvodňujeme to tým, že najmä administratívnymi a majetkovopravnými zmenami vlastníkov najmä pôdy a panstiev mohlo v neskoršom období dôjsť k postupnému narušeniu jednoliateho celku trenčianskeho Záhoria a Hradnianskeho archidiakonátu.

Základným cieľom k napísaniu tejto štúdie boli dva hybné impulzy. Prvým bolo ozrejmiť na základe štúdia dostupných archívnych materiálov v komparácii so sekundárnou literatúrou vývoj cirkevnej správy na území historického Hradnianskeho archidiakonátu v Nitrianskej diecéze. Druhým motívom je sentencia pre cirkevných historikov, archivárov i pre širokú vedeckú sociétu, aby cirkevné archívy na území Slovenskej republiky neboli uzamknutými trezormi, ale aby postupne dopĺňali historický obraz o území Slovenska v komparácii s archívными dokumentmi v iných archívoch či už súkromných alebo štátnych. Štúdia vznikala postupne a bola dopĺňaná na základe recipovaných poznatkov nielen z prameňnej základne v Diecéznom archíve na Biskupskom úrade v Nitre. Historické dokumenty, ktoré vytvárajú historický obraz o cirkevnom, duchovnom a kultúrno-sakrálnom živote na území Hradnianskeho archidiakonátu, treba skúmať v Diecéznom archíve v Nitre, najmä v archívnom fonde, ktorý možno pracovne nazvať ako Archív nitrianskeho biskupa. Na komplexné dotvorenie obrazu o vývoji cirkevnej správy na území historického Hradnianskeho archidiakonátu je potrebné preskúmať písomnosti Hodnoverného miesta pri Zoborskom konvente svätého Hypolita⁴ a listinnú produkciu Hodnoverného miesta pri Nitrianskej kapitule.⁵ O sakrálnom, kultúrnom a cirkevnom živote na historickom území tohto archidiakonátu sa viac-menej píše v každej obecnej monografii, pretože mnohé údaje v nich sú priamo či nepriamo čerpané z prameňov katolíckej cirkevnej správy. Pre komplexné pochopenie zložitej problematiky vývoja tohto regiónu je potrebné analyzovať vnútornú vrstevnatosť obecných monografií, ktoré boli taktiež koncipované nielen na základe štúdia sekundárnej literatúry, ale aj primárnych archívnych dokumentov. K tomuto územiu sa viažu historické monografie k obciam: Motešice,⁶

s. 132-215. K tejto problematike pozri staršiu literatúru napr. KATONA, Stephanus. *Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae I.* Pestini 1779, s. 78-89, 672-674; FEJÉR, Georgius. *Dissertationes in res historiae veteris historico-criticae.* Budaë 1837, s. 74-128 (štúdia s názvom *De ortu et instauratione Nitriensis Episcopatus*); VURUM, Josephus. *Episcopatus Nitriensis eiusque praesulum memoria.* Posonii 1835.

² ŽUDEL, Juraj. Utváranie nového územného a správneho členenia Slovenskej republiky v rokoch 1990 – 1996. In *Slovenská archivistika*, roč. 37, 2002, č. 1, s. 40-41.

³ Obce Chynorany, Veľké a Malé Bielice, Návojojce, Hradište nepatrili do Trenčianskej stolice, ale boli súčasťou okresu Bojnice Nitrianskej stolice. Porov. BEL, Matthias. *Notitia Hungariae novae historico-geographica divisa in partes quatuor. Tomus IV.* Viennae 1737, s. 433.

⁴ MLYNKA, Martin. *Hodnoverné miesto pri Zoborskom konvente sv. Hypolita (Diplomaticko – paleografická analýza listinného materiálu do roku 1387).* Diplomová práca. Trnavská univerzita v Trnave. Trnava 2004.

⁵ PALUGA, Lukáš. *Hodnoverné miesto pri Nitrianskej kapitule do začiatku 14. storočia.* Diplomová práca. Trnavská univerzita v Trnave. Trnava 2005.

⁶ ŠIŠMIŠ, Milan et al. *Motešice 780 rokov. Motešice 1988.* Porov. HOLKA, Jozef. *Pamät jednej farnosti. Pohľad do histórie farnosti Motešice.* Motešice 2006.

Bobot,⁷ Svinná,⁸ Malá Hradná,⁹ Veľká Hradná,¹⁰ Neporadza,¹¹ Bánovce nad Bebravou,¹² Horné Ozorovce,¹³ Trenčianske Mitice,¹⁴ Trenčianske Jastrabie,¹⁵ Dubodiel,¹⁶ Timoradza,¹⁷ Uhrovec,¹⁸ Horné Naštice,¹⁹ Chynorany,²⁰ Rybany,²¹ Bánovce nad Bebravou,²² Petrova Lehota,²³ Ostratice,²⁴ Kšinná,²⁵ Miezgovce²⁶ a nepriamo aj monografia mesta Topoľčany.²⁷ V roku 2010 vyšla monografia obce Žitná-Radiša.²⁸ Za hodnotný príspevok k dejinám sakrálnych objektov tohto regiónu patrí diplomová práca M. Virága o románskom Kostole svätých Kozmu a Damiána v Kšínnej²⁹ a publikovaná štúdia o románskom kostole v Otrhankách.³⁰ O cirkevno-správnom a hospodárskom vývoji farnosti Malá Hradná hovorí absolventská práca M. Ďurča.³¹ Príspevkami k spoznávaniu tohto územia sú aj čiastkové štúdie a články regionálneho historika M. Šišmiša staršieho³² a trenčianskeho historika Š. Pozdišovského.³³

⁷ SOLYOM, Štefan et al. *650 rokov Bobot, Bobotská Lehota*. Bobot 1982.

⁸ PÁLENÍK, Jozef. *550 rokov prvej písomnej zmienky o obci Svinná*. Svinná 1989. Porov. PÁLENÍK, Jozef. *Potulky stáročiami obce Svinná*. Svinná 2009; PÁLENÍK, Jozef. *Cirkevné dejiny obce Svinná*. Svinná 1998.

⁹ CABALOVÁ, Kornélia – CABALA, Ladislav. *900 rokov prvej písomnej zmienky o obci Malá Hradná*. Topoľčany 1989.

¹⁰ JEŽÍK, Anton et al. *680. výročie prvej písomnej zmienky o Veľkej Hradnej*. Veľká Hradná 1989.

¹¹ FOJTÍK, Juraj – GULÁR, Peter. *Neporadza 1321 – 1971. Stručný pohľad do minulosti a prítomnosti obce*. Neporadza 1971.

¹² ŠIŠMIŠ, Milan et al. *Bánovce nad Bebravou (Zo starších dejín)*. Zborník autorov z vlastivedného seminára k 750. výročiu prvej písomnej zmienky. Topoľčany 1985.

¹³ OBERT, Štefan. *750 rokov Horných Ozoroviec*. Topoľčany 1982.

¹⁴ HROMNÍK, Milan. *800 rokov Trenčianskych Mitíc*. Trnava 1995.

¹⁵ HROMNÍK, Milan. *Trenčianske Jastrabie v dejinách do roku 2000*. Bratislava 1999.

¹⁶ ĎURČO, Marek. *Farský kostol Dubodiel 1923 – 2003*. Dubodiel 2003; ĎURČO, Marek – MIKULA, Anton. *Obec Dubodiel. Dejiny od najstarších čias po súčasnosť*. Zvolen 2005.

¹⁷ MIKUŠ, Ján et al. *Timoradza*. Timoradza 2002.

¹⁸ ŠIŠMIŠ, Milan et al. *Uhrovec*. Bratislava 2007.

¹⁹ LUKAČKA, Ján et al. *Horné Naštice*. Horné Naštice 1996.

²⁰ LUKAČKA, Ján et al. *Chynorany 1243 – 1993*. Chynorany 1993.

²¹ ŠKREKA, Ján (zostavil): *Rybany 1323 – 1998*. Rybany 1998.

²² ŠIŠMIŠ, Milan et al. *Bánovce nad Bebravou 1232 – 2002*. Martin 2002.

²³ KISSOVÁ, Anna et al. *Jubilejná obec Petrova Lehota 1346 – 1996*. Petrova Lehota 1996.

²⁴ DIAN, Daniel et al. *Ostratice 1193 – 1993*. Ostratice 1993.

²⁵ JEŽO, Luboslav. *Kšinná 1352 – 2002*. Kšinná 2002.

²⁶ HOLIČKA, Ján – HLBOČAN, Ján. *Kronika obce Miezgovce*. Miezgovce 1999.

²⁷ WIEDERMANN, Egon et al. *Topoľčany vo vrstvách vekov. Dejiny mesta do polovice 20. storočia*. Bratislava 1997.

²⁸ ŠIMOVEC, Martin. Žitná – Radiša na štyristo stranách. In *Trenčianske noviny*, roč. 52, 2011, č. 5, s. 8.

²⁹ VIRÁG, Marek. *Románsky kostol svätého Kozmu a Damiána v Kšínnej*. Diplomová práca. Univerzita Komenského v Bratislave. Nitra 2000.

³⁰ PAULUSOVÁ, Silvia – GOJDIČ, Ivan. Ranostredoveký kostol v Otrhankách – veľkomoravská tradícia vo výsledkoch výskumu. In *Monumentorum tutela*, roč. 11, 1984, s. 78-103.

³¹ ĎURČO, Marek. *Farnosť Malá Hradná do začiatku 20. storočia (Cirkevno-správny a hospodársky vývoj)*. Diplomová práca. Univerzita Komenského v Bratislave. Bratislava 2002. Porov. ĎURČO, Marek: *Dejiny archidiakonátu Hradná v Nitrianskej diecéze do konca 18. storočia*. Rigorózna práca. Katolícka univerzita v Ružomberku. Ružomberok 2008.

³² STROHNEROVÁ, Ludmila – VICELOVÁ, Eva. *Človek s históriou v srdci. Personálna bibliografia Milana Šišmiša*. Trenčín 1998.

³³ STROHNEROVÁ, Ludmila – HALUSKOVÁ, Elena. *Prof. Štefan Pozdišovský. Personálna bibliografia*. Trenčín 1996.

Pri našom štúdiu vývoja cirkevnej správy v Hradnianskom archidiakonáte vychádzame predovšetkým zo všeobecného postavenia rímskokatolíckej cirkvi v stredoveku, ktorá aj dnes predstavuje nadnárodný a univerzálny organizmus. Podľa teologického učenia je cirkev božsko-ludským organizmom. V reči teológov predstavuje mystické telo Ježiša Krista, ktorej hlavou je rímsky biskup.³⁴ V tejto štúdiu sa venujeme práve jej druhej zložke: cirkevnosprávne usporiadaniu Hradnianskeho archidiakonátu ako organickej zložky Nitrianskej diecézy v rámci celej univerzálnej rímskej cirkvi. V tejto práci obraciame našu pozornosť na organizačno-správne a mobilizačné štruktúry v rámci rímskokatolíckej cirkvi, konkrétne v jej subštruktúre na Hradniansky archidiakonát. Organizáciu Hradnianskeho archidiakonátu chápeme v širších súvislostiach v usporiadaní od archidiakonov až po kňazov vo farnostiach, čo bolo odrazom a zrkadlom už dávno konštituovanej správy rímskej cirkvi. Cirkevní historici označujú, že kresťanstvo nebolo len akýmsi duchovným smerom, ideovým prúdom, ale hneď od počiatku tu jestvovala hierarchická štruktúra,³⁵ podľa ktorej sme chceli koncipovať túto štúdiu. Spomínaní historici vychádzali zo Svätého písma ako z autentického zdroja o živote prvých kresťanských obcí, že už tu jestvovala hierarchia biskup (presbyter), kňazi a diakoni.³⁶

Kresťanstvo sa ešte pred príchodom misie z Byzancie (863) k nám šírilo zo západnej Európy z Franskej ríše, z oblastí Akvileje a dnešného Talianska.³⁷ Dokladá to zmienka v *Konverziu Bavorov a Korutáncov* o postavení kostola v Nitrave kniežatom Pribinom v prvej tretine 9. storočia, ktorý vysvätil salzburský arcibiskup Adalrám.³⁸ Najnovšie archeologické výskumy potvrdzujú, že kresťanstvo prevládalo na území Nitrianska už v prvej tretine 9. storočia, čo dokazujú sakrálné náboženské artefakty z Bojnej.³⁹ Konštituovanie vyššej cirkevnosprávnej organizácie v Nitriansku je doložené vytvorením veľkomoravskej Nitrianskej diecézy v roku 880.⁴⁰ Obnovenie cirkevnej správy na Veľkej Morave dokladá listina z roku 900.⁴¹ Po vpáde starých Maďarov do Veľkej Moravy a po bitke pri Bratislave (907) došlo k postupnému rozpadu vyššej cirkevnosprávnej organizácie na Nitriansku. Novodobý výskum predpokladá kontinuitu cirkevnej správy na území susednej Moravy v 10. a 11. storočí ešte z čias Veľkej Moravy.⁴²

V rámci obnovenej Nitrianskej diecézy začiatkom 12. storočia bol nižšou organizačnou jednotkou Hradniansky archidiakonát, ktorého politické, administratívne i sakrálné-náboženské centrum bolo v polohe Hradisko v chotári obce Veľká Hradná.⁴³ Historik B. Varsik potvrdzuje, že žiaden

³⁴ RENDINA, Claudio. *Príběhy papežů dějiny a tajemství. Životopisy 265 římských papežů*. Praha 2005, s. 13.

³⁵ HERTLING, Ludwig. *Dejiny katolíckej cirkvi*. Cambridge 1983, s. 12. Porov. FRANZEN, August. *Malé církevní dějiny*. Praha 1996, s. 21. Porov. VNUK, František. *Průručný slovník křesťanstva*. Bratislava 2003, s. 61.

³⁶ Sk 1, 23-26; 1 Kor 12, 28; Flp 1, 1; 1 Tim 3, 1-13 a iné zmienky. In *Biblia. Sväté písmo Starého a Nového zákona*. Trnava 2012.

³⁷ VRAGAŠ, Štefan. *Život Konštantína Cyrila a Života Metoda*. Martin 1994, s. 79.

³⁸ RATKOŠ, Peter (ed.). *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava 1964, s. 87. Porov. HODÁL, Ján. *Kostol kniežata Privinu v Nitre (830 – 1930)*. Nitra 1930, s. 98.

³⁹ PIETA, Karol et al. *Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva*. Nitra 2007. Porov. TURČAN, Vladimír et al. *Kultúrne krásy Slovenska. Archeologické pamiatky*. Bratislava 2009, s. 64-69.

⁴⁰ MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I.* (ďalej CDSI). Bratislava 1971, č. 30, s. 23-25.

⁴¹ CDSI 1, č. 39, s. 32-35.

⁴² POJSL, Miloslav. *Moravské biskupství v 10. a 11. století – tradice Velké Moravy v přemyslovském období?* In KOŽIAK, Rastislav – NEMEŠ, Jaroslav (eds.). *Křesťanstvo v časoch sv. Vojtecha*. Kraków 2009, s. 40-56.

⁴³ BIALEKOVÁ, Darina. *Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia*. Nitra 1989, s. 340-341. Porov. Diecézny archív v Nitre (ďalej DAN), f. Parochiae dioecesis Nitriensis, 68/I., kanonická

názov s týmto pomenovaním nevykazuje známku náhodnosti.⁴⁴ V rámci opevneného hradiska sa nachádzal románsky Kostol Všetkých svätých (teraz sv. Vavrinca) v susednej obci Malá Hradná. Porovnateľne starobylý románsky kostol v tejto oblasti ako v Otrhánkach je aj Kostol svätých Kozmu a Damiána v Kšínnej⁴⁵, ktorého vznik sa niekedy dáva do súvislosti s pôsobením misie benediktínov z Opátstva svätých Kozmu a Damiána z Ludaníc.⁴⁶ V 14. storočí sa vyskytli nevydarené pokusy upraviť cirkevnoadministratívne pomery v hornom Uhorsku, konkrétne na Spiši⁴⁷.

Lokalita Malá Hradná vystupuje v historickej literatúre ako významné centrum v rámci teritória Nitrianskej diecézy s prihliadnutím na jej cirkevnoadministratívny aspekt. Jednotliví historici a autori len veľmi stroho písali o postavení Malej Hradnej v rámci Nitrianskej diecézy, pričom sa opierali predovšetkým o desiatkový súpis farností z roku 1332⁴⁸ a o titul archidiakonátneho centra, ktorý sa viazal na Malú Hradnú, hoci prvý doložený archidiakon Ján z roku 1264⁴⁹ nesídliť v Hradnej. Historik V. Chaloupecký tvrdil, že Hradná bola druhým obvodom cirkevnej správy Nitrianskej diecézy.⁵⁰ M. Mišík tvrdil, že Malá Hradná bola sídlom Hradnianskeho archidiakonátu, ktorý spolu s Trenčínom patrili medzi najstaršie v Nitrianskej diecéze.⁵¹ Dielo od A. Stránskeho a Š. Csereneya⁵² hovorí, že Hradná a Trenčín spolu s Nitrou patrili medzi významnejšie farské centrá na území Nitrianskeho biskupstva. Nitriansky kanonik J. Vagner vo svojom diele čiastočne naznačil postavenie Malej Hradnej ako administratívnoadministratívneho centra spolu s Trenčínom a Nitrou. Jeho práca sa viac sústredila na vývoj kompetencií archidiakonov a územný rozsah Trenčianskeho, Hradnianskeho, Katedrálneho archidiakonátu i na vykreslenie dejín Nitrianskej

vizitácia farnosti Malá Hradná 1829, odsek Origo parochiae: „*Gradna, seu Hradná, vel Hraná utraque a castro Slavis Hrad dicto nominatur. In fronte nimirum montis a Kiss-Gradna septentrionem versus procurventis, atque Nagy-Gradnam pedibus suis immediate subiectam aspicientis, positum fuisse olim fortalicium seu castrum nonmodo nomen loci huius Hradisso et viae, quae infra ipsum Nagy-Gradnam ducit Podhradisso nudum permanens nomenclatio indubium facit. Verum etiam aliqui seniores populi huius a medio saeculi praecedentis vel aliquantum supra aetates suas recensentes fidedigne testificantur, qui dicunt, se rudus et fundamenta grandioris cuiusdam aedificii loco illo dum pecus pascerent non semel aspeticisse. Modo non minimum vestigium dictae antiquitatis, reperitur amplius, dum locus iste a ratro iam subigitur, et semente conseritur*“.

⁴⁴ VARSÍK, Branislav. Boli Tatári roku 1241 na Spiši. In *Spišské mestá v stredoveku*. Košice 1974, s. 29.

⁴⁵ TOGNER, Milan. *Stredoveká nástenná maľba na Slovensku. Súčasný stav poznania*. Bratislava 1988, s. 57-58. Porov. TURČAN, Vladimír et al. *Románske kostoly. Kultúrne krásy Slovenska I*. Bratislava 2009, s. 81-83.

⁴⁶ LUKAČKA, Ján. *Ludanice 1242 – 1992*. Ludanice 1992; Porov. VIDOVÁ, Lucia. *Šlachtici z Ludaníc a benediktínske opátstvo sv. Kozmu a Damiána v Ludaniciach*. Diplomová práca. Trnavská univerzita v Trnave. Trnava 2004.

⁴⁷ BREZOVÁKOVÁ, Blanka. K pokusu o erigovanie biskupstva na Spiši v polovici 14. storočia. In *Historický časopis*, roč. 57, 2009. č. 3, s. 415-442.

⁴⁸ THEINER, Augustinus (ed.). *Vetera monumenta Hungariam sacram illustrantia. Tomus I*. Romae 1859, s. 570. Porov. SEDLÁK, Vincent (ed.). *Monumenta Vaticana Slovaciae I. Rationes collectorum pontificiorum in annis 1332 – 1337*. Trnavae – Romae 2008.

⁴⁹ FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (ďalej CDH) IV – 3. Budae 1829, s. 241-243.

⁵⁰ CHALOUPECKÝ, Vaclav. *Staré Slovensko*. Bratislava 1923, s. 208. Porov. CHALOUPECKÝ, Vaclav. *Slovenské diecese a tak řečená apoštolská práva*. Bratislava 1928, s. 13-14.

⁵¹ MIŠÍK, Mikuláš. Vývin cirkevnej jurisdikcie na území Slovenska. In *Kultúra*, roč. 16, 1944, č. 6, s. 389.

⁵² STRÁNSKY, Albert. *Dejiny biskupstva nitrianskeho od najstarších dôb až do konca stredoveku*. Trnava 1933. Porov. ZLATOŠ, Štefan. Dejiny biskupstva nitrianskeho (recenzia). In *Kultúra*, roč. 6, 1933, č. 10, s. 797-798.

kapituly.⁵³ Pozoruhodná je štúdia od S. Paulusovej a I. Gojdiča.⁵⁴ Práve na základe architektonického výskumu ranostredovekého kostola v Otrhánkach (Malá Hradná je asi 7 km severozápadne od Otrhánok) kladú existenciu Malej Hradnej ako cirkevno-správneho centra až do čias Veľkej Moravy a považujú Hradniansky archidiakonát za jeden z najstarších archidiakonátov na území Slovenska v rámci obnovenej cirkevnej organizácie po rozpade Veľkej Moravy. Tento názor vzhľadom na absenciu hodnoverných pramenných dokladov tak písomných, ako aj archeologických možno považovať len za pracovnú verziu autorov. Archivar a historik M. R. Zemene uvažoval nad Malou Hradnou ako nad sídlom archipresbyteriálneho centra na základe obsiahleho výskumu tak Hradnianskeho archidiakonátu, ako aj Nitrianskeho biskupstva.⁵⁵ Historik T. Ortway poukazoval na Malú Hradnú ako na niekdajšie centrum Hradnianskeho archidiakonátu.⁵⁶ Pozíciu Malej Hradnej vo svetle archeologického výskumu hradísk naznačil M. Slivka.⁵⁷ Regionálni historici M. Šišmiš⁵⁸ a M. Hromník⁵⁹ prezentovali zástoj Malej Hradnej v dejinách Bánovskej kotliny sumarizáciou názorov predchádzajúcich autorov. Historik J. Tibenský s J. Dekanom upozornili, že Hradniansky archidiakonát prezrádza v tejto oblasti jestvovanie pohraničnej župy, ktorého sídlom mohla byť Malá Hradná.⁶⁰ D. Kianička vo svojej absolventskej práci pri objasňovaní historického pozadia Topoľčianskeho vicearchidiakonátu (susediaceho s Hradnianskym archidiakonátom) načrtoval, že Malá Hradná bola pravdepodobne kedysi sídlom archidiakonátu.⁶¹ Možno skonštatovať, že jednotliví autori sa na základe vlastného výskumu a presvedčenia ujednotili v tom, že Malá Hradná bola v stredoveku archidiakonátnym centrom. Na základe štúdia archívnych dokumentov nevylučujeme možnosť, že Malá Hradná sa vyvinula z archipresbyteriálneho centra na sídlo archidiakonátu v rámci Nitrianskej diecézy, ako tvrdí M. R. Zemene. Zároveň dodávame, že už v polovici 13. storočia sa na Malú Hradnú viazal len titul archidiakonátneho centra a prvý doložený hradniansky archidiakon Ján z roku 1264⁶² nesídlil v Hradnej, ale ako kanonik – člen Nitrianskej kapituly mal svoje sídlo v biskupskom meste Nitra.

Historické slovanské osídlenie sa viazalo na lokalitu Hradisko (*Garadna*).⁶³ Prieskum v chotánej časti Železník ukázal, že pravdepodobne v stredoveku sa tu ťažila železná ruda.⁶⁴ V roku 1329 je doložená ako Horná Hradná (*superior Garadna*) s hradom Hradná (*locum castris similiter*

⁵³ VAGNER., Jozef. *Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez*. Nitra 1896, s. 18-25.

⁵⁴ PAULUSOVÁ, Ranostredoveký kostol v Otrhánkach – veľkomoravská tradícia vo výsledkoch výskumu, s. 78-88.

⁵⁵ ZEMENE, Územie Nitrianskej diecézy za feudalizmu, s. 132-155.

⁵⁶ ORTVAY, Tivarad. *Magyarország egyházi földleirása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve I.* Budapest 1891, s. 95-97.

⁵⁷ SLIVKA, Michal – PLAČEK, Miroslav. Stredoveké hrádky v okolí Bánoviec nad Bebravou. In *Vlastivedný časopis*, roč. 37, 1988, č. 3, s. 141-143.

⁵⁸ ŠIŠMIŠ, Milan. Z dejín bývalého Trenčianskeho Záhoria. In *Vlastivedný časopis*, roč. 37, 1988, s. 171-177.

⁵⁹ HROMNÍK, Trenčianske Jastrabie v dejinách do roku 2000, s. 11-12.

⁶⁰ TIBENSKÝ, Jozef – DEKAN, Ján. *Slovensko – dejiny*. Bratislava 1971, s. 229.

⁶¹ KIANIČKA, Daniel. *Vicearchidiakonát Topoľčany v stredoveku*. Diplomová práca. Univerzita Komenského v Bratislave. Bratislava 1998. Porov. O problematike archidiakonátov písali FÜGEDI, Erich. *Kirkliche Topographie und Siedlungsverhältnisse im Mittelalter in der Slowakei*. In *Studia Slavica*, roč. 5, 1959, s. 363-400. Porov. OSLANSKÝ, Ferdinand. Sídelná ostrihomská kapitula a stredoveké Slovensko. In *Historické štúdie*, roč. 54, 1993, s. 34-54.

⁶² CDH IV – 3, s. 241-243.

⁶³ PLAČEK, Miroslav – BÓNA, Martin. *Encyklopédia slovenských hradov*. Bratislava 2007, s. 340. Nesprávne uvádzajú, že hrad Hradná sa nachádzal v lokalite Kostolnica, ktorá je v chotári susednej obce Svinná.

⁶⁴ POLÁK, Stanislav. Výskyt magnezitu na Železníku pri obci Trenčianske Jastrabie, okres Bánovce n/ Bebravou. In *Geologické práce*, roč. 7, 1956, s. 137-143.

Garadna vocati),⁶⁵ ktorý bol hlavným hradom panstva Hradná.⁶⁶ Hrad Hradná v chotári obce je doložený aj v roku 1275.⁶⁷ Majiteľom panstva na prelome 12. a 13. storočia bol istý Mikuláš,⁶⁸ ktorý sa často spomína v listinách so svojim synom bánom Bečendom. V listinách z rokov 1243 až 1247⁶⁹ vystupuje už ako *comes*. Ako bán (*banus*) sa znova spomína až v listinách z roku 1269,⁷⁰ 1275⁷¹ a 1287,⁷² teda už po smrti. Posledným vlastníkom panstva Hradná bol Bečendov vnuk Štefan prezývaný Pohan (*magister Stephanus dictus Pugan filius Francisci filii Bechend*).⁷³ Bol to človek, ktorý nadobudol isté akademické vzdelanie a používal titul *magister*. Od rozpadu panstva Hradná v roku 1329 sa jeho obce spomínajú ako súčasť hradného panstva Trenčín v roku 1439⁷⁴ a 1493.⁷⁵

Najstarším písomne doloženým archidiakonom v Hradnej je *magister* Ján z roku 1264. Celá titulácia jeho osoby hovorí, že bol archidiakonom v Hradnej, a zároveň bol aj nitrianskym kanonikom, vyslancom a správcom Nitrianskej kapituly.⁷⁶ Zmienka o jeho osobe sa uvádza v spojitosti s tým, že bol sprostredkovateľom a prítomným svedkom vydania svedectva Ostrihomskej kapituly, že istý Dionýz, kráľovský *servient* (*nobilis de Chermel*), daroval svoj dedičný majetok (*terram suam hereditariam*) Nitrianskej kapitule. Jeho titulácia ozrejmuje, že patril medzi významných cirkevných hodnostárov Nitrianskej kapituly. Keďže bol aj *magistrom* kanonikom, predpokladáme, že zastával určitú učiteľskú funkciu kapitulského kolégia a mal primerané vzdelanie. Do bitky pri Moháči (1526) sú doložení v stredoveku títo hradnianski archidiakoni: v roku 1264 Ján, v roku 1276 Martin,⁷⁷ v roku 1285 Damián,⁷⁸ v rokoch 1307 – 1332 Pavol,⁷⁹ v roku 1347 Peter Stephani,⁸⁰

⁶⁵ NAGY, Ivan (ed.). *Codex diplomaticus Hungaricus andegavensis. Anjoukori okmánytár II.* (ďalej CDA). Budapest 1881, č. 348, s. 396.

⁶⁶ ĎURČO, Marek. Vetva nitrianskych Poznanovcov z Hradnej a Šišova. In *Genealogicko-heraldický hlas*, roč. 18, 2008, č. 1, s. 3-9.

⁶⁷ SEDLÁK, Vincent (ed.). *Regesta diplomatica necnon epistolaria Slovaciae II.* (ďalej RDSI). Bratislava 1980, č. 472, s. 223.

⁶⁸ CDSI 2, č. 247, s. 81-82; č. 248, s. 170; č. 260, s. 177; č. 261, s. 178.

⁶⁹ CDSI 2, č. 140, s. 94; č. 247, s. 169; č. 250, s. 171-172; č. 260, s. 177.

⁷⁰ Štátny archív (ďalej ŠA) v Bytči, f. Ilešházi Trenčín – Patrimonium, inv. č. 78, k. 29, konfirmácia listiny z 3. 3. 1521.

⁷¹ RDSI 2, č. 472, s. 223.

⁷² WENZEL, Gusztáv (ed.). *Codex diplomaticus arpadianus continuatus. Árpádkori új okmánytár IX.* (ďalej CDAC). Budapest 1871, č. 326, s. 455-456.

⁷³ CDA II, č. 348, s. 394. Porov. CDA III, č. 402, s. 611-614 uvádza sa, že bol z rodu Hont-Poznanovcov.

⁷⁴ TELEKI, Jozsef (ed.). *Hunyadiak kora Magyarországon X.* Pest 1853, č. 21, s. 45. Porov. OPOČENSKÁ, Mária (ed.). *Sloveniká uherských listín v domácím, dvorním a štátnom archívu ve Vídni v období let 1243 – 1490.* Praha 1927, s. 46-47.

⁷⁵ Magyar Országos Léveltár Budapest, Dl 19 969.

⁷⁶ CDH IV – 3, s. 241-243: „*magister Ioannes, archidiaconus de Gradna, canonicus Nytriensis, nuncius et procurator capituli Nytriensis.*“

⁷⁷ NAGY, Imre. (ed.). *Codex diplomaticus patrius VI.* (ďalej CDP). Budapest 1876, č. 152, s. 214-215.

⁷⁸ KNAUZ, Ferdinandus (ed.). *Monumenta ecclesiae Strigoniensis II.* (ďalej MES). Strigonii 1882, č. 182, s. 202-203.

⁷⁹ DEDEK, Ludovicus (ed.). *Monumenta ecclesiae Strigoniensis III.* (ďalej MES). Strigonii 1924, č. 958, s. 709-710, (4. 12. 1307). Porov. RDSI 1, č. 520, s. 239-240; RDSI 1, č. 291, s. 142 (13. 1. 1318); MES III, č. 197, s. 134-135, (1. 5. 1328).

⁸⁰ RÁBIK, Vladimír (ed.). *Monumenta Vaticana Slovaciae. Tomus II. Regesta supplicationum ex actis pontificum Romanorum res gestas Slovacas illustrantia. Volumen I (1342 – 1415).* Trnavae – Romae 2009, č. 154, s. 115.

v roku 1357 Mikuláš,⁸¹ v roku 1417 Žigmund,⁸² v roku 1482 Juraj,⁸³ v roku 1492 Bartolomej,⁸⁴ v roku 1494 Ondrej⁸⁵ a v rokoch 1492 až 1495 istý Imrich Marcali.⁸⁶ V roku 1516 sa ako hradniansky archidiakon spomína kanonik Nitrianskej kapituly Blažej.⁸⁷ V 16. storočí sú doložení títo hradnianski archidiakoni: František Karomi (*de Karom*; 1530 – 1531), Demeter Kamonci (1532 – 1551), Ján Zaymus (1548), Peter Bremer (1580 – 1589) a Benedikt Felnémethy (1588 – 1597).⁸⁸

Všetky dohady o existencii farnosti Malá Hradná už v čase Veľkej Moravy v 9. storočí možno pokladať za neodôvodnené, pretože na podporenie tohto tvrdenia nejstávajú žiadne archeologické ani písomné pamiatky. V odbornej literatúre sa len hypoteticky uvažuje o Malej Hradnej ako o misijnom (archipresbyterátnom) centre v čase pokresťančovania Bánovskej kotliny. Okolo polovice 11. storočia vznikol v povodí rieky Bebravy malý pohraničný komitát, ktorý mal zabezpečovať ochranu tohoto územia proti útokom zo severnej časti Trenčianskeho komitátu, ktorá ešte nebola súčasťou Uhorského kráľovstva. Centrom tohto pohraničného komitátu sa stalo hradisko vo Veľkej Hradnej (dnes poloha Hradisko). Keďže cirkevná organizácia bola v tomto čase úzko previazaná so svetskou územnou organizáciou, vznikol na tomto území čoskoro aj samostatný archidiakonát Hradná, ktorý siahal až k rieke Nitre. Najjužnejším miestom archidiakonátu Hradná boli Chynorany a Skačany na začiatku Nitrickej doliny.⁸⁹ V druhej polovici 11. storočia toto územie prešlo zaujímavým vývojom. Územie archidiakonátu Hradná bolo pričlenené k Trenčianskemu komitátu a územie hornej Nitry (komitát Oslany) bolo zahrnuté do Tekovského komitátu. Oblasť Chynorian, Žabokriek, Bielíc, Návojeviec a Skačian bola pričlenená k Nitrianskemu komitátu. Cirkevno-správne však zostali zmienené obce súčasťou archidiakonátu Hradná.⁹⁰

Hradniansky archipresbyteriát (archidiakonát)

Územie Hradnianskeho archipresbyteriátu (neskoršieho archidiakonátu) bolo do prelomu 11. a 12. storočia vojenským územím. Tento kraj bolo obsadený strážnymi jednotkami Uhrov, Pečenehov, Rusov, Prusov a iných etnických skupín, ktoré spolupracovali so starými Maďarmi. Predpokladáme, že územie Hradnianskeho archidiakonátu do začiatku 12. storočia tvorilo samostatnú malú kráľovskú župu (komitát), ktorá bola v dôsledku zrušenia Nitrianskeho kniežatstva a obnovenia Nitrianskej diecézy pričlenená k Trenčianskemu komitátu (kráľovskej župe). Strediskom tohto malého kráľovského komitátu bol hrad Hradná. Pravdepodobne ide o veľkomoravské hradisko v chotári dnešnej obce Veľká Hradná. Jeho existenciu dokladá aj listina z roku 1329 v podobe ako *locum castris Garadna vocati*.⁹¹

Začiatkom 10. storočia po rozpade Veľkej Moravy nastalo obdobie nestability. Centrálna moc vláducej dynastie Mojžírovcov zanikla, ale stará hradska správa prežíva 10. storočie. Práve ona sa stala východiskom pri budovaní komitátnej administratívy ranofeudálneho Uhorska. Do prvej

⁸¹ CDH XI – 1, č. XX, s. 549-554.

⁸² MALYUSZ, Elemér (ed.). *Zsigmondkori oklevéltár VI.* (ďalej ZO). Budapest 1999, č. 563, s. 190.

⁸³ VAGNER, *Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez*, s. 109.

⁸⁴ VAGNER, *Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez*, s. 111.

⁸⁵ VAGNER, *Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez*, s. 111.

⁸⁶ LUKINICH, Imre (ed.). *A Podmanini Podmaniczky család oklevéltára I.* (ďalej PCsO). Budapest 1937, s. 266-269, č. 116 (23. 8. 1495); s. 225-226 (1492); s. 226-269; č. 116, s. 226-229 (12. 8. 1495).

⁸⁷ PCsO II, č. 54, s. 144.

⁸⁸ VAGNER, *Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez*, s. 116-168.

⁸⁹ LUKAČKA, *Chynorany 1243 – 1993*, s. 18.

⁹⁰ LUKAČKA, *Chynorany 1243 – 1993*, s. 18.

⁹¹ CDA II, č. 348, s. 396.

tretejiny 11. storočia sa starí Maďari dostali asi po líniu Hlohovec – Nitra – Lučenec – Rimavská Sobota – Turňa (Michalany). Oblasť stredného Považia nad pohorím Trábeč patrila s najväčšou pravdepodobnosťou do domény Boleslava Chrabrého a patrila pod správu Wroclavskej diecézy. Je ťažko určiť či aj povodie Bebravy v čase prechodnej nadvlády Boleslava Chrabrého patrilo do jeho domínia. Správnosť hypotézy môžu potvrdiť len archeologické výskumy. Po odtiahnutí jeho vojsk azda v prvej tretine 11. storočia toto územie bolo postupne obsadzované jednotkami starých Maďarov, čoho dôkazom sú aj staré názvy obcí po strážnych jednotkách, ktoré prišli so starými Maďarmi: obec Pečeňany po Pečenehoch, Uhrovec po Uhroch, Ruskovce po Rusoch, Prusy po Prusoch. Toto územie na istú dobu bolo pohraničným pásmom medzi Uhorskom a Poľskom zabezpečené zásekmi.

Vznik Hradnianskeho archidiakonátu

Predpokladáme, že po odtiahnutí vojsk poľského kráľa Boleslava Chrabrého z formujúceho sa Uhorského kráľovstva sa v povodí rieky Bebravy vytvoril osobitný archidiakonát so sídlom v Hradnej v rámci Ostrihomskej arcidiecézy. Jeho hranice boli totožné s hranicami pohraničného hradského komitátu, ktorý mal tiež sídlo v Hradnej. Historik V. Stránsky sa domnieva, že vývoj správy archidiakonátov sa opieral o vtedajšie politické rozdelenie hradských fár. Medzi hradskými farami uvádza Trenčín, Hradnú a Nitru. Utvorenie tohto archidiakonátu sa iste opieralo o staršiu tradíciu tohto významného centra. Jeho hranice prebiehali po výrazných horských hrebeňoch a zároveň sa veľmi nemenili. Možno predpokladať, že povodie Bebravy tvoriace samostatný územnosprávny celok (hradský komitát a archidiakonát) sa integrovalo s Trenčianskym komitátom až po obnovení Nitrianskeho biskupstva (pravdepodobne začiatkom 12. storočia). V tom čase sa do novej diecézy, základom ktorej sa stal Trenčiansky komitát, včlenil aj Hradniansky archidiakonát.⁹² Asi na začiatku 12. storočia a v priebehu nasledujúcich desaťročí po inkorporovaní povodia Bebravy do Trenčianskeho komitátu sa z neho stal služnovský obvod. Neskôr v 13. storočí sa z neho vytvoril služnovský okres Trenčianskej stolice. Možno predpokladať, že Hradniansky hrad ako centrum politickej správy v priebehu 12. storočia upadal na význame v tieni hospodársky a mocensky rozvíjajúceho sa Trenčianskeho hradu. Hradná však zostala aj naďalej významným cirkevnosprávnym strediskom v rámci obnovej Nitrianskej diecézy. Archidiakoni vo svojich kompetenciách boli v skutočnosti (okrem svätenia za biskupov) úplnými zástupcami biskupov vo svojich obvodoch s približnou právomocou dnešných biskupských generálnych vikárov.

Kladíme si aj otázku či na Hradnej bolo aj sídlo hradskej fary. Historik A. Stránsky vo svojom diele uvádza, že vývoj správy archidiakonátov sa opieral o vtedajšie politické rozdelenie a povstal z dôležitejších hradských fár. Medzi hradské fary popri Nitre a Trenčíne zaraďuje aj Hradnú.⁹³ Cirkevný historik J. Špirko zaujíma postoj, že sídla týchto farností, keďže ich územia boli rozsiahle, boli obyčajne v dôležitých strategických centrách.⁹⁴ V. Chaloupecký dodáva, že v uhorských prameňoch sa územie komitátu spravidla nazýva ako *parochia castris*.⁹⁵ V roku 1210 sa spomína *praedium Mita in Trinchiniensi parochia*.⁹⁶ Išlo o územie Kostolných Mitíc, ktoré dnes tvoria súčasť obce Trenčianske Mitice. Spomenutý termín *parochia* označuje územie Trenčianskeho komitátu

⁹² ŽUDEĽ, Juraj. *Stolice na Slovensku*. Bratislava 1984, s. 136. Porov. ŽUDEĽ, Juraj. *Osídlenie Slovenska v neskorom stredoveku*. Bratislava 2010.

⁹³ STRÁNSKY, *Dejiny biskupstva nitrianskeho*, s. 125.

⁹⁴ ŠPIRKO, Jozef. *Cirkevné dejiny II*. Martin 1943, s. 364.

⁹⁵ CHALOUPECKÝ, *Staré Slovensko*, s. 221. Porov. CDA II, č. 348, s. 396 „*item superiore Garadna ibidemque locum castris*“.

⁹⁶ CDS I, č. 164, s. 129.

a zároveň aj trenčianskej hradskej fary. Na základe tohto poznania možno tvrdiť, že prédium Mita (Mitice) pôvodne cirkevno-správne patrilo do Hradnej a zároveň predpokladáme, že tu hradu Hradná zanikla aj veľkofarská organizácia a jej novým centrom sa stal Trenčiansky hrad. Táto listinná zmienka z roku 1210 je aj dôkazom toho, že v priebehu 12. storočia sa povodie Bebravy stalo pevnou súčasťou Trenčianskeho komitátu. Hradná ako cirkevná lokalita bola významná aj z toho dôvodu, lebo hradisko Hradná (*Garadna*) ležalo pri dôležitej komunikačnej ceste, ktorá spájala stredné Považie (okolie kráľovského hradu Trenčín) s biskupským mestom Nitrou. Pravdepodobne ešte pred pádom Veľkej Moravy na hradisku v Hradnej jestvovala významnejšia cirkevno-správna štruktúra (asi archipresbyteriát). Na nej zrejme v 11. storočí vyrástla stredoveká farnosť so sídlom v Malej Hradnej s kamenným kostolom, ktorý bol zasvätený pôvodne Všetkým svätým.

Pri zriaďovaní stredovekých farností na území Hradnianskeho archidiakonátu bolo potrebné rešpektovať aj zákony prijaté uhorským krajinským snemom a uhorskými panovníkmi, najmä kráľmi z dynastie Arpádovcov. Uhorský kráľ svätý Štefan I. (997 – 1038) v knihe mravných ponaučení nabáda svojho syna kráľoviča Imricha aj k tomu, aby mal dostatok úcty k biskupom, ktorí mu môžu byť nápomocní radou.⁹⁷ V druhej hlave prvej knihy zákonov uhorského kráľa svätého Štefana I. je ustanovené, že biskupi majú mať právomoc zabezpečovať, riadiť a spravovať cirkevné veci podľa autority kánonov.⁹⁸ Povinnosťou biskupov bolo zaopatriť chrám tak, aby bol dôstojným sakrálnym objektom na slávenie Božieho kultu, mali sa postarať o jeho požehnanie alebo konsekráciu, o liturgické omšové predmety a knihy i všetko nevyhnutné na slávenie svätej omše. S týmto zákonným ustanovením nepriamo súvisel aj ďalší právny aspekt, že týmto článkom sa pre biskupov vymedzila len duchovná pôsobnosť, kým kráľovi a svetským hodnostárom či iným patrónom sa určilo hmotné zabezpečenie fungovania najmä farských kostolov a novozriadených cirkevných farských obvodov. Na synode v Sabolči v roku 1092 kráľ svätý Ladislav I. (1077 – 1095) nariadil, že každý, kto chce postaviť Bohu kostol, musí ho zabezpečiť primeraným majetkom (*dotem*). Presnejšie sa určuje, že ak staviteľ kostola, teda jeho svetský patrón, ho nezabezpečí náležitým majetkom, má sa k nemu vyslať posol, aby tak urobil, inak bude predvolaný pred biskupský súd. Podľa zákona, ten, kto by dal postaviť kostol a nezabezpečil by ho primeranou základinou a na biskupskom súde by vzdoroval a protirečil, mal byť za svoj vzdor zbičovaný a mal sa podriať kráľovskému súdu.⁹⁹ Latinský pojem *dos* – majetok, znamená teda primerané hmotné a finančné zabezpečenie sakrálného objektu, ako aj potrebnú výživu pre kňaza a všetky bežné výdavky spojené s chodom farského benefícia. Šiesta hlava ustanovení Sabolčskej synody vraví o spreneverení majetkov cirkevného benefícia kňazom.¹⁰⁰ Siedmy článok zákonných úprav tejto synody z roku 1092 stanovuje, ako majú byť obnovované kostoly a iné sakrálne objekty, ktoré boli zničené a spustošené nejakým nepokojom (*propter seditionem*).¹⁰¹ Nasledujúca zákonná hlava uvádza, že kostoly zanedbané pre svoju starobylosť, teda schátralé, má dať znovuvybudovať a vystavať biskup.¹⁰² V devätnástej hlave ustanovení kráľa svätého Ladislava I. z roku 1092 sa konštatuje, že ak dedičania (*villani*) opustia svoj kostol, teda cirkevný majetok a odídu inam, podľa cirkevného práva a na príkaz kráľa sa títo musia vrátiť späť.¹⁰³ Táto hlava dosvedčuje aj istú pripútanosť dedičanov – far-

⁹⁷ MARSINA, Richard (ed.). *Legends stredovekého Slovenska. Ideály stredovekého človeka očami cirkevných spisovateľov*. Budmerice 1997, s. 26-28.

⁹⁸ MÁRKUS, Dezsö (ed.). *Magyar törvénytár 1000 – 1526 évi törvényczikkek*. Budapest 1899, s. 20, caput 2.

⁹⁹ MÁRKUS, *Magyar törvénytár 1000 – 1526*, s. 52, caput 5.

¹⁰⁰ MÁRKUS, *Magyar törvénytár 1000 – 1526*, s. 52, caput 6.

¹⁰¹ MÁRKUS, *Magyar törvénytár 1000 – 1526*, s. 52, caput 7.

¹⁰² MÁRKUS, *Magyar törvénytár 1000 – 1526*, s. 52, caput 8.

¹⁰³ MÁRKUS, *Magyar törvénytár 1000 – 1526*, s. 56, caput 19.

níkov k farským benefíciám najmä v záležitosti svojej mobility. Hlava 23. synody v Sabolči hovorí presne, že ak nejaký donátor dá svoje veci alebo majetky jednému kostolu, nesmie ich zo žiadneho dôvodu vymáhať a dať inému kostolu.¹⁰⁴ V nasledujúcej hlave svätý Ladislav I. nariadil, aby kostolné veci, ktoré sa kdekoľvek nájdu, vrátili pôvodnému kostolu.¹⁰⁵ Mimoriadne dôležité právne normy, ktoré sa dotýkali správy hmotného zabezpečenia farností v súvislosti s uplatňovaním patronátneho práva, boli prijaté na krajinskej synode v Budíne pod predsedníctvom uhorského kráľa Ladislava IV. Kumánskeho a za účasti ostrihomského arcibiskupa Vladimíra dňa 22. septembra 1279.¹⁰⁶

Najstaršie farnosti v archidiakonáte Hradná

Medzi najstaršie farnosti na území Hradnianskeho archidiakonátu ešte pred jeho začlenením do obnovej Nitrianskej diecézy začiatkom 12. storočia možno rátať farnosť Malá Hradná, z ktorej si hradniansky archidiakon odvodzoval svoj titul. Ďalej to bola farnosť Otrhánky, zrejme aj farnosť Kšinná s veľmi starobyľým Kostolom svätcov Kozmu a Damiána, farnosť Skačany a možno predpokladať aj farnosť Pravotice s Kostolom Svätého Ducha.

Otrhánky. Archeologický výskum románskeho kostola v Otrhánkach ukázal, že patril medzi najstaršie kostoly v Hradnianskom archidiakonáte.¹⁰⁷ V roku 1466 sa pri introdukcii Ladislava Podmanického do majetku Bánoviec spomínajú kňazi Štefan a Stanislav z Haláčoviec.¹⁰⁸ Predpokladá sa, že jeden z nich pravdepodobne vykonával kňazskú službu aj v starobyľom románskom kostole v Otrhánkach. Niekedy v období baroka došlo k zmene patrocínia miestneho kostola v Otrhánkach.¹⁰⁹

Kšinná. Starobyľý kostol v Kšinnej má patrocínium svätcov východnej cirkvi Kozmu a Damiána, ktorí sú patrónmi lekárov.¹¹⁰ Tento kostol stojí na starom hradisku z praveku.¹¹¹ Jeho približné datovanie sa posúva niekde do polovice 13. storočia. Chránová loď má pretiahnutý polkruhový uzáver presbytéria, ktoré bolo pôvodne zakončené klenbou. V apside a v sakristii sa zachovali pôvodné okná a mreže. V kostole sa nachádza románska kazateľnica z čias stavby a polygonálna kamenná krstiteľnica z obdobia gotiky. Pre starobyľý vzhľad kostola sa historik J. Pöstenyi domnieva, že mohlo ísť aj o sídlo archipresbytera.¹¹² Filiálkou stredovekej farnosti Uhrovec sa stala niekedy pred rokom 1332, pretože v zozname pápežských desiatkov sa neuvádza ako samostatná farnosť. V roku 1352 dal Mikuláš, kastelán hradu Uhrovec, syn bána Dominika, čiastočne vysíd-

¹⁰⁴ MÁRKUS, *Magyar törvénytár 1000 – 1526*, s. 56, caput 23.

¹⁰⁵ MÁRKUS, *Magyar törvénytár 1000 – 1526*, s. 56, s. 24.

¹⁰⁶ PETERFFY, Carolus (ed.). *Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrata. Pars II. Posonii 1742*, s. 91 n. Porov. KOVACHICH, Martinus Georgius. *Codex juris decretalis ecclesiae Hungaricae. Tomus primus*. Pestini 1815, s. 155-158 (kapitola *De jure patronatus privatorum*).

¹⁰⁷ PAULUSOVÁ – GOJDIČ, *Ranostredoveký kostol v Otrhánkach*, s. 78-103. Porov. ZAVARSKÝ, *Slovenské kostoly románske*, s. 31. Porov. TOGNER, *Stredoveká nástenná maľba na Slovensku*, s. 77-78.

¹⁰⁸ PCsO I, č. 36, s. 64-66.

¹⁰⁹ ĎURČO, Marek. Patrocínia kostolov v Nitrianskej diecéze do konca 18. storočia ako prejav miestnej úcty. In *Ružomberký historický zborník*, roč. 2, 2008, s. 114-115.

¹¹⁰ ONDRUŠ, Rajmund. *Dosiahli cieľ. Životopisy svätých usporiadané podľa liturgického kalendára. Druhý vydanie*. Rím 1985, s. 801-802. Porov. RAVIK, Slavomír. *O svätých a patronoch*. Brno 2006, s. 365-366, s. 559-561.

¹¹¹ *Súpis pamiatok na Slovensku II*. Bratislava 1968, s. 154. Porov. TOGNER, *Stredoveká nástenná maľba na Slovensku*, s. 57-58. Porov. KOLLÁR, Daniel (zost.). *Kultúrne krásy Slovenska. Románske kostoly*. Bratislava 2009, s. 80-82.

¹¹² PÖSTENYI, Ján. Cyrilomotedská tradícia na Slovensku. In *Apoštoli Slovienov*. Bratislava 1963, s. 124.

lenú obec Kšinnú do dedičného vlastníctva Pavlovi, synovi Sláva, ktorý v nej mohol vykonávať richtárstvo.¹¹³

Skačany. Skačany patria medzi starobylé lokality pravdepodobne veľkomoravského pôvodu. Dokazuje to aj nález bronzového náramku, na ktorom je zreteľný staromaďarský vplyv v slovanskom prostredí.¹¹⁴ Skačany a Veľké i Malé Bielice sa po prvýkrát spomínajú v listine z roku 1271.¹¹⁵ Hovorí sa v nej, že po vyhorení Nitrianskeho hradu a katedrálneho chrámu požiadal nitriansky biskup Vincent uhorského kráľa Štefana V. (1270 – 1272) o vyhotovenie kráľovského privilégia, ktoré by zahrňovalo súpis všetkých majetkov Nitrianskeho biskupstva, nakoľko listinné doklady zhoreli vpádom vojsk Přemysla Otakara II. Neskorší nitriansky biskup Pascház požiadal Ostrihomskú kapitolu a jej prepošta Tomáša o potvrdenie tohto kráľovského privilégia. Uvádza sa v ňom, že donáciou kráľa svätého Ladislava (1077 – 1095) bola darovaná osada Skačany (*Scachan*), Veľké a Malé Bielice (*utrasque Beluk*) v Nitrianskej stolici a Veľké i Malé Kršteňany (*utrasque Keresnya*) v Tekovskej stolici pre potreby a úžitok Nitrianskej kapituly.¹¹⁶ Historik F. V. Sasinek súhlasil s pravosťou tejto listiny a domnieval sa, že uhorský kráľ svätý Ladislav týmto robil prípravu na obnovenie Nitrianskej diecézy, kým kráľ Koloman jej obnovenie uskutočnil.¹¹⁷ Predpokladá sa, že názov Skačany vznikol z mena nitrianskeho župana Kača. Hodnostári Kača a Deda, synovia Bukvena, podľa zoborskej listiny z roku 1111 boli dlhoročnými nitrianskymi županmi, ktorí okolo roku 1111 dosiahli vek viac ako 80 rokov.¹¹⁸ Predpokladá sa u nich pôvod zo starého rodu Poznanovcov.¹¹⁹ V obci Hradište (pri dnešných Skačanoch) na starobylom majetku nitrianskeho biskupa vznikol románsky kostol asi okolo roku 1100. Bol postavený na mohutnom hradisku lužickej kultúry a je umiestnený z vnútornej strany pod veľkým valom vysokým päť metrov a v základni širokým 60 metrov. Okolo kostola sa rozprestiera cintorín s veľkými kamennými náhrobnými platňami z 11. a 12. storočia. Jednolodový priestor kostola má štvorcovú apsidu a nad emporou (chórom) vežu.¹²⁰ V roku 1310 syn Menolda Abram zvaný Rufus daroval dve osady zvané Kršteňany (*Keresnan*) nitrianskemu biskupovi Jánovi. Oboje Kršteňany susedili v tom čase s biskupským majetkom v Skačanoch (*Zakachan*).¹²¹ V roku 1318 sa spomínajú oboje Kršteňany v susedstve so Skačanmi (*circa villam nostram Scakachan*).¹²² Listina z roku 1321 dokazuje, že Skačany ako biskupský majetok bol spustošený vojskami Matúša Čáka.¹²³ V roku 1332 je doložená fara v Skačanoch spolu s farárom Samsonom, ktorý pápežským kolektorom zaplatil 14 grošov.¹²⁴

¹¹³ WENZEL, Gusztáv (ed.). *Stibor vajda*. Budapešť 1874, č. 142, s. 187-188.

¹¹⁴ UHLÁR, Vlado (ed.). *Okres Topoľčany. Historicko-vlastivedná monografia*. Topoľčany 1988, s. 48.

¹¹⁵ LUKAČKA, Ján. Dve listiny k dejinám Nitry z druhej polovice 13. storočia. In *Nitra v najstarších dokumentoch a písomnostiach (do konca 13. storočia)*. Nitra 2007, s. 82-91.

¹¹⁶ CDH VII – 2, č. 45, s. 149-155.

¹¹⁷ SASINEK, František Vítazoslav. Založenie rím.-kat.biskupstva v Nitre. In *Slovenské pohľady*, roč. 25, 1905, s. 740.

¹¹⁸ CDS I 1, č. 68, s. 63.

¹¹⁹ LUKAČKA, Ján. Najstaršie nitrianske šľachtické rody. In ŠTULRAJTEROVÁ, Katarína (ed.). *Najstaršie rody na Slovensku*. Martin 1994, s. 102.

¹²⁰ UHLÁR, *Okres Topoľčany. Historicko-vlastivedná monografia*, s. 366.

¹²¹ RDS I 1, č. 765, s. 332.

¹²² RDS I 2, č. 312, s. 151.

¹²³ RDS I 2, č. 662, s. 299.

¹²⁴ SEDLÁK, *Monumenta Vaticana Slovaciae I*, č. 253, s. 57.

Predpoklady erigovania nových farností koncom 12. storočia

Koncom 12. storočia boli položené základy pre konštituovanie ďalších nových stredovekých farností: Kostolné Mítice, ktoré fundoval istý Nádaš a farnosť Motešice, ktorej ochrancami a svetskými patrónmi bol rod Diviackych. V neskoršom období to bol rod Motešických. Možeme predpokladať, že pre založenie farností v Kostolných Míticiach a v Motešiciach boli vytvorené ekonomické predpoklady už koncom 12. storočia, pravdepodobne počas episkopátu nitrianskeho biskupa Eduarda (1169 – 1195). Pri ohraničovaní prédia Bursix v roku 1208 je doložená *terra domini episcopi* dvakrát.¹²⁵ Podľa metácie v prvom prípade ide o darovanú zem nitrianskemu biskupovi v Kostolných Míticiach, na ktorú sa viazala testamentárna fundácia istého Nádaša a v druhom prípade išlo o neskorší biskupský majetok v Dobrašove, ktorý zrejme koncom 12. storočia biskupovi Eduardovi daroval rod Diviackych. Zrejme možno vylúčiť, že už koncom 12. storočia boli zriadené farnosti v Kostolných Míticiach a v Motešiciach. Zatiaľ možno hovoriť len o materiálnom zabezpečení budúcich farností. Je možné, že západná časť Hradnianskeho archidiakonátu koncom 12. storočia bola kristianizovaná a cirkevno-správne riadená práve zo stredovekej farnosti v Malej Hradnej. Pri vytvorení ekonomicko-materiálnych predpokladov na fungovanie novozriadených farností v Kostolných Míticiach a v Motešiciach stála dobrá vôľa miestnych domácich šľachticov a kresťanská zbožnosť. Povolenie na zriadenie nových farností podľa cirkevného práva dával miestny diecézny ordinár. V tom čase ním bol nitriansky biskup Eduard. Prvýkrát sa spomína v roku 1169 ako sufragán ostrihomského arcibiskupa. Bol prítomný na provincionálnom sneme v Ostrihome v roku 1169. Snem sa dotýkal vymedzenia cirkevno-správnych pomerov v Ostrihomskej arcidiecéze.¹²⁶ V roku 1183 sa nitriansky biskup Eduard spomína v kráľovskej listine uhorského kráľa Bela III., ktorou kráľ Belo III. nitrianskej cirkvi daroval tretinu z tržného tribútu v Nitre, z mostného poplatku v Nyárhide (Nové Zámky), z mostného mýta pod Zoborom a z mýta v Turci, ako aj tri solné lode v Szegede.¹²⁷ Uvádza sa aj v roku 1193 ako nitriansky biskup Obrandus (Eduard) v listine kráľa Bela III., ktorou uhorský kráľ daruje trencianskemu hradskému vojakovi Vrazlovi dve prázdne zeme Kameničany a Predmier so Súľovom.¹²⁸ V roku 1194 sa spomína v zozname hodnostárov aj nitriansky biskup Ebrandus (Eduard). Ide o listinu, v ktorej uhorský kráľ Belo III. daroval bánovi Dominikovi zem Pel, ktorú vyňal spod správy hradu Boršod.¹²⁹ Biskup Eduard sa v roku 1195 spomína v zozname hodnostárov v listine, ktorou uhorský kráľ Belo III. potvrdil uskutočnenú donáciu bána Dominika pre podporu kláštora (pustovne) v Marienburgu.¹³⁰ Dňa 1. júna 1198 pápež Inocent III. listinou vydanou v Ríme povolil nitrianskemu biskupovi Eduardovi (*Everardo*), že netreba platiť desiatky z majetkov a veľkostatkov, ktoré vlastnou prácou obhospodaroval a nadobudol.¹³¹ Pri ohraničovaní prédia (kráľovského veľkostatku) Bursix v roku 1208 sa dvakrát spomína pomenovanie *terra domini episcopi* (zem pána biskupa). Podľa ohraničenia zeme možno dedukovať, že ide o majetok nitrianskeho biskupa v Dobrašove a v Kostolných Míticiach.¹³² Predpokladáme, že tieto zeme nadobudol práve nitriansky biskup Eduard. Naposledy sa biskup

¹²⁵ CDS I, č. 148, s. 117.

¹²⁶ STRÁŇSKY, *Dejiny biskupstva nitrianskeho od najstarších dôb*, s. 128. Cirkevný historik Jozef Vurum uvádza jeho pôsobenie ako nitrianskeho biskupa v rokoch 1169 až 1197. Porov. *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Nitriensis a Christo nato M.D.CCC.XXXI*. Trnava 1831, s. 16.

¹²⁷ CDS I, č. 94, s. 89-90.

¹²⁸ CDS I, č. 102, s. 94-95. Porov. MARSINA, Richard. Tri state zo slovenskej diplomatiky. Trenčianske listiny z roku 1193, 1229 a 1421 a otázka ich pravosti. In *Historické štúdie*, roč. 3, 1957, s. 275-302.

¹²⁹ CDS I, č. 103, s. 96.

¹³⁰ CDS I, č. 104, s. 96.

¹³¹ CDS I, č. 106, s. 97.

¹³² CDS I, č. 148, s. 117.

Eduard spomína v listine Ostrihomskej kapituly v roku 1210, kde sa potvrdzuje, že istý muž Nádaš daroval nitrianskemu biskupovi Eduardovi v rozmedzí rokov 1183 až 1195 štvrtinu svojho majetku v Miticiach (*Mita*).¹³³

Nové farnosti do polovice 13. storočia

Farnosť Motešice. Farnosť v Motešiciach s jej pôvodným jurisdikčným územím sa zriadila až v prvej polovici 13. storočia. Na počiatku pri jej materiálnom fundovaní pravdepodobne stál šľachtic Blažej z Diviak, ktorý je doložený už v listinách z rokov 1208 v súvislosti s ohraničovaním prédia Bursix a v roku 1210 pri ohraničovaní biskupského majetku v Kostolných Miticiach ako *Blasius de Diweg*. Proces fundácie tejto stredovekej farnosti v Motešiciach dnes už ťažko zistiť. Je však isté, že pri jej zriadení stál domáci šľachtický rod Diviackych. Jeho pôsobenie na území dnešných Motešíc je v 13. storočí doložené v rokoch 1208,¹³⁴ 1210¹³⁵ a 1265.¹³⁶ Rod Diviackych sa dostal aj do vojenského konfliktu s veľmožským rodom z panstva Hradná v roku 1275.¹³⁷ Kamenný kostol v Motešiciach bol zrejme postavený už v polovici 13. storočia. Je zaujímavé, že rod Diviackych si vybral za patróna, teda za titul postaveného chrámu, Blahoslavenú Pannu Máriu. Presnejšie stredoveký kostol v Motešiciach bol zasvätený Narodeniu Panny Márie. Zasvätenie kostola v Motešiciach Panne Márii nasvedčuje azda úctu rodu Diviackych k Bohorodičke, pretože aj samotné Uhorsko sa považovalo za mariánske kráľovstvo. Výber patrocínia novozriadenej farnosti mohol byť podmienený rôznymi faktormi. K roku 1309 sa viaže písomná zmienka, ktorá sa dotýkala sporu ohľadom vlastníckeho práva v rodine Motešických, z ktorej vyplýva, že už v tom čase bol v Motešiciach farský kostol.¹³⁸ Fara vyrástla v obci Motešice, ktorá bola vlastne šľachtickým majetkom. Do farského obvodu v 13. storočí patrila Malá Neporadza, Rožňova Neporadza a Bošianska Neporadza. V 14. storočí pribudla Petrova Lehota, ktorá bola založená okolo roku 1346 na emfyteutickom práve (*terra Petri filii Pauli nobilis de Dyuek, quae vocatur Lyhota Petri*).¹³⁹ V tejto obci dal rod Diviackych postaviť Kostol svätého Michala archanjela. Do farského obvodu pribudla dnes už zaniknutá osada Kunova Lehota,¹⁴⁰ Peťovka a biskupský majetok obec Dobrašov. V stredoveku sú doložení traja správcovia farnosti: v roku 1332 farár Ján, v roku 1409 farár Pavol¹⁴¹

¹³³ CDSI 1, č. 164, s. 129-130. Porov. ŠA Nitra, Zbierka cirkevných matrík, matrika Rímskokatolíckej farnosti Trenčianske Mitice (1714 – 1763), č. 671, s. 13-15. Tu sa nachádza odpis tejto listiny zo začiatku 18. storočia.

¹³⁴ CDSI 1, č. 148, s. 117.

¹³⁵ CDSI 1, č. 164, s. 130.

¹³⁶ CDAC VIII, č. 86, s. 122-123.

¹³⁷ RDSI 2, č. 472, s. 223.

¹³⁸ ŠA Bratislava, Zbierka cirkevných matrík, matrika Rímskokatolíckej farnosti Dolné Motešice (1801 – 1888), č. 634, s. 1 n.: „*Ecclesiam parochialem Also-Motesicensem actu praeexistentem antiquissimam esse, etsi ipsa structura satis demonstrasset ac locus siquidem antiquissimus mos erat ecclesias in collibus cum columnis structurali magis probat documentum anni 1309 quia praeexistit in archivo inclytae familiae Motesiczky vigore cuius anno 1309 motus fuit quaestio de iure possessionatus inter Majtesianos ex quo sequitur ecclesiam parochialem et hanc ipsam iam tunc praeexistisse.*“

¹³⁹ FEKETE NAGY, Antal. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában IV. Trencsén vármegye*. Budapest 1941, s. 167-168.

¹⁴⁰ ZO I, č. 611, s. 60-61. Porov. ŠIŠMIŠ, Milan. Z dejín bývalého Trenčianskeho Záhoria. In *Vlastivedný časopis*, 1988, roč. 37, č. 4, s. 173. Porov. VARSÍK, Branislav. *Otázky vzniku a vývinu slovenského zemanstva*. Bratislava 1988, s. 127.

¹⁴¹ ĎURČO, Marek – NEMEŠ, Jaroslav: *Miscellanea ecclesiastica Nitriensia I. Quellen zur Geschichte des Bistums Neutra* (ďalej ako MEN I.). Kraków 2007, č. 1, s. 103. Porov. preklad tejto latinskej listiny je

a v roku 1454 farár Marek.¹⁴² V roku 1338 pri ohraničovaní biskupského majetku v Dobrašove sa spomína existencia farského kostola v Motešiciach.¹⁴³ V roku 1358 istý zeman Peter, syn Mikuláša z Motešíc, ktorý zostal bez potomstva v mužskej i ženskej línii, predal polovicu svojho mlyna za dve marky v denároch pre Kostol Panny Márie v Motešiciach. Druhú časť svojho mlyna závetom daroval na úžitok tohto kostola a pre miestneho kňaza.¹⁴⁴ V roku 1379 sa na vrchu Bože (Božiček) spomína zrejme filiálny Kostol svätého Pavla.¹⁴⁵ V roku 1409 zeman z Motešíc: Ladislav, Imrich a Martin spochybnili práva farára Pavla z Motešíc na úžitok a vlastníctvo mlyna, ktorý daroval zeman Peter, syn Mikuláša. Ako svedok sa tu spomína aj farár Mikuláš z Kostolných Mitíc.¹⁴⁶ Dňa 12. septembra 1454 v Trenčíne u verejného notára farár Marek z Motešíc vypovedal o spore medzi richtárom Benediktom, synom Mateja z Bobota a Haškom, synom Imricha, vo veci sporného šoltýstva v Bobote.¹⁴⁷ V roku 1468 sa uskutočnila na území farnosti nová reambulácia majetku nitrianskeho biskupa v Dobrašove.¹⁴⁸ Podľa desiatkového súpisu z roku 1507 do obvodu stredovekej farnosti Motešice patrili okrem Petrovej Lehoty a Petovky aj Bobot i Bobotská Lehota.¹⁴⁹ V roku 1611 sa uskutočnilo stoličné vyšetrovanie vo veci patronátneho práva nad farským mlynom v Motešiciach.¹⁵⁰

Biskupský majetok v Dobrašove. Na tomto území zostáva ešte nezodpovedaná otázka, prečo nitriansky biskup sa nerozhodol zriadiť centrum novej farnosti v Dobrašove, keďže pri ohraničovaní prédia Bursix v roku 1208 sa spomína aj ďalšia *terra domini episcopi*.¹⁵¹ Domnievame sa, že ide o neskorší stredoveký majetok nitrianskeho biskupa v Dobrašove. Nevieme však ani to, akou cestou nitriansky biskup Eduard koncom 12. storočia nadobudol nový majetok na území, ktoré patrilo rodu Diviackych, konkrétne Blažejovi z Diviak. Predpokladáme, že zrejme aj v tomto prípade išlo o šľachtickú donáciu Diviackych. Bližšie okolnosti tejto donácie pre cirkev nepoznáme. Rod Diviackych azda týmto sledoval cieľ, aby sa na ich území v západnej časti Hradnianskeho archidiakonátu zriadila nová farnosť. Farský kostol nebol vybudovaný v Dobrašove, ale na území dnešných Motešíc. Príčinu vidíme v tom, že ráznejšiu aktivitu pri budovaní farnosti, ako aj nového farského Kostola Panny Márie v Motešiciach prejavil domáci rod Diviackych, ktorý bol zabezpečený početnými majetkami. Prédium pre obdobie 11. až 13. storočia sa charakterizuje ako zemepánske hospodárstvo, na ktorom zemepán hospodáril vo vlastnej réžii.¹⁵² Je možné, že toto prédium slúžilo ako stredisko, na ktorom sa sústreďovali cirkevné desiatky z okolitých osád, a potom sa z Dobrašova posielali do Nitry. S označením ako *possessio Dabras* sa stretávame aj v roku 1338.¹⁵³ V tejto listine sa aj geograficky určuje chotárna hranica tohto prédia. Prédium Dobrašov sa spomína ako majetok nitrianskeho biskupa aj v roku 1346. V listine zo dňa 9. 7. 1379 prepísanej do kráľovského privilégia zo dňa 18. 5. 1468 sa veľmi podrobne určujú hranice tohto

uverejnený v knihe od HOLKA, Jozef. *Pamäť jednej farnosti. Pohľad do histórie farnosti Motešice*. Motešice 2006.

¹⁴² ŠA Bytča, f. Ilešházi Trenčín – Patrimonium, inv. č. 181, k. 72.

¹⁴³ FEKETE NAGY, *Trencsén vármegye*, s. 111.

¹⁴⁴ MEN I, č. 1, s. 103.

¹⁴⁵ DAN, f. Nitrianska kapitula, fasc. VIII, č. 4, listina 1379/18. 4. 1468.

¹⁴⁶ DAN, f. Archív nitrianskeho biskupa, vecná skupina Intranea, 460. fasc. Fara v Motešiciach 1409 – 1782.

¹⁴⁷ ŠA Bytča, f. Ilešházi Trenčín – Patrimonium, inv. č. 181, k. 72. Porov. MEN I, č. 2, s. 106-107.

¹⁴⁸ VAGNER, *Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez*, č. 23, s. 420-427.

¹⁴⁹ ŠA Bytča, f. Ilešházi Trenčín – Patrimonium, inv. č. 195, k. 76, desiatkový register z 1507.

¹⁵⁰ ŠA Bytča, f. Trenčianska župa I, Possessiones, fasc. Dolné Motešice (1590 – 1765).

¹⁵¹ CDS I, č. 148, s. 117.

¹⁵² HABOVŠTIAK, Anton. *Stredoveká dedina na Slovensku*. Bratislava 1985, s. 46.

¹⁵³ FEKETE NAGY, *Trencsén vármegye*, s. 111.

prédia.¹⁵⁴ Obec Dobrašov prestala byť majetkom nitrianskeho biskupa v roku 1693, keď ju predal motešickému šľachticovi Pavlovi Motešickému.¹⁵⁵

Farnosť Kostolné Mitice. Územie novozriadenej farnosti Kostolné Mitice bolo vnútorne nesúrodé a nejednotné. Miestni šľachtici (Vadislav a jeho príbuzní), ktorí boli svedkovia ohraničovania biskupského majetku v Miticiach v roku 1210, nemali dostatok materiálno-ekonomických prostriedkov na fundovanie novej farnosti a vybudovanie nového kostola, preto celá aktivita zostávala na nitrianskom biskupovi. Územie dnešného Trenčianskeho Jastrabia (presnejšie Višňového) bolo ešte začiatkom 13. storočia neskultivovaným územím. Tu už v roku 1210 žil hradský vojak Sokol (jobagión), ktorý sa zúčastnil ako svedok biskupskej komisie spolu s Vadislavom, Blažejom z Diviak i s pristaldom Gothardom.¹⁵⁶ Predpokladáme, že na počiatku oboch farností (Kostolných Mitíc i Motešíc) stáli šľachtické fundácie z konca 12. storočia. Pre zriadenie centra farnosti nevybrali Dobrašov, ale územie Motešíc, a to po vzájomnej dohode rodu Diviackych a nitrianskeho biskupa. V prípade Kostolných Mitíc drobní šľachtici nemali dostatok prostriedkov na vybudovanie samostatnej farnosti a farského kostola, preto na biskupskom majetku aktivitou diecézneho ordinára Jána (1210 – 1223) vyrástla stredoveká farnosť. K farnosti Kostolné Mitice bolo pripojené aj územie dnešného Trenčianskeho Jastrabia (Višňového), pretože už roku 1210 hradský vojak Sokol nitrianskemu biskupovi Jánovi predal jedno poplužie pôdy za sedem mariek. Zmienka o tejto kúpno-predajnej transakcii v listine z roku 1210 svedčí o tom, že nitriansky biskup zrejme rátal už v roku 1210 so zriadením farnosti na šľachtickom majetku v Miticiach (*praedium Mita*). Možno to vysvetliť aj tým, že pôvodná testamentárna fundácia Nádaša z konca 12. storočia materiálne a ekonomicky nepostačovala na vytvorenie a zriadenie novej farnosti s dostatočným hospodárskym zabezpečením pre miestneho kňaza. Treba brať do úvahy aj nedostatočný ekonomický potenciál jednotlivých šľachtických rodov na území Mitíc a ich partikulárne záujmy. Azda aj z týchto dôvodov nitriansky biskup na svojom majetku za pomoci miestnych veriacich dal postaviť farský Kostol svätého Juraja, ktorého sa stal aj svetským patrónom. Podobne vyrástol aj stredoveký Kostol svätého Michala archanjela v Biskupiciach pri dnešných Bánovciach nad Bebravou.¹⁵⁷

Zeman Nádaš, ktorý sa spomína v listine z roku 1210, pravdepodobne svoj šľachtický majetok v Miticiach (*praedium Mita*) nadobudol za nejaké vojenské zásluhy v kráľovskom vojsku. Nasvedčovalo by to aj neskoršie zasvätenie farského kostola v Kostolných Miticiach svätému Jurajovi. Pretože nemal mužských potomkov, teda právoplatných dedičov, štvrtinu svojho majetku v Miticiach odkázal koncom 12. storočia nitrianskemu biskupovi Eduardovi formou testamentu. Predpokladáme, že pri koncipovaní a zostavovaní testamentu stála aj nejaká duchovná osoba, kňaz či iný klerik. Odkázanie svojho časného hmotného majetku cirkvi sa v stredoveku považovalo za prejav najvyššej zbožnosti a úcty k Bohu i k cirkvi. Zrejme tento testament bol určite vyhotovený v písomnej podobe, lebo už v roku 1210 pri novom ohraničovaní biskupského majetku na území Kostolných Mitíc okrem ústneho svedectva kráľovského pristalda Gotharda, syna Cherubína z Branča, sa použil testament Nádaša na bližšie špecifikovanie a určenie hraníc biskupského majetku v Kostolných Miticiach. Udialo sa tak už za nového nitrianskeho biskupa Jána (1210 – 1223). Predpokladáme, že v rozmedzí rokov 1210 až 1241 bola zriadená farnosť v Kostolných Miticiach a postavený Kostol svätého Juraja. Obec Kostolné Mitice dostala odlišovacie prívlastok podľa kostola ako dominantnej stavby obce.¹⁵⁸ Od konca 12. storočia boli majetkom

¹⁵⁴ VAGNER, *Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez*, č. 23, s. 420-426.

¹⁵⁵ ŠA Bytča, f. Trenčianska župa I, Possessiones, fasc. Dobrašov, listinný materiál z roku 1693. Porov. VAGNER, *Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez*, s. 477.

¹⁵⁶ CDSI 1, č. 164, s. 130.

¹⁵⁷ RDSI 2, č. 826, s. 362. Porov. RDSI 2, č. 1012, s. 440.

¹⁵⁸ HROMNÍK, *800 rokov Trenčianskych Mitíc*, s. 11-12.

nitrianskeho biskupa vďaka testamentárnemu odkazu bezdetného šľachtica Nádaša, ktorého závet zrejme pri požiari Nitrianskeho hradu v roku 1271 zhorel.¹⁵⁹ V roku 1208 sa Kostolné Mitice uvádzajú ako *terra domini episcopi*,¹⁶⁰ v roku 1210 *praedium Mita*,¹⁶¹ v roku 1269 ako *terra episcopi Nitriensis*,¹⁶² v roku 1318 ako *terra Miccha*,¹⁶³ v roku 1332 *Mica*,¹⁶⁴ v roku 1396 *Felseumitha seu Lukachmitaya*,¹⁶⁵ v roku 1409 ako *Mitta*,¹⁶⁶ v roku 1505 ako *Eghazasmytha*,¹⁶⁷ v roku 1507 ako *Mitta*¹⁶⁸ a v roku 1518 ako *Mitta ecclesiae*.¹⁶⁹ V roku 1396 predikát *Felseumitha seu Lukachmitaya* označuje geografické situovanie Kostolných Mitíc. Kostolné Mitice sú v tejto listine označené ako Horné Mitice, čiže Lukáčove Mitice. Lukáč mal pravdepodobne spolu s nitrianskym biskupom nejaký majetkový podiel v Horných Miticiach. V roku 1505 maďarizovaná podoba *Eghazasmytha* je odvodená od slova egyház, čo znamená kostol či cirkev. V roku 1518 sú doložené v latinizovanej podobe ako *Mitta ecclesiae*, pretože *ecclesia* označuje kostol a cirkev.

Farnosť Dolné Ozorovce. Ďalšou stredovekou farnosťou na území Hradnianskeho archidiakonátu, ktorá bola zriadená pravdepodobne pred tatárskym vpádom, boli Dolné Ozorovce. V roku 1232 za vojenské zásluhy kráľ Ondrej II. (1205 – 1235) odmenil svojho vojaka Hotslava zemou Ozor (dnešné Ozorovce) vo výmere troch popluzí.¹⁷⁰ Na tomto území vyrástla stredoveká farnosť s farským Kostolom Nanebovzatej Panny Márie. Možno sa domnievať, že to bolo najmä z dôvodu rozšíreného stredovekého kultu Panny Márie v tomto regióne, čo mohlo motivovať aj svetského fundátora tejto farnosti. Farnosť aj s kostolom mohla byť zriadená len so súhlasom diecézneho ordinára – nitrianskeho biskupa. Môžeme teda hovoriť, že opäť išlo o šľachtickú fundáciu. Jej bližšie okolnosti i proces tejto fundácie nepoznáme. Snáď samotným fundátorom tejto farnosti bol Hotslav. Majetok Ozor (Ozorovce) pôvodne patril k majetkom Trenčianskeho hradu. Po uskutočnení donácie v roku 1232 hradskej vojak Hodslav získal túto pôdu za vojenské zásluhy. Bolo to územie ešte nerozdelených Ozoroviec, ktoré sa v neskoršej dobe rozčlenili na Dolné a Horné Ozorovce. Časť Dolné Ozorovce sa vyvinula ako farská obec so stredovekým kláštorom. Kláštor stál na vyvýšenine v časti zvanej Kalvária.¹⁷¹ V roku 1332 sa tu spomína farár Štefan, ktorý zaplatil tri groše. V roku 1404 johaniti z kláštora sv. kráľa Štefana v Ostrihome dali svoj majetok v Ozorovciach do prenájmu miestnemu zemanovi Filipovi Ozorovskému.¹⁷² V 15. storočí františkáni získali kláštor od johanitov, ktorí tu pôsobili asi až do roku 1545, keď sa v poslednej správe

¹⁵⁹ CDH VII – 2, č. 45, s. 151-152. O vypálení Nitrianskeho hradu vojskami Přemysla Otakara II. hovorí aj listina zo 17. 8. 1285. Porov. KNAUZ, *Monumenta ecclesiae Strigoniensis II*, č. 182, s. 202-203; CDH V – 3, s. 296-299; VURUM, *Episcopatus Nitriensis eiusque praesulum memoria*, s. 217-223; VAGNER, *Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez*, č. 7, s. 381-383.

¹⁶⁰ CDS I, č. 148, s. 117.

¹⁶¹ CDS I, č. 164, s. 129-130. Porov. ŠA Nitra, Zbierka cirkevných matríc, matrika Rímskokatolíckej farnosti Trenčianske Mitice (1714 – 1763), č. 671, s. 13-15. Tu sa nachádza odpis tejto listiny zo začiatku 18. storočia.

¹⁶² ŠA Bytča, f. Ilešházi Trenčín – Patrimonium, inv. č. 78, k. 29, listina z 3. 3. 1521.

¹⁶³ RDS I, č. 312, s. 151.

¹⁶⁴ *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Series I. Tomus I.* Budapestini 1887, s. 199-200.

¹⁶⁵ FEKETE NAGY, *Trencsén vármegye*, s. 155.

¹⁶⁶ MEN I, č. 1, s. 103.

¹⁶⁷ FEKETE NAGY, *Trencsén vármegye*, s. 155.

¹⁶⁸ ŠA Bytča, f. Ilešházi Trenčín – Patrimonium, inv. č. 195, k. 76, desiatkový register z 1507.

¹⁶⁹ ŠA Bratislava, f. Rod Mitických z Trenčianskych Mitíc, listiny.

¹⁷⁰ CDS I, č. 396, s. 283.

¹⁷¹ OBERT, Štefan. *750 rokov Horných Ozoroviec*. Topoľčany 1982, s. 6.

¹⁷² ZEMENE, Marián. Historický vývoj pripojených obcí. Ozorovce. In ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Bánovce nad Bebravou 1232 – 2002*. Martin 2002, s. 304.

o kláštore píše, že ozbrojenci vydrancovali miestny kláštor a zabili kňaza Juraja Kopernického. Existencia samostatnej farnosti v Dolných Ozorovciach je doložená aj v desiatkovom súpise z roku 1507 a v rokoch 1509 až 1524 sú zaznamenaní kňazi Peter a Kliment pri majetkovoprávnych záležitostiach.¹⁷³

Systém kláštorov a malých eremitických lokalít na území stredného Považia i v Hradnianskom archidiakonáte zatiaľ ešte nie je dostatočne preskúmaný. Z dôvodu nedostatku písomných správ i archeologických nálezov dávame existenciu kláštora v Dolných Ozorovciach do nepriamej súvislosti so stredovekým kláštrom Menších bratov františkánov v Trenčíne pri Kostole Svätého Ducha¹⁷⁴ i s kláštrom v Mníchovej Lehote v miestnej lokalite Kostolec.¹⁷⁵ Termín kostolec označuje existenciu menšieho kostola, kostolíka.¹⁷⁶ Ešte v 18. storočí je zaznamenaná tradícia o existencii Kostola Nanebovzatej Panne Márii v Dolných Ozorovciach, ktorý v stredoveku patril nejakej reholi.¹⁷⁷ Na mieste pôvodného minoritského kláštora v Trenčíne stál johanitský kláštor s Kostolom Svätého Ducha, o ktorom sa zmieňujú aj viaceré novoveké archívne pramene.¹⁷⁸ O existencii pôvodného minoritského kláštora v Trenčíne (*claustrum conventus fratrum minorum castris sive loci de Trenchinio Nitriensis dioecesis*) jestvuje listina zo dňa 28. 6. 1372, ktorú v tomto kláštore vydal nuncius a pápežský legát v Uhorsku Ján, patriarcha z Alexandrie.¹⁷⁹ Najnovší výskum dokazuje, že

¹⁷³ ZEMENE, Historický vývoj pripojených obcí, s. 307.

¹⁷⁴ KARÁCSONYI, János. *Szt. Ferencz rendjétek története Magyarországon 1711-ig*. Budapest 1923, s. 286-287. Regionálny historik v Trenčíne Jozef Branecký sa o tomto kláštore v Trenčíne zmieňuje aj v článkoch publikovaných v periodiku *Trenčan*, konkrétne: *Trenčan*, roč. VI, 7. 9. 1929, č. 37, s. 3-4; *Trenčan* 18. 5. 1929, roč. VI, č. 21, s. 2-3; *Trenčan*, roč. VI, 8. 6. 1929, č. 24, s. 4. Porov. VAVRUŠ, Ján. Johaniti a františkáni v Trenčíne. Historické a topografické súvislosti archeologického nálezu pri stavbe ČSOB. In *Trenčianske noviny*, roč. 39, 11. 8. 1998, č. 33, s. 11; VAVRUŠ, Ján. Mužské rytierske rehole – johaniti a františkáni v Trenčíne. In *Sme*, 7. 3. 1998. Príloha Regióny, s. 3. Porov. ĎURČO, Marek. Kostoly ako sakrálne objekty vo farnostiach na strednom a hornom Považí na prelome 17. a 18. storočia. In *Vlastivedný zborník Považia*, 2009, č. 24, s. 42 (pozri poznámky č. 287 a 288).

¹⁷⁵ DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis, 118/I, kanonická vizitácia Rímskokatolíckej farnosti Soblahov z 3.3.1829 zaznamenáva túto tradíciu: „*In filiali Barath Lehota prostant rudera quaedam in colle Kosztolec dicto, traditione vulgi olim religiosum claustrum ibidem existisse fertur*“. Porov. KÚTNIK, Jozef. O pôvode pustovníka Svorada (K počiatkom kultúrnych dejín Liptova). In *Nové obzory*, roč. 11, 1969, s. 68. Porov. HROMNÍK, Milan. *Po stopách kláštora pod Inovcom*. Trnava 1999. Porov. ĎURČO, Marek. K najstarším dejinám Mníchovej Lehoty a k problematike existencie johanitov. In *Považie*, jún 1999, s. 7. Porov. BERNÁTOVÁ, Viera. Najstaršie dejiny. In KJACOVÁ, Eva (ed.). *Mníchova Lehota 740*. Mníchova Lehota 2009, s. 53-54.

¹⁷⁶ *Historický slovník slovenského jazyka II*. Bratislava 1992, s. 113.

¹⁷⁷ „*Perpetua fert traditio, fuisse ecclesiam hanc ordinis cuiusdam religiosi florentibus Ungariae rebus, dicatam autem fuisse gloriosae Coelorum Reginae in Coelos assumptae*“. Porov. Porov. ŠA Bytča, f. Trenčianska župa I, Verejnosprávne písomnosti, VI. Náboženské písomnosti, E. Kanonické vizitácie, inv. č. 1274, kanonická vizitácia farnosti Bánovce nad Bebravou 30. 6. 1729, č. 1.

¹⁷⁸ DAN, kanonická vizitácia farnosti Trenčín biskupa Jána Gustíniho z roku 1766, tomus I, s. 264 n. Porov. DAN, vizitácia archidiakonátu Trenčín 1674/1675, s. 177: „*Habetur alia ecclesia in suburbio cum cemeterio semidiruto dedicato ut dicitur Sancto Spiritui ex parte ruinoso. In qua nulla habeantur apparamenta, praeter unam campanam. Fuit haec ecclesia olim minoritarum. Bona ad monasterium spectantia sunt distracta*“. Porov. Archív Matice slovenskej v Martine, Zbierka Komárno – zbierka rukopisných kníh 1687 – 1920, k. 1, č. 4: BAKOŠ, Jozef: *Historica descriptio tritium fatorum atque vicissitudinum, ecclesiam augustanae confessionis evangelicam Trenchiniensem ab anno 1569 usque 1790 ferientium ex authenticis protocollis et ex coaevis diplomaticis fontibus in forma epithome eruderata in lucem edita* (rukopis asi z roku 1790), s. 23: „... *templum, in suburbio situm, quod olim fuit patrum franciscanorum strictionis observantiae, demum datum minoritis anno 1301, ut habetur in synodo Pázmányiana*.“

¹⁷⁹ CDH IX – 4, č. CCXXXVII, s. 410-417.

tento kláštor v Trenčíne už stál v roku 1272 podľa svedectva súpisu kláštorov, ktorý dal vyhotoviť svätý Bonaventúra. Kláštor v Trenčíne patrilo spolu s kláštorami v Nitre, Trnave a Slovenskej Lupči jursidické pod kustódiu v Ostrihome.¹⁸⁰ Pobyt patriarchu Jána v Trenčíne uvádza aj polyhistor Matej Bel v Notíciách Trenčianskej stolice.¹⁸¹

Farnosť Prusy. K starobylým farnostiam Hradnianskeho archidiakonátu, ktoré vznikli ešte pred tatárskym vpádom, možno zaradiť ešte farnosť v obci Prusy. Pomenovanie obce je odvodené od cudzorodého etnika Prusov. Prítomnosť pruského živlu v Trenčianskej stolici naznačujú obce Prusy (1208) a Pruské (1244). Dá sa predpokladať, že etnikum pohanských Prusov sa dostalo na územie Trenčianskej stolice v období, keď územie Slovenska bolo súčasťou vojenskej okupácie poľského kniežata Boleslava Chrabrého (1000 – 1018). Je možné, že spomenutý panovník na zabezpečenie svojej moci v tomto priestore usadiť niekoľko príslušníkov etnika.¹⁸² Územie Hradnianskeho archidiakonátu k Uhorskému kráľovstvu bolo pripojené niekedy za kráľa sv. Štefana I. (997 – 1038). Po kanonizácii prvých uhorských svätcov v roku 1083, medzi ktorými bol aj sv. Štefan, sa oficiálne začal šíriť kult svätého Štefana, uhorského kráľa ako patróna a zakladateľa Uhorského kráľovstva. Predpokladáme, že v strážnej osade Prusov niekedy v polovici 12. storočia bola zriadená samostatná farnosť s farským kostolom, ktorý bol zasvätený uhorskému kráľovi svätému Štefanovi. Presnejšie podmienky konštituovania tejto starobylej farnosti sa nedajú bližšie zistiť. Možno sa domnievať, že iniciátorom zriadenia tejto farnosti mohol byť aj samotný uhorský panovník po vzájomnom konsenze s nitrianskym biskupom. V prvej historicky doloženej listine o jestvovaní obce Prusy sa spomína cesta vedúca z Prusov (*via de Prus*).¹⁸³ V roku 1389 je obec doložená ako *Pruzy* a v jej chotári sa nachádzala aj obec Uhrovica (*Whroniche*).¹⁸⁴ V roku 1419 sa obec spomína ako *Pruz*,¹⁸⁵ v roku 1481 ako *Prwz*,¹⁸⁶ podobne aj v rokoch: 1495 (*Prwz*),¹⁸⁷ 1497 (*Prwz*),¹⁸⁸ 1499 (*Prwz*)¹⁸⁹ a v roku 1501 (*Prwz*).¹⁹⁰ V roku 1506 Prusy v historickom názve boli spojené s obcou Lútov ako *Prwzlythow*.¹⁹¹ V rokoch 1524¹⁹² a 1529¹⁹³ je obec doložená s názvom *Prwz*.

¹⁸⁰ KNAISZ, Michael. *Chronologico-provinciale ordinis fratrum minorum s. Francisci conventualium provinciae Hungariae, et Transilvaniae, nunc s. Elisabeth reginae nuncupatae*. Posonii MDCCCIII, s. 313.

¹⁸¹ ŠA Nitra, *Matthiae Belii Notitia Hungariae novae historico-geographicae partis primae cis-Danubianae. Tomus quintus*, s. 233-234 (rukopis Aurela Rutšeka). Porov. Knižnica Trenčianskeho múzea v Trenčíne, inv. č. 4907, č. 1/61-K, Bel, Matthias: *Notitia Hungariae novae historico-geographicae. Tomus quintus complectens comitatum Trentiniensem ex manuscripto Antonii Kerekes describentis, et ex commentariis Ioannis Kerekes hanc copiam paravit Aurelius Rutsek Bystricensis*, s. 150-151. Zároveň v tomto istom rukopise na str. 182 je mapka mesta Trenčina, kde je zakreslená pozícia kláštora minoritov (*templum minoritorum*). Viac svetla by do tejto problematiky vniesol výskum zachovaných rukopisov Notícií Mateja o Trenčianskej stolici.

¹⁸² MAREK, Miloš. *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin 2006, s. 415.

¹⁸³ CDS I, č. 142, s. 117. Porov. CDP VII, č. 4, s. 4. Porov. Faksimile tejto listiny sú uverejnené v knihe od KRAJČOVIČ, Rudolf. *Svedectvo dejín o slovenčine*. Martin 1980, s. 44. Porov. FEKETE NAGY, *Trencsén vármegye*, s. 176. Slovenský preklad listiny je uverejnený v knihe DVOŘÁK, Pavol (ed.). *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov III. V kráľovstve svätého Štefana*. Bratislava 2007, č. 28, s. 84-86.

¹⁸⁴ WENZEL, Gusztáv (ed.). *Stibor vajda. Életrajzi tanulmány*. Budapest 1874, č. 10, s. 55.

¹⁸⁵ VARSÍK, Branislav. *Otázky vzniku a vývinu slovenského zemanstva*. Bratislava 1988, s. 136.

¹⁸⁶ PCsO I, č. 83, s. 150-151.

¹⁸⁷ PCsO I, č. 146, s. 266-269.

¹⁸⁸ PCsO I, č. 161, s. 306-309.

¹⁸⁹ PCsO I, č. 176, s. 337-338.

¹⁹⁰ PCsO I, č. 195, s. 379-380.

¹⁹¹ PCsO I, č. 251, s. 486-489.

¹⁹² PCsO II, č. 123, s. 306-309.

¹⁹³ PCsO II, č. 175, s. 428-430.

Farnosť Dežerice. Farnosť v Dežericiach s Kostolom svätého Martina vznikla niekedy v prvej polovici 13. storočia. Osada Dežerice je listinne doložená prvýkrát ako *terra Desir* v roku 1208¹⁹⁴ a v roku 1232 ako Sdysir pri ohraničovaní šľachtického majetku v Dolných Ozorovciach.¹⁹⁵ Osada mala odvodený názov od osobného mena Dezider. Nie je vylúčené, že jeho potomkovia darovali určitú majetkovú čiastku cirkvi ako prejav kresťanskej zbožnosti a úcty, aby na nej mohla vyrásť stredoveká fara s kostolom, ktorý zasvätili svätému Martinovi. Drobnou fíliou bola osada Vlčkov (1388).¹⁹⁶ Patrocínium farského kostola venované svätému Martinovi patrí medzi najstaršie patrocíniá. V ranom stredoveku malo misijný charakter. V gotickom období nadobudlo stavovský charakter. Svätý Martin bol pokladaný za patróna rytierov a šľachty. Ako vojak sa stal ochrancom vznikajúcich šľachtických sídel a strážnych miest. Pri voľbe svätého Martina za patróna miestneho kostola sa mohla uplatniť vôľa zemepána ako svetského fundátora v dôvere, že bude požívať jeho osobitnú dôveru. Zem Dežerice sa spomína v roku 1208 pri reambulovaní biskupského majetku *Bursix*. Vtedy vznikol právny a majetkový spor medzi nitrianskym biskupom a istým trencianskym šľachticom Benediktom. V roku 1232 pri ohraničovaní Ozoroviec sa na východnej strane reambulovaného majetku nachádzali Dežerice.¹⁹⁷ V roku 1332 je doložená existencia farnosti, keď miestny farár Ján zaplatil desať grošov. Prvý známy dekan v dekanáte Malá Hradná istý Ladislav (*presbyter*) z Dežeríc je doložený v listine zo dňa 6. 8. 1388.¹⁹⁸ V roku 1484 bol miestny farský Kostol sv. Martina prestavaný v gotickom štýle.¹⁹⁹ Obec od svojich počiatkov patrila medzi obec kuriálneho typu.²⁰⁰ Miestni zemanovia ako svetskí patróni sa príkladne starali o zveľadenie farského kostola, čo dokazuje aj listina z roku 1593.²⁰¹

Farnosť Vysočany. Táto starobylá farnosť svätého Martina vznikla niekedy pred tatarským vpádom. Podobne ako v Dežericiach aj farský kostol vo Vysočanoch mal charakter stredovekého stavovsko-rytierskeho patrocínia. Vysočany sú listinne doložené už v roku 1232.²⁰² Pravdepodobne už koncom 12. storočia boli vo vlastníctve hradskej vojakov Trenčianskeho hradu (*villa Vyssian que est iobagionum castris Trencyn*). Tento starý zemiansky rod Trenčianskej stolice Vysočianskych patrí medzi najstaršie. V roku 1232 pri ohraničovaní osady Nedašovce, z ktorej kráľ Ondrej II. udelil Maradichovi, kráľovskému taverníkovi, tri poplužia pôdy, sa uvádza pozoruhodný údaj o existencii osady, ktorá bola majetkom križiakov svätého kráľa (*est cruciferorum sancti regis*). Je celkom pravdepodobné, že bola vo vlastníctve špitálskeho rádu johanitov,²⁰³ ktorí boli aj v Dolných Ozorovciach a v Trenčíne. Tento názor utvrdzuje aj prítomnosť starobylého patrocínia kostola v Pravoticiach, ktorý bol zasvätený Svätému Duchu. Pravotice sú doložené tiež v tejto listine z roku 1232 ako *villa Provta*, ktorá od západu susedila s majetkom križiakov. Samotné

¹⁹⁴ CDSI 1, č. 148, s. 117.

¹⁹⁵ CDSI 1, č. 396, s. 283.

¹⁹⁶ MÁLYUSZ, Elemér (ed.). *Zsigmondkori oklevéltár I.* (ďalej ZO). Budapešť 1951, č. 685, s. 68-69. Porov. FEKETE NAGY, *Trencsén vármegye*, s. 118.

¹⁹⁷ CDSI 1, č. 396, s. 283.

¹⁹⁸ ZO I, č. 685, s. 68-69.

¹⁹⁹ DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis 18/I., k. 13, kanonická vizitácia farnosti Dežerice 17. 5. 1829. Porov. ĎURČO, *Patrocíniá kostolov v Nitrianskej diecéze do konca 18. storočia*, s. 106.

²⁰⁰ VARSÍK, *Otázky vzniku a vývinu slovenského zemianstva*, s. 110. Porov. MARTINICKÝ, Miroslav. Poznámky ku kríze zemianskeho stavu v 16. a najmä v 17. storočí. In KOVAČKA, Miloš et al. (eds.). *Zemianstvo na Slovensku v novoveku I. Postavenie a majetky zemianskych rodov*. Martin 2010, s. 31-50.

²⁰¹ MEN I, č. 3, s. 108-112.

²⁰² CDSI 1, č. 391, s. 279-280.

²⁰³ SLIVKA, Michal. Rádové domy v štruktúre osídlenia Slovenska a v jeho politických a sociálno-ekonomických vzťahoch (so zameraním na krížovnícke rády). In *Archaeologica historica*, roč. 12, 1987, s. 383-401.

Pravotice v tom čase boli majetkom Martina a Leustacha, synov Mikuláša, čo potvrdzuje prítomnosť tohto rodu v tejto lokalite už v druhej polovici 12. storočia. Je pozoruhodné, že podobné patrocínium Svätého Ducha má aj stredoveký farský kostol v Uhrovci. Vizitačný protokol z roku 1829 zaznamenáva, že farnosť sa spomína aj v listine z roku 1407 vo veci rozdeľovania majetkov rodiny Vysočianskych. Dodáva, že v čase reformácie nebola zasiahnutá reformáciou. Tá istá vizitácia zaznamenáva, že filiálny kostol v Pravoticiach, ktorý bol kedysi zasvätený Svätému Duchu, mal vo zvonici starobylý gotický zvon o váhe dvoch centov. Vizitácia tiež uvádza tradíciu, že kostol v Pravoticiach si postavili pred viac ako 400 rokmi farníci z Pravotíc a Brezolúp.²⁰⁴

Tatársky vpád v roku 1241. Po prehratej bitke pri Slanej, keď bolo porazené uhorské vojsko vedené kráľom Belom IV. (1235 – 1270), severný prúd Tatárov pod vedením Ordu prenikol cez Sliezsko, kde v bitke pri Lehnici porazil Henricha Pobožného. Odtiaľ cez moravsko – sliezske priesmyky prenikol na stredné Považie do okolia Trenčína. Hrad Trenčín sa udatne ubránil pod vedením župana Bohumíra. Obrancov Trenčianskeho hradu menovite Neveru, Budu, Orcirada, Raška, Radilu a Domislava, ktorých viedol župan Bohumír, uhorský kráľ Belo IV. v roku 1243 povýšil do stavu hradských vojakov (*inter iobagiones castris memorati*).²⁰⁵ V bitke pri Slanej padol aj nitriansky biskup.²⁰⁶ Jeden tatársky oddiel niekedy v máji alebo v júni roku 1241 prenikol do Hradnianskeho archidiakonátu, kde Tatári vyplienili osadu Višňové v chotári dnešného Trenčianskeho Jastrabia v údolí potoka Svinica. O tomto vpáde máme nepriamu zmienku v listine z roku 1269.²⁰⁷ V nej sa píše, že trenčiansky župan Jakub v roku 1269 hradskému vojakovi Reinoldovi, synovi Reinolda, dal za vojenské zásluhy vypálenú osadu Višňové (*Wyssno vocatam sufficientem duobus aratris et non ultra vacua omnino et habitatoribus destituta a tempore Tartarorum*).²⁰⁸ Tatári vyplienili väčšiu časť územia Hradnianskeho archidiakonátu a pokračovali smerom na Nitru.

Správa majetkov nitrianskeho biskupa koncom 13. storočia. Nitriansky biskup už koncom 13. storočia mal svoje majetky v Kostolných Miticiach (farský Kostol sv. Juraja, dnes územie Trenčianskych Mitíc)²⁰⁹, v Biskupiciach (dnes súčasť Bánoviec nad Bebravou) – tu bola zriadená stredoveká farnosť sv. Michala archanjela, v Horných Našticiach²¹⁰ i v Dobrašove (dnes zaniknutá

²⁰⁴ DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis, 142/I, k. 354, kanonická vizitácia farnosti Vysočany 11. 5. 1829.

²⁰⁵ CDSL 2, č. 129, s. 84-85.

²⁰⁶ „*ecclesie Nitriensis episcopus, qui fuerat laudabilis vite, et morum honestate praeclarus*“ porov. ENDLICHER, Stephanus (ed.). *Rerum hungaricarum monumenta arpadiana*. Sangalli 1849, s. 270-271. Porov. BEL, Mathias. *Notitia Hungariae novae historico-geographica divisa in partes quatuor. Tomus IV*. Viennae 1737, s. 318. Porov. MARSINA, Richard – MAREK, Miloš. *Tatársky vpád*. Budmerice 2008, s. 96.

²⁰⁷ ŠA Bytča, f. Ilešházi Trenčín – Patrimonium, inv. č. 78, k. 29, listina 1269/3. 3. 1521. Porov. STAREK, Ludwig. *Der Wegweiser in der Trentschiner Burg-Ruine und Umriss der Geschichte der kön. Freistadt und Burg Trentschin*. Pressburg 1852, s. 16. Porov. MARSINA, Richard – MAREK, Miloš. *Tatársky vpád*. Budmerice 2008, s. 17, pozn. č. 31. Porov. MARSINA, Richard. Najstaršie dejiny Trenčína. In ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Trenčín. Vlastivedná monografia 1*. Bratislava 1993, s. 49, pozn. č. 28 na s. 70. Porov. Knižnica Trenčianskeho múzea v Trenčíne, inv. č. 4907, č. 1/61-K, Bel, Matthias: *Notitia Hungariae novae historico-geographica. Tomus quintus complectens comitatum Trentsiniensem ex manuscripto Antonii Kerekes describentis, et ex commentariis Ioannis Kerekes hanc copiam paravit Aurelius Rutsek Bystricensis*, s. 134.

²⁰⁸ Pri ohraničovaní vypálenej osady Višňové historik A. Fekete Nagy nesprávne stotožnil zem Neporadza s fiktívnym hradom Pepar (castrum Pepar). Porov. FEKETE NAGY, *Trencsén vármegye*, s. 206.

²⁰⁹ CDSL 1, č. 164, s. 129-130. Porov. ŠA Nitra, Zbierka cirkevných matrík, matrika Rímskokatolíckej farnosti Trenčianske Mitice (1714 – 1763), č. 671, s. 13-15. Porov. Vlastnícke práva nitrianskeho biskupa na územie Kostolných Mitíc potvrdzuje aj listina z 1269. Porov. ŠA Bytča, f. Ilešházi Trenčín – Patrimonium, inv. č. 78, k. 29. Listina z roku 1318 hovorí, že Matúš Čák násilím zabral tento majetok vo svoj prospech. Porov. RDSI 2, č. 312, s. 151 (*terra Miccha*).

²¹⁰ RDSI 2, č. 826, s. 362; č. 969, s. 826; č. 1012, s. 440.

obec v chotári Motešíc, ktorá v roku 1693 prešla do vlastníctva rodu Motešických).²¹¹ Väčšina biskupských majetkov v Hradnianskom archidiakonáte patrila pod hospodársku správu panského oficiolátu v Našticiach, pod ktorý podliehali: Naštice, Biskupice, osada Dobrašov, Chudá Lehota, Kostolné Mitice a Livinské Opatovce.²¹²

Zriadenie novej farnosti v Biskupiciach. Možno predpokladať, že Biskupice (dnes súčasť Bánoviec nad Bebravou) sa stali biskupským majetkom niekedy v druhej polovici 13. storočia vďaka nejakej šľachtickej donácii alebo testamentárnemu odkazu, ako to bolo v prípade Kostolných Mitíc. Nemôžeme súhlasiť s názom, že listinná zmienka z roku 1208, ktorá hovorí o ohraničovaní prédia Bursix, sa dá stotožniť s Biskupicami.²¹³ Podľa nášho názoru ide o zem Kostolných Mitíc a dnes zaniknutej osady Dobrašov, ktoré nitriansky biskup Eduard získal koncom 12. storočia. Na prelome 13. a 14. storočia si tento majetok nitrianskeho biskupa v Biskupiciach uzurpoval Matúš Čák Trenčiansky a prideliť ho svojmu chránencovi komesovi Smaragdovi, synovi Adama. Práve tento komes Smaragd po smrti Matúša Čáka († 1321) v roku 1322 ho v rámci reštitučnej politiky nového uhorského kráľa Karola Róberta z Anjou (1308 – 1342) vrátil nitrianskemu Kostolu svätých Emeráma, Svorada a Benedikta. V tejto listine z roku 1322 sa prvýkrát spomína, že v obci Biskupice stojí Kostol svätého Michala archanjela.²¹⁴ Uhorský kráľ Ľudovít I. Veľký v roku 1374 potvrdil, že obec Biskupice spolu s Dolnými Našticiami je vo vlastníctve biskupstva a Nitrianskej kapituly.²¹⁵ Existenciu stredovekej farnosti v Biskupiciach naznačuje desiatkový register z roku 1332²¹⁶ ako aj výber desiatkov z roku 1507 (*parochia Piispekfalwa prope Baan*)²¹⁷ i z roku 1582.²¹⁸ Ďalej svedecká výpoveď kňaza Šimona, ktorý bol farárom v obci Biskupice, naznačuje, že tu pôsobil minimálne v rozmedzí rokov 1534 až 1536.²¹⁹ Táto katolícka farnosť bola reformovaná už v 16. storočí medzi prvými farnosťami na tomto území aj vďaka kazateľom z Bánoviec.²²⁰ Je veľmi diskutabilné dávať vznik farnosti v Biskupiciach (súčasť dnešných Bánoviec nad Bebravou) do jedného časového horizontu so vznikom stredovekej farnosti s Kostolom svätých Kozmu a Damiána v dnešných Trenčianskych Biskupiciach (dnes súčasť Trenčína). V Trenčianskych Biskupiciach pravdepodobne farnosť aj s kostolom vznikla skôr, a to ešte pred vpádom Tatárov (1241), pretože už v roku 1208 sa ohraničovalo prédium pred hradom Trenčín, čo možno stotožniť s majetkom nitrianskeho biskupa v dnešných Trenčianskych Biskupiciach.²²¹ Historik J. Pöstényi sa domnieva, že táto farnosť bola sídlom archipresbytera Trenčianskeho archidiakonátu²²² a zároveň staršia dobová literatúra hovorí o jeho východnom pôvode.²²³

²¹¹ ŠA Bytča, f. Trenčianska župa I, Possessiones, fasc. Dobrašov, listinný materiál z roku 1693.

²¹² WATZKA, Jozef – ZEMENE, Marián et al. *Štátny archív v Bratislave. Sprievodca po archívnych fondoch III*. Bratislava 1966, s. 193 (kapitola *Cirkevné ustanovizne*).

²¹³ ZEMENE, Historický vývoj pripojených obcí, s. 324 n.

²¹⁴ RDSI 2, č. 826, s. 362.

²¹⁵ VAGNER, *Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez*, č. 13, s. 397-400.

²¹⁶ SEDLÁK, *Monumenta Vaticana Slovaciae I*, č. 256, s. 57.

²¹⁷ Ako filiálka sa spomínajú Hreždovce (*Hriezdiovce*), ktoré spolu s dvoma poddanými zaplatili nitrianskemu biskupovi ako desiatok 26 denárov. Porov. MEN I, č. 9, s. 251.

²¹⁸ Magyar Országos Lévéltár Budapest, E. 158 A 2666, Portálne súpisy Trenčianskej stolice 1578 – 1602, Regestum exactionis arendarum decimarum comitatus Trinchiniensis anno 1582 festo Purificationis B.M.V.

²¹⁹ „presbiter Simon plebanus de villa Pysspeky“. Porov. PCsO II, č. 220, s. 548.

²²⁰ FABÓ, András. *Monumenta evangelicorum augustanae confessionis in Hungaria III*. Pest 1866, s. 122.

²²¹ ĎURČO, *Kostoly ako sakrálné objekty vo farnostiach na strednom a hornom Považí*, s. 40-41.

²²² PÖSTÉNYI, *Cyrilometodská tradícia na Slovensku*, s. 124.

²²³ Byzantínsky kostelík biskupický. In *Světlozor. Príloha Slovenských Novín*, 1856, s. 56. Porov. O biskupickom kostole. In *Cyrrill a Method*, I. 1852, č. 2, b. s.

Stav v čase vlády Matúša Čáka Trenčianskeho. Na prelome 13. a 14. storočia v čase štátu feudálnej rozdrobenosti jedným z mocných oligarchov v rámci Uhorska, ktorý pôsobil na západnom a strednom Slovensku, bol Matúš Čák, vlastník Trenčianskeho hradu. Po vyplenení Nitrianskeho hradu a kapituly na prelome rokov 1316 až 1317²²⁴ bol vydaný na neho exkomunikačný dekrét biskupom Jánom III. v Kaloči dňa 3. 3. 1318. Z pohľadu lokálnych cirkevných dejín je veľmi zaujímavý, pretože sa v ňom spomínajú Biskupice a poddaní nitrianskeho biskupa i spôsob nakladania s nimi. Píše sa v ňom: „Okrem toho náš dvorec, dom, i našich poddaných žijúcich v dedine pri Trenčianskom hrade od doby smrti pána Pascházia, blahej pamäti nášho predchodcu, sa zmocnil a svojich psiarov tu usadil, čím nám spôsobil škodu sto mariek. Ďalej aj našich poddaných a naše dediny v okolí Trenčianskeho hradu rôznymi prácami a povinnosťami, ťažobami a zamestnaniami tak zatažil, že keď predtým ich bolo sedemdesiat, čoskoro na to tridsať z nich zostalo celkom zúbožených, nemajúcich celkom nič. Tým nám spôsobil škodu 200 mariek.“ Služobníci Matúša Čáka teda násilne zhromaždili pospolitý ľud, ktorý nútili stavať múr z dreva pri hradnej priekope, kopat piesok, ohradzovať plochy pre divé zvery, priväzť hrnciarsku hlinu od vodných nádrží, nútili ich priväzť stroje na dobývanie miest, priväzť potraviny do mesta a opevňovať hrad veľkými drevenými trámami. Tiež museli pod dozorom orať, kosiť a hrabať seno a zhromažďovať ho do hradu, pričom neodchádzali domov. Aj ich manželky sa tu zdržiavali, aby dňom i nocou pracovali na tomto mieste. Spomína sa tu aj istý Dionýz zvaný Lev, kastelán zo Súče, ktorý obsadil polovicu usadlostí v Skale. Nitriansky biskup taktiež exkomunikoval istého Štefana, opáta zo Skaly, ktorý na dvore Matúša Čáka už vyobcovaný slúžieval sväté omše. Okrem toho Matúš Čák z dedín zvané Lehoty (*Lehotas vocatas*), ktoré založil, nedával nitrianskemu biskupovi desiatky ani ich nedovolil vyberať. Povzbudzoval ich, aby si stavali vlastné kaplnky. Nitriansky biskup sa ďalej sťažoval, že nemôže vizitovať svojich kňazov vo svojej diecéze pre svojvôľu Matúša Čáka. Okrem toho Matúš Čák dal vyplieniť biskupský majetok v Kostolných Miticiach, v Skačanoch a časť poddaných nitrianskeho biskupa z Krštenian presunul do Bánoviec.²²⁵ Obsadil aj biskupský majetok v Biskupiciach pri dnešných Bánovciach nad Bebravou. Po dobytí Trenčianskeho hradu dňa 8. 8. 1321 kráľ Karol Róbert z Anjou definitívne začlenil doménu Matúša Čáka do Uhorského kráľovstva.

Stav v 14. storočí. Uhorský kráľ Karol Róbert (1308 – 1342) nariadil revíziu a dal preskúmať vlastnícke listiny. V roku 1323 do kráľovských rúk sa vrátilo panstvo Uhrovec (*Grog*).²²⁶ Istý komes Smaragd, syn Adama, musel vrátiť späť nitrianskemu biskupovi cirkevný majetok v Biskupiciach a v Dolných Našticiach.²²⁷ Šľachticovi Barleovi vrátil Karol Róbert v roku 1321 osadu Pustá Neporadza, ktorú predtým zbral Matúš Čák.²²⁸ V roku 1329 sa spomína existencia kamenného kostola (*ecclesia lapidea*) v Malej Hradnej, ktorého vlastníkom bol Štefan Pohan, vnuk bána Bečenda.²²⁹ Tento kostol bol postavený na panstve Hradná, ktorého držiteľom bol Štefan Pohan. V Trenčianskej stolici podliehali pod jeho správu Hradná s kamenným kostolom (*ecclesia lapidea*, teda farský Kostol Všetkých svätých v dnešnej Malej Hradnej), ďalej Horná Hradná (*superior Garadna*) s hradom Hradná (*ibidemque locum castris similiter Garadna vocati*), Kochnáč (*Kochnad*), Ruskovce (*Ruzk*), Dubodiel (*Delech*), Ostratice (*Streche*). V roku 1329 sa medzi Štefanom Pohanom a uhorským kráľom Karolom Róbertom uskutočnila zámena majetkov.

²²⁴ KRISTÓ, Gyula. *Csák Maté*. Budapest 1986, s. 195.

²²⁵ RDSI 2, č. 312, s. 151-154. Porov. VURUM, *Episcopatus Nitriensis eiusque praesulum memoria*, s. 233. Porov. BEŇKO, Ján et al. *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I*. Bratislava 1998, č. 40, s. 145-148.

²²⁶ RDSI 2, č. 921, s. 401.

²²⁷ RDSI 2, č. 969, s. 420-421; č. 1012, s. 440. Porov. VAGNER, *Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez*, s. 397-400 (listina z 2. 2. 1374).

²²⁸ RDSI 2, č. 324, s. 727.

²²⁹ CDA II, č. 348, s. 396.

Kráľ Karol Róbert získal od Štefana Pohana majetky v Bánovskej kotline a v Nitrianskej stolici a zato získal majetky v stoliciach Kluž a Doboka (Sedmohradsko, dnes Rumunsko). Panstvo Hradná po roku 1329 bolo administratívne rozčlenené tak, že pôvodné majetky Štefana Pohana v Bánovskej kotline boli pričlenené k Trenčianskemu hradnému panstvu a majetky v Nitrianskej stolici boli zaradené pod správu úradníkov Topoľčianskeho hradného panstva.²³⁰ Hradnianský archidiakon v rámci svojich právomocí vykonával pastoračnú a organizačnú činnosť na území archidiakonátu Hradná. Systém farskej organizácie v archidiakonáte Hradná je doložený až v prvej tretine 14. storočia v období rokov 1332 až 1337. Na území archidiakonátu Hradná sa spomínajú tieto farnosti: Bobot (*Podag, Bodac*), Skačany (*Cathan, Scachan*), Žabokreky (*Sabaquerec*), Bielice (*Bilec, Bileti*), Biskupice pri Bánovciach (*Pyspeki*), Bánovce (*Ban*), Malá Hradná (*de Granna*), Uhrovec (*Hengrat, Hongrot*), Dolné Ozorovce (*Osor*), Pravotice (*Prota*), Slatina nad Bebravou (*Salatna*), Ostratice (*Tracha, Stracha*), Dežerice (*Desur*), Dolné Motešice (*Maytis*), Kostolné Mitice (*Mica*), Rybany (*Ryplan, Riblan*) a Vysočany (*sancti Martini*). Kolektori si svoju prácu v Uhorsku rozdelili tak, že Rajmund de Bonofato sa venoval výberu desiatkov v severozápadnej časti kráľovstva, teda v diecézach ostrihomského metropolitu: Ostrihom, Pätkostolie, Rába, Nitra a Vesprém. Jakub Berengár zasa kolektoroval v diecézach kaločského metropolitu: Kaloča, Varadín, Sedmohradsko, Čanád, Záhreb, Bosna a Sirmium. Výber desiatkov v roku 1334 prerušila smrť pápežského legáta Rajmunda de Bonofato. Zomrel v Ostrihome a bol pochovaný v dominikánskom kláštore. Nastal veľký zmätok tak v peniazoch, ktoré on vyzbieral, ako aj v účtovných knihách, v ktorých sa nachádzal súpis desiatkov a účty. Po zomrelom Rajmundovi pápež Ján XXII. poveril Jakuba de Lengres, ktorý sa už v roku 1334 dostavil na miesto svojho určenia. Pápežský legáti v jednotlivých diecézach so súhlasom biskupov ustanovili subkolektorov, a to dvoch alebo troch, ktorí boli zväčša diecézni kanonici. Peniaze sa vyberali dvakrát do roka v určené dni na Všetkých svätých a na Nanebovstúpenie Pána. Urobili sa súpisy a pápežským komisárom sa odovzdali účty. Veľmi malé sumy boli ihneď vyplatené pápežským komisárom. Účty sa vyhotovovali subkolektormi podľa dištriktov a tie sa zozbierali a spísali do jedného veľkého zoznamu. Smrťou Rajmunda de Bonofato nastal zmätok. Najúplnejší je súpis desiatkov Ostrihomskej diecézy, zatiaľ čo elench Nitrianskej a Rábskej diecézy sa stratil. Po smrti Rajmunda jeho kolega vo výbere desiatkov už nepokračoval. Do rúk kolektorov sa dostalo 9385 budínskych mariek. Táto suma sa dostala na podporu výpravy do Svätej zeme, ale odrátala sa tretina, ktorá bola určená kráľovi Karolovi Róbertovi. Jeden a pol zlatého floréna bola stanovená suma na deň legátom. V roku 1397 uhorský kráľ Žigmund Luxemburský predal ostrihomskému arcibiskupovi na území archidiakonátu Hradná obce Rybany a Chynorany.²³¹ Táto transakcia sa spomína aj v listine z roku 1397.²³² Ostrihomský arcibiskup sa stal v týchto obciach aj svetským patrónom nad miestnym farským kostolom.²³³

Pričlenenie farnosti Bobot k farnosti Motešice. Obec Bobot sa spomína v roku 1332 v desiatkovom súpise, keď miestny farár Sikta zaplatil 17 grošov ako desiatok. V roku 1379 je obec Bobot doložená ako *Babach*.²³⁴ Možno predpokladať, že koncom 14. storočia v dôsledku vojen bola obec Bobot vyludnená. Uhorský kráľ Žigmund Luxemburský (1378 – 1437) dňa 17. 12. 1404 potvrdil

²³⁰ LUKAČKA, Ján. Topoľčianske hradné panstvo v stredoveku. In SEDLÁK, Vincent (ed.). *Zborník príspevkov k slovenským dejinám*. Bratislava 1998, s. 136.

²³¹ LUKAČKA, *Chynorany v stredoveku*, s. 22.

²³² CDH X – 2, č. CCLIX, s. 469-474.

²³³ V období 17. storočia farnosť Rybany postupne prechádzala zložitými administratívno-správnymi zmenami. Bližšie porov. DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis 142/I., k. 354, kanonická vizitácia farnosti Vysočany 11.5.1829. Porov. DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis, 107/I., k. 258, kanonická vizitácia farnosti Rybany 10.5.1828.

²³⁴ VAGNER, *Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez*, č. 23, s. 422.

výsadnú listinu Bohuša zo Schönwaldu, podľa ktorej Henrich z Četne dostal dedičné richtárstvo (šoltýstvo) v Bobote a Soblahov sa stal jeho apelačným miestom. Obec podľa znenia listiny bola spustošená. Lokátor Henrich z Četne mal doviest ľudí, a tak mal Bobot zasídlit'.²³⁵ Podľa listiny zo dňa 11. 6. 1439 Horňany, Bobot (*Boboth*) a Bobotská Lehota boli súčasťou hradného panstva Trenčín.²³⁶ Dňa 12. 9. 1454 farár Marek z Motešíc v Trenčíne u verejného notára vypovedal o spore medzi richtárom Benediktom, synom Mateja z Bobota a Haškom, synom Imricha, v spornej veci šoltýstva v Bobote. Ako sprostredkovatelia uzmiernenia sporu boli prítomní farár Matej z Bieroviec, farár Mikuláš zo Soblahova, zeman Filip z Malých Stankoviec a mešťania Tomáš Hodna a Matisius z Trenčína.²³⁷ Predpokladáme, že farnosť Bobot a jej farský obvod bol pre spustošenie tejto obce pričlenený v rámci cirkevnej správy niekedy koncom 14. storočia pod duchovnú jurisdikciu farára v Motešiciach. Tento stav pretrval až do roku 1743, keď bola farnosť Bobot opätovne obnovená a dismembráciou sa vyčlenila spod duchovnej právomoci motešického farára.²³⁸

Vplyv husitov v prvej polovici 15. storočia. V historickej literatúre je doložená porážka českých husitských vojsk v roku 1431 neďaleko Bánoviec nad Bebravou. V tomto období západné Slovensko pustošili husiti vedení Prokopom Veľkým. Historik F. Palacký spomína, že v novembri 1431 počas daždivého počasia boli pri Bánovciach husiti porazení.²³⁹ Okolo roku 1450 obec Dobrú a miestnu faru obsadili bratříci. Tu vyhorel pôvodný farský kostol. Zostala z neho len zvonica, z ktorej zvony si odniesli bratřícke vojská.²⁴⁰ Bratříci vraj donútili obyvateľov dnešnej Trenčianskej Teplej opustiť svoje pôvodné sídla a ukryť sa v doline Podhradište. V susednej obci Dobrá na dlhší čas bratříci zaujali obec a kostol. Obyvateľstvo sa uchýlilo do údolia Suché Potoky.²⁴¹ Zároveň v tom čase sa k myšlienkovému hnutiu husitov pridal aj kanonik Nitrianskej kapituly Ján Vavrinec z Račíc (1417 – 1426).²⁴² V tomto období husiti ohrozovali aj samotné mesto Nitra, ktoré bolo biskupským sídlom.²⁴³ V severnej časti historickej Nitrianskej diecézy v súvislosti s husitmi uhorský kráľ Žigmund Luxemburský v roku 1434 nariadil kastelánovi na Strečne, aby od obyvateľov

²³⁵ „(...)villam Boboth praefatam, diversimode desolatam, populis providis obsideat, congregat et populosam faciat.“ Porov. ŠA Bytča, f. Ilešházi Trenčín – Patrimonium, inv. č. 181, k. 72.

²³⁶ TELEKI, Jozsef (ed.). *Hunyadiak kora Magyarországon X.* Pest 1853, č. XXI, s. 45. Porov. OPOČENSKÁ, Mária (ed.). *Sloveniká uherských listín v domácim, dvoirním a státním archívu ve Vídni v období let 1243 – 1490.* Praha 1927, s. 46.

²³⁷ ŠA Bytča, f. Ilešházi Trenčín – Patrimonium, inv. č. 181, k. 72. Porov. MEN I, č. 2, s. 106-107.

²³⁸ MEN I, č. 33, s. 357.

²³⁹ PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě dle původních pramenův. Díl III. (1403 – 1439).* Praha 1893, s. 447-448. Porov. MENCLOVÁ, Dobroslava. *Hrad Trenčín.* Bratislava 1956, s. 40, s. 145. Porov. OBERT, 750 rokov Horných Ozoroviec, s. 7-8. Porov. BARTL, Július. *Žigmund Luxemburský.* Budmerice 1996.

²⁴⁰ JANEGA, Štefan. Z histórie dobranskej a teplanskej farnosti. KARLÍK, Jozef (ed.). *Trenčianska Teplá.* Zvolen 1995, s. 72.

²⁴¹ FEDÉROVÁ, Terézia – KARLÍK, Jozef. História Trenčianskej Teplej do roku 1918. In KARLÍK, Jozef (ed.). *Trenčianska Teplá.* Zvolen 1995, s. 30. Porov. Pohybom husitských vojsk na Slovensku v 15. storočí sa najnovšie venuje štúdiá od LYSÝ, Miroslav. Vpády husitov a ich posádky v Uhorsku v rokoch 1428 – 1431. In *Historický časopis*, roč. 55, 2007, č. 3, s. 411-433.

²⁴² VAGNER, Adalékok a nyitrai székes káptalan történetehez, s. 101-102. Porov. KUZMÍK, Jozef. *Slovník starovekých a stredovekých autorov a prameňov a knižných skriptorov so slovenskými vzťahmi.* Martin 1983, s. 352-353. Porov. MIŠIANIK, Ján – MINÁRIK, Jozef et al. *Dejiny staršej slovenskej literatúry.* Bratislava 1958, s. 72-73. Porov. MINÁRIK, Jozef. *Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva 1. Antológia stredovekých literárnych textov.* Bratislava 1984, s. 14.

²⁴³ ZEMENE – FUSEK, *Dejiny Nitry od najstarších čias po súčasnosť*, s. 178, 182 (Nitrianska kapitula v 15. storočí).

Tepličky, Belej a Varína nepožadoval vyššie dane, pretože aj oni utrpeli veľké škody. Okrem toho bola zničená aj osada Krasňany.²⁴⁴

Kostol svätého Mikuláša v Bánovciach. S existenciou farnosti v Bánovciach súvisí existencia sakrálneho objektu na slávenie bohoslužieb svätých omší.²⁴⁵ Možno predpokladať, že najstarší farský kostol v Bánovciach stál na mieste pôvodného gotického Kostola svätého Mikuláša na starom mestskom cintoríne v dnešných Bánovciach. Súpis pamiatok na Slovensku predpokladá, že počiatky dnešného Kostola svätého Mikuláša možno položiť do prvej tretiny 15. storočia, čoho dokladom sú gotické portály, gotické okná a gotické sedílie.²⁴⁶ Predpokladáme, že vtedajším farským kostolom v Bánovciach v prvej tretine 14. storočia bol jeho starší predchodca. Jeho vznik bol podmienený celkovým stavom osídlenia v Bánovciach, pretože v tom čase sa sídla koncentrovali viac-menej na dobre chránené a opevnené miesta so stabilnou sídliskovou štruktúrou. Osada Bánovce bola v roku 1376 začlenená medzi slobodné mestečká.²⁴⁷ Je ťažko overiť hypotézu, že vznik a existencia tohto kostola súvisí s vojenskými výpravami husitov na Slovensko v prvej tretine 15. storočia.²⁴⁸ Tento sakrálny objekt, Kostol svätého Mikuláša, pravdepodobne nepostavili husiti, ale skôr miestne obyvateľstvo. Práve zasvätenie tohto kostola svätému Mikulášovi súvisí s rozmáhajúcou sa obchodnou aktivitou osady Bánoviec, ktorá sa rozrastala na stredoveké *oppidum*. Svätý Mikuláš sa pokladá za patróna a ochrancu obchodníkov.²⁴⁹

Kostol svätého Pavla na Božovej v Motešiciach (smerom na Krásnu Ves) už dnes nejestvuje.²⁵⁰ Podľa písomných záznamov sa dá predpokladať, že bol postavený niekedy v polovici sedemdesiatych rokov 14. storočia. Ako miestni svetskí patróni ho pravdepodobne dali postaviť Diviacki z Motešíc. Postavenie kostola dávame do súvislosti s rokom 1381, keď boli prenesené ostatky sv. Pavla, pustovníka z Benátok, do Budína, a to zásluhou uhorského kráľa Ľudovíta I. Veľkého.²⁵¹ Priama písomná zmienka o existencii tohto kostola je v listine z roku 1379.²⁵² Podľa urbára biskupských majetkov z roku 1626 pri ohraničovaní Dobrašova Kostol sv. Pavla, prvopustovníka už nestál, ale podľa vytyčenia hraníc sú zreteľné náznaky prítomnosti mníšskej pustovne (miestny

²⁴⁴ BEŇKO, Ján. *Osídlenie severného Slovenska*. Bratislava 1985, s. 27.

²⁴⁵ ĎURČO, Marek. Farský kostol Najsvätejšej Trojice v Bánovciach nad Bebravou vo svetle archívnych dokumentov (I.). In *Slovenské národné noviny*, roč. 21 (25), 2010, č. 19 s. 8. Porov. ĎURČO, Marek. Farský kostol Najsvätejšej Trojice v Bánovciach nad Bebravou vo svetle archívnych dokumentov (II.). In *Slovenské národné noviny*, roč. 21 (25), 2010, č. 21, s. 8.

²⁴⁶ *Súpis pamiatok na Slovensku I*. Bratislava 1967, s. 31

²⁴⁷ ŠA Nitra, pobočka Topoľčany, f. Mestečko Bánovce 1376 – 1871, inv. č. 1, k. 1, originál z 29. 2. 1376, overené odpisy zo 7. 5. 1796 a 25. 8. 1820. Porov. ŠA Bytča, f. Ilešházi Trenčín – Patrimónium, inv. č. 167, k. 65, jednoduchý odpis listiny z polovice 18. storočia.

²⁴⁸ STRÁNSKY, *Dejiny biskupstva nitrianskeho*, s. 168. Porov. ŠIŠMIŠ, Milan. Gotický kostol sv. Mikuláša v Bánovciach nad Bebravou. In *Vlastivedný časopis*, roč. 32, 1983, č. 2, s. 94. Porov. UHLÁR, *Okres Topoľčany. Historicko-vlastivedná monografia*, s. 371.

²⁴⁹ REMEŠOVÁ, Viera. *Ikonografie a atributy svätých*. Praha 1991, s. 45-46.

²⁵⁰ Za poskytnutie informácie ohľadom upresnenia lokalizácie tohto kostola ďakujem Mgr. Radke Králikovej.

²⁵¹ BOLLANDUS, Joannes (ed.). *Acta sanctorum Ungariae I*. Tyrnaviae 1743, s. 38. Porov. SOPKO, Július (ed.). *Kroniky stredovekého Slovenska. Stredoveké Slovensko očami kráľovských a mestských kronikárov*. Budmerice 1995, s. 96, 313.

²⁵² Lokalizácia tohto kostola je podľa znenia listiny z roku 1379 takáto: „*Inde per ipsum rivulum transiret supra ipsam montem Bose directe separaret predictam possessionem Dabras nunc a possessione Bobath separando etiam in montibus in silvis et terris arabilibus ac pratis, Trezthene vocatis, cum ecclesia sancti Pauli in latere ipsius montis Bose sita et constructa, concludendo montem Bose versus Myssyn*“. Porov. DAN, f. Nitrianska kapitula, fasc. VIII, č. 4, listina 1379/18. 4. 1468. Porov. VAGNER, *Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez*, č. 23, s. 424.

chotárny názov ako *Remetská cesta*).²⁵³ Vznik kostola dávame do nepriamych súvislostí aj s aktivitou Stibora zo Stiboríc, ktorý v roku 1430 chcel uviesť do Beckova rehoľu pustovníkov sv. Pavla.²⁵⁴ Zaujímavovo pôsobí aj skutočnosť, že pomerne neďaleko v Horných Lefantovciach sa taktiež nachádzal kláštor paulínov.²⁵⁵ Z pohľadu historicej jazykovedy možno upresniť, že miestne toponymum *Božíček* naznačuje staré pohanské kultové miesto.²⁵⁶ Novoveká tradícia eremitického hnutia na strednom Považí v okolí Trenčína dokladá v 17. storočí pustovníka Františka Rozvadského na Inovci.²⁵⁷ Zároveň správa lekárника Františka Kamelretheryho z roku 1781 hovorí o nejakom človekovi, ktorý žil osamelým pustovníckym životom.²⁵⁸

Stavby kostolov v archidiakonáte v 15. storočí

Kostol Nanebovzatia Panny Márie v Trenčianskom Jastrabí z roku 1425. Originál ani odpis zakladajúcej listiny Osvalda Rožňa na Kostol Panny Márie v Jastrabí sa nezachoval. Len v neskorších zmienkach z 18. storočia je zrejmé, že bola vyhotovená a datovaná rokom 1425, lebo sa zachovalo to, čo bolo obsahom ekonomického zabezpečenia kostola a čo sa malo odvádzať farárovi v Kostolných Miticiach.²⁵⁹ Fundátorská listina Osvalda Rožňa vytyčovala poddanské povinnosti obyvateľov Jastrabia k filiálnemu kostolu a k miestnemu farárovi. O osobe Osvalda Rožňa nie je nič bližšie známe. Kostol dal pravdepodobne postaviť v roku 1425 vďaka dobrému ekonomickému potenciálu panstva Rožňové Mitice. Dá sa predpokladať, že to urobil ako prejav svojej zbožnosti. Ďalším svetským patrónom kostola bol zrejme aj Prokop Rožeň prezývaný aj

²⁵³ „Inchoantur metae a possessione Boboth inferiorem Motesicz versus apud imaginem Beatae Virginis, de inde pergunt ad pontem, a ponte ad terras extirpatitias Knezowe kopanicze vocatas, hinc ad tres metas terras antiquas vulgo Kopce dictas, currunt facto reflexu per vallem Podhorna dolina, a valle sic dicta montem Boziczek, in ad effigiem Beati Pauli primi eremiteae, unde pergitur ad vicum Remezcza czesta dicta, tandem ad terras extirpatitias Hlozecz fit progressus ad prata quaedam Vanczowe lazy dictas. Illinc versus Thermas Threnczinienses recursu facto versus Dobrasso ad fluvium Czierni Potoczek. Feruntur a ponte praedicto ad montem Brankowa hora, a monte ad aliud pontem Szuchy mostok vocatum, decurrunt a ponte ad praedium quoddam Hrahowyte et Studnia acz boiscze, est prope mons quidem Drenowa hora appellatus ad quem directe feruntur. In monte est fons quidam habent senturiginem vocatum Hragiste feruntur eo fluvio qui est inter Dobrasso et Motessicz defluens usque ad loca prius nuncupata, et sic terminantur.“ Porov. ŠA Nitra, f. Správa biskupských majetkov v Nitre, inv. č. 218, urbár biskupských majetkov katedrálneho chrámu v Nitre 1626, s. 96-97 (*descriptio metarum*).

²⁵⁴ WENZEL, *Stibor vajda*, č. 189, s. 145. Porov. DVOŘÁKOVÁ, Daniela. Beckovské hradné panstvo za Stiborcov a prvých Bánfiocov. In KARLÍK, Jozef (ed.). *Beckov I. Dejiny obce do roku 1918*. Nové Mesto nad Váhom 2006, s. 42, s. 46-47.

²⁵⁵ HLAVAČKOVÁ, Miriam. Paulínsky kláštor v Horných Lefantovciach v r. 1369 – 1526. In ŠIMONČIČ, Jozef (ed.). *Dejiny a kultúra rehoľných komunít na Slovensku*. Trnava 1994, s. 175-191.

²⁵⁶ *Historický slovník slovenského jazyka I*. Bratislava 1991, s. 148 (heslo: božiť sa).

²⁵⁷ BRANECKÝ, Jozef. *Pamätnica k posviacke kríža pri úpätí Inovca*. Žilina 1942, s. 6-26. Porov. BABIČOVÁ, Katarína et al. *Ilešházienci. Rodová zbierka obrazov*. Trenčín 1998, s. 38 (zrekonštruovaný historický obraz pustovníka Františka Rozvadského zo začiatku 18. storočia je dnes v stálej expozícii na Trenčianskom hrade v paláci Zápoľských).

²⁵⁸ ŠA Bratislava, pobočka Trenčín, f. Magistrát mesta Trenčína, Missiles 1779 – 1781, list je datovaný 6. 3. 1781: „quidam eremita, sed ob luridam vitam suam vestibus suis eremiticis pro nunc spoliatus, vagaretur (...)“

²⁵⁹ Záznam o tejto historickej udalosti je zaznamenaný v ŠA Nitra, Zbierka cirkevných matrik, matrika Rímskokatolíckej farnosti Trenčianske Mitice (1714 – 1763) č. 671, s. 1. Porov. ŠA Bytča, f. TrŽ I, Verejnospávne písomnosti, VI. Náboženské písomnosti, E. Kanonické vizitácie, inv. č. 1274, kanonická vizitácia farnosti Kostolné Mitice 9. 10. 1729.

ako *litteratus*, ktorý je doložený v rokoch 1463 až 1516. Za jeho príbuzných Ladislava a Klementa Rožňovcov na prelome 15. a 16. storočia panstvo v Rožňových Miticiach dosiahol svoj najväčší rozkvet. Zrejme nepriamy vplyv na rozkvet panstva a farnosti mal aj Michal Rožeň, kňaz a opát kláštora v Spišskom Štiavniku. Posledným svetským patrónom bol Ján Rožeň (cca 1540 – 1551) ako posledný mužský potomok rodu Rožňovcov.²⁶⁰ Patrocínium pravdepodobne ovplyvnil aj silný mariánsky kult v Hradnianskom archidiakonáte ako aj podhorský charakter obce. V stredoveku bola Nanebovzatá Panna Mária uctievaná ako patrónka proti živelným pohromám. Zhora prichádzali dažde a následné prívaly vôd, krupobitie, hromy a blesky, a teda zhora mala ochraňovať ohrozenú obec Nanebovzatá Panna Mária. Keďže Trenčianske Jastrabie bolo podhorskou obcou, živelné pohromy sa tu pomerne často vyskytovali najmä v jarňých mesiacoch, keď sa na Inovci topili snehy a potoky boli plné vody. Ich hladina sa nebezpečne dvíhala a ohrozovala život i majetky miestnych obyvateľov. Pohorie Považského Inovca je prvýkrát písomne doložené v listine z roku 1269 ako *mons Inech*.²⁶¹ Samotné pomenovanie Inovca je zrejme odvodené od slova inovovať, teda zamrznutá hmla alebo rosa, osuheľ, mráz.²⁶² Na území Hradnianskeho archidiakonátu v Nitrianskej diecéze bol od čias stredoveku pomerne silný mariánsky kult, pretože viaceré kostoly boli zasvätené Panne Márii: Motešice (farský Kostol Narodenia Panny Márie),²⁶³ Kšinná (titul kostola: Panna Mária a svätí Kozma a Damián),²⁶⁴ Dolné Ozorovce (Nanebovzatie Panny Márie),²⁶⁵ Žabokreky nad Nitrou (farský Kostol Narodenia Panny Márie)²⁶⁶ a Chynorany (Kostol Narodenia Panny Márie).²⁶⁷ Vpád Turkov od Nitry v roku 1663 a spustošenie aj Kostola Panny Márie dňa 2. 10. 1663 predstavuje zlom v jeho sakrálnej architektúre, odkedy začal pustnúť.²⁶⁸ Samotné vizitáčné protokoly z rokov 1714 a 1729 hovoria o jeho neudržateľnosti, a že sa v ňom nemôžu sláviť bohoslužby z dôvodu hroziaceho zrútenia strechy.²⁶⁹

Ku kostolu v dnešnom Trenčianskom Jastrabí patrili ako základina štyri polia. Jedno sa nachádzalo pri Kráľovskej ceste na kopci zvanom *Na zahaj* vo výmere siedmich saputov (miera na zosyp obilia), druhé *Na košťálovském* vo výmere dvoch saputov, tretie pole tiež *Na zahaji* s výmerou štyroch saputov a vyklčované pole *Na ihriščí kopánka* vo výmere 1,5 saputov. Z týchto 14,5 saputov dostával kostol v Jastrabí každý piaty snop na svoje zveladenie.²⁷⁰ Novopostavený filiálny Kostol Nanebovzatia Panny Márie v roku 1425 posviacal niekto z vysokých predstavených duchovných z prostredia nitrianskeho diecézneho biskupa Hynka (1405 – 1428).²⁷¹ Nie je vylúče-

²⁶⁰ ĎURČO, Marek. Rod Rožňovcov z Trenčianskych Mitíc. In *Genealogicko-heraldický hlas*, 2009, roč. 19, č. 1-2, s. 13-22.

²⁶¹ ŠA Bytča, f. Ilesházi Trenčín – Patrimonium, inv. č. 78, k. 29, listina z 3. 3. 1521.

²⁶² *Historický slovník slovenského jazyka I*, s. 497.

²⁶³ Kanonická vizitácia z 23. 11. 1714 zaznamenáva „*Natae Reginae dicata*.“ Porov. MEN I, č. 4, s. 137.

²⁶⁴ Kanonická vizitácia z 26. 11. 1714 hovorí, že kostol bol zasvätený „*beatae Mariae virginis et sanctorum Cosmae et Damiani martyrum dicata*.“ Porov. MEN I, č. 4, s. 150.

²⁶⁵ Kanonická vizitácia z 28. 11. 1714 poznamenáva, že kostol mal patrocínium „*beatae Mariae virginis In coelos assumptae dicata*.“ Porov. MEN I, č. 4, s. 158.

²⁶⁶ Kanonická vizitácia z 1. 12. 1714 hovorí, že kostol bol zasvätený „*Natae Reginae angelorum*.“ Porov. MEN I, č. 4, s. 170.

²⁶⁷ Kanonická vizitácia z 2. 12. 1714 zaznamenáva, že kostol bol dedikovaný „*Natae Reginae angelorum dicata*.“ Porov. MEN I, č. 4, s. 173.

²⁶⁸ HROMNÍK, *Trenčianske Jastrabie v dejinách do roku 2000*, s. 46, s. 144-145. Porov. štúdiu od ZREBENÝ, Alexander. Príspevok k dejinám Trenčína v 16. – 17. storočí (Na základe mestského protokolu z rokov 1564 – 1700). In *Historické štúdie*, roč. 16, 1971, s. 229-254.

²⁶⁹ Slovenský národný archív v Bratislave, Filmotéka, mikrofilm B 160.

²⁷⁰ Išlo o ekonomické zabezpečenie chodu kostola Panny Márie, ktoré dal ešte v 15. storočí fundácnou listinou Osvald Rožeň.

²⁷¹ FUSEK – ZEMENE, *Dejiny Nitry od najstarších čias po súčasnosť*, s. 181-182. Nitriansky biskup a historik

né, že aj samotný nitriansky biskup Hynko prišiel na pozvanie Rožňovcov posvätiť tento kostol. Domnievame sa, že v tom čase vo farnosti Trenčianske Mitice duchovnú a pastoračnú činnosť vyvíjal kňaz menom Mikuláš, ktorý je doložený v listine z 28. júna 1409.²⁷² Mitický farár asistoval vysokopostavenému duchovnému prelátovi pri posviacke tohto chrámu. Stavbu kostola dávame aj do súvislosti s vyhlásením tzv. jubilejného roka, ktorý v roku 1423 vyhlásil rímsky pápež Martin V. (1417 – 1431).²⁷³ Nie je vylúčené, že práve aj táto udalosť v živote stredovekej farnosti Trenčianske Mitice s príspevom Rožňovcov mala vplyv na postavenie tohto stredovekého kostola Panny Márie v dnešnom Trenčianskom Jastrabí. Kanonická vizitácia z roku 1714 zaznamenáva skromný údaj o tom, že sa nevie ani o požehnaní či konsekrovaní tohto kostola.²⁷⁴

Na základe nepriamych listinných dokladov sa môžeme len domnievať, kedy sa konávali bohoslužby svätých omší v Kostole Panny Márie v Trenčianskom Jastrabí. Podľa ustanovenia diecéznej synody, ktorá sa konala v Dvoroch nad Žitavou z mája roku 1307, v kostoloch na území Ostrihomskej arcidiecézy sa vždy malo na večer zvoniť a veriaci sa mali modliť k Panne Márii trikrát Zdravas Mária na odpustenie svojich hriechov.²⁷⁵ Listina zo dňa 14. 4. 1406 zaznamenáva prax bohoslužieb v Kaplnke svätého Bartolomeja v dnešnej Trenčianskej Turnej, ktorá v tom čase bola filiálkou farského Kostola svätého Martina vo Veľkých Bierovciach. Slávnosti svätých omší sa tam konávali v nedele a vo sviatky Panny Márie okrem slávností počas Veľkonočných sviatkov.²⁷⁶ Diecézna synoda v Nitre v roku 1494 riešila aj otázku cirkevného kalendára svätých i poriadky bohoslužieb a iné pastoračné záležitosti v Nitrianskej diecéze.²⁷⁷ Hlavné cirkevné slávnosti (Vianoce a Veľká noc) bývali v stredovekej farnosti Trenčianske Mitice vo farskom Kostole svätého Juraja a ostatné slávnosti sa konávali vo filiálnom Kostole Nanebovzatia Panny Márie v Jastrabí nielen pre poddaných z Jastrabia a z Rožňových Mitíc, ale aj pre samotných Rožňovcov.

Kostol svätého Juraja v Kostolných Miticiach v rokoch 1494 až 1500. V roku 1494 zemanía Ladislav a Rosvald Rožňovci, synovia Ondreja Rožňa z Rožňových Mitíc, iniciovali prestavbu farského Kostola sv. Juraja v Kostolných Miticiach. Farský Kostol svätého Juraja v Kostolných Miticiach počas týchto šiestich rokov prestavala rodina Rožňovcov. V tomto čase Rožňovci boli na politickom i duchovnom výslní. Kanonická vizitácia z roku 1729 dokladá, že vo svätyni farského kostola na evanjeliovej strane v stene je bohostánok (tabernákulum) s ťažko čitateľným nápisom: *Salve sancta facies nostri Redemptoris* (Buď pozdravená tvár nášho Vykupiteľa). Tento

Jozef Vurum píše, že biskup Hynko na nitrianskom diecéznom prestole pôsobil v rokoch 1404 až 1427. Porov. VURUM, *Episcopatus Nitriensis eiusque praesulum memoria*, s. 280-282.

²⁷² MEN I, č. 1, s. 103.

²⁷³ NOVÁK, Jozef. *Chronológia*. Bratislava 2004, s. 44-45. Porov. JUDÁK, Viliam. *Jubilejné roky v dejinách*. Nitra 1997, s. 24-25. Porov. RENDINA, Claudio. *Příběhy papežů, dějiny a tajemství. Životopisy 265 římských papežů*. Praha 2005, s. 432.

²⁷⁴ MEN I, č. 4, s. 136.

²⁷⁵ RDSI 1, č. 478, s. 220. Porov. KOREC, Ján Chryzostom. *Cirkev v dejinách Slovenska*. Bratislava 1994, s. 311. Porov. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov IV. Pod vládou anjouovských kráľov*. Bratislava 2002, č. 9, s. 52. Porov. MALOVECKÁ, Milota. K uhorským cirkevným synodám v stredoveku (s podrobnou analýzou provinciálnej synody konanej v Dvoroch nad Žitavou v roku 1307). In *Studia archaeologica slovacica mediaevalia*, 2006, roč. 5, s. 197-206.

²⁷⁶ „semper diebus dominicis et festivis videlicet beate Marie virginis et aliarum festivitatum solennitatibus quarum dumtaxat Christifideles et ecclesie solenniter celebrare et peragere se obligaverint ... Imo et tenebitur tenebuntur successores ipsius in futuris divinaque in eadem peragere officia diebus prenarratis corpus divinum inexcepta duntaxat magna sexta feria ac sacros liquores ibidem habere“. Porov. ŠA Bytča, f. Trenčianska župa I, Possessiones, Trenčianska Turná, listina 1406/1544. Porov. ĎURČO, *Kostoly ako sakrálné objekty vo farnostiach na strednom a hornom Považí*, s. 47.

²⁷⁷ PÉTERFFY, Carolus (ed.). *Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrata*. Pars I. Viennae 1742, s. 244-283.

gotický bohostánok bol zabezpečený železnými mriežkami. Je pri ňom vročené 1498. Loď celého kostola mala drevený strop a nachádzali sa tu rôzne maľby. Bol tu aj rok 1500, ktorý hovoril, že záštitu nad postavením tohto kostola prevzali jeho fundátori Ladislav a Rosvald, synovia Ondreja Rožňa. V čase jeho postavenia bola podlaha kostola cementovaná.²⁷⁸

Kostol svätého Martina v Dežericiach v roku 1484. V roku 1484 farský Kostol svätého Martina v Dežericiach bol prestavaný. Kanonická vizitácia farnosti zo dňa 17. 5. 1829 píše, že dôkazom toho je (gotické) pastofórium na pravej strane svätyně vhlbené do steny. Ďalšou stopou bolo vročené (1484) na strope v lodi farského kostola.²⁷⁹ Inou nepriamou zmienkou vo vizitácii z roku 1829 je existencia starého, pravdepodobne gotického zvona (pisateľ vizitácie asi zle opísal rok, lebo uvádza vročené 1140) s váhou piatich centov. Na boku mal nápis: „*O, rex gloriae Christe veni cum pace*“ (Ó, kráľ slávy, Kriste, príd s pokojom). V roku 1593 pri určovaní patronátneho práva farského kostola v Dežericiach a pri reambulovaní jeho majetkov sa spomínajú zemanovia, ktorí pravdepodobne boli aj spolupatrónmi tohto kostola: Michal Boleman, Žigmund Potvor, Ján Bacho, Ladislav Bacho, Martin Husár, Ján Trubač, Tomáš Boleman, Ladislav Filípek, Ján Filípek, Michal Šovarc, Ján Halabrún, Juraj Dedina, Mikuláš Urbanovský a Juraj Chudý. Okrem toho sa tu spomína vyše osemdesiatročný zeman Michal Boleman, ďalej Brikcius, Gašpar, Simeón a Zachariáš zo zemianskej rodiny Rudnianskych.²⁸⁰ Pri tomto právnom úkone boli prítomní aj farári z okolitých farností, ako Ján Lazícus z Motešíc, Blažej Faginus z Prús a Matej Pohogius z Biskupíc pri Bánovciach nad Bebravou.²⁸¹ Matrika vo farnosti Dežerice bola obnovená v júni 1713.²⁸² K architektonickým prestavbám Kostola svätého Martina v Dežericiach v druhej polovici 19. storočia a najmä začiatkom 20. storočia sú pozoruhodné dokumenty v Diecéznom archíve v Nitre.²⁸³

Kostol Svätého Ducha v Uhrovci koncom 15. storočia. V roku 1466 sa po prvýkrát uvádza farár Blažej z Uhrovca a kňazi Štefan a Stanislav z Haláčoviec.²⁸⁴ Zároveň v roku 1496 sa spomína existencia stavby farského kostola v Uhrovci.²⁸⁵ Pravdepodobne v druhej polovici 15. storočia došlo k prestavbe vo farskom Kostole Svätého Ducha v Uhrovci. Svedčil o tom ešte štvorcový kameň tmavej farby vo svätyni kostola, kde bol vytesaný obraz ukrižovaného Spasiteľa a troch reholníkov,²⁸⁶ ktorí kľáčia pod krížom. Túto pamiatku zaznamenáva aj kanonická vizitácia z Uhrovca z roku 1829.²⁸⁷ V roku 1569 sa nachádzala vo farskom Kostole Svätého Ducha v Uhrovci kamenná

²⁷⁸ ŠA Bytča, f. Trenčianska župa I, Verejnospávne písomnosti, VI. Náboženské písomnosti, E. Kanonické vizitácie, inv. č. 1274, kanonická vizitácia farnosti Kostolné Mitice 9. 10. 1729.

²⁷⁹ „*Parochiae huius origo est antiqua, anno enim 1484 iam extitit, quem annum exhibet tabella tabulato affixa. Anno proinde 1484 ad hanc parochiam introductum fuisse parochum indubium es.*“ DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis, 18/I., k. 33, kanonická vizitácia farnosti Dežerice 17. 5. 1829. Porov. ŠA Bytča, f. Trenčianska župa I, Verejnospávne písomnosti, VI. Náboženské písomnosti, E. Kanonické vizitácie, inv. č. 1274, kanonická vizitácia farnosti Dežerice 28. 9. 1729, č. 6.

²⁸⁰ MEN I, č. 3, s. 108-112.

²⁸¹ MEN I, č. 3, s. 109.

²⁸² ŠA Nitra, Zbierka cirkevných matrík, matrika Rímskokatolíckej farnosti Dežerice (1713 – 1767), č. 668, s. 81. Kronikársky záznam o jej obnovení miestnym farárom Jakubom Tadeášom Altmanom.

²⁸³ DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis, 18/I, fasc. Dezser Parochia. Porov. DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis, 18/II, Dezser Foundationes (ab anno 1913), Varia Mixta. Dobová historická literatúra hovorí, že Kostol svätého Martina bol od základov prebudovaný okolo roku 1904. Porov. *Schematismus cleri dioecesis Nitriensis*. Nitriae 1947, s. 114.

²⁸⁴ PCsO I, č. 36, s. 64-66. Porov. FEKETE NAGY, *Trencsén vármegye*, s. 199.

²⁸⁵ PCsO I, č. 148, s. 270.

²⁸⁶ Tieto postavy by sa dali interpretovať ako Panna, Mária Magdaléna a sv. Ján evanjelista, ktorí stáli pod krížom Ježiša Krista pri jeho smrti.

²⁸⁷ DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis, 131/I., k. 323, kanonická vizitácia farnosti Uhrovec 16. 5. 1829.

liturgická nádoba s požehnanou vodou, ktorá bola signovaná s týmto vročením.²⁸⁸ V roku 1653 bol do zvonice tohto farského kostola zaobstaraný päťcentový zvon. Na jednej strane bol znázornený Ukrižovaný a na druhej strane bol obraz Veľkej Kráľovnej Uhrov, ktorá v pravej ruke držala Božie dieťa a v ľavej ruke mala žezlo. Pod nohami mala znázornený mesiac a po bokoch bola ožiarená lúčmi.

Iné kostoly v regióne. Z tohto obdobia asi pochádzajú aj výjavy z utrpenia Ježiša Krista namaľované na stenách starobyľého Kostola svätých Kozmu a Damiána v Kšínnej. Kanonická vizitácia z roku 1829 uvádza, že tieto maľby boli vápnom zabielené a len málo je z nich vidieť. Táto istá vizitácia uvádza, že o starobylosti tohto kostola a o jeho existencii ešte pred vystúpením Martina Luthera svedčí tabernákulum (pastofórium) na evanjeliovej strane, ktoré bolo zasadené v múre. Bolo opatrené železnými mriežkami. Z tohto obdobia pochádzalo pravdepodobne aj gotické pastofórium v stene na evanjeliovej strane vo filiálnom Kostole svätého Mikuláša v Bánovciach nad Bebravou.²⁸⁹

Stav v 16. storočí

V roku 1507 sa uskutočnil desiatkový súpis vo farnostiach Nitrianskej diecézy na území Trenčianskej stolice.²⁹⁰ Na území archidiakonátu Hradná vyberači desiatkov navštívili celkom osem farností. Tento desiatkový súpis prvýkrát pred rokom 1526 bližšie osvetľuje aj veľkosť jednotlivých farností a spomína názvy filiálnych obcí na území archidiakonátu Hradná. Osvetľuje tiež filiáciu jednotlivých farností v archidiakonáte Hradná, hoci nie v celej úplnosti. Decimovalo sa vo farnostiach Slatina nad Bebravou (*Magne Zlathina*),²⁹¹ Prusy (*Prwz*),²⁹² Uhrovec (*Vgrod*),²⁹³ Biskupice pri Bánovciach (*Pyspekfalwa prope Ban*),²⁹⁴ Bánovce nad Bebravou (*Baan*),²⁹⁵ (Dolné) Ozorovce (*Ozor*),²⁹⁶ (Dolné) Motešice (*Mothessycz*)²⁹⁷ a (Kostolné) Mitrice (*Mitta*).²⁹⁸ Desiatkový súpis zazna-

²⁸⁸ MEN I, č. 4, s. 147: „*Pro aqua lustrali vero alterum lapidem pulchrum rarae magnitudinis adhuc in anno 1569 excisum.*“

²⁸⁹ DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis 1/I., k. 1, kanonická vizitácia farnosti Bánovce nad Bebravou 12. 5. 1829: „*vestigium tabernaculi seu pastophorii in pariete ad cornu evangelii.*“ Historik A. Stránsky uvádza, že husiti v prvej polovici 15. storočia pozbavili kostoly v Bánovciach, Uhrovci, Kšínnej i Vestenicich všetkých ozdôb a vytesali na ne svoj kalich. Porov. STRÁNSKY, *Dejiny biskupstva Nitrianskeho*, s. 168.

²⁹⁰ ŠA Bytča, f. Ilešházi Trenčín – Patrimonium, inv. č. 195, k. 76, desiatkový register z 1507. V podstate ide o tranzumpt (hodnoverný odpis) z roku 1584, ktorý dal vyhotoviť vtedajší nitriansky biskup Zachariáš Mošovský (1582 – 1586). Porov. ŠA Bytča, f. Trenčianska župa, kongregačný protokol Trenčianskej stolice 1571 – 1604, s. 121–128. Za poskytnutie tejto informácie ďakujem archívárovi Mgr. Miroslavovi Martinickému. Porov. MARTINICKÝ, Miroslav. Najstarší kongregačný protokol Trenčianskej stolice 1571 – 1604 a jeho chýbajúce časti. In *Slovenská archivistika*, 2002, č. 37, s. 15–27.

²⁹¹ ŠA Bytča, f. Ilešházi Trenčín – Patrimonium, inv. č. 195, k. 76, desiatkový register z 1507 – filiálne obce: Veľká Slatina (*Zlathina magna*), Malá Slatina (*Zlathina parva*), Krásna Ves (*Basna*), Trebichava (*Trebichawa*), Timoradza (*Thimoradye*), Šípkov (*Ssypkow*) a Čierna Lehota (*Cierna Lehotha*).

²⁹² Filiálne obce: Lútov (*Lwthow*) a Dubnica (*Dubnycza*). Porov. MEN I, č. 10, s. 251.

²⁹³ Filiálne obce: Uhrovec (*Wgrod*), Žitná (*Zithna*), Omastiná (*Omasthina Lehotka*), Radiša (*Radysy*), Kšinná (*Ksynna*) a Závadka (*Zawadka*). Porov. MEN I, č. 10, s. 251.

²⁹⁴ Filiálne obce: Hrežďovce (*Hriezdiowsze*). Porov. MEN I, č. 10, s. 251.

²⁹⁵ Filiálne obce: mesto Bánovce (*oppidum Baan*), Miežgovce (*Miezkowecz*), (Horné) Naštice (*Nasstycz*). Porov. MEN I, č. 10, s. 252.

²⁹⁶ Filiálna obec: Ozorovce (*Ozorowecz*). Porov. MEN I, č. 10, s. 252.

²⁹⁷ Filiálne obce: Petrova Lehota (*Petri Lehotha*), Peťovka (*Petiowka*) a Bobotská Lehota (*Boboth Lehotha*). Porov. MEN I, č. 10, s. 252.

²⁹⁸ Filiálna obec: Jastrabie (*Jeszthrebie*). Porov. MEN I, č. 10, s. 252.

menal asi len polovicu existujúcich farností na území archidiakonátu Hradná. Register nemôže v dostatočnej miere verifikovať stav farskej organizácie archidiakonátu Hradná. Za povšimnutie však stojí, prečo decimátori nevyberali desiatok aj v ostatných farnostiach archidiakonátu Hradná. V roku 1501 sa uskutočnila prestavba vo filiálnom Kostole svätého Ondreja v Timoradzi vo farnosti Slatina nad Bebravou, počas ktorej bol postavený gotický bohostánok (*tabernaculum*) v stene svätyne na evanjeliovej strane. Zároveň sa zachoval nápis nad bočnými dverami tohto filiálneho kostola.²⁹⁹ Vizitácia z roku 1829 dokonca spomína existenciu (pravdepodobne gotických) konsekračných krížov, ktoré boli zatreté počas neskorších prestáv a pri vnútornom bielení kostola. Pravdepodobne v tomto období sa taktiež uskutočnila významná prestavba vo farskom Kostole svätej Alžbety, pretože na evanjeliovej strane bol vybudovaný gotický bohostánok (*tabernaculum*) na evanjeliovej strane svätyne v stene so železnou mriežkou.³⁰⁰ Podľa kanonickej vizitácie farnosti Rybany zo dňa 10. 5. 1828 sa vo filiálnom kostole vo Veľkých Ostraticiach spomína starý zvon z roku 1504. Mal hmotnosť 9 centov a 20 libier.³⁰¹ V roku 1509 do zvonice farského Kostola svätej Kataríny vo Veľkých Chlievanoch bol osadený gotický zvon zasvätený svätému Michalovi archanjelovi s hmotnosťou 5 centov.³⁰² V roku 1511 bol zadovážený nový zvon do farského Kostola Všetkých svätých v Uhrovci. Vážil 15 centov. Na vrchole jeho korpusu sa nachádzali gotickým písmom napísané slová: „*O Rex gloriae, veni cum pace*“ (Ó, kráľ slávy, príď s pokojom). Po stranách sa nachádzali štyri malé krížiky a Boží Baránok držiaci zástavu. V roku 1511 sa spomína existencia farára Jána Bartoviča v Uhrovci.³⁰³ Podľa listiny, ktorú vydal Konvent Panny Márie v Hronskom Beňadiku v roku 1511, sa spomína testamentárne fundovanie fary v Uhrovci.³⁰⁴ V tom období sa spomína v Ozorovciach kňaz Peter a v rokoch 1519 až 1524 kňaz Klement, ktorí boli svedkami majetkoprávných záležitostí miestnych zemepánov.³⁰⁵ V roku 1519 bol pri oprave Kostola svätého Juraja v Kostolných Miticiach zadovážený nový zvon.³⁰⁶ Zvon bol zasvätený svätému Jurajovi, patrónovi farského kostola. Na jeho korpuse sa nachádzal nápis: „*Sancte Georgi Martyr ora pro nobis*“ (Svätý Juraj, mučeník, oroduj za nás).³⁰⁷ V roku 1519 bol zaobstaraný nový 3,5 centový zvon svätej Anny do farského Kostola Narodenia Panny Márie v Dolných Motešiciach.³⁰⁸ V tomto istom roku

²⁹⁹ „*ex inscriptione supra portam collateralem eiusdem ecclesiae, tum ex vestigiis tabernaculi in pariete sanctuarii ex parte evangelii*“. Porov. DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis, 116/I, k. 280, kanonická vizitácia farnosti Slatina nad Bebravou 20. 5. 1829.

³⁰⁰ „*In sanctuario ex parte evangelii hic etiam visitur tabernaculum in cavo pariete, crate ferrea firmatum, argumento, per catholicos ante tempora Lutheri fuisse erectam (...)*“. Porov. DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis, 116/I, k. 280, kanonická vizitácia farnosti Slatina nad Bebravou 20. 5. 1829.

³⁰¹ DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis, 107/I, k. 272, kanonická vizitácia farnosti Rybany 30. 6. 1828.

³⁰² DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis, 138/I, k. 342, kanonická vizitácia farnosti Veľké Chlievany 18. 5. 1829.

³⁰³ Diecézna knižnica Nitra, *Liber seu nomina excellentissimorum, illustrissimorum, et reverendissimorum dominorum episcoporum Nitriensium canonicorum, item et almae hujus diaecesis Nitriensis plebanorum* (pozri heslo Uhrovec). Porov. DAN, *Series successionis DD. parochorum almae dioecesis Nitriensis* (pozri heslo Uhrovec).

³⁰⁴ DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis 131/I, k. 323, kanonická vizitácia farnosti Uhrovec 16. 5. 1829, provocatum no. 7: „*Barbora de Ugrócz Andreae Demffy de Dobócz relicta, testamento mediante fundat parochiam in Ugrócz. Disposuit item sororem suam Georgii Juszth consortem, ac Margaretham Mathiae filii Laurentii de Zábalth consortem*“.

³⁰⁵ ZEMENE, *Historický vývoj pripojených obcí*, s. 307.

³⁰⁶ DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis 54/II, k. 106, kanonická vizitácia farnosti Kostolné Mitice 1829.

³⁰⁷ DAN, Rekviácie zvonov a organových píšťal, fasc. Kostolné Mitice, správa farára – dekana Antona Ceizela zo dňa 16. 5. 1917.

³⁰⁸ DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis 25/II, k. 48 kanonická vizitácia farnosti Motešice 20. 5. 1829. Porov. V správe farára z Dolných Motešíc z 20. mája 1917 sa píše, že v kostole v Horných Motešiciach sa

bol do farského kostola v Rybanoch zadovážený nový zvon s nápisom: „*Christus rex venit cum pace Deus homo factus est filius Mariae anno Domini 1519*“.³⁰⁹ Pozoruhodnou skutočnosťou je, že v roku 1518 sa spomína istý Václav pôvodom z Bánoviec, ktorý v rokoch 1500 až 1527 pôsobil ako nitriansky kanonik.³¹⁰ Tesne pred porážkou uhorského vojska Turkami pri Moháči v roku 1525 zomrel v Bánovciach evanjelický kazateľ Bazil Madonius. Bol pochovaný v Kostole sv. Mikuláša, ako o tom hovoril jeho epitaf. Tento epitaf videl ešte aj superintendent Daniel Krman počas svojej vizitácie okolo roku 1706. Neskôr pri oprave chrámu bol tento nápis odstránený.³¹¹ V rokoch 1524 až 1555 sa spomína ako kanonik – kustos istý Michal z Bánoviec.³¹² K významným rodákum z územia Hradnianskeho archidiakonátu z prelomu 15. a 16. storočia patrí opát a kňaz Michal Rožen (1485 – 1542),³¹³ pravdepodobne pôvodom z dnešných Trenčianskych Mitíc.

Stredoveké pastofóriá. Kanonická vizitácia nitrianskeho biskupa Jána Gustíniho z roku 1767 uvádza existenciu jedenástich gotických murovaných bohostánkov (tabernákul) s mrežovaním na území archidiakonátu Hradná. Podľa stavu z roku 1767 sa kamenný bohostánok nachádzal v piatich farských kostoloch: v Bánovciach nad Bebravou (Kostol Najsvätejšej Trojice), v Bobote (Kostol svätého Mikuláša), v Dežericiach (Kostol svätého Martina, tabernákulum s vročením 1484), v Kostolných Miticiach (Kostol svätého Juraja, tabernákulum s vročením 1498) a v Chynoranoch (Kostol Narodenia Panny Márie). Kamenný bohostánok bol v šiestich filiálnych kostoloch, a to v Hradišti (Kostol svätého Barnabáša, farnosť Skačany), v Pravoticiach (Kostol Svätého Ducha, farnosť Vysočany), vo Veľkých Ostraticiach (Kostol svätého Osvalda, kráľa, farnosť Rybany), v Bánovciach (filiálny Kostol svätého Mikuláša na cintoríne), v Petrovej Lehote (Kostol svätého Michala archanjela, farnosť Dolné Motešice) a v Timoradzi (Kostol svätého Ondreja, farnosť Veľká Slatina).³¹⁴

Tabuľové oltáre. V kanonickej vizitácii archidiakona a kanonika Ladislava Söréniho z roku 1714 si možno všimnúť tú skutočnosť, že pri niektorých kostoloch popisuje aj výskyt (pravdepodobne gotických) tabuľových oltárov. Tabuľové oltáre sa nachádzali konkrétne v Kostolných

nachádzal zvon z roku 1519 s nápisom: „*Goss mich Johann Georg. Fielgrader Wiennae 1519*“ (Lial ma Ján Georg Fielgrader vo Viedni 1519) a na svojom korpuse mal obraz ukrižovaného Krista.

³⁰⁹ DAN, Rekvirácie zvonov a organových píšťal, správa farára Ladislava Tomanóciho z 18. 5. 1917. Porov. Kanonická vizitácia farnosti Rybany z roku 1829 uvádza, že tento 10-centový zvon s presne tým istým gotickým nápisom je z roku 1359. Pozri DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis 107/I, k. 258, kanonická vizitácia farnosti Rybany 10. 5. 1828. Porov. DAN, f. Parochiae dioecesis Nitriensis 107/I, fasc. Ribén Ecclesia, list č. 1327/3. 6. 1888, ktorý má názov *Memoria digna de ecclesia Ribinensi*.

³¹⁰ ŠA Bratislava, pobočka Trenčín, f. Magistrát mesta Trenčín, Mestská kniha 1476, s. 128. Porov. PCsO II, č. 74, s. 193. Porov. VAGNER, *Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez*, s. 112. Porov. ŠTEFÁNIK, Martin et al. *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava 2010, s. 16-17.

³¹¹ BARICA, Anton. *Dejiny evanj. seniorátu hradnianskeho a evanj. a. v. bánovskej a bánovského ev. a. v. gymnázia*. Rukopis 1965, s. 18. Porov. ŠA Bratislava, pobočka Trenčín, HOLUBY, Jozsef Ludovít. *Materiály k dejinám cirkve a. v. v Stolicí Trenčianskej. Sbíerka II*. Rukopis 1887, s. 133 (sign. 11230/99).

³¹² VAGNER, *Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez*, s. 115.

³¹³ WAGNER, Carolus. *Analecta Scopusii sacri et profani III*. Posonii et Cassoviae 1778, s. 161-162. Porov. ŽUDEL, Juraj. Osobnosť Lazara, tvorcu mapy Uhorska z roku 1528. In *Slovenská archivistika*, roč. 42, 2007, č. 2, s. 32-40. Porov. ŽUDEL, Juraj. Miestne názvy na Lazarovej mape Uhorska so zreteľom na územie Slovenska. In *Slovenská archivistika*, roč. 32, 1997, č. 2, s. 48-59. Porov. SOPKO, Juraj (ed.). *Kroniky stredovekého Slovenska*. Budmerice 1995, s. 250. Porov. VENCKO, Ján. *Dejiny štiavnického opátstva na Spiši*. Ružomberok 1927, s. 68-69.

³¹⁴ DAN, kanonická vizitácia nitrianskeho biskupa Jána Gustíniho 1767, IV. tomus, zápisy o jednotlivých kostoloch.

Miticiach (oltár Panny Márie na epištolovej strane),³¹⁵ v Kšínnej,³¹⁶ v Bánovciach (oltár svätého Juraja v bočnej kaplnke),³¹⁷ v Prusoch,³¹⁸ v Miezgovciach (oltár svätého Egídia),³¹⁹ v Skačanoch (oltár Panny Márie na epištolovej strane),³²⁰ v Žabokrekochoch (oltár Piety, oltár Narodenia Pána a oltár Panny Márie)³²¹ a v Otrhánkach.³²²

Začiatok 16. storočia aj v dejinách správy skúmaného územia Hradnianskeho archidiakonátu predstavuje výrazný zlom. Je to obdobie, ktoré je poznačené začiatkami evanjelickej reformácie – snahy obnoviť katolícku cirkev reformami zvnútra i navonok, výmenou vládnúcich dynastií (Jagellovci a Habsburgovci), významnými majetkovými presunmi a vojenskou hrozbou Osmanskej ríše. V tomto období aj viacerí cirkevní vzdelanci a učenci študovali na talianskych univerzitách, kde čerpali nové poznatky a skúsenosti, ktoré pramenili z nového pohľadu na človeka a na usporiadanie ľudskej spoločnosti. Takýmto bol aj neskorší administratátor Nitrianskej diecézy František Turzo, ktorý okolo roku 1539 pôsobil na univerzite v Padove.³²³

Záver

Cirkevná správa bola a dodnes je do značnej miery podmienená a limitovaná štruktúrou osídlenia, jej hustotou, kvalitou a kvantitou. V našej štúdií sme sa snažili načrtnúť vznik a genézu katolíckych farností na území Hradnianskeho archidiakonátu od najstarších čias až do historického zlomu v roku 1526, ktorý bol prelomovým v dejinách Uhorského kráľovstva ako aj uhorskej cirkvi. Cieľom štúdie nebolo v komplexnosti a v úplnosti analyzovať všetky aspekty vzniku a vývoja katolíckych farností na území Hradnianskeho archidiakonátu, ktorý v dejinách tvoril veľmi podstatnú štruktúru historickej Nitrianskej diecézy.

Na základe výskumu nielen prameňov v Diecéznom archíve v Nitre sme si uvedomili, že farnosti s kostolmi, ktoré boli zasvätené štátnym uhorským svätcom (sv. Štefan, sv. Ladislav, sv. Alžbeta Uhorská, sv. Svorad a Benedikt) mali zrejme aj svoj osobitý význam.³²⁴ Zároveň kostoly s patrocíniami rytierskeho a vojenského charakteru (napr. sv. Juraj, sv. Martin) môžu poukazovať na ľudí, ktorí ich pôvodne fundovali a nepriamo tak mohli ovplyvniť erigovanie farností.³²⁵ Vychádzame

³¹⁵ MEN I, č. 4, s. 133.

³¹⁶ MEN I, č. 4, s. 150.

³¹⁷ MEN I, č. 4, s. 151.

³¹⁸ MEN I, č. 4, s. 157.

³¹⁹ MEN I, č. 4, s. 158.

³²⁰ MEN I, č. 4, s. 163-164.

³²¹ MEN I, č. 4, s. 170.

³²² MEN I, č. 4, s. 128.

³²³ Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine, sign. 109 S4, Jozef Cincík excerptá. Porov. *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium*. Budapest 1915, s. 31.

³²⁴ SLIVKA, Michal. Uctievanie svätých na Slovensku. K problematike výskumu patrocínií. In *Studia archaeologica slovacica mediaevalia*, 2006, roč. 5, s. 91-162. Porov. GERÁT, Ivan. Téma a médium – poznámky k počiatkom ohrozeného kultu sv. Alžbety. In KOŽIAK, Rastislav – NEMEŠ, Jaroslav (eds.). *Svätec a jeho funkcie v spoločnosti I*. Bratislava 2006, s. 317-331. Porov. PACINDOVÁ, Laura. Kult svätej Alžbety Uhorskej a jej priradené patrocíniá v rámci stredovekého Slovenska. In KOŽIAK, Rastislav – NEMEŠ, Jaroslav (eds.). *Svätec a jeho funkcie v spoločnosti I*. Bratislava 2006, s. 345-354.

³²⁵ BOHÁČ, Zdeněk. Patrocíniá jako jeden z pramenů k dejinám osídlení. In *Československý časopis historický*, roč. 21, 1973, s. 369-388. Porov. BOHÁČ, Zdeněk. K otázce využití zasvěcení kostelů v oboru historické geografie. In *Československý časopis historický*, roč. 16, 1968, s. 571-584.

z logického predpokladu, že pri zakladaní farností a kostola bola nielen nábožná pohnútka fundátora, ktorá pramenila zo živej viery, ale do značnej miery tu hrala významnú úlohu majetková podstata donátora. Napríklad na farnosti Kostolné Mitice vidíme, že pri zrode farnosti či skôr kostola stála šľachtická majetková základina (testamentárny odkaz) z konca 12. storočia. Práve na nej neskôr mohol nitriansky biskup Ján (1204 – 1223) v polovici 13. storočia erigovať novú katolícku farnosť. Podobne bola zriadená aj farnosť v Biskupiciach pri Bánovciach nad Bebravou. Pri zrode a genéze farností a kostolov v stredoveku treba brať do úvahy aj kvalitu a dostupnosť cestnej infraštruktúry.³²⁶ Medzi zasvätením kostola (nebeským patrónom kostola) a samotnou architektúrou vždy treba hľadať hlbší vnútorný zmysel a kauzalitu.³²⁷

Cieľom tejto štúdie bolo pokúsiť sa aj o určenie bližšej stratifikácie erigovania farností v Nitrianskej diecéze, konkrétne na jej relatívne samostatnom území, akým bol Hradniansky archidiakonát v časovej perióde do roku 1526. Na základe písomných dokladov sme sa snažili vystopovať meno slovných hradniansky archidiakonov. Pokúsili sme sa všimnúť si právny aspekt erigovania farností a aplikovať ich na konkrétnych príkladoch v konkrétnych časových epochách na území Hradnianskeho archidiakonátu. Miestne lokality s označením ako Kostolec, Kostolnica, prípadne Kostolišče a iné naznačujú v štruktúre osídlenia tohto územia nadväznosť hustoty ľudských sídel na cirkevnú správu.³²⁸ Vnútorne i duchovné formovanie cirkevnej správy na strednom Považí i na území Hradnianskeho archidiakonátu podmieňovali do značnej miery aj reholné rády (napr. johaniti, františkáni – minoriti, pavlíni, augustiniáni a iní).³²⁹ V 15. storočí do istej miery zasiahli do vývoja cirkevnej správy aj výboje husitov a bratříkov aj na území Nitrianskej diecézy. Prostredníctvom tejto štúdie sme sa snažili plastickým a vecným spôsobom načrtnúť prepojenie viacerých vedných disciplín (historická jazykoveda a filológia, liturgika, teologické disciplíny, pomocné vedy historické, skupina historických právnych vied, dejiny správy, historická geografia a archívniectvo). Mali sme na zreteli, že pri poznávaní zakladania farností v stredoveku je potrebné skúmať nielen ekonomické pomery, ale malo by sa zohľadňovať aj právne prostredie, v ktorom sa vtedajší obyvatelia – veriaci pohybovali. Do úvahy sme brali aj sakralitu samotného kostola, pravý zmysel postavenia chrámu a jeho vnútorný osobný význam pre človeka.

³²⁶ ŠTĚPÁNEK, M. Patrocinia a středověké cesty. In *Československý časopis historický*, roč. 16, 1968, s. 551-561.

³²⁷ POMFYOVÁ, Bibiána. Kult svätých a sakrálna architektúra. In KOŽIAK, Rastislav – NEMEŠ, Jaroslav (eds.). *Svätec a jeho funkcie v spoločnosti I*. Bratislava 2006, s. 199-231.

³²⁸ ČATAYOVÁ, Silvia. Apelatívum kostol v slovenských terénnych názvoch. In *Studia archaeologica slovacae mediaevalia*, roč. VI, 2007, s. 231-236.

³²⁹ HANULIAK, Milan. Skalka nad Váhom a jej význam v dejinách osídlenia trenčianskeho mikroregiónu. In *Slovenská archeológia*, roč. 46, 1998, č. 2, s. 309-321. Porov. JUDÁK, Viliam. *Z múdrosti našich otcov. Sv. Beňadik a Skalka*. Nitra 2007.

Príloha 1

Nitriansky biskup Ján (1204 – 1223) dal reambulovať svoj majetok v Trenčianskych Miticiach – časť Kostolné Mitice, ktoré získal jeho predchodca biskup Eduard koncom 12. storočia od zemana Nádaša na základe testamentu.

1210

MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I.* Bratislava 1971, č. 164, s. 129 – 130. Porov. Štátny archív v Nitre, Zbierka cirkevných matrik, matrika Rímskokatolíckej farnosti Trenčianske Mitice (1714 – 1763), č. 671, s. 13-15, odpis listiny zo začiatku 18. storočia.

Peter, prepošť a celá kapitula svätého Ostrihomského kostola všetkým, ku ktorým sa dostane táto listina, modlitby v Pánovi. Je to neoceniteľný dar nehodný zabudnutia, v nepriaznivom čase i v nedostatku ho treba mať na pamäti. Keďže pamäť ľudí je nestála a spravovanie vecí verejných neposkytuje opatrnosť budúcim pokoleniam, ľudský um preto múdro vynašiel spôsob, aby správa vecí verejných, ktorá je medzi ľuďmi alebo na súde prípadne mimo súdu, bola zákonom zabezpečená a listinami odovzdávaná. Ich povinnosťou je, aby s úžitkom pomaly navracali nám neznáme svedectvo. Nech teda súčasná doba ako aj budúce pokolenie vie, že istý muž menom Nádaš z prédia Mitice (Mita) v Trenčianskej [hradskej] fare zomrel bez potomka. Preto podľa svojej poslednej vôle štvrtú časť prédia Mitice (Mita), ktorá mu patrila, v testamente zanechal Nitrianskej cirkvi a miestnemu biskupovi, blahej pamäti Eduardovi. Neskôr nástupca tohto (biskupa) Ján, keď prijal kráľovského prístalda Gotharda, syna Cherubína z Branča, z Nitrianskeho komitátu, spomenutú zem v prítomnosti susedov a žiadnych odporcov, ako je zvykom, dal obísť a dal určiť isté hranice. Z východnej strany od úpätia vrchu až k druhému koncu tejto zeme sú položené hranice vedľa zeme Blažeja z Diviak. Zo západnej strany je hranica od úpätia spomenutého vrchu, pričom zostupuje k potoku, ktorý sa volá Rudník, vlievajúc sa do potoka Svinná. Potom pokračuje [hranica] pozdĺž potoka Svinná až k zemi spomenutého Blažeja. Okrem toho aj inú časť menovaného prédia Mitice (Mita) zem s výmerou jedného poplužia nitriansky biskup kúpil od istého jobagióna tohto prédia Mitice (Mita) menom Sokol za sedem mariek. On prostredníctvom tohto prístalda so súčasným svojím predajcom a so všetkými susedmi tejto zeme vykonal jej rozdelenie v určitých hraniciach. Pred nás ako aj pred biskupa i pred horespomenutého prístalda predstúpili aj nejakí iní ľudia z Mitíc (Mita) verejne svedčiť: totiž Sokol, predajca spomenutej zeme i Vadislav za seba a svojich príbuzných. Týmto uvedené skutky tu napísané súčasnou listinou žiadateľom sme vyhotovili a zabezpečili ochranou našej pečate. Dané v roku od Vtelenia Pána 1210, za vlády kráľa Ondreja, keď bol ostrihomským arcibiskupom Ján, päťkostolským Kalanus, vacovským Boleslav, jágerským Katapanus, rábskym Peter, vesprémskym Róbert. V čase, keď bol palatínom Poth, nitrianskym županom Marcel, bratislavským Tomáš, ostrihomským lektorom magistrom bol Jakub, Ubaldus v Bratislave, Tomáš vo Svätom Beňadiku, nitrianskym archidiakonom bol Apolinár, tekovským Peter, šaštínskym Matúš, novohradským archidiakonom bol Serafín, Mikuláš bol dekanom, kanonikmi boli Marek, Vavrínek, Jozef, Albert, Alexander.

Príloha 2

Prvá zmienka o archidiakonovi Jánovi z Hradnej, kanonikovi Nitrianskej kapituly.

1264

FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* IV – 3. Budae 1829, s. 241-243.

Kapitula Ostrihomského kostola všetkým, ktorí chcú si pozrieť dnešnú listinu, pozdrav v Pánovi. Znením všetkých jej dnešných slov chceme oznámiť, že magister Ján, archidiakon z Hradnej, nitriansky kanonik, vyslanec a správca Nitrianskej kapituly, predstúpil pred nás a ukázal nám otvorenú listinu nášho pána Belu, kráľa Uhorska, že Dionýz, šľachtic z Čerman, ktorý osirel bez útechy dedičov [a zároveň] bol veľmi chudobný. Tento pán kráľ sa rozhodol v mimoriadnej milosti, že on svoju dedičnú zem, ktorú vlastnil, môže odkázať alebo darovať Nitrianskej kapitule [pod tou podmienkou], aby jeho samého táto kapitula vydržiavala, kým bude žiť. Okrem toho magister Ján ukázal nám listinu ctihodného pátra nášho pána Filipa A., ostrihomského biskupa a kancelára kráľovského dvora, že spomenutý Dionýz pre svoju bezvládnosť pred nás nemohol predstúpiť a vypovedal ústnym svedectvom, že svoju časť, ktorú zo zeme v Čermanoch vlastnil, pre spásu svojej duše odkázal a daroval Nitrianskej kapitule naveky do vlastníctva a do majetku [pod podmienkou], že kým bude žiť, má mať z nej úžitok. Súhlas tejto donácii a rozhodnutiu poskytli pred nami osobne zhromaždení: Pavol, syn Petra, Vitrik, Abram z Čerman, taktiež Bense za seba a za Pavla, syna Juraja i za syna Utruny, zároveň aj Mikuláš za seba a za svojich bratov: Matúša, Jána a Martina. Podobne aj tento magister Ján ukázal nám listinu s pripevnenou pečaťou ctihodného pátra pána nitrianskeho biskupa Vincenta, ktorá bola vyhotovená v jeho Nitrianskom archidiakonáte a mala pečať tohto archidiakonátu. [V nej sa píše], že vdova Štefana, brata Alexandra z Čerman, dcéra Ábela z Chyndíc, hovorila o Alexandrovi v prítomnosti tohto archidiakona Vincenta, že jej veno a veci, ktoré s tým súvisia, od nej požadoval naspäť. Tento Alexander zo zeme svojho brata Štefana, ktorú vlastnil ako hospodársku zem vo výmere dvadsiatich jutár i rovinatú zem, ktorá sa ľudovo nazýva Horovce, vo výmere 25 jutár a zároveň i miesto jedného dvorca v blízkosti trhu v tejto dedine Horovce odkázal pred nami za veno a veci pre vyššie uvedenú pani. Túto zem a majetok menovaný Dionýz odkúpil od tejto panej za marku a fertón so súhlasom a dovoľením samotného Alexandra a jeho pokrvných naveky do vlastníctva. Spomenutí Bense, Pavol, Mikuláš a Abram pred nami vypovedali, že Dionýz zem a dvorec kúpil tak so súhlasom týchto ľudí, ako aj s privolením pokrvných. Odkázal i daroval to menovanej Nitrianskej kapitule naveky do vlastníctva. Na pamiatku tejto udalosti na žiadosť a prosbu magistra Jána dnešnú listinu opatrujeme ochranou našej pripevnenej pečate. Dané roku Pána 1264.

SUMMARY: ARCH-DEANERY OF HRADNÁ IN THE DIOCESE OF NITRA UNTIL 1526. Arch-deanery of Hradná (formerly arch-presbytery) had already been an administrative unit of the old Diocese of Nitra in the 12th century. The study focuses on the formation and development of Catholic parishes of the region during the Middle Ages. Its aim is to present a chronology which would outline the origin of parishes and churches. Specific attention is paid to the supporters and patrons who established individual parishes and churches. The Malá Hradná parish played an important role during the Christianization of the area. The first report that mentions the Hradná arch-dean Ján as a member of the Nitra Chapter comes from 1264. Among the oldest parishes of Arch-deanery of Hradná belong Kostolné (modern Trenčianske) Mitice and Motešice, with the origins going back to the turn of the 12th and 13th centuries. The church centers at the Roman churches in Kšinná and Otrhánky had a major role during the spread of Christianity. The town Bánovce nad Bebravou with the parish of Uhrovec gained a dominant position in the sphere of the church administration from the 14th century. The archive sources of the 15th century record several accounts of rebuilding of churches. The study also deals with the significance of the patronage of the parish and filial churches; and, particularly, with the devotion to Virgin Mary – a significant aspect of the beliefs in the studied region. The archival research based especially on the documents of the Diocesan Archive in Nitra supports the main thesis of the paper; i.e. that the research on the Church administration within modern Slovak historiography is justified and needed.

PhDr. Marek Ďurčo, PhD.
Na diele 454/4
Trstená 028 01
marekdurco@gmail.com

VZÁJOMNÉ HĽADANIE IDENTITY: SLOVENSKO-MACEDÓNSKE LITERÁRNE, KULTÚRNE A JAZYKOVÉ KONTAKTY V 20. STOROČÍ A V SÚČASNOSTI

Reciprocal Exploration of Identity: Slovak-Macedonian Literary, Cultural and Linguistic Relations in the 20th Century and Beyond

Zvonko Taneski

Abstract: TANESKI, Zvonko. *Reciprocal Exploration of Identity: Slovak-Macedonian Literary, Cultural and Linguistic Relations in the 20th Century and Beyond*. The main aim of the paper is to present a literary-historical analysis of the Slovak-Macedonian literary, cultural and linguistic relations in the 20th century and beyond. The study offers an overview of the history of literary translation which has had a major impact of the nature of the Slovak-Macedonian literary and linguistic associations. Other forms of contacts, especially of cultural and historical character, are mentioned as well. Finally, a detailed survey of bibliography is included, which covers the variety of Slovak-Macedonian literary landscape. These also include translations and book reviews from 1945 to 2012.

Key words: *Slovak literature, Macedonian literature, reciprocal contacts, cultural context*

Abstrakt: TANESKI, Zvonko. *Vzájomné hľadanie identity: slovensko-macedónske literárne, kultúrne a jazykové kontakty v 20. storočí a v súčasnosti*. Tento príspevok si kladie za cieľ podať literárnohistorickú analýzu doterajších slovensko-macedónskych literárnych, kultúrnych a jazykových vzťahov v 20. storočí. Pri štúdiu dejín umeleckého prekladu sme sa pozerali na interpretáciu slovensko-macedónskych literárnych vzťahov a kontaktov cez prizmu kultúrnohistorického charakteru. Na záver upozorňujeme na našu bibliografiu, ktorá poskytuje globálny prehľad o doterajších slovensko-macedónskych vzájomných knižných prekladoch od roku 1945 do roku 2012.

Kľúčové slová: *slovenská literatúra, macedónska literatúra, vzájomné kontakty, kultúrny kontext*

Tento príspevok si kladie za cieľ podať literárnohistorickú analýzu doterajších slovensko-macedónskych literárnych, kultúrnych a jazykových vzťahov v 20. storočí, osobitne po roku 1945. Práca je čiastočne aj syntézou doterajšieho výskumu slovensko-macedónskych literárnych vzájomných kontaktov, ktoré od roku 1945 doteraz stáli na okraji pozornosti niekoľkých slovenských, českých a macedónskych bádateľov. Širšie a doteraz neprebádané literárne súvislosti, ktoré sú predmetom dvoch publikácií o uvedenej problematike¹, považujeme za súčasť literárnych, kultúrnych a jazykových vzťahov. Doterajšie práce i naše spomínané knihy vytvárajú problémovú os komparatívnej výskumnej metódy. Komplex súvislostí je determinovaný charakterom vzťahov, ktoré sa realizovali prostredníctvom literárneho materiálu: v takto vymedzenej problematike výskumu, selektívny výber príbuzných faktov a javov je zameraný tak, aby metodicky systematizoval výskum, ktorého

¹ TANESKI, Zvonko. *Slovensko-macedónske literárne a kultúrne vzťahy*. Bratislava 2009, 306 s. ТАНЕСКИ, Звонко. *Македонско-словачки компаративни согледби – студии и интерпретации*. Скопје 2012, 367 s.

cieľom je poukázať na to, aké miesto a význam má prijímaná literatúra a kultúra v prijímajúcom slovenskom či macedónskom literárnom a kultúrnom kontexte.

Pri štúdiu dejín umeleckého prekladu sme sa pozerali na interpretáciu slovensko-macedónskych literárnych vzťahov a kontaktov cez prizmu kultúrnohistorického charakteru, všimli sme si predovšetkým, ako sa v literatúre originálu nazerá na čitateľa a aké posuny sa uskutočňujú v danej oblasti v kultúre prekladu. Dejiny slovenského prekladania z macedónskej literatúry a macedónskeho prekladania zo slovenskej literatúry sú teda v práci ponímané ako kultúrnotvorný jav.

Nesmieme podceňovať skutočnú hodnotu a reálny dosah pomerne pravidelného záujmu slovenskej kultúrnej verejnosti o Macedónsko a macedónsku literatúru a jazyk. Pritom sa však musí zdôrazniť aj ten fenomén (ktorý platil v niektorých vývinových etapách aj na Slovensku), že „o málokteré otázky existuje tak bohatá a hlavne tak rôzne a protikladne traktovaná literatúra nesternej vedecké objektivity, jako právě o otázky makedonské“². Práve preto sa medzi porovnávanými literatúrami črtá nové chápanie vzťahov, možnosť pozrieť sa na ne očami nových výskumných postupov, zblížiť ich s potrebami súčasnej vedy, aby sa stali aktívnou zložkou aktuálnej poznatkovej, výskumnej, a teda aj pragmatickej kultúrno-spoločenskej aktivity³. Slovenská jazykovedná a literárnovedná spoločnosť bola napriek všetkému prestúpená veľkými sympatiami k Macedónsku, aj keď Slováci zo všetkých južnoslovanských národov poznali Macedóncov asi najmenej, čo spôsobovala nielen geografická vzdialenosť, ale aj celý rad iných príčin. Na Slovensku sa doteraz neprofiloval odborník na macedonistiku, avšak sympatie boli bezprostredné a trvalé aj napriek tomu, že skutočný záujem o macedónsky jazyk a literatúru sa v podstate obmedzoval

² DOROVSKÝ, Ivan. *Makedonie: Zrození, nebo obrození národa?* Boskovice 1995, s. 4.

³ Z kultúrno-historického hľadiska je veľmi zaujímavé, že slovenská inteligencia pomerne skoro tušila to, že macedónska otázka je „zamotaná“, a že musí byť do budúcnosti spravodlivo vyriešená. O tom svedčí aj príspevok Jozefa Škultétyho v Slovenských pohľadoch z roku 1891 s názvom *Jazyk makedónskych Slavianov*. Škultéty sa venoval literárnej histórii a jazykovede, podieľal sa na upevňovaní slovenskej spisovnej normy. Celé Škultétyho dielo vznikalo z aktuálnych literárnych potrieb a jasne sa v ňom črtá slovanská orientácia: preto niet divu, že sledoval aj situáciu v Macedónsku. Škultéty v Slovenských pohľadoch vtedy napísal: „V etnografii slavianskej jest hodne zamotaných a dosiaľ nerozriešených otázok. Z týchto v poslednom čase vychytená je otázka o jazyku a národnosti makedónskych Slavianov, ale takým spôsobom, že z nej stal sa nemilý, trápny spor slaviansky“ (ŠKULTÉTY, Jozef. *Jazyk makedónskych Slavianov*. In *Slovenské pohľady*, roč. 11, 1891, č. 3, s. 196). Vzhľadom na to, že Škultéty aj prekladal, predovšetkým z ruskej literatúry, a jeho preklady neostali bez odozvy na domáci literárny vývin, treba ešte podotknúť, že Škultéty sa vo svojom článku odvoláva aj na profesora T. Florinského, ktorý v *Živej Starine* píše: „Vzniknul srbsko-bulharský spor o jazyku a národnosti makedónskych Slavianov, tohto času majúci už celú literatúru. Žiaľ, literatúra tá je veľmi biedna, v nej niet trudov nestranných, výskumov správnych a zovrubných, na základe ktorých možno bolo by prísť k vernému a završenému riešeniu otázky. Naopak, ona pozostáva z politických brošúr a pamfletov alebo z diel pseudo-vedeckých, vedomky tendenčných, ktoré nielen nerozjasňujú vec, lež robia v nej ešte väčší zmätok. Terajšie politické polozenie Srbska a Bulharska len napomáha rozvitiť náruživosti v polemike medzi srbskými a bulharskými pisateľmi. Ostatne, spravodlivosť žiada vyznať, že najväčšiu náruživosť a ostrosť v polemike i najmenšiu objektivnosť a kritičnosť v úsudkoch badať v článkoch, brošúrach a knihách o Makedonii, vydávaných na srbskej, a na bulharskej strane.“ (ŠKULTÉTY, Jozef. ref., s. 196). Je to tak, pretože sa napokon aj „o makedonském problému začalo v mezinárodní politice hovořit v souvislosti s národnostním vyzráváním v okolních společensky pokročilejších zemích. Postupně se formující národní hnutí Řeků, Bulharů a Srbů se začínala přibližně od poloviny 19. století stále více zajímat o mezi nimi ležící oblast národnostně dosud nevyhraněné Makedonie a vyvíjet nejrůznější formy propagandistických a politických aktivit, které měly jediný cíl – získat tento region i s jeho obyvatelstvem pro sebe. Makedonie však byla jen jedna a zájmů bylo mnoho. Proto se také zrodila tzv. makedonská otázka, jejímž jádrem se stal spor o to, či vlastně je, resp. komu by v budoucnou mělo náležet makedonské území“ (HLADKÝ, Ladislav. *Makedonská otázka na přelomu 19. a 20. století*. In *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha 2009, s. 310).

na jednotlivcov. Z tohto dôvodu úlohu propagátorov macedónskej kultúry v slovenskom prostredí začali plniť väčšinou vyštudovaní kroatisti, srbisti alebo vôbec „juhoslavisti“, v menšej miere bulharisti, čiastočne aj všeobecní slavisti. Časopisecké i knižné preklady z macedónčiny do slovenčiny začali vychádzať po druhej svetovej vojne. Prvými sprostredkovateľmi boli najmä vojvodinskí Slováci, ktorí s Macedóncami žili v mnohonárodnej federatívnej Juhoslávii, čo umožňovalo národné (slovenské) povedomie a ideu slovensko-macedónskej spolupráce konkretizovať v značnom rozsahu. Knižné preklady z macedónčiny začali na Slovensku vychádzať neskôr, čo súviselo s politickým vývinom. Výsledky práce dolnozemskej prekladateľov sa stali súčasťou slovenskej kultúry (knihy vychádzali, resp. hry sa scénicky realizovali na Slovensku a boli určené predovšetkým pre Slovensko). V súčasnosti sa spolupráca s dolnozemskejmi Slovákmi ohľadom macedónskej literatúry nevyvíja príliš priaznivo, ale politický vývin v druhej polovici 20. storočia potvrdil, že počas priaznivých situácií sa spolupráca Slovákov z Dolnej zeme so Slovenskom zintenzívnila v prospech macedónskej literatúry a kultúry. Z týchto dôvodov sa stalo akoby samozrejmosťou, že sa niektoré macedónske umelecké preklady do slovenčiny zhotovili „z druhej ruky“ – prostredníctvom srbčiny, alebo iného južnoslovanského jazyka.

Situácia so slovenskou literatúrou v Macedónsku bola iba o trochu priaznivejšia. Vzhľadom na to, že sa niektorí macedónski bohemisti, slavisti alebo komparatisti v istých obdobiach aktívne špecializovali na slovakistiku, venovali tak hlbšiu a sústredenejšiu pozornosť sledovaniu a prezentácii slovenskej literatúry vo svojom domácom kontexte. Prvé časopisecké preklady vyšli v polovici 50. rokov a knižné vydania registrujeme od 60. rokov 20. storočia.

Pre pomerne dlhé obdobie prekladania a výskumu vzájomných vzťahov je charakteristické sledovanie kvantitatívnych ukazovateľov, výber autorov a preklady nemali vyššie umelecké aspirácie, literárna reflexia na jednej i druhej strane nebola dostatočne erudovaná. Tieto skutočnosti prinášajú so sebou celý rad literárnohistorických i metodologických problémov. Naša práca sa tak nepochybne snaží zaplniť citelnú medzeru slovenskej a macedónskej literárnej historiografie, a to tak úplnosťou pohľadu, ako aj spoločensko-historickou a literárno-historickou interpretáciou materiálu. Snažili sme sa (v uvedených knihách) uchopiť aj „faktografickú extenzitu“ v dobových a dnešných periodikách, v archívnych materiáloch i priamo v preloženej umeleckej tvorbe súčasných slovenských a macedónskych autorov.

Pri štúdiu kultúrnych dejín Macedónska a Slovenska je nevyhnutné mať na zreteli mnoho skutočností, ktoré dokážu celkový pohľad na vec neobyčajne skomplikovať. Preto si objasníme špecifiká historického vývoja oboch krajín, odlišnosť príčin generujúcich konkrétnu situáciu i evolučný rozdiel medzi stavom sveta a kultúry v Macedónsku a na Slovensku. Uvedená periodizácia naznačuje dôležitý fakt, totiž, že obe literatúry sa museli v týchto obdobiach vyrovnávať s procesom rastúceho národného sebauvedomenia a sebavedomia, ktorý vyžadoval permanentné umelecké potvrdzovanie pri aktivizácii sociálnopolitického myslenia. Začiatkom 20. storočia boli sociálne problémy slovenského človeka natoľko výrazné, že národné idey spolu s ideami slovanstva a tradičnými slovensko-macedónskymi vzťahmi sa dostali do úzadia. Platnosť takéhoto súhrnného poznatku o „medziliterárnom“ vzťahu však možno diferencovať z generačného, teda aj historického, presnejšie literárnohistorického hľadiska, a tak dospieť k pravdivému názoru o slovensko-macedónskom medzikultúrnom stretnutí.

Na druhej strane zostávalo Macedónsko stále ako malý národ na Balkáne pod nadvládou imperiálnych politických systémov⁴. Jediná výzva, pred ktorou stála macedónska literatúra vo svojom

⁴ Je veľmi zaujímavé podotknúť fakt, že v období medzi dvoma vojnami bol aj v Skopje (okrem iných väčších miest juhoslovanského kráľovstva) otvorený konzulát Československej republiky (v roku 1925). Konzulát mal plniť predovšetkým politickú požiadavku tým, že bude informovať o situácii v tzv. „južnosrbskom“ území. Konzulát sa dosť aktívne podieľal aj na ekonomických a najmä na kultúrno-osvetových vzťahoch

celkovom vývine do roku 1945, sa implikuje na jej vzťah k dejinám. Zo všetkých iných prejavov macedónskej kultúry sa macedónska literatúra snažila definitívne odstrániť ilúzie o vlastnom trvaní v dejinách. Bolo potrebné demaskovať stáročné predsudky a nepravdy, ktoré sa šíрили (a šíria) o ich národnom bytí. Vo vzťahu transponovania historickej skutočnosti do umeleckej macedónska literatúra splatila svoj tvorivý dlh, keďže sa stala symbolom a najsilnejším potvrdením vlastnej národnej existencie. Pravdaže, status literatúry pri kladení základov národného, kultúrneho a historického vedomia nebol iba jej doménou, môžeme ho pozorovať najmä v niektorých historických obdobiach, aj na príkladoch zo slovenskej literatúry⁵. Na príklade macedónskej literatúry sa ukázalo, ako a nakoľko sa kontinuity v umení rozvíjajú nevyhnutne, do akej miery spájajú do jedného celku duchovnú existenciu národa, jeho kultúru a civilizáciu. V tomto duchu na začiatku 30. rokov 20. storočia mohla slovenská kultúrna obec pocítiť duchovnú existenciu macedónskeho národa, keďže „cestopis etnomuzikologa a maliča Ludvíka Kuby (1863 – 1956) *Čtení o Makedonii* (1932) výrazne ovplyvnil poznávaní makedonské země, její kultury a lidových písní, pak vydání rozsáhlé knihy *Lidové povídky jihomakedonské* (1932) byly pro českou, slovenskou i slovanskou etnografickou a slavistickou vědu v mnohém skutečným objevem. Sborník *makedonské vyprávěcí prózy*, který pocházel z pozůstalosti St. Verkoviče, opatřili komentářem Jiří Polívka (1858 – 1933) a ruský slavista Petr A. Lavrov (1856 – 1929)“⁶.

Špecifickosť a osobitosť slovensko-macedónskych literárnych vzťahov určovali na obidvoch stranách i ďalšie okolnosti, zvláštnosti vo vývine a charaktere literatúr. Macedónska literatúra počas dlhšej osmanskej nadvlády značne zaostala za európskym a slovanským vývinom. Macedónčina

medzi dvomi krajinami (Československo a Kráľovstvo Juhoslávia). Bol zatvorený v roku 1939, údajne kvôli (finančnej) racionalizácii československých diplomatických služieb. Avšak vzhľadom na to, že vtedy v Skopje nesídlilo veľa konzulátov, treba zdôrazniť nepopierateľný a zvýšený československý záujem o Macedónsko. Z týchto dôvodov Čech Jan Rychlík a Macedóнець Novica Veljanovski pripravili nedávno štyri knižné zväzky s československými diplomatickými dokumentmi, ktoré sa týkajú macedónskej otázky (publikácie vydal štátny archív Macedónskej republiky v Skopje). Vo viacerých z týchto dokumentov je jasne vidieť, že rozvinutá československá (stredo európska) diplomacia vedela často objektívne oceniť historické pomery týkajúce sa macedónskej otázky na Balkáne tým, že presvedčivo poukázala na to, že na tom území žije obyvateľstvo, ktoré je osobitné a odlišné aj od bulharského aj od srbského ľudu. Československá diplomacia sa pritom snažila zachovať neutrálnu pozíciu a nevyhnutnú rovnováhu v sporoch medzi Juhosláviou a Bulharskom, ktoré vznikali najmä kvôli celkom nevyriešenej macedónskej otázke, ale občas sa nedvojzmyselne hlásila k podpore macedónskych nacionálnych záujmov. Viaceré z tých dokumentov podpísali práve slovenskí diplomati a ďalší slovenskí pracovníci v československej štátnej službe, ktorí vtedy vykonávali diplomatickú službu v rámci spoločnej československej diplomacie (konzulát v Skopje, veľvyslanectvá v Belehrade a v Sofii). Pozri podrobnejšie: *Чехословачки дипломатски документи за Македонија (1919 – 1933)*. Книга 1. Избор и редакција: Новица Велјановски и Јан Рихлик. Скопје : Државен архив на Република Македонија, 2006, 359 стр.; *Чехословачки дипломатски документи за Македонија 1934 – 1939*. Книга 2. Избор и редакција: Новица Велјановски и Јан Рихлик. Скопје : Државен архив на Република Македонија, 2007, 435 стр.

⁵ Slovenská literárna veda napr. hodnotí historický vývin macedónskej literatúry do roku 1945 týmito slovami: „Svojimi začiatkami v druhej polovici 9. storočia n. l. je macedónska literatúra jednou z najstarších slovanských literatúr; ale keďže Macedónci čoskoro stratili národnú slobodu, vyvíjala sa diskontinuitne a oneskorene, len anonymná ľudová pieseň, hlboko odrážajúca život a históriu národa, bola ako ponorná rieka národného života a jeho kultúry“ (CHOMA, Branislav. *Macedónska literatúra*. In *Cesta na slovanský juh 1 (Južní Slovania a Slováci – Eseje a štúdie)*. Bratislava 1998, s. 91.

⁶ DOROVSKÝ, Ivan. *České země a Balkán: Kapitoly z dějin česko-makedonských a makedonsko-českých styků*. Brno 1973, s. 11. Kniha Ludvíka Kuby *Čtení o Makedonii (Cesty a studie z roků 1925 – 1927)*. *Družstevní práce*, 1932 vyšla nedávno aj v macedónčine. Pozri: КУБА, Лудвик. *Книга за Македонија (Патувања и студии од 1925 до 1927 година)*. Превод од чешки: Донка Даниловска Роус. Скопје 2007.

bola oficiálne kodifikovaná ako úradný jazyk až 2. augusta 1944, na rozdiel od kodifikácie (štúrovskej) spisovnej slovenčiny, ktorá sa uskutočnila na zasadnutí spolku Tatrín 26. – 28. Augusta 1844. Skutočnosť, že „macedónsky spisovný jazyk vznikol sto a vyše sto rokov po iných spisovných slovanských jazykoch sa nám zdá paradoxná, ak sa na ňu pozeráme z hľadiska dvoch známych historických faktov, ktoré vravia, že nárečie tejto južnej slovanskej krajiny sa stalo podkladom prvého spisovného jazyka Slovanov a macedónsky Ochrid bol ohniskom kultúry a vzdelanosti, strediskom rozkvetu literatúry ešte vtedy, keď sa naši predkovia už boli dostali do područia svojich susedov (...) Oneskorenosť vytvorenia spisovného macedónskeho jazyka nemôže nič meniť na skutočnosti, že jeho vznik bol zákonitý, taký zákonitý, ako vznik ktoréhokoľvek iného slovanského spisovného jazyka (...) V iných slovanských krajinách spisovné jazyky, ako hlavné determinanty moderných národov, vznikali v čase národného obrodzenia a buržoázných revolúcií v polovici 19. storočia i skôr. V ekonomicky a duchovno ubíjanom Macedónsku buržoázia bola prislabá na vybojovanie národnej samostatnosti. Po páde tureckého jarma Macedónsko sa stáva predmetom mocenských záujmov susedných buržoázných štátov, ktoré si ho rozdeľujú“⁷. Aj tento stav čiastočne vysvetľuje, prečo vytrvalé želanie a vôľa rozvíjať slovensko-macedónske literárne vzťahy bývali často nepomerne väčšie ako praktické možnosti až do roku 1945⁸. Ide o činiteľa oneskoreného literárneho vývinu, ktorý objektívne limitoval slovenský záujem o „macedónsku“ literatúru⁹. Len čo sa na-

⁷ HORÁK, Emil. Dvadsať rokov spisovnej macedónčiny. In *Slavica Slovaca*, roč. 1, 1966, č. 1, s. 75.

⁸ Branislav Choma zaznamenal, že dráma Jožko Pučík a jeho kariéra od slovenského autora Ivana Stodolu bola inscenovaná aj v Skopje pred rokom 1941. Túto drámu Ivana Stodolu preložil vtedy do srbochorvátčiny Andrej Vrbacký, resp. „v jeho preklade sa hral Jožko Pučík a jeho kariéra v medzivojnových juhoslovanských divadlách v Belehrade, Novom Sade, Skopje, Sarajeve, Banja Luke a Osijeku“ (CHOMA, Branislav. *Cesta na slovanský juh 2 (Prekladatelja a slovakisti)*. Bratislava 2000, s. 34. Zdá sa nám však, že pritom nešlo o drámu Jožko Pučík a jeho kariéra, ale pravdepodobnejšie o Stodolovu komédiu *Bankinghouse Khuvich and Comp.* (Stodola ju napísal po návrate z USA v roku 1933, jej inscenácia mala premiéru na Slovensku v roku 1935 a knižne vyšla v roku 1936), ktorá sa hrala v skopskom divadle v jeho poslednej aktívnej sezóne 1940/41 (v preklade s názvom *Банка Кувик и Комп.*), keďže sa táto sezóna musela nevyhnutne prerušiť začiatkom vojny 6. apríla roku 1941. Bližšie pozri: СТЕФАНОВСКИ, Ристо. *Театарот во Македонија*. Скопје 1990, стр. 279.

Takisto sa na Filozofickej fakulte v Skopje dňa 11. mája roku 1932 uskutočnila prednáška o Vysokých Tatrách pre poslucháčov geografického ústavu a potom sa premietal aj film o Vysokých Tatrách ako doplnenie k bežnému programu kina Vardar v Skopje dňa 1., 2. a 3. mája roku 1932, teda na pravoslávnu Veľkú noc. Tento film dostal vtedy československý konzulát v Skopje z Ministerstva zahraničných vecí Československa ako informatívno-propagačný materiál. Konzulát v Skopje ešte aktívne organizoval aj prednášky napr. o kultúrnom vývine Československa, o historickom dedičstve, ako aj o významných autoroch a dielach z československej literatúry. Pozri o tom viac: *Чехословачки дипломатски документи за Македонија 1919 – 1933*. Книга 1, ref., s. 312-314, 330-335. Následne v roku 1936 slovenský učiteľský spevácky zbor navštívil mesto Skopje. Denník Vardar v dňoch 25. – 27. 10. 1936 uverejnil článok s názvom „Vitajte nám, bratia Slováci“, potom text dr. Alekseja Jelačića, v ktorom sa nachádza stručný prehľad o dejinách Slovákov a ich zjednotení s Čechmi a napokon aj pozitívnu kritiku o koncertnom vystúpení speváckeho zboru. Viac o tom: *Чехословачки дипломатски документи за Македонија 1934 – 1939*. Книга 2, ref., s. 348-350.

⁹ Podľa Branislava Chomu si Macedóncov začal až po Ilindensko-preobraženskom povstaní v roku 1903 revolucionára Goce Delčeva (1872 – 1903) „všimáť bližšie Vajanský; po ňom v medzivojnových rokoch publicisticky Martin Rázus; novinár Aurel Styk. Za druhej svetovej vojny a tesne po nej sa nám dostávali o nich správy ako o partizánoch, potom o revolučnej organizácii EAM a jednotkách ELAS, bojujúcich proti gréckym monarchistom a o ktorých sa spievali aj pochodové pesničky, napokon aj o zemetrasení spustošenom Skopje“ (CHOMA, Branislav. O slovensko-macedónskych vzťahoch. In *Cesta na slovanský juh 1 (Južní Slovania a Slováci – Eseje a štúdie)*. Bratislava 1998, s. 58). Branislav Choma o novinárovi Aurelovi Stykovi (1900 – 1977) píše aj to, že „v medzivojnových rokoch často, aj niekoľkokrát do roka,

skytli priaznivejšie podmienky, bolo to obdobie macedónskej národno-demokratickej revolúcie počas druhej svetovej vojny, otázka vzniku spisovnej macedónčiny sa stala akútnou, čo sa dôrazne prejavilo v tom, že sa intenzívne začalo v širokom meradle písať po macedónsky, a to aj umelecká literatúra. Bola to teda doba vyvrcholenia snáh a zápasov o vlastný spisovný jazyk. V spravodlivo riešenej národnostnej otázke v povojnovej Federatívnej republike Juhoslávie bolo uzákonenie spisovnej macedónčiny a jej uznanie za národný jazyk macedónskeho národa už iba prirodzeným usmernením a realizáciou týchto dávnych snáh a zápasov. Preto sa po druhej svetovej vojne začína vytvárať v rovnakom čase medzi Slovámi záujem nielen o samotnú macedónsku literatúru, ale tiež o macedónsky jazyk ako nepochybný a originálny lingvistický komplex. Slovenské časopisy začínajú postupne informovať o kultúrnych udalostiach v Macedónsku. Prvý krátky článok s názvom *Nové Macedónsko* napísal Branislav Choma v denníku Pravda v roku 1947. O rok neskôr písal o kultúrnom živote Macedóncov slovenský novinár Viliam Bartošovič v časopise *Bojovník*¹⁰ a v tom istom roku bol uverejnený v *Národnej obrode* aj článok o novej macedónskej literatúre od vtedajšieho belehradského korešpondenta Andreja Vrbackého¹¹. Nasledovali potom viaceré články niekoľkých autorov o macedónskych kultúrnych udalostiach v slovenskom (novosadskom) časopise o literatúre a kultúre *Nový život* a inde.

Keď najprv teda preberieme všetky slovensko-macedónske paralely – politické, jazykové, literárno-kultúrne – zistujeme, že vo väčšine prípadov išlo o podobnosť v najzákladnejších a najvšeobecnejších faktoch: nepriaznivý politický osud, zápas o živý národný jazyk a identitu so špecifickou problematikou, rozmach národnej literatúry. Napriek tomu macedónska literatúra najmä do roku 1945 bola prijímaná ako niečo úplne odlišné od literatúry slovenskej. Neskorší vývoj macedónskej literatúry v celkom odlišných politických, hospodárskych, národných a kultúrnych podmienkach najviac ovplyvnil macedónsky básnik Kočo Racin (1908 – 1943), ale ten bol známy slovenskej kultúrnej verejnosti až neskôr – v období po druhej svetovej vojne, keď sa kontakt s macedónskym prostredím rozšíril a otvoril vplyvom, ktoré boli prepojené so zložitými historickými udalosťami. Tak napr. po druhej svetovej vojne vznikol aj macedónsky preklad hymnickej básne / piesne slovenského autora Samuela Tomášika (1813 – 1887) *Hej, Slováci* z roku 1938, ktorá je mimo Slovenska známa pod názvom *Hej, Slovakia* a označovaná ako všeslovanská hymna. Názov a incipit *Hej, Slovakia* resp. *Hej, Slovan* sa najskôr začal používať v češtine a z vyspelého českého prostredia sa pieseň v tejto podobe začala šíriť po celej Európe. Na území bývalej Juhoslávie bola Tomášikova pieseň populárna rovnako v medzivojnovom období, ako počas druhej svetovej vojny. Istý čas bola aj juhoslovanskou štátnou hymnou (v Srbsku až do roku 2006). Macedónskym

navštívil Juhosláviu a napísal o nej tridsať článkov a reportáží. Od roku 1936 z nich pripravoval knihu *Od severu k juhu*, ale vojna mu jej vydanie prekazila. Zvyčajne cestoval na reportáže do Macedónska vlakom, potom z Pécsu na Čiernu Horu taxikom k priateľovi slovakistovi R. Kovijaničovi. Bol úprimným obdivovateľom Juhoslávie. Nezvyčajne mnoho písal o Macedónsku“ (CHOMA, Branislav. *Cesta na slovenský juh 2 (Prekladatelía a slovakisti)*). Bratislava 2000, s. 29.

¹⁰ *Bojovník* bol časopis Zväzu protifašistických bojovníkov. Novinár Viliam Bartošovič bol neskôr redaktorom bratislavského *Večerníka* a prekladal z juhoslovanských jazykov (ale aj z iných jazykov, a zrejme z iných jazykov prekladal aj „juhoslovanskú“ literatúru). Knižný preklad z juhoslovanských jazykov mu nevyšiel, ale hojne zásoboval periodickú tlač.

¹¹ Andrej Vrbacký v uvedenom článku o novej macedónskej literatúre informoval slovenskú kultúrnu verejnosť aj o tom, že „v Skopje majú dnes Macedónci tri nakladateľstvá – a to: Štátne nakladateľstvo, Kultúra a Nové pokolenie, ktoré doteraz vydali vyše 1. 700. 000 exemplárov kníh v macedónskom jazyku. Macedónski spisovatelia vydali vlni niekoľko zaujímavých kníh. Sdruženie macedónskych spisovateľov má sedem riadnych členov a osem kandidátov“ (VRBACKÝ, Andrej. *Nová macedónska literatúra. In Národná obroda*, roč. 4, Nedela – 11. 04. 1948, č. 84, s. 4).

prekladateľom Tomášikovej básne bol Georgi Stalev – Popovski (1930) – básnik, literárny vedec a univerzitný profesor, ktorý prekladal mnohých významných autorov.

Slovensko-macedónska spolupráca tak nadobudla najväčšiu stabilitu práve v literatúre. O tom svedčí aj fakt, že macedónski prekladatelia po druhej svetovej vojne venovali istú pozornosť aj autorom zo staršej slovenskej literatúry (nie iba súčasným literárnym tvorcom, ktorí začali publikovať po roku 1945, ale aj autorom z minulých storočí ako aj autorom aktívnych do roku 1945) a usilovali sa o čo najúplnejší obraz slovenskej literatúry v macedónskom recepčnom prostredí. Preto sa do macedónčiny preložili malé výbery aj z tvorby Karla Kuzmányho, Ludovíta Štúra, Sama Chalupku, Pavla Dobšinského, Svetozára Hurbana Vajanského, Pavla Országha Hviezdoslava, Ivana Kraska, Jána Smreka, Emila Boleslava Lukáča, Margity Figuli, Laca Novomeského a ďalších (podrobnejšie záznamy sme prezentovali v našej systematickej slovensko-macedónskej bibliografii 1945 – 2012, ktorá obsahuje dve hlavné časti: 1. macedónski autori a macedónska literatúra v slovenskej tlači, v kritických ohlasoch a v literárnovedných publikáciách v slovenskom a macedónskom jazyku; Macedónski autori v literárno-antologických publikáciách v slovenskom jazyku; Knižné vydania macedónskych autorov v slovenskom jazyku a 2. slovenskí autori a slovenská literatúra v macedónskej tlači, v kritických ohlasoch a v literárnovedných publikáciách v macedónskom a v slovenskom jazyku; slovenskí autori v literárno-antologických publikáciách v macedónskom jazyku; knižné vydania slovenských autorov v macedónskom jazyku).

Macedónskej literatúre sa po roku 1945 venovali niekoľkí slovenskí prekladatelia, od 70. rokov intenzívne František Lipka (1946) a Ján Jankovič (1943). Popredný prekladateľ a básnik František Lipka viackrát zdôraznil, že „naozajstný rozvoj macedónskej poézie nastal až po druhej svetovej vojne, keď sa kodifikoval aj macedónsky spisovný jazyk. Macedónska poézia, rovnako ako poézie iných juhoslovanských národov, začína reagovať na novú skutočnosť“¹². V povojnových rokoch 1945 – 1948 vyšlo na Slovensku veľmi málo článkov a prekladov z macedónskej literatúry. Výber bol poznačený povojnovou eufóriou, nástupom nových čias a budovaním inštitúcií. Po roku 1948 bola macedónska literatúra vnímaná v rámci československo-juhoslovanských vzťahov. Okrajoví a menej významní autori vychádzali iba ojedinele, dominovali texty významných autorov. Dôležité bolo, že preklady z macedónčiny sa z času na čas ocitli aj na stránkach rôznych časopisov, čo macedónsku literatúru a literatúru národov Juhoslávie politicky legalizovalo v celej slovenskej tlači. Nesmieme však zabúdať ani to, že po skončení roztržky až do roku 1989 pretrvávalo v týchto vzťahoch isté ideologické napätie. Vo veľkej miere existoval aj tzv. „prekladateľský pragmatizmus“ vo vzťahu k vydavateľom, dôraz sa kládol najmä na to, aby ideovo žiadané diela boli od autorov, ktorí písali novátorsky, invenčne a umelecky pôsobivo. Pragmatizmus spočíval aj v tom, že prekladatelia napriek monopolizácii vydavateľskej činnosti distribuovali diela významných autorov do niekoľkých vydavateľstiev. V týchto súvislostiach treba zdôrazniť, že napr. novosadské vydavateľstvo Obzor / Kultúra bolo veľmi produktívne, a preto treba pripomenúť, že niekoľko umelecky a ideovo významných prekladov z macedónskej literatúry do slovenčiny vyšlo v bývalej Juhoslávii (vo Vojvodine), ale ich prienik na Slovensko bol minimálny. Spoluprácu vydavateľstiev zo Slovenska a bývalej Juhoslávie však „treba chápať ako doklad jednoty a celistvosti slovenskej kultúry“¹³.

Diela macedónskych (a vôbec juhoslovanských) autorov nesmeli na Slovensku po roku 1948 vychádzať knižne. Bránili tomu mnohé mimoliterárne a mimokultúrne faktory spôsobené Informbyrom. Politický odmäk nastal po roku 1956. Ale vojvodinskí Slováci boli aktívni v celom povojnovom období, neskôr sa vo veľkej miere zaslúžili aj o prienik macedónskej literatúry

¹² LIPKA, František. Na prahu nového obdobia. In *Revue svetovej literatúry*, roč. 26, 1990, č. 4, s. 2.

¹³ JANKOVIČ, Ján. *Slovník prekladateľov s bibliografiou prekladov z macedónčiny, srbčiny, chorvátčiny a slovinčiny*. Bratislava 2005, s. 43-44.

a kultúry do československého prostredia. Prostredníctvom novosadského vydavateľstva (Obzor v koedícii s bratislavskými Mladými letami) bol publikovaný prvý knižný preklad z macedónskej literatúry do slovenčiny. Išlo o prvú časť románovej trilógie Vidoea Podgorca (1934 – 1997) pre deti a mládež s názvom *Biely cigánik / Белото циганче* (1970) v preklade Márie Topoľskej. Knihu prijala literárna kritika kladne, najmä u dolnozemskej Slovákov. Jej druhé vydanie vyšlo v roku 1986 pod záštitou Ústavu pre vydávanie učebníc v Novom Sade. V priebehu 70. rokov sa na Slovensku pripravil preklad diela prozaika a dramatika Borisa Višinského *Виножито* (1972), ktorý vyšiel pod názvom *Dúha* (1975), kritika ho prijala tiež veľmi pozitívne. Tretou macedónskou prozaickou knihou v slovenskom jazyku bola zhodou okolností znova kniha pre deti a mládež – *Priatelja Bon a Bona / Пријателите Бон и Бона* (1978) od Olivery Nikolovovej, v preklade Jána Jankoviča¹⁴. O dva roky neskôr vyšiel zároveň aj slovenský preklad románu Božina Pavlovského *Дува* pod názvom *Hotel Dúha* (1980). V Macedónsku boli v tomto desaťročí zo slovenskej literatúry opätovne knižne vydané diela Kláry Jarunkovej, Petra Kováčika a Ruda Morica.

Slovensko-macedónske vzájomné vzťahy sa v období 70. rokov rozvíjali pomerne aktívne i napriek tomu, že v nich prevládal slovenský dobový schematizmus¹⁵. Slovenský autor bol v tomto období autorom výsostne angažovaným, pretože jeho ideovo-umelecké snaženie celkom evidentne korešpondovalo s mravným ideálom spoločnosti, ktorá si za cieľ svojho ideového programu zvolila úsilie integrovať individuálny a sociálny záujem človeka. Po tomto období prestala slovenská prekladová kultúra zápasiť o slobodu interpretácie. Výber bol limitovaný typmi interpretačného vedomia, ktoré sa malo utvárať prekladom a zároveň živým čitateľským záujmom, požiadavkami už sformovaného trhu alebo jednoducho zárobkom. Sformovala sa a realizovala slovenská „požiadavka“ na macedónske diela, ktoré prichádzali s kritikou dogmatizmu. Slovenská prekladová produkcia macedónskej literatúry bola však značne protirečivá a v porovnaní s prekladmi z ostatných juhoslovanských literatúr veľmi zaostávala, čo súvisí s nedostatkom informácií a odborníkov, preto potrebovala oveľa viac času na presadenie sa a vyplnenie prázdnych miest. Poukazuje na to i neujasnenosť vo výbere. V prekladovej produkcii sa vyskytovala aj protirečivosť – vydávanie významných i okrajových autorov, teda aktuálnou sa stala potreba nachádzať spôsoby a možnosti

¹⁴ Nie dlho po publikovaní slovenského prekladu knihy *Priatelja Bon a Bona* bola na TV Košice emitovaná aj televízna trilógia spracovaná podľa predlohy tohto diela Olivery Nikolovovej.

¹⁵ Treba priznať, že obdobie 70. rokov minulého storočia pomerne dosť prispelo k podpisovaniu niektorých dôležitých administratívnych zmlúv medzi krajinami v oblasti kultúry, a tým aj k zblížovaniu oboch kultúr. Tak sa napr. v Bratislave od 15. 9. do 25. 9. 1973 uskutočnili dni macedónskej kultúry a podľa princípu reciprocity aj dni slovenskej kultúry v Macedónsku. K tomuto podujatiu vydalo vydavateľstvo Obzor pre Slovkoncert v Bratislave propagačný bulletin v náklade 2000 výtlačkov. Do tlače ho pripravil Dr. Ján Siracký. Ďalšie aktivity v tejto oblasti sú podrobne uvedené napr. aj v dokumente o kultúrnych vzťahoch Československa a Socialistickej republiky Macedónska, ktorý vtedajší slovenský veľvyslanec Jozef Nálepka z československého veľvyslanectva v Belehrade zo dňa 11. 6. 1975 poslal na Ministerstvo zahraničných vecí v Prahe. Veľvyslanec Nálepka považuje túto spoluprácu za dobrú: svedčila o tom napr. návšteva macedónskej univerzitnej delegácie v Bratislave, potom návšteva rektora Univerzity Komenského koncom júna roku 1975 v Skopje, pričom boli podpísané zmluvy o spolupráci; zvýšený záujem o spoluprácu v oblasti divadla, prekladu literárnych diel; záujem o účasť macedónskych spisovateľov na literárnych akciách v ČSSR a recipročne – účasť českých a slovenských básnikov na Stružských večerach poézie. Bola uskutočnená tiež oficiálna dohoda o výmene kníh a knihovníkov medzi univerzitnou knižnicou Sv. Klimenta Ochridského v Skopje s Univerzitnou knižnicou v Bratislave a so Slovenskou národnou knižnicou v Martine; napokon vyslali aj napriek požadovanej pomoci z bulharskej strany na ambasády socialistických krajín o ignorovaní vedeckého sympózia aj trojčlennú československú delegáciu na seminár o živote a diele K. P. Misirkova. Slovenskú stranu zastupoval akad. Eugen Pauliny. Pozri viac: *Чехословачки дипломатски документи за Македонија 1939 – 1975*. Книга 3. Избор и редакција: Новица Велјановски и Јан Рихлик. Скопје 2008, стр. 452-459.

ako začať s vydávaním reprezentačnej macedónskej literatúry. V povojnových a nasledujúcich rokoch sa menia tendencie vo výbere. Ich výsledkom bola väčšia tematická aj umelecká pestrosť titulov.

V 60. rokoch sa však našli perspektívne cesty, ktoré sa špecificky uplatnili v nasledujúcom desaťročí. V 60. rokoch sa u vojvodinských Slovákov najviac začala rozvíjať literárna kritika a literárna história, ktorá skúmala macedónsku problematiku aj z hľadiska prijímajúcej strany. Vymanila literárne diela z dogmatických a schematických interpretácií, odkryla ich pre čitateľov. Do recepcie macedónskej literatúry výraznejšie vstúpil prijímajúci hodnotiaci subjekt. Rýchlo a jednoznačne sa presadila interpretácia macedónskej literatúry z hľadiska prijímajúceho literárneho kontextu. Vypracovala sa metóda kritickej interpretácie macedónskej literatúry zo stanoviska prijímajúceho kontextu. K takej metóde kritickej interpretácie macedónskej literatúry a prekladu viedlo hľadanie spoločných a podobných javov vo vývinových procesoch od konca 50. rokov.

Pre slovensko-macedónske literárne vzťahy bolo príznačné stimulovanie národnej literárnej individuality, ku ktorej môžeme priradiť aj analógiu kodifikácie macedónskeho a slovenského jazyka, rozmachu literatúry v oboch národných jazykoch. Niektoré slovenské reprezentatívne a zakladateľské diela tohto smeru boli však pre Macedóncov priveľmi špecifické svojou tematikou a problematikou. Typickými dielami slovenskej literatúry orientovanej na život ľudu, ktoré boli neskôr preložené do macedónčiny, boli romány Petra Jaroša – *Tisícročná včela* (*Илјадогодишната пчела*, 1989) a Šikulovi *Majstri* (*Мажстори*, 1995).

Tzv. „nežná revolúcia“ v novembri 1989 v Československu ako aj rozpad Juhoslávie (1991) priniesli demokratizačné tendencie, ktoré spôsobili množstvo prevratných zmien takmer vo všetkých oblastiach spoločenského života. Tieto zmeny sa odrazili aj v literatúre. Pád komunizmu predstavoval zmenu, vznik nového slovenského a macedónskeho štátu ovplyvnil aj vzájomné vzťahy, čo prinieslo aj ich prehodnocovanie, ale nie administratívnymi, lež kultúrno-politickými metódami. Prehodnocovanie sa na jednej i druhej strane pociťuje ako povinnosť a bytostná, existenčná nevyhnutnosť.

Tak napr. v rokoch 1990 – 1991 vzniká antológia macedónskej súčasnej poézie na Slovensku a antológia súčasnej slovenskej poézie v Macedónsku, ktorých zostavovateľom je František Lipka (Prvá antológia súčasnej poézie Československa bola publikovaná v Struge ešte v roku 1983). Z hľadiska terajšieho stavu celého systému slovensko-macedónskych kultúrnych vzťahov treba objektívne preskúmať ich nedávnu minulosť. Vzhľadom na preklad a recepciu poskytuje v tomto systéme najzaujímavejšiu škálu javov práve oblasť literatúry. Nie je jednoduché poukázať na to, čo usúvzťažnilo kultúrne vzťahy oboch národov. Nové spoločenské podmienky v 90. rokoch 20. storočia priniesli aj slovenský záujem o macedónsku literatúru. Demokratické tendencie podmienené slobodou a odideologizovaním nebolo však možné realizovať v plnom rozsahu, lebo sa zúžil inštitucionálny priestor a obmedzili možnosti priamych kontaktov s krajinami juhovýchodnej Európy (výmena periodík a publikácií, vzájomné návštevy, publikovanie štúdií a článkov). Záujem vedeckých pracovníkov sa sústreďoval na svetové literatúry, ktorých prienik na Slovensko bol v predchádzajúcich desaťročiach usmerňovaný a potláčaný. Niektorí juhoslovanisticky orientovaní slovenskí vedci a prekladatelia sa v minulosti sústredili na chorvátsku literatúru, v oveľa menšom rozsahu sa venovali srbskej a v minimálnej miere slovinskej literatúre, macedonistika tak zostávala bokom. Slobodná voľba, ale aj pragmatizmus, sa najvýraznejšie prejavili vo výbere tém a žánrov. Otvorili sa však nesporne aj možnosti, ktoré v predchádzajúcich desaťročiach nejestvovali. Vedci ani prekladatelia neboli politicky ani mocensky usmerňovaní, mohli individuálne spolupracovať so zahraničím, doma i v cudzine mali viac príležitostí získať prostriedky na rozmanité aktivity a projekty.

Veľký dopad na takúto situáciu mala aj politická a vojenská situácia na Balkáne. Dôležitejšie než politické aspekty boli však rozdielne ekonomické možnosti jednotlivých krajín. Toto

konštatovanie potvrdzuje čiastočne aj istý pokles záujmu slovenských bádateľov o Macedónsko ako o krajinu, ktorá nebola v epicentre balkánskeho vojenského a politického konfliktu, ale zároveň nebola ani ekonomicky silná, ako to bolo napr. v prípade Slovinska. Na publikačné možnosti výrazne vplývala komercializácia, ktorá zúžila priestor v periodickej tlači a spôsobila aj pokles počtu knižných prekladov beletrie. Preto sa macedónska krajina v slovenskej balkanistike dostala do „skupiny krajín s minimálnym, resp. menším počtom bibliografických záznamov a zúženým, resp. nevyváženým tematicko-žanrovým záberom“¹⁶.

Vzhľadom na to, že aj slovenská literatúra ako literatúra málo rozšíreného jazyka v cieľovej macedónskej kultúre nebola veľmi známa, je dôležité aj to, kto ju prekladom sprostredkoval. Zatiaľ čo rad prekladateľov zo srbčiny, chorvátčiny, slovinčiny a macedónčiny boli vojvodinskí slovensko-srbskí bilingvisti, v prípade prekladania zo slovenčiny do macedónčiny sa ako vhodnejšie ukázalo, že prekladatelia neboli bilingvisti, ani slovensko-macedónski, ani česko-macedónski, ale boli Macedónci z Macedónska. V Macedónsku sa osvedčilo, ak slovenské texty uvádzal človek zvučnejšieho mena z literárneho sveta prijímajúcej kultúry, teda niekto, kto predstavoval osobnostnú záruku hodnoty sprostredkovaného diela – evidentné je to v prípade literárneho vedca Milana Ďurčinova, ktorému patrí najväčšia zásluha pri predstavovaní Ďurišinovho diela v macedónskom literárno-vedeckom prostredí a v prípade literárnej vedkyne Very Janevej-Stojanovičovej, ktorá prekladala diela slovenskej literárnej vedy a písala o nich odborné články, najmä o skutočných prozaických hodnotách, ktoré ponúkala slovenská povojnová literatúra, ale písala aj o iných fenoménoch slovenskej literatúry.

Nové podmienky vyžadujú pokus o nové rekonštruovanie obrazu stavu slovenskej a macedónskej prekladovej literatúry bez predchádzajúcich obmedzení, ktoré vychádzali z politických a ideologických dogiem, z priestoru mimo literárnych a estetických kritérií. V dnešných okolnostiach je to najprirodzenejšia cesta, keďže dôkazom zmeny vzťahov slovenských čitateľov k macedónskym autorom a macedónskych čitateľov k slovenským autorom nie je blahosklonnosť a rezervovanosť, ale to, že slovenská či macedónska kniha sa kupuje a číta nie z „bratskej povinnosti“, ale pre súkromné potešenie. Po roku 1993 sa teda dostávajú slovenská a macedónska literatúra do nových kolají a slovensko-macedónske literárne vzťahy sa začínajú posúvať do nových súvislostí.

Treba však stále mať na zreteli fakt, že celý korpus slovenskej a macedónskej literárnej tvorby po roku 1945 sa vyznačuje mimoriadnou dynamikou, rýchlym striedaním umeleckých štýlov, postupov a poetík. Novšia slovenská a najmä macedónska literatúra za veľmi krátky čas stihla prejsť k oveľa zložitejším formám, využívajúc skúsenosť moderných európskych literatúr 20. storočia. Tento proces bol búrlivý, plný dynamických premien, ale aj digresíí a krajností ako výrazu úsilia v čo najkratšom čase uviesť to, čo desaťročia a storočia absentovalo. Moderná macedónska literatúra tak dosahuje aj v slovenskej recepcii okrem pestrého a plnohodnotného spektra nových umeleckých impulzov tiež vysoké estetické kvality. Macedónska literatúra v 2. polovici 20. storočia využíva moderné svetové skúsenosti, s ktorými boli iné, rozvinutejšie balkánske a stredoeurópske literatúry oboznámené už od začiatku minulého storočia. Macedónska literatúra sa tak dočkala po dlhých obdobiach obmedzenosti svojej všestrannej emancipácie aj v očiach Slovákov. Slovenská kultúrno-prekladateľská recepcia tak potvrdila internacionalizáciu jej literárnej komunikácie a ocenila úsilie o synchronnosť jej umeleckého vývinu s ostatnými juhoslovanskými a európskymi literatúrami.

Podobné historické osudy oboch národov vytvorili po roku 1945 pocit spolupatričnosti a v ich vzťahoch sa tak odrazila skutočnosť príznačná pre Slovanov vôbec: riadenie sa srdcom a citom, čo možno označiť aj ako sentimentálno-romantický prazáklad našich kultúrnych a literárnych

¹⁶ JANKOVIČ, Ján. Slovenská literárna veda (1991-2000). In *České a slovenské odborné práce o jihovýchodní Evropě (Bibliografie za léta 1991-2000)*. Brno 2003, s. 309.

vzťahov. Citové a rozumové putá udržiavali kontinuitu vzťahov aj v nepriaznivých obdobiach, tvorili a tvoria východisko pre umelecký preklad. Tradícia a spoločné idey boli hnacou silou všeobecných i literárnych vzťahov. Pri podobnosti historických osudov, pri spoločných koreňoch v európskej kultúre a vzdelanosti neboli na preklady diel z macedónskej literatúry na Slovensku a zo slovenskej literatúry v Macedónsku vždy rozhodujúce estetické, čisto literárne pohnútky. V slovenských priestoroch musela literatúra dlhodobo plniť tie funkcie, ktoré v iných prostrediach plnila politika, čo sa odráža aj v literárnych vzťahoch a preklade. Na prelome 60. a 70. rokov nastúpila tzv. „normalizácia“, čo znamenalo ráznu cezúru, dokonca svojrázny návrat späť. Avšak útlm publikovania prekladov macedónskej literatúry v slovenskej periodickej tlači 70. a 80. rokov nemožno vysvetľovať iba politikou normalizácie. Príčin bolo zrejme viac, lebo v tomto období časopisecky vychádzali preklady macedónskej prózy, knižné preklady próz a drám a divadlo hralo aj macedónsku drámu Tome Arsovského (1928 – 2007).

Napokon, v rôznych bibliografiách sa dá zistiť aj to, že prekladatelia, ktorí aktívne prekladali macedónsku literatúru v 60. rokoch, boli vtedy vyťažení prekladmi zo srbčiny, chorvátčiny a slovinčiny. Možno podstatnejšie je to, že v 90. rokoch sa výrazne zmenila situácia v periodickej tlači a v spoločnosti. Na jednej strane voľnosť a demokracia znamenali ideálne podmienky pre slovensko-macedónske vzťahy, ktoré sa mohli rozvíjať v rámci spolupráce samostatných, tentoraz už demokratických štátov. Avšak na strane druhej sa v rámci globalizačných a ekonomických podmienok musela modifikovať aj situácia recepcie macedónskej literatúry na Slovensku, čo platí v menšej miere aj pri okolnostiach prijímania slovenskej literatúry v Macedónsku. Preto treba bez obáv priznať, že „skromnú a krutú bilanciu v nových pomeroch bude ťažko vylepšovať. Ak, tak iba skromne, časopisecky. Ale ostáva dúfať, že sa zvýši frekvencia, že v častejších oknách do macedónskej poézie sa podarí pre slovenského čitateľa sprostredkovať modernú senzibilitu tejto poézie, ktorá sa spravidla *nehanbí za tradíciu národa. Národa, ktorému chcú uprieť nos medzi očami: jeho meno a tým aj jeho svojbytnosť, dokonca až existenciu*. Aj dnešná kvapka macedónskej poézie potvrdzuje, že existuje starobylý Ochrid, že macedónski básnici majú schopnosť prihovárať sa svetu aj inokedy ako počas trvania famózných, nezabudnutelných Stružských večerov poézie, na ktoré prichádza celý svet, aby vzdal hold Slovu a Macedónsku“¹⁷. Preto teda preklad a prekladateľská činnosť zohrávajú nesporne významnú úlohu v kultúrnom i materiálnom rozvoji každého národného kolektívu. Vzájomná slovensko-macedónska literárna a kultúrna recepcia svedčí o tom, že treba aj z tohto hľadiska pristupovať k výskumu a funkcii, nanovo zdôrazňujúc práve tento integračný faktor.

Z tých dôvodov by sme radi verili, že na oboch stranách stále vládne presvedčenie, že práve malé národy majú plné morálne právo zohrať pokrokovú úlohu v dejinách i v súčasnej Európe, lebo ich záujmy nemôžu vždy určovať záujmy moci. V tomto príspevku o slovensko-macedónskych literárnych, kultúrnych a jazykových vzťahoch po roku 1945 sme aj preto chceli zdôrazniť, že literatúry malých národov sú oveľa užšie spojené so všeobecným národným životom a aktuálnymi otázkami národno-spoločenského charakteru než literatúry veľkých národov. Obojstrannou úlohou bude preto aj naďalej vysvetľovať podobnosti a rozdiely, ako aj odhaľovať, ukazovať textové a kultúrne súvislosti medzi týmito dvomi literatúrami. Preto sa zdá, že z hľadiska terajšieho stavu celého systému slovensko-macedónskych literárnych, kultúrnych a jazykových vzťahov a kontaktov, ktoré samozrejme pretrvávajú aj dnes, treba objektívne preskúmať ich nedávnu minulosť. Nie je jednoduché poukázať na to, čo usúvzťažňovalo vzťahy oboch týchto národov, pretože literatúry tzv. malých národov sú oveľa užšie spojené so všeobecným národným životom a aktuálnymi otázkami národno-spoločenského charakteru než literatúry tzv. veľkých národov. Obojstrannou úlohou bude preto aj naďalej vysvetľovať podobnosti a rozdiely, ako aj odhaľovať, ukazovať textové

¹⁷ JANKOVIČ, Ján. Pár kvapiek zo starobylého Ochridu. In *Literárny týždenník*, 1994, č. 13, s. 8-9.

a kultúrne súvislosti medzi týmito dvomi literatúrami. My sme tradíciu týchto národných vzťahov chápali na nevyhnutnom slovanskom pozadí a tradíciu v oblasti umeleckého prekladu zas ako súčasť integračného a intelektuálneho pohybu v Európe. Dejiny slovensko-macedónskych vzťahov, ani dejiny prekladateľstva sa nekončia. Autori a prekladatelia zo slovenskej, ako aj z macedónskej strany určite budú pokračovať v písaní aj prekladaní nových textov, takže sa naďalej budeme môcť tešiť na tradične dobré slovensko-macedónske a macedónsko-slovenské vzťahy.

Na záver tohto príspevku ešte raz poukazujeme na bibliografiu, ktorá poskytuje globálny prehľad o doterajších slovensko-macedónskych vzájomných knižných a časopiseckých prekladoch, ako aj o novinových článkoch od roku 1945 do roku 2012. Bibliografia, ktorá sa v plnom rozsahu (1945 – 2008, 1945 – 2012) nachádza v našich knihách *Slovensko-macedónske literárne a kultúrne vzťahy* (Bratislava, 2009) a *Словакистички книжевни согледи – студии и интерпретации* (Скопје, 2012), si navyše udržiava osobitné poslanie a postavenie a snaží sa byť aktívnym, spoľahlivým a univerzálnym dokumentom o minulosti a prítomnosti oboch národov.

SUMMARY: RECIPROCAL EXPLORATION OF IDENTITY: SLOVAK-MACEDONIAN LITERARY, CULTURAL AND LINGUISTIC RELATIONS IN THE 20TH CENTURY AND BEYOND. The main aim of the paper is to present a literary-historical analysis of the Slovak-Macedonian literary, cultural and linguistic relations in the 20th century and beyond. The study offers an overview of the history of literary translation which has had a major impact of the nature of the Slovak-Macedonian literary and linguistic associations. Other forms of contacts, especially of cultural and historical character, are mentioned as well. Finally, a detailed survey of bibliography is included, which covers the variety of Slovak-Macedonian literary relations. These also include translations and book reviews from 1945 to 2012. The research aims to be a complete as well as an objective picture of the interests, position and development of the Macedonian Studies and cultural thought in Slovakia. As the study reveals, there exist various forms of contacts between Macedonian and Slovakian Studies, results of many years of cooperation between the two cultures. The study has been written as part of the author's intense interest in the promotion of mutual literary, cultural and linguistic ties between the Slovaks and Macedonians and in the growth of dynamic creative communication in the future. In the study, the connections between Slovak and Macedonian literature and culture are meant to be mutual connections as well as complexities of mutual dynamics, which bring the two literatures and languages closer to the position of their own self-recognition, but which also incorporate them in a wider inter-literary and intercultural process. In that sense, the terms 'contacts' and 'identity' should be understood as general terms which in the comparative assessment of both literatures and languages serve as a means to measure the developmental questions of the genesis and of the relations in their socio-cultural continuity.

doc. PhDr. Zvonko Taneski, PhD.
 Fakulta cudzích jazykov Univerzity FON v Skopje
 Ul. Kiro Gligorov b. b.
 1000 Skopje
 Macedónska republika
 zvonko.taneski@fon.edu.mk

PŘEHLED CÍRKEVNÍ HISTORIOGRAFIE V ČESKÉ REPUBLICE V NOVÉM TISÍCILETÍ

The Survey of Church Historiography in the Czech Republic in the New Millennium

Jakub Zouhar

Abstract: ZOUHAR, Jakub. *The Survey of Church Historiography in the Czech Republic in the New Millennium.* The study focuses on the trends in church historiography in the Czech Republic from 2001 to 2013. It presents major works, mostly of a monographic character, which discuss history from the early Middle Ages until the 20th century and deal with all aspects of the church history. The survey presents theological works, yet works which use a political perspective are mentioned as well. The study also includes monographs in foreign languages and written by researchers abroad, yet published in the Czech Republic. Even though the study offers just a selection from a wide spectrum of publications, it is still possible to identify certain trends and tendencies of the Czech church historiography in the Czech Republic.

Key words: Church, historiography, bibliography, history, Middle Ages, Modern history

Abstrakt: ZOUHAR, Jakub. *Prehľad cirkevnej historiografie v Českej republike v novom tisícročí.* Štúdia pojednáva o trendoch v cirkevnej historiografii v Českej republike v rokoch 2001 až 2013. Zachytáva najdôležitejšie práce prevažne monografického charakteru, od raného stredoveku až po 20. storočie, ktoré sa týkajú všetkých aspektov cirkevných dejín. Ide o práce prevažne teologického charakteru, ako aj diela prikláňajúce sa viac k politologickému prístupu. Za české práce považujem i príspevky inojazyčné alebo príspevky napísané bádateľmi pôsobiacimi mimo Českú republiku iba za predpokladu, že dotyčná monografia vyšla na území Českej republiky. Napriek tomu, že ide len o výber zo širokého spektra titulov, je možné z neho identifikovať súčasné smerovanie českého cirkevného dejepisectva.

Klíčové slová: cirkevná historiografia, dejiny, stredovek, novovek

Na nasledujúcich stránkách se bude jednat pouze o výběr z mého pohledu nejdůležitějších textů napsaných historiky České republiky o církevní problematice. Z prostorových důvodů jsou pomínuty časopisecké studie a články; místo je věnováno pouze knižním publikacím. Nicméně většina pojednání je shromážděna v uváděných kolektivních monografiích a mnoho studií, které by dříve byly publikovány časopisecky, jsou dnes vydávány knižně, takže upřímně doufám, že přehled, jakkoli subjektivní, shrne skutečně to nejpodstatnější. Pomínuty také musely být ve své většině překlady děl historických osobností z křesťanského starověku, středověku i novověku, jež jsou zpravidla doplněny o komentáře života a díla překládaného autora. Tato složka odborné produkce české historiografie a filologie by si zasloužila samostatné shrnutí, neboť díky ní se obzory českého čtenáře posunuly daleko více směrem na Západ, než tomu bylo před dvaceti lety.

Text je rozčleněn dle časových období a tematických skupin, komentáře o jednotlivých titulech jsou omezeny na minimum, v případě potřeby jsou připojeny k dílu recenze, které o něm podaly kvalifikovanou odpověď.

* * *

Církevní historiografie má v novém tisíciletí v euroamerickém, potažmo světovém dějepisectví své pevné místo, neboť „dnes se o náboženství mluví více, když už nepředstavuje [v euroamerickém regionu; J. Z.] žádnou sílu a kdy se z nutnosti *otevřelo, přizpůsobilo* a poddalo situaci, v níž se stává předmětem *nestranné* zvědavosti a mlhavým symbolem hodnot.“¹ Projevuje se to plně například na rozrůstajícím se díle *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* (od roku 1990 již 35 svazků), které obsahuje nejvíce osobností tak či onak spojených s některou evropskou církví (nejen) ze středovýchodní Evropy. Je pochopitelné, že v československém dějepisectví před rokem 1990 byla církevní historiografie násilně potlačovaná a umlčovaná, třebaže ani tehdy se marxisticko-leninským koryfejům nepodařilo toto odvětví zcela zničit nebo „přetvořit k obrazu svému“. Stejně tak se nikdo nedivil, že církevní dějepisectví po pádu „vlády lidu“ zaujalo poměrně velkou skupinu mladých adeptů historického řemesla, kteří se tehdy pustili, řekli bychom s revolučním zápalem, do práce.² Jaká je ale situace v tomto odvětví historiografie dnes, dvacet pět let po změně režimu a jednadvacet od rozpadu Československa?

Odpovíme jednoduše: „normalizovaná“, což znamená, že několik adeptů se s odstupem doby od církevní problematiky odklonilo, tolik již neláká ani studenty ani pedagogy, ale přesto si církevní témata udržela svoje postavení mezi ostatními odvětvími českého dějepisectví. V České republice vychází od roku 2008 specializovaný časopis *Církevní dějiny*³ zaměřený zejména na 19. a 20. století, vycházejí edice středověkého materiálu i knihy věnující se církevním poměrům (raného) novověku. Občas je některý projekt církevních dějin podpořen i grantem Grantové agentury ČR, některé projekty jsou placeny institucionálními podporami univerzit nebo mezinárodními granty. Církevní problematika je zastoupena i v bakalářských, magisterských a doktorských pracích obhajovaných na univerzitách napříč zemí. Po roce 2000 se ve všech směrech navázalo na 90. léta minulého století a zejména mladší badatelé využívají bohaté domácí⁴ i zahraniční archivy a knihovny. V tomto ohledu je do značné míry vytižen i Český historický ústav v Římě,⁵ který ulehčuje přístup k největším pokladům církevní historie: do Tajného vatikánského archivu, Vatikánské knihovny i mnoha řádových archivů, z nichž nejnavštěvovanějším je určitě ten jezuitský. Z tohoto pohledu se jeví situace uspokojivě. Určité nebezpečí vidím do budoucna, neboť církevní problematika nepatří k nejlépejším tématům, ba naopak, klade na historika vysoké nároky jazykové (znalost latiny je tu až do 20. století nutností) i pomocně vědné (minimum pramenů je zpřístupněno, a proto například latinská paleografie je zde nezastupitelná). Rovněž metodologie se v ČR v tomto směru zatím spíše tříbí.⁶ Citelně rovněž chybí nečeská témata, a to ve shodě s celkovou situací panující v českém dějepisectví, které v tomto směru stále setrvává na principech 19. století a věnuje se povytce národním dějinám.

¹ CERTEAU, Michel de. *Psaní dějin*. Brno 2011, s. 44. Kurzíva v originálu.

² Srov. JAN, Libor (ed.). *České církevní dějiny ve druhé polovině 20. století. Sborník příspěvků ze sekce církevních dějin na VIII. sjezdu českých historiků v Hradci Králové ve dnech 10. – 12. září 1999*. Brno 2000; PEŠEK, Jan. *Církevní dějiny v slovenskej historiografii rokov 1945 – 1989*. In MAČALA, Pavol et al. (eds.). *Cirkve 19. a 20. století v slovenské a české historiografii*. Brno 2010, s. 300-314.

³ Hl. redaktor Jiří Hanuš. Srov. <http://www.cdk.cz/cd/>.

⁴ Černušák, Tomáš – Míhola, Jiří. *Církevní archivy a fondy v České republice*. Brno 2007, 51s.

⁵ Srov. <http://www.hiu.cas.cz/cs/organizacni-struktura/pobočka-v-rime.ep/>. Přehled činnosti pro l. 2000 – 2001 In *Český časopis historický*, roč. 100, 2002, č. 3, s. 699-701; pro l. 2002 – 2003 *Český časopis historický*, roč. 102, 2004, č. 3, s. 689-691; pro l. 2006 – 2007 *Český časopis historický*, roč. 106, 2008, č. 3, s. 721-725. Ústav vydává specializovaný časopis v italštině *Bollettino dell'Istituto Storico Ceco di Roma*, jehož zatím vyšlo 8 svazků (1997 – 2012).

⁶ Srov. HORSKÝ, Jan. Analýza makroprocesů v dějepisectví. Několik úvah o problematice propojení sociologických a historiografických postupů při studiu náboženských dějin. In *Lidé města = Urban People*, roč. 11, 2009, č. 1, s. 99-142.

Například zcela chybí obecně zaměřené a přehledné dějiny (katolické) církve, protože s historií Jaroslava Kadlece⁷ již vystačit nemůžeme. Nedávno vyšla kniha Václava Dršky a Drahomíra Suchánka *Církevní dějiny: antika a středověk* (Praha 2013), která bude mít, doufejme, brzy pokračování, přesto by však měly být přeloženy některé z hlouběji pojatých církevních dějin, neboť na čtyři sta stranách pochopitelně není možno pojednat o takto obrovském časovém úseku dostatečně. Rovněž obecné práce o církevním dějepiscectví v zásadě chybí. Kolektivní monografie pod redakcí Jiřího Hanuše *Ekumenické církevní dějepiscectví: Dějiny, analýzy, perspektivy* (Brno 2002) a *Eseje o povaze církevní historiografie* (Brno 2012) je nemohou suplovat. Obecně církevních témat se nám pak nedostává ještě citelněji, i když i zde můžeme některé tituly už nalézt, například *Krátké dějiny křesťanské spirituality* (Olomouc 2013) od Michala Altrichtera. Připomenout zde můžeme také vydávání souborného díla (22 svazků) Tomáše kardinála Špidlíka, kterému se dostalo i biografie a plné bibliografie od Pavla Ambrose: *Kardinál Tomáš Špidlík SJ – staře a teolog nerozdělené církve: kompletní bibliografie 1938 – 2011* (Olomouc-Roma 2011). Z tohoto souborného díla je možno vyzvednout zejména *Spiritualitu křesťanského Východu: systematickou příručku* (Velehrad-Roma 2002) a *Spiritualitu křesťanského Východu: mnišství* (Velehrad-Roma 2004). Zajímavým počinem je i kniha Jana Stejskala *Řecké dědictví na západě: Monasticismus, misie a střední Evropa ve středověku* (České Budějovice 2011). Svým způsobem se z produkce českých historiků vymyká opus Václava Ventury *Spiritualita křesťanského mnišství 1. Od prapočátků po svatého Jana Zlatoústého* (Praha 2006), 2. *Východ na cestě k hésychazmu*. – 3. *Západ od Hieronyma k Benedictovi z Nursie* (Praha 2010), který je první takto rozsáhlou prací na dané téma. Autor se i svými překlady patristů nemálo zasloužil o zpřístupnění této problematiky české veřejnosti. K teologii má blízko i Zdeněk Kučera prací *Trojčinná teologie: základ teologie ve zjevení* (Brno 2002), Vlastimil Kročil *Passio Christi ve spisech Lva Velikého* (2. přepracované vydání, Brno 2010) nebo Vítězslav Štajnochr se svou studií *Kult španělského kříže* (Praha 2011). Více filosofické než historické je dílo Marka Otiska *Na cestě ke scholastice: Klášterní škola v Le Bec – Lanfrank z Pavie a Anselm z Canterbury* (Praha 2004). Antikou se populárně zabýval Radislav Hošek: *Náboženství antického Řecka* (Praha 2004).

V poslední době dochází k záslužným reedicím starších prací nebo k vydávání děl z pozůstatosti. Za všechny musíme jmenovat nové vydání nejrozsáhlejšího přehledu církevních dějin českých zemí, *Příručka českých církevních dějin* (7 sv., Olomouc 2005 – 2011) Bohumila Zlámala. Původní vydání (1947 – 1973) určené pouze k internímu využití studenty bohosloveckých fakult bylo již dávno nedostupné. Zmínit je možno i Zlámalovu drobnější práci *Rudolf Jan, arcibiskup olomoucký a kardinál* (Olomouc 2010), která byla do tisku připravena Janem Larischem. Podobně záslužný editorský počín náleží Zdeňce Hledíkové v případě knihy Jaroslava Kadlece *Klášter augustiniánských kanovníků v Třeboni* (Praha 2004). Hana Pátková připravila k vydání sedmý díl zásadní edice erekních knih pražské arcidiecéze *Libri erectionum archidioecesis Pragensis VII.* (Praha 2002) Josefa Pelikána. Do nového tisíciletí jsme také vstoupili editováním poslední části velkého jagellonského opusu Josefa Macka, pátým dílem *Víra a zbožnost jagellonského věku* (Praha 2001), nebo *Topografickým slovníkem k církevním dějinám předhusitských Čech: Pražský archidiaconát* (Praha 2001), který z pozůstatosti Zdeňka Boháče připravili k vydání Pavel Boháč a Robert Šimůnek. Z pozůstatosti rovněž vyšel druhý díl *Osudů moravské církve v 18. století* (Olomouc 2003; I. díl 1987) Rudolfa Zuberu a závěrečný svazek základního díla o působení jezuitů v českých zemích Aloise Kroesse *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu* (3. Band 1657 – 1773; Praha 2012), který byl již dlouho používán historiky v rukopise.⁸ Je pouze škoda, že se tomuto svazku nedostalo jmenného ani místního rejstříku.

⁷ *Dějiny katolické církve*. Díl 1., 2., 3. Praha 1993. Určeno jako skriptum posluchačům bohosloveckých fakult.

⁸ Svazek navazuje na předchozí díly KROESS, Alois. *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft*

Přehledové práce zastřešující všechna časová období sepisuje Milan M. Buben. Na mysl máme zejména jeho zatím nedokončenou *Encyklopedii řádů, kongregací a řeholních společností v českých zemích* (I – III/4, Praha 2002 – 2013), která se řadí rozsahem k největším projektům jedince na poli církevních dějin v ČR, byť u mnohých odborníků vyvolávají některá tvrzení obsažená v jednotlivých dílech nesouhlas.⁹ Ostatně i jeho kniha *Encyklopedie heraldiky: Světská a církevní titulatura a realie* (Praha 2003) je ve svém čtvrtém rozšířeném vydání důležitým pomocníkem církevního historika. Určitou výjimkou jsou i kolektivní monografie *Pontes ad fontes: církevní dějiny ve světle pomocných věd historických a příbuzných oborů* (Hradec Králové 2012) editorek Martiny Bolom-Kotari a Věry Němečkové a *Cogito, scribo, spero: Auxiliary Historical Sciences in Central Europe at the Outset of the 21st Century* (Hradec Králové 2012) editorů M. Bolom-Kotari a Jakuba Zouhara, které svým rozsahem jdoucím napříč staletími shromáždily nejednu zásadní informaci v středoevropské souvislosti.

Specifickým tématem církevních dějin vždy byla biblistika, resp. vydávání jednotlivých Biblí a biblických překladů vzešlých od mnoha učenců během posledních dvou tisíc let. Česká republika má v tomto směru co nabídnout. Tak hned na počátku třetího tisíciletí vydává Lucie Pacnerová *Českou bibli Hlaholskou (bibli Vyšebrodskou)* (Praha 2000) z roku 1416, Zdeněk Uhlíř připravil *Velislavovu bibli* (Praha 2007), známou pro její středověké iluminace, ale především jsme se dočkali závěrečného dílu *Staročeské bible Drážďanské a Olomoucké s částmi Proroků rožmberských a Bible litoměřicko-třeboňské: Kritické vydání nejstaršího českého překladu Bible ze 14. století* (2 sv., Praha 2009) editované Jaroslavou Pečírkovou. Celý projekt vedený kdysi Vladimírem Kyasem se tímto dílem po téměř 35 letech završil. K Bibli ale můžeme přiřadit i četné práce Josefa Bartoně, mimo jiné i *Moderní český novozákonní překlad: Nové zákony dvacátého století před Českým ekumenickým překladem* (Praha 2009), což je přece jen širší veřejnosti přístupnější publikace než autorovy učebnice novozákonní řečtiny. Petr Sláma upozornil na *Nové teologie Starého zákona a dějiny* (Praha 2013) a Daniel Boušek se věnoval mezikulturní problematice: *Polemika islámu s judaismem a hebrejskou Bibli ve středověku: Ibn Ḥazm a Samaw'al al-Mağribi* (Praha 2013). Jiří Beneš zastřešil kolektiv v monografii *Otevřené dveře: soubor statí katedry biblistiky* (Brno 2010). Několik užitečných pomůcek vypracoval známý specialista Jan Heller: *Vocabularium biblicum septem linguarum (hebraico-graeco-latino-anglico-germanico-hungarico-bohemicum)* (Praha 2000), *Výkladový slovník biblických jmen* (Praha 2003).

1) Období středověku

Středověké období se v posledních letech bohužel vyznačuje sníženou aktivitou, neboť celá česká medievistika, nejen ta církevní, je v určité krizi.¹⁰ Neznamená to ale, že by nevznikly důležité práce. Chybí ovšem biografie významnějších církevních hodnostářů. Jednou z mála je kolektivní monografie *Jindřich Zdík (1126 – 1150): Olomoucký biskup uprostřed Evropy* (Olomouc 2009) za redakce Jany Hrbáčové a Marka Perůtky a práce *Biskup Jan Filipec (1431 – 1509) a středoevropská politika* (Zlín 2003) Tomáše Měšťánka.

Jesu. 2 Bände (Quellen und Forschungen zur Geschichte Österreichs und der angrenzenden Gebiete 11, 13, 14). Wien 1910 – 1938.

⁹ V přehledové práci o 3 dílech v 7 svazcích s rozsahem téměř 2500 stran textu se chybám nemůže vyhnout žádný autor.

¹⁰ PEŠEK, Jiří. Česká historiografie na počátku 21. století – cesty jejího hodnocení. In *Český časopis historický*, roč. 105, 2007, č. 1, s. 89-100. K slovenským poměrům srov. ŠEBEŇA, Michal. Niekoľko slov k medievistickému výskumu cirkevných dejín v slovenskej historiografii. In *Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy*, roč. 3, 2012, č. 1, s. 71-77.

Moderní mimočeské tématice se věnovala Jana Valtrová, když ve své knize *Středověká setkání s „jinými“: Modloslužebníci, Židé, saraceni a heretici v misionářských zprávách o Asii* (Praha 2011) stručně popsala „jinakost“, tj. téma v současné medievistice dosti studované. Podobně David Zbírál stručně přestavil české veřejnosti evropské téma *Největší hereze: Dualismus, učenecká vyprávění o katarství a budování křesťanské Evropy* (Praha 2007). Záslužná je i biografie velké osobnosti 13. století *Soteriologie a teologie kříže Bonaventury z Bagnoregia* (Brno 2002) Ctirada V. Pospíšila.

Specifickou oblastí zájmu je cyrilometodějská otázka, která je studována v českých zemích již od raného novověku a od dob Josefa Dobrovského v ní české země patří k evropské špičce. Publikace se z pochopitelných důvodů přidržují dvou výročí, let 2003 a 2013, ale nejprve zde musí být zmíněno druhé, rozšířené vydání evropsky proslulé pětisvazkové edice: *Magnae Moraviae Fontes Historici = Prameny k dějinám Velké Moravy* (zatím 2 svazky, Brno 2008, Praha 2010). Rovněž vydání vzorné edice *Čtyřicet homilií Řehoře Velikého na evangelia v českocírkevněslovanském překladu: Díl první. Homilie I – XXIV* (Praha 2005), *Díl 2 Homilie XXV – XL* (Praha 2006) od Václava Konzala a Františka Čajky je velkým počinem české paleoslovenistiky. F. Čajka rovněž přestavil *Církevněslovanskou legendu o svaté Anastázii* (Praha 2011). Odedávna přitahovala otázka neznámé lokality hrobu sv. Metoděje, kterou opětovně zkoumá ve své studii Zdeněk Klanica *Tajemství hrobu moravského arcibiskupa Metoděje* (Praha 2002, 3. vyd. 2007). Valerián Bugel připravil výběrovou edici papežských dokumentů majících vztah k cyrilometodějské otázce pod názvem *Cyrilometodějské papežské dokumenty z let 869 – 1985: Výběr* (Velehrad-Roma 2003), Jan B. Lášek a Hana Tonzarová jsou podepsáni pod redakcí kolektivní monografie *I oni jsou otcové naši... Cyrilometodějský sborník* (Brno 2005), z pozůstalosti Jana Svobody byla vydána studie *Přes propasti věků: Tři kapitoly z našich nejstarších dějin. Hradisko sv. Klimenta. Tajemná svatá Orosie. Královna Fritigil* (vyd. Bohumil Svoboda, Praha 2004). Nejvíce publikací ovšem přilákalo 1150. výročí příchodu slovanských věrozvěstů na Moravu v roce 2013. Kromě několika populárně zaměřených brožurek vyšel reprezentativní katalog k výstavě *Mezi východem a západem: Svatí Cyril a Metoděj v kultuře českých zemí* (Olomouc 2013) pod redakcí Simony Jemelkové a Pavla Ambrose. Ten je rovněž podepsán pod užitečnou bibliografií Tomáše Špidlíka *Svatí Cyril a Metoděj mezi námi: Vybrané otázky cyrilometodějské tradice. Bibliografie 1990 – 2011* (Olomouc-Roma 2011). Nejdůležitější knihou je však bezesporu monografie předního odborníka na danou problematiku Vladimíra Vavříčka *Cyril a Metoděj: mezi Konstantinopolí a Římem* (Praha 2013). Z pozůstalosti byla k výročí připravena i kniha biskupa Gorazda II. (1879 – 1942) *Cyril a Metoděj: apoštolové Slovanů* (vyd. Roman Wimmer, Praha 2013).

Husitská problematika je z hlediska církevních dějin překvapivě dosti upozaděna. Z prací věnujících se více duchovním než politickým dějinám jmenujme knihy Jindřicha Marka *Jakoubek ze Stříbra a počátky utrakvistického kazatelství v českých zemích: Studie o Jakoubkově postile z let 1413 – 1414* (Praha 2011), Pavla Soukupa *Reformní kazatelství a Jakoubek ze Stříbra* (Praha 2011), Dušana Coufala *Polemika o kalich mezi teologií a politikou 1414 – 1431: předpoklady basilejské disputace o prvním z pražských artikulů* (Praha 2012)¹¹ nebo *Čechy na konci věků: apokalyptické myšlení a vize husitské doby* (Praha 2013) od Pavlíny Cermanové. Pozornost jistě zaslouží kniha Jiřího Kejře *Z počátků české reformace* (Brno 2006).

V centru pozornosti českých medievistů se ocitlo zejména dokončení slavné edice *Monumenta Vaticana*, na níž se pracuje již více než jedno století. Vyšel dlouho očekávaný úvodní svazek, *Prodromus*,¹² pod redakcí Zdeňky Hledíkové, která i jinými svými studii a knihami velkou

¹¹ Srov. rec. ŠMAHEL, František, Český časopis historický, roč. 111, 2013, č. 3, s. 603-604; ČORNEJ, Petr, Český časopis historický, roč. 111, 2013, č. 3, s. 605-609.

¹² HLEDÍKOVÁ, Zdeňka (ed.). *Acta Clementis V., Johannis XXII. et Benedicti XII. 1305 – 1342*. Praha 2003, XXXIV + 893s. (= Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia. Tomus prodromus. Acta

měrou přispěla k rozšíření našich znalostí o českých církevních dějinách 14. století. Předně připravila spolu s Jaroslavem V. Polcem nové vydání tehdy již těžko dostupných edic pražských synod pod názvem *Pražské synody a koncily předhusitské doby* (Praha 2002), napsala svěží biografii prvního pražského arcibiskupa, *Arnošt z Pardubic: Arcibiskup, zakladatel, rádce* (Praha 2008) a věnovala četné studie českým církevním dějinám nejen 14. století, jež byly sebrány a aktualizovány v obsáhlé monografii *Svět české středověké církve* (Praha 2010).¹³ Mimořádný zájem vzbudila i edice statut a synod olomoucké diecéze *Synody a statuta olomoucké diecéze období středověku* (Praha 2003), jejichž editorem byl Pavel Krafl. Ten je rovněž spolueditorem pozoruhodné publikace *Řeholní kanovníci sv. Augustina v Lanškrouně: Dějiny a diplomatář kláštera* (dalšími editory jsou Petra Mutlová a Dana Stehlíková; Praha 2010) i kolektivní monografie *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII – XV* (Praha 2008) obsahující zásadní příspěvky k církevnímu životu a právu ve 13. až 15. století. Podobnou problematikou se zabýval z moravského pohledu i Jiří Šmeral ve studii *Řád augustiniánů eremitů na Moravě v předhusitské době* (Olomouc 2008). Eva Doležalová editovala pokračování Liber ordinationum cleri v práci *Svěcenci pražské diecéze 1395 – 1416* (Praha 2010), což vyvolalo zaslouženou pozornost. Autorka je podepsána i pod pozoruhodnými kolektivními monografiemi *Confession and Nation in the Era of Reformations: Central Europe in Comparative Perspective* (spolueditor Jaroslav Pánek, Praha 2011) a *Ecclesia als Kommunikationsraum in Mitteleuropa (13. – 16. Jahrhundert)* (spolueditor Robert Šimůnek, München 2011). Obě publikace přibližují problematiku v mezinárodní perspektivě, které odpovídá i jejich jazyk.

Zcela ojedinělé místo v české medievistice má vyhrazeno Centrum pro práci s patristickými, středověkými a renesančními texty,¹⁴ od roku 2000 pracoviště Cyrilometodějské teologické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.¹⁵ Není možné zde uvádět jednotlivé tituly vztahující se k církevním dějinám, zájemci si je ostatně mohou dohledat na uvedených internetových stránkách, stačí zde uvést, že jen v řadě *Knihovna raně křesťanské tradice* bylo v letech 2002 až 2013 vydáno na patnáct titulů, a v *Knihovně středověké tradice* v daném období dalších šestnáct svazků. Nepočítám v to mnoho dalších publikací vztahujících se více k filosofii a profánní historii nebo přírodovědě. Za všechny tu jmenujme kolektivní monografii *Antické křesťanství: liturgie, rétorika, antropologie* pod redakcí V. Huška, P. Kitzlera a J. Plátové (Brno 2009), která církevním kritériím plně vyhovuje. Sluší se říci, že všechny studie i komentované překlady vydané pod záštitou Centra splňují náročná kritéria kladená na odborné texty z humanitních věd. Jakožto vlnkovou loď zde můžeme zmínit kompletní komentovaný překlad včetně edice originálu Etymologií Isidora ze Sevilly (Praha 1998 – 2010), kde se zejména knihy VI a VII věnují křesťanství a církevním dějinám.

Některé církevní řády mají také své monografie. Kromě augustiniánů došel zpracování zejména cisterciácký řád v podobě rozsáhlé monografie *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142 – 1420* (3 sv., Praha 1998, 2003, 2009, I. sv. rozšířeně 2013) od Kateřiny Charvátové. Na Moravu směřuje pozornost sborníku *Cisterciáci na Moravě: Sborník k 800. výročí příchodu cisterciáků na Moravu a počátek Velehradu* (Olomouc 2006) pod redakcí Miroslava Pojsla. K umění cisterckého řádu můžeme čerpat znalosti z knihy editorů Jiřího Kuthana, Aleše Mudra a Jaromíra Homolky *Gloria*

Pontificum Romanorum). K jeho významu srov. TÁŽ. Úvodní svazek vatikánských Monument, jeho zdroje, problémy a obsah. In *Zpravodaj Historického klubu*, roč. 15, 2004, č. 1, s. 8-22.

¹³ Studie z let 1975 až 2004 byly doplněny v bibliografických oddílech a částečně i aktualizovány obsahově.

¹⁴ ŠEDINOVÁ, Hana. Centrum pro práci s patristickými, středověkými a renesančními texty. In *Auriga: zprávy Jednoty klasických filologů*, roč. 47, 2005, č. 1-2, s. 90-92.

¹⁵ Zabývá se studiem děl evropské křesťanské kultury s cílem zpřístupnit je veřejnosti a připravit edice dosud nevydaných latinských rukopisů spjatých s českými zeměmi. Centrum je koncipováno jako interdisciplinární tým sdružující klasické a středolatinšské filology, filosofy, teology a historiky vědy. Srov. oficiální stránky Centra <http://www.centrum-texty.upol.cz/cz/index.htm>.

Sacri Ordinis Cisterciensis (Praha 2005). Františkáni jsou již tradičně tématem pro Petra Hlaváčka, který stojí za několika monografiemi i edicemi pramenů, populární knihou *Čeští františkáni na přelomu středověku a novověku* (Praha 2005) počínaje. Užitečné jsou také jeho katalogy k výstavám pořádaným k 400. výročí příchodu františkánů k P. Marii Sněžné (1604) *Historia Franciscana I., II.* (za spolupráce Petra Regaláta Beneše, Jana Kašpara a Jitky Křečkové; Praha 2004, 2005) nebo kniha *Františkánství v kontaktech s jiným a cizím* sestavená stejnými autory i Ctíradem V. Pospíšilem (Praha 2009) věnující se více mezinárodním kontaktům v rámci řádu. Nejnověji je autor podepsán i pod sborníkem studií *O felix Bohemia!: studie k dějinám české reformace* (Praha 2013). Mezinárodnímu publiku je určena Hlaváčková kniha *Die böhmischen Franziskaner im ausgehenden Mittelalter: Studien zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostmitteleuropas* (Stuttgart 2011). Jako případovou studii můžeme chápat jeho práci *Nový Jeruzalém?: příběh františkánského kláštera Čtrnácti sv. Pomocníků v Kadani* (Kadaň 2013). O životě i v jiných řádech se můžeme poučit z kolektivní monografie *Historia Monastica. I.* (Sborník z kolokvií a konferencí pořádaných v letech 2002 – 2003 v cyklu „Život ve středověkém klášteře“, Praha 2005), kterou k vydání připravili Dušan Foltýn za spolupráce K. Charvátové a Petra Sommera. Posledně jmenovaný se dlouhodobě zabývá raným středověkem a jeho duchovní kulturou. Problematiku shrnul v knize *Začátky křesťanství v Čechách: Kapitoly z dějin raně středověké duchovní kultury* (Praha 2001) a v životopisu sv. Prokopa *Svatý Prokop: Z počátků českého státu a církve* (Praha 2007). K tomuto tématu se váže i kolektivní monografie vydaná za redakce Jiřího Hanuše *Christianizace českých zemí ve středoevropské perspektivě* (Brno 2011). Zapomenout nesmíme na pandán k Encyklopedii českých klášterů (Praha 1997) *Encyklopedie moravských a slezských klášterů* (Praha 2005) pod redakcí D. Foltýna, která již více vychází vstříc historikům než svazek věnovaný vlastním Čechům, jemuž recenzenti vytýkali příliš málo historických informací ve srovnání s těmi archeologickými a uměnovědnými. Na Moravu také cílí kniha Tomáše Borovského *Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě* (Brno 2005). Premonstráti se stali tématem pro Milana Hlinomaze, který tepelskému klášteru věnoval rozsáhlou monografii *Klášter premonstrátů Teplá: Přehled dějin duchovního fenoménu Tepelska* (Karlovy Vary 2003), což je po soupisu rukopisů tohoto kláštera (1999) od Františka Hoffmana další významný počín k jednomu z nejdůležitějších kulturních a duchovních fenoménů českých zemí. Bohužel benediktini na svou monografii o středověkém období dosud čekají a ani u dominikánů, kde chybí prameny, nemůžeme být zatím s výsledky výzkumů zcela spokojeni.

Pozornosti se v novém tisíciletí dostalo i Vyšehradu jakožto místu bytostně spjatému se středověkými církevními i politickými dějinami českého státu. Kolektivní monografie *Královský Vyšehrad* (4 sv., Praha 1992, 2001, 2007, 2013) dnes již podává obrovské penzum informací k tomuto místu a zdaleka se nevěnuje pouze středověkému období. Z jejích svazků se dozvíme i o barokním Vyšehradu stejně jako o Vyšehradu 19. a 20. století.¹⁶ Také nejvýznamnější chrám českých zemí, katedrála sv. Víta na Pražském hradě, se dočkala reprezentativní knihy *Katedrála sv. Víta, Václava a Vojtěcha: Svatyně českých patronů a králů* (Praha 2011) z pera dvojice zkušených autorů J. Kuthana a Jana Royta. Posledně jmenovaný připravil i užitečný *Slovník biblické ikonografie* (Praha 2006).

Středověkým světcům se dlouhodobě věnuje Petr Kubín, z jehož dílny mimo jiné vyšly publikace *Světcí a jejich kult ve středověku* (spolueditoři Hana Pátková a Tomáš Petráček, Praha 2006) a *Sedm přemyslovských kultů* (Praha 2011). Volně k nim můžeme připojit kolektivní monografii *Zbožnost ve středověku* (Praha 2007) pod redakcí Martina Nodla. Anežce České je věnován sborník pod redakcí Petra Polehly a Jana Hojdy *Církev, žena a společnost ve středověku: Sv. Anežka Česká a její doba* (Ústí nad Orlicí 2010). Helena Polehlová a P. Polehla se chvályhodně zaměřili

¹⁶ Díly ovšem nejsou chronologicky řazené, tzn. středověká i novověká témata prostupují všemi svazky.

na nečeskou tematiku, když se podívali na Britské ostrovy v knize *Non angli, sed Angeli: Kult svatých v latinské literatuře raně středověké Anglie* (Červený Kostelec 2012). Zde je možno zmínit i kolektivní monografii *Militia est vita hominis: sedm smrtelných hříchů a sedm skutků milosrdenství v literárních a vizuálních pramenech českého středověku* (Ostrava 2013) pod redakcí Jany Grollové a Daniely Rywikové. Z Ostravy vyšla i komentovaná faksimile Venduly Rejzlové-Zajíčkové *Staročeský Pasionál: Žánrová struktura pozdně středověké hagiografie* (Ostrava 2010).

Církevní správa je předmětem monotematického čísla AUC-Z pomocných věd historických 15 pod názvem *Církevní správa a její písemnosti na přelomu středověku a novověku* (Praha 2003). Rovněž kolektivní monografie pod redakcí Jana Hrdiny a Blanky Zilynské *Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku* (Praha 2007) se zaměřuje tímto směrem. Ojedinelým dílem je kniha Miroslava Pojsla *Sepulkrální památky na Moravě a ve Slezsku do roku 1420* (Olomouc 2006).

V České republice vycházejí i práce slovenských kolegů specializujících se na církevní dějiny. Za všechny jmenujme Vincenta Múscu s jeho prací *Uhorsko a cirkevné reformy 10. a 11. storočia* (Brno 2004)¹⁷ nebo Miroslava Glejtku a jeho *Stredovekou cirkevnu pečat': Prameň krasťanskej ikonografie* (Hradec Králové 2013).

2) Období raného novověku

Oproti středověku je raný novověk po 20. století asi nejlákavější časový úsek dějin, který v novém tisíciletí přilákal nemálo zájemců.¹⁸ Jsou studovány dějiny biskupství a kapitul, církevních řádů (nových i starých), píší se biografie (arci)biskupů i prelátů, pozornost badatelé zaměřují na církevní politiku i diplomacii. Ve srovnání se středověkým obdobím se méně dbá na ediční činnost. Výjimkou potvrzující pravidlo je zde edice *Vizitačních protokolů vratislavské diecéze z roku 1697: Frýdecké arcikněžství* (Opava 2006) Jana Al Saheb a Davida Pindura nebo projekt vydávání jezuitských konsvetudinářů Kateřiny Bobkové-Valentové *Consuetudines Assistentiae Germaniae I.* (Praha 2011). Bohužel dokončení mezinárodního projektu vydávání zpráv raně novověkých nunciů od císařského dvora, ke kterému se česká historiografie zavázala už před více než jedním stoletím, je z české strany zatím stále v nedohlednu. Poslední dobou však přece jen nastal určitý posun, když Tomáš Černušák umenšil další část českého dluhu vůči německým a rakouským partnerům v podobě edice *Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592 – 1628, Tomus IV., Epistulae et acta Antonii Caetani 1607 – 1611. Pars IV., September 1608 – Junius 1609* (Praha 2013). K císařské nunciatuře můžeme volně připojit kolektivní monografii pojednávající o zapomenuté polské pobočce nunciatury v Opavě: *Polská papežská nunciatura v Opavě (Slezsko v církevních dějinách 18. století)* (Opava 2009) pod redakcí Zdeňka Jiráka.

Užitečnou příručkou se církevnímu historikovi jeví *Knihopisný slovník českých, slovenských a cizích autorů 16. – 18. století* (Praha 2010) Václava Pumprly, neboť v něm autor shromáždil množství biograficko-bibliografických údajů ke stovkám vesměs s církví spojených intelektuálů.

Všeobecný církevní život v raně novověkých českých zemích nastínil Jiří Mikulec v knize *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích* (Praha 2013) a v kolektivních monografiích *Církev a zrod moderní racionality: Víra – pověra – vzdělanost – věda v raném novověku* (spolueditorka Martina Ondo Grečenková; Praha 2008) a *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě* (Praha 2013). Šlechtě se potom autor věnoval v knize *31. 7. 1627: Rekatolizace*

¹⁷ Srov. recenze KRAFL, Pavel. Český časopis historický, roč. 103, 2005, č. 4, s. 920-923; KALHOUS, David. Časopis Matice moravské, roč. 125, 2006, č. 1, s. 250-251.

¹⁸ Srov. MIKULEC, Jiří. Náboženství a církev v raném novověku. In ŠEDIVÁ KOLDINSKÁ, Marie – CERMAN, Ivo et al. *Základní problémy studia raného novověku*. Praha 2013, s. 195-229.

šlechty v Čechách. *Či je země, toho je náboženství* (Praha 2005). Blíže k teologii má kolektivní monografie *Srdce Ježíšovo: teologie – symbol – dějiny* (Ústí nad Labem 2005) pod redakcí Kristiny Kaiserové, J. Mikulce a Jaroslava Šebka. Vztahy s Římem, nejen s papežským stolcem, zachycuje kolektivní monografie *Roma – Praga. Praha – Řím* (Praha 2009) editorů K. Bobkové-Valentové, E. Doležalové, Evy Chodějovské, Zdeňka Hojdy a Martina Svatoše. O vzdělávání spjatém s církví pojednává elektronická kniha *Latina v církevním a světském školství* (Praha 2009) s editory Erikou Jurikovou, Janou Kepartovou a Petrem Kitzlerem. Misie byly tématem pro Jiřinu Kubíkovou: *Křesťanská misie v 16. – 18. století* (Brno 2001). Jan Royt vydává druhé a přepracované vydání své záslužné knihy *Obráz a kult v Čechách 17. a 18. století* (Praha 2011). Rušení klášterů za Josefa II. je obohaceno případovou studií Jakuba Krčka *Rušení klášterů na Plzeňsku: Kladruby, Plasy a Chotěšov v době josefínských reforem* (Plzeň 2013) a nábožensko-politický život v jednom jihočeském městě je podrobně rozebrán Josefem Hrdličkou v knize *Víra a moc: politika, komunikace a protireformace v předmoderním městě (Jindřichův Hradec 1590 – 1630)* (České Budějovice 2013).

Největší pozornosti historiků se bezesporu v raném novověku těší olomoucké (arci)biskupství. Celkový přehled o něm získáme přečtením kolektivní monografie pod redakcí Emila Kordiovského a Libora Jana *Vývoj církevní správy na Moravě* (Brno 2003). Jan Štěpán popsal *Dvůr olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského z Pavlovic v letech 1579 – 1598* (Olomouc 2009), zatímco Kateřina Válová jeho kurii v letech 1676 až 1777 v knize *Curia episcopalis Olomucensis v raném novověku* (Olomouc 2002).¹⁹ Biskupům 16. století se věnoval z uměno-historického pohledu Ondřej Jakubec *Kulturní prostředí a mecenát olomouckých biskupů potridentské doby* (Olomouc 2003), naopak umění nejvýznamnějšího olomouckého biskupa druhé poloviny 17. století se stalo námětem pro Radmilu Pavlíčkovou: *Sídla olomouckých biskupů: Mecenát a stavebník Karel II. z Liechtensteinu-Castelcornu 1664 – 1695* (Olomouc 2001).²⁰ Z olomouckých biskupů se dostalo monografií Františkovi z Dietrichsteinu: Pavel Balcárek, *Kardinál František Ditrichštejn 1570 – 1636: Gubernátor Moravy* (České Budějovice 2007),²¹ kolektivní monografie z výstavy pod redakcí Leoše Mlčáka, *Kardinál František z Dietrichsteinu (1570 – 1636): Prelát a politik neklidného věku* (Olomouc 2008), a Tomáš Parma, *František kardinál Dietrichstein a jeho vztahy k římské kurii: Prostředky a metody politické komunikace ve službách moravské církve* (Brno 2011).²² Specifické oblasti se pak věnovala Lucie Brázdová ve své studii *Hudba a kardinál Dietrichstein 1599 – 1636* (Olomouc 2012). V této souvislosti je nutno jmenovat i kolektivní monografii vzešlou z mikulovského symposia *Kardinál František z Ditrichštejna a jeho doba* (Břeclav 2006) pod redakcí Miroslava Svobody a Emila Kordiovského. Církevní správa biskupství v 16. století se stala tématem pro Jana Al Saheb *Hukvaldské panství před Bílou horou (1553 – 1619): v kontextu mensy olomouckého biskupství* (Ostrava 2011). Církevní témata jsou obsahem i monumentálních sborníků *Olomoucké baroko: Výtvarná kultura z let 1620 – 1780: 1. Úvodní svazek. Proměny ambicí jednoho města;*

¹⁹ Srov. rec. *Střední Morava*, roč. 8, 2002, č. 15, s. 143-144; *Vlastivědný věstník moravský*, roč. 55, 2003, č. 4, s. 424-425; *Časopis Matice moravské*, roč. 122, 2003, č. 2, s. 562-565.

²⁰ Srov. rec. *Časopis Matice moravské*, roč. 122, 2003, č. 1, s. 251-254; *Folia Historica Bohemica*, roč. 20, 2003, s. 293-296.

²¹ Práce vychází ze starší autorovy studie (1990) a její text vzbudil na mnoha místech nesouhlas. Srov. rec. KILIAN, Jan. *Dějiny a současnost. Kulturně historická revue*, roč. 30, 2008, č. 3, s. 45-46; ČERNUŠÁK, Tomáš. *Vlastivědný věstník moravský*, roč. 60, 2008, č. 3, s. 336-337; FIŠER, Rudolf. *Časopis Matice moravské*, roč. 127, 2008, č. 1, s. 217-221; PARMA, Tomáš. *Bollettino dell'Istituto Storico Ceco di Roma*, roč. 6, 2008, s. 207-210; MIHOLA, Jiří. *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity. Řada společenských věd*, roč. 238, 2009, č. 23, s. 174-175; CHLÁDEK, Oldřich. *Paginae historiae. Sborník Národního archivu*, roč. 20, 2012, č. 1, s. 402-410.

²² Srov. rec.: ČERNUŠÁK, Tomáš. *Bollettino dell'Istituto Storico Ceco di Roma*, roč. 8, 2012, s. 133-135; MIKULEC, Jiří. *Časopis Matice moravské*, roč. 132, 2013, č. 1 s. 204-207.

2. *Katalog; 3. Historie a kultura* (Olomouc 2010 – 2011) pod redakcí Martina Elbela, Ondřeje Jakubce a Marka Perůtky. O životě prostých kněží na Moravě se zajímala Daniela Tinková v monografii *Jakobíni v sutaně: Neklidní kněží, strach z revoluce a konec osvěcenství na Moravě* (Praha 2011).

V hlubokém stínu olomoucké diecéze se nachází arcidiecéze pražská. Italský bohemista Alessandro Catalano vypracoval sice podrobnou biografii pražského arcibiskupa *Zápas o svědomí: Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598 – 1667) a protireformace v Čechách* (Roma 2005, Praha 2008 v překladu Petra Matějíčka)²³ a dokonce první českobudějovický biskup se rovněž dočkal od Rudolfa Svobody vlastní biografie: *Jan Prokop Schaaffgotsche – První biskup českobudějovický [1785 – 1813]* (Brno 2009), ale to je v zásadě vše. Podobně o Josefa Dobrovského se z náboženského hlediska zajímal Josef Táborský ve studii *Reformní katolik Josef Dobrovský* (Brno 2007). Významný osvícenec Franz S. Rautenschtrauch hraje důležitou úlohu ve studii Aloise Křišťana *Počátky pastorální teologie v českých zemích* (Praha 2004).

I některé menší instituce se dočkaly alespoň rámcového zpracování. Publikace *Verbo et exemplo: dějiny význačné kolegiální kapituly a kostela sv. Václava v Mikulově* (Mikulov 2007) Miroslava Koudely a Jiřího Vrbka patří k těm nemnoha, které dokumentují dějiny kolegiálních kapitul.

Z církevní správy v Čechách je třeba uvést případovou studii Pavly Stuchlé *Prachatický vikariát 1676 – 1750: Vybrané otázky církevní správy* (Praha 2004). Více bychom čekali od slibných titulů Václava Wolfa *Neposkvrněné početí Panny Marie v průběhu historie* (Olomouc 2005), *Pražská univerzitní teologie 17. století* (Olomouc 2007) a *Svatosti v pohledu českého baroka* (Olomouc 2009). K církevnímu právu má blízko kniha Hedviky Kuchařové a Ignáce Antonína Hrdiny *Kacířský proces s hrabětem F. A. Šporkem v právně-historickém a teologickém kontextu* (Ostrava 2011).

Na pomezí teologie a literatury stojí edice Miloše Sládka *Svět je podvodný verbíř: Výbor z českých jednotlivě vydaných svátečních a příležitostných kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. století* (Praha 2005), který se problematice kázání dlouhodobě věnuje a postupně s ní seznamuje českou odbornou veřejnost. Libor Pavera podal ukázkou z barokního kazatelství ve studii *Kazatel Daniel Nitsch: Kapitola z barokní homiletiky* (Brno 2003). Stejně téma zaujalo i Jana Kvapila *Ze zahrádky do zahrady aneb Od Hortulu animae k Štěpné zahradě Martina z Kochemu: Utváření modlitební knihy barokního typu* (Ústí nad Labem 2001). Výbornou knihou je i *Triumphus in mortem: Pohřební kázání nad biskupy v raném novověku* (České Budějovice 2008) Radmily Pavlíčkové. Širší zaměření má kniha Hany Bočkové *Knihy nábožné a prosté: K nábožensky vzdělávací slovesné tvorbě doby barokní* (Brno 2009).

Daleko nejstudovanějším řádem²⁴ v české historiografii je Tovaryšstvo Ježíšovo. Přední badatelka v tomto oboru je Kateřina Bobková-Valentová, autorka nejen zmiňované edice řádových konsvetudinářů, ale i monografie *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia* (Praha 2006). Rovněž Markéta Holubová nemálo přispěla k lepšímu poznání tohoto řádu, zejména stran jeho hudebních protagonistů: *Catalogus personarum et officiorum residentium ad S. Montem (1647 – 1773)/ Biografický slovník členů Tovaryšstva Ježíšova působících na Svaté Hoře u Příbrami v letech 1647 – 1773* (spoluautorka Anna Fechtnerová, Příbram 2006) a především *Biografickým slovníkem hudebních prefektů jezuitského řádu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v letech 1556 – 1773* (Praha

²³ Jen jako poznámku můžeme zde čtenáře upozornit, že autor spolu s Katrin Keller a Marion Romberg edičně připravil k vydání kardinálovy deníky. Osobně se domnívám, že jde o jeden z nejlepších počínů evropské historiografie minulého desetiletí. *Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598 – 1667)*, 7 Bände, Wien 2010. Jedná se úhrně o 5844 stran textu!

²⁴ ZDICHYNEC, Jan. Monasteriologie a klášterní problematika v raném novověku. In CERMAN, Ivo, ŠEDIVÁ KOLDINSKÁ, Marie et al. (eds.), *Základní problémy studia raného novověku*, Praha 2013, s. 230-267.

2009). Ještě více do hudby pronikl Vít Aschenbrenner svojí prací *Hudebně-liturgický provoz jezuitské koleje v Klatovech v 18. století* (Praha 2011), která je cenná i metodologicky a kde autor zúročil svůj dlouholetý výzkum. Jezuitské divadlo je předmětem knihy Petra Polehly *Jezuitské divadlo ve službě zbožnosti a vzdělanosti* (Červený Kostelec 2011), který stojí i za kolektivní monografií *Náboženské divadlo v raném novověku* (spolueditor Jan Hojda, Ústí nad Orlicí 2011). Na tematiku jezuité a mor se zaměřili Jiří M. Havlík a Karel Černý ve stejnojmenné studii *Jezuité a mor* (Praha 2008). Mnohé přístupy k problematice i různá témata se odrážejí v kolektivní monografii vzešlé z mezinárodní konference *Bohemia Jesuitica 1556 – 2006* (2 sv., Praha 2010) pod redakcí Petronilla a Richarda Cemuse. Z životopisů jednotlivých jezuitů můžeme jmenovat práci Leopolda Škarka *Co zbylo po zrušení Tovaryšstva Ježíšova: Životopis Josefa Pignatelliho SJ* (Olomouc 2010), kolektivní monografie *Krátké věčného spasení upamatování: K životu a době jezuitů Antonína Koniáše* (Praha 2013) autorů K. Bobkové-Valentové, Miloše Sládka a Martina Svatoše, *Omnibus fiebat omnia: kontexty života a díla Fridricha Bridelia SJ (1619 – 1680)* Marie Škarpové, Pavla Koseka, Tomáše Slavického a Petry Bělohlávkové, nebo portrét známého dějepisce *František Pubička S.I. (1722 – 1807): barokní historik ve století rozumu* (Červený Kostelec 2013) od Jakuba Zouhara. Více k dějinám českého jazyka tihne edice Ondřeje Koupila *Jezuité Drachovius a Steyer gramatiky češtiny* (Praha 2012), nicméně editor v knize mimo jiné záslužně popsal význam jazyka v jezuitském řádu, což si zaslouží pozornost i církevního historika.

Zkrátka nepřišly ani ostatní řády, ale přesto zůstávají daleko za jezuitu. Františkánů v novověku se ujal Martin Elbel v knize *Bohemia Franciscana: Františkánský řád a jeho působení v českých zemích v 17. a 18. století* (Olomouc 2001). K piaristům vyšla případová studie Milana Skřivánka *K osvícenskému pojetí a výuce dějepisu ve světle rukopisů piaristické koleje v Litomyšli* (Olomouc 2009). Dominikány zpracoval Jakub Zouhar: *Česká dominikánská provincie v raném novověku (1435 – 1790)* (Praha 2010) a v poslední době vyšla záslužná edice *Memorabilia opavských dominikánů: edice pamětních spisů z 1. poloviny 18. století* (Opava 2013) za redakce Markéty Kouřilové a Petra Kozáka. Premonstrátům se dlouhodobě věnuje Hedvika Kuchařová, která se mimo jiné zaměřila i na jejich nabídku vzdělávání: *Premonstrátská kolej Norbertinum v Praze: Alternativy univerzitního vzdělání v 17. a 18. století* (Praha 2011). Servité našli svoji biografku ve Veronice Čapské: *Představy společenství a strategie sebeprezentace: Řád servitů v habsburské monarchii (1613 – 1780)* (Praha 2011). Jihočeský cisterciácký klášter Zlatá Koruna se dočkal reprezentativní kolektivní monografie zachycující jeho dějiny od středověku až po současnost *Dějiny Zlaté Koruny: Zlatá Koruna, Plešovice a Rájov v proměnách staletí* (České Budějovice 2013) pod redakcí Jana Boučka a Jindřicha Špinara.

Celkově řády ze střeoevropské perspektivy zachycují kolektivní monografie *Bettelorden in Mitteleuropa: Geschichte, Kunst, Spiritualität* (St. Pölten 2008) pod redakcí Heidemarie Specht a Ralpa Andraschek-Holtzer, respektive *Leben und Alltag in böhmisch-mährischen und niederösterreichischen Klöstern in Spätmittelalter und Neuzeit* (Brünn-St. Pölten 2011) pod redakcí Heidemarie Specht a Tomáše Černušáka. Obdobnou problematiku zachycují i kolektivní monografie *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci* (Praha 2003) pod redakcí Ivany Čornejové a *Locus pietatis et vitae* (Praha 2008) pod redakcí I. Čornejové, H. Kuchařové a K. Bobkové-Valentové. K těmto publikacím můžeme připojit i monotematický ročník časopisu *Folia Historica Bohemica* (ročník 26, 2011, č.1, 2) s tématem *Jedinec v řeholním společenství mezi službou a kariérou*.

Nekatolíci jsou předmětem kolektivní monografie *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí* (Praha 2009) pod redakcí Jiřího Justa, Zdeňka R. Nešpora a Ondřeje Matějka. Rovněž Zdeněk V. David se tradičně zaměřil na protestanty: *Finding the Middle Way: The Utraquists' Liberal*

Challenge to Rome and Luther (Washington D.C.-Baltimore Md. 2003).²⁵ Luteránství v široké evropské perspektivě představil Martin Wernisch v knize *Politické myšlení evropské reformace* (Praha 2011). Případové studie se dočkaly i některé regiony: *I zůstávali v učení apoštolském: Snažení a rozpominání evangelíků na Nosislavsku* (Nosislav 2011) Ondřeje Macka, Vladimíra Svobody a Jiřího Lukla. Z. R. Nešpor je rovněž editorem důležité kolektivní monografie *Čeští nekatolíci v 18. století: Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí* (Praha 2007) věnující svou pozornost konci 18. století ovlivněným Tolerančním patentem. Stejný námět si bere i další kolektivní monografie sestavená O. Mackem *Po vzoru Berojských: Život i víra českých a moravských evangelíků v předtoleranční a toleranční době* (Praha 2008). Jednota bratrská se stala tématem pro Jindřicha Halamu *Sociální učení českých bratří 1464 – 1618* (Brno 2003), Editu Štěříkovou *Jak potůček v jezeře: Moravané v obnovené Jednotě bratrské v 18. století* (Praha 2009) i Elišku Baťovou *Kolínský kancionál z roku 1517 a bratrský zpěv na počátku 16. století* (Praha 2011).

Samostatnou kapitolou je pak historiografie o židovském náboženství, která doznala v novém tisíciletí obrovského rozmachu, nejen v České republice. Z mnoha dílčích studií o životě tohoto národa v jednotlivých městech ČR zde můžeme upozornit jen na nemnohé, spíše komplexněji zaměřené texty. Nejdůležitějším počinem je bezesporu edice *Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793* (6 sv., Praha 2005 – 2006) a obdobný pramen *Soupis židovských familiantů v Čechách z roku 1783* (2 sv., Praha 2008 – 2010) pod vedením Ivany Ebelové. Zpřístupnil se tak veřejnosti zásadní pramen k poznání dějin Židů konce 18. století žijících v Čechách. Obě edice mají generální rejstříky a jsou děleny dle tehdejšího správního systému. Zajímavou učební pomůckou je kniha Daniela Soukupa *Židé ve starší české literatuře: výbor beletrizovaných pramenů* (Olomouc 2013). S literaturou souvisí i studie Lenky Veselé-Prudkové *Židé a česká společnost v zrcadle literatury: Od středověku k počátkům emancipace* (Praha 2003). Novověk pak plně pokrývá kolektivní monografie *Jedinec a obec – Židé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1520 – 1848* (Praha-Brno 2011) pod redakcí Helmuta Teufela. Židovskou filosofii nám jednoduše shrnul Jakub Ráliš ve studii *Židovská filozofie* (Olomouc 2013). Důležitou součástí práce na poli židovských dějin je rovněž překládání původních textů, zvláště když pocházejí z hlubší minulosti. Výborným příkladem je vydání textu *Anonymní hebrejská kronika z raně novověké Prahy* (Praha 2013)²⁶ nebo *Cesta života. Rabi Jehuda Leva ben Becalel, kol. 1525 – 1609* (Praha 2009) pod redakcí Alexandra Putíka.

Česká historiografie nezapomíná ani na Islám, i když děl o jeho působení ve středověku a novověku je oproti židovské otázce méně. Je to pochopitelně dáno nepříliš významným působením tohoto náboženství na české země v minulosti. Zastřešující publikací je kniha *Islám v srdci Evropy: Vlivy islámské civilizace na dějiny a současnost českých zemí* (Praha 2007) autorů Bronislava Ostránského, Tomáše Rataje a Miloše Mendela. T. Rataj je rovněž autorem zásadní monografie o tématu v raném novověku: *České země ve stínu púlměsíce: Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí* (Praha 2002). B. Ostránský se zaměřil i na středověk: *Hledání skrytého pokladu. Antologie komentovaných překladů ze středověkého arabského súfijského písemnictví* (Praha 2008). Obecněji je zacílen osvědčený přehled Felixe Tauera *Svět islámu: Dějiny a kultura. Nástin politického, sociálního, hospodářského a kulturního vývoje zemí, do nichž proniklo učení arabského proroka, od jeho vystoupení do konce první světové války* (2. vyd., Praha 2006). Naopak specifické místo má v produkci Zdeněk Müller se svojí knihou *Svaté války a civilizační tolerance* (Praha 2005).

²⁵ Srov. rec. KŮRKA, Pavel, B. *Český časopis historický*, roč. 103, 2005, č. 3, s. 658-663.

²⁶ Edice Abraham David. Z hebrejského originálu a jeho anglického překladu do češtiny přeložila, překladatelskou a ediční poznámkou opatřila a o historickou studii rozšířila Markéta Pnina Rubešová.

3) Období 19. a 20. století

Ačkoliv není 19. a 20. století z hlediska církve zásadním obdobím, neboť zejména v českých zemích dochází k postupnému ochladnutí ve víře minimálně u měšťanských elit, česká historiografie tuto éru bedlivě zkoumá. Na 19. století se zaměřil především Zdeněk R. Nešpor, pod jehož redakcí vyšlo několik kolektivních monografií mapujících církevní problematiku: *Víra bez církve? Východočeské toleranční sektářství v 18. a 19. století* (Ústí nad Labem 2004), *Náboženství na prahu nové doby: Česká lidová zbožnost 18. a 19. století* (Ústí nad Labem 2006), *Variety české religiozity v „dlouhém“ 19. století /1780 – 1918/* (spolueditorka K. Kaiserová, Ústí nad Labem 2010), nebo *Náboženství v 19. století: nejcírkvevnější století, nebo období zrodu českého ateismu?* (Praha 2010). Jsou tu však i jiné publikace. Moravští kolegové Lukáš Fasora, Jiří Hanuš a Jiří Malíř připravili např. kolektivní monografie *Sekularizace českých zemí v letech 1848 – 1914* (Brno 2007) a *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století* (Brno 2009), na které navazuje Tomáš Petráček studií *Sekularizace a katolicismus v českých zemích: specifické rysy české cesty od lidové církve k nejateističtější zemi světa* (Ostrava 2013). Bráno v česko-slovenském kontextu možno doporučit publikaci pod redakcí Pavola Mačaly, P. Marka a J. Hanuše *Církev 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii* (Brno 2010). Z. R. Nešpor je sám autorem knihy *Století evangelických časopisů /1849 – 1948/: časopisy v dějinách „lidových“ protestantských církví v Čechách a na Moravě* (Praha 2010) nebo *Příliš slábi ve víře: česká ne/religiozita v evropském kontextu* (Praha 2010). Z proslulých plzeňských sympózií vzešla kniha pod redakcí Zdeňka Hojdy a Romana Praha *Bůh a bohové: církve, náboženství a spiritualita v českém 19. století* (Praha 2003). Náboženským smýšlením Němců v českých zemích se zabývala Kristina Kaiserová v knize *Konfesiční myšlení českých Němců v 19. a počátkem 20. století* (Úvaly u Prahy 2003). Pavel Marek se zaměřil na politický katolicismus v objemné monografii *Český katolicismus 1890 – 1914: Kapitoly z dějin českého katolického tábora na přelomu 19. a 20. století* (Olomouc 2003) a kolektivní monografii *Teorie a praxe politického katolicismu 1870 – 2007* (Brno 2008). Znovu tuto problematiku uchopil Petr Fiala, jenž stojí v čele autorů knihy *Český politický katolicismus 1848 – 2005* (Brno 2008). Možno využít i Markovu edici *Politické programy českého politického katolicismu 1894 – 1938* (Praha 2011).

Z čelných katolických hodnostářů se dočkali zpracování *Arcibiskup Theodor Kohn (1893 – 1904): neklidný osud talentovaného muže* (Olomouc 2012) pod redakcí Martiny Miláčkové a Lev Skrbenský ve studii Jitky Jonové *Kapitoly ze života Lva Skrbenského z Hříště pohledem Svatého stolce* (Uherské Hradiště 2013). Významný kněz dostal biografii od Kamily Veverkové *Dílo Antona Krombhoze a jeho význam pro reformní teologické myšlení v Čechách* (Brno 2004). K jezuitskému řádu přibyla užitečná a rozsahem objemná příručka Jana Pavlíka *Vzpomínky na zemřelé jezuitu, narozené v Čechách, na Moravě a v moravském Slezsku od roku 1814* (Praha 2011). K této knize možno připojit i studii Františka Brázdila *Jezuité na Velehradě. Příchod Tovaryšstva Ježíšova na Velehrad a jeho působení do druhé světové války: Historickoprávní pojednání* (Svitavy 2005).

Na region Slezska je zaměřena publikace pod redakcí Zdeňka Jiráska *Církevní dějiny Slezska 18. až 20. století* (Opava 2011). Mimo české země míří záslužně kniha *První sněm celosvětové církve: První vatikánský koncil 1869 – 1870* (Brno 2001) pod redakcí J. Hanuše. Stejně tak je cílena i studie Lubomíra Hromjáka *Lo slavismo cattolico di Leone XIII. e gli Slovacchi: (1878 – 1903)* (Praha 2010).

Dvacáté století rovněž upoutalo nemálo badatelů. Katolické církvi se věnoval zejména J. Hanuš v knihách *Tradice českého katolicismu ve 20. století* (Brno 2005) a *Malý slovník osobností českého katolicismu 20. století s antologií textů* (Brno 2005), nebo spolu s P. Fialou v kolektivní monografii *Katolická církev a totalitarismus v českých zemích* (Praha 2002). Hanušova kniha *Mezi tradicí a reformou: Rozhovory o moravském katolicismu ve 20. století* (Brno 2002) cílí na Moravu. Se Stanislavem Balíkem pak editoval i kolektivní monografii všímající si církevních hodnostářů

a jejich mnohdy neblahých osudů po druhé světové válce: *Primasové katolické církve: Země střední Evropy v čase komunismu* (Brno 2010). Stejně autory upoutal i český podíl na II. vatikánském koncilu *Letnice dvacátého století: Druhý vatikánský koncil a české země* (spolueditoři ještě Pavel Hradílek a Karel Rechlík; Brno 2012). Osobnosti mající přesah z církev do politiky jsou obsahem kolektivní monografie *Osobnost v církvi a politice: Čeští a slovenští křesťané ve 20. století* (Brno 2006) editorů P. Marka a J. Hanuše. Biografii nejvýznamnějšího katolického biskupa komunistické éry napsala Stanislava Vodičková: *Uzavírám vás do svého srdce: Životopis Josefa kardinála Berana* (Brno-Praha 2009). Obdobným časovým úsekem se zabývá i kolektivní monografie pod redakcí J. Hanuše *Křesťané a socialismus 1945 – 1989* (Brno 2012). Petr Husák stručně připomněl *Osobnost Dominika Pecky: Vývoj pojetí kněžství v prostředí českého katolicismu ve 20. století* (Brno 2012). Z výše uvedeného nepřekvapí, že dvojice J. Hanuš a S. Balík stojí za první velkou syntézou dějin katolické církve v poválečném Československu: *Katolická církev v Československu 1945 – 1989* (Brno 2007, 2. rozšířené vydání 2013).

Speciální otázky jsou ovšem českou historiografií také řešeny. Česko-německými vztahy v církevním kontextu se již tradičně zabývá Jaroslav Šebek ve studii *Od konfliktu ke smíření: česko-německé vztahy ve 20. století očima katolické církve* (Kostelní Vydří 2013), čímž navazuje na svou dřívější publikaci: *Mezi křížem a národem: Politické prostředí sudetoněmeckého katolicismu v meziválečném Československu* (Brno 2006, německé vydání Berlin 2010). Stejný autor potom spolu s Michalem Pehrem stojí i za kolektivní monografií *Československo a Svatý stolec: od nepřátelství ke spolupráci (1918 – 1928)* (Praha 2012), která s přispěním překladů materiálů z vatikánských archivů předkládá mnohé skutečnosti českému čtenáři poprvé.²⁷ Doplnuje tak tématicky dřívější knihu Karla Kaplana *Těžká cesta: Spor Československa s Vatikánem 1963 – 1973* (Brno 2001). S tématem církevní krize v prvních letech ČSR souvisí i kniha J. Hanuše *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918 – 1924)* (Brno 2005). Církevní procesy v 50. letech 20. století jsou zachyceny ve sborníku *Církevní procesy padesátých let* (Kostelní Vydří 2002) pod redakcí Alexandra Budky.

Publikace *Liturgická a eklesiální pluralita na území Československa v první polovině 20. století* (Olomouc 2011) kolektivitu autorů pod vedením V. Bugela si vzala za cíl se podrobněji věnovat teologické problematice. Je to chvályhodné, neboť většina publikací o katolické církvi ve 20. století je orientována politologicky, případně sociologicky, a teologie se z nich téměř vytrácí. Sociologické podněty pro 20. století přináší i David Václavík *Náboženství a moderní česká společnost* (Praha 2009).²⁸ Více k teologii naopak tíhnou publikace Tomáše Petráčka, který se specializuje na problém modernismu a církevní historiografie tomistického zaměření: *M. J. Langrange: Bible a historická metoda* (Praha 2005) nebo *Výklad Bible v době (anti-)modernistické krize: Život a dílo Vincenta Zapletalova OP (1867 – 1938)* (Praha 2006). Podobná tematika, ale v širším evropském měřítku, je námětem studie Jakuba Zouhara *Dominican Historical Scholarship of the 19th and 20th Centuries in Outline* (Červený Kostelec 2013). Na modernismus se zaměřil i Zdeněk Kučera ve studii *Hoře a milost: Ke kořenům teologie radikálního modernismu* (Brno 2001) a v kolektivní monografii pod redakcí s Janem Blahoslavem Láškem *Modernismus – historie nebo výzva? Studie ke genezi českého katolického modernismu* (Brno 2002). Přímo na dějiny teologie se zaměřil Vojtěch Novotný v knihách *Teologie ve stínu: Prolegomena k dějinám české katolické teologie druhé poloviny 20. století* (Praha 2007) a *Katolická teologická fakulta 1939 – 1990: Prolegomena k dějinám české katolické teologie druhé poloviny 20. století* (Praha 2007). O Masarykovi z hlediska náboženství pojednal Marek Šmíd *Masaryk a česká Katolická moderna* (Brno 2007). Specifické téma probírá studie Jindřicha Z. Charouze *Brněnský alumnát: Výchova a vzdělávání duchovenstva v Brně v letech 1807 – 1950*

²⁷ Překlady pořídili Pavel Helan a Marek Šmíd.

²⁸ Srov. také studii SZYMECZEK, Józef. *The religiosity of Czech society*. Ostrava 2013.

(Brno 2007). Záslužný je počín Ondřeje Koupila, který připravil za spolupráce D. Foltýna a Jana Šrámka k vydání kroniku benediktinského historika 19. století Jeronýma Růžičky *Dějepis kláštera břevnovského a broumovského* (Praha 2013). O benediktinech 19. a 20. století pojednává kolektivní monografie Lucie Heilandové, Richarda Mahela, Jindry Pavelkové a Evy Richtrové *Posledních dvě stě let v historii rajhradského kláštera* (Brno 2013, také německá verze).

Zcela ojedinělou knihou, nejen v českém kontextu, je pak dílo Františka X. Halase *Fenomén Vatikán: idea, dějiny a současnost papežství, diplomacie Svatého stolce, České země a Vatikán* (Brno 2004, 2. rozšířené vydání 2013), která překračuje horizont českých zemí i Československa a velice fundovaně načrtává dějiny moderního papežství, zejména ve 20. století, kterému je v knize vyhrazeno nejvíce prostoru. Stejně mimořádnou knihou je i dílo literárního historika Martina C. Putny *Česká katolická literatura v kontextech, 1918 – 1945* (Praha 2011),²⁹ která navazuje na první díl *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848 – 1918* (Praha 1998). Putna je ale autorem i dalších děl, které mají své místo v české církevní historiografii: český rámec přesahují *Obrazy z kulturních dějin americké religiozity* (Praha 2010), naopak do antiky nás přenese jeho *Órigenés z Alexandrie: Kapitola z dějin vztahů mezi antikou a křesťanstvím, nebo též Pokus o pohled do tváře* (Praha 2001).

Kromě katolické církve se dostalo pozornosti i jiným církvím, třebaže zatím spíše skromně, nepočítáme-li židovské náboženství v souvislosti s holocaustem. Řeckokatolická církev, dlouho českou historiografií zanedbávaná, se dočkala nedávno své první monografie od Karla Sládka a spolupracovníků: *Řeckokatolická církev v českých zemích: dějiny, identita, dialog* (Červený Kostelec 2013). Studie Jána Mlynáríka *Osud banderovců a tragédie řeckokatolické církve* (Praha 2005) ani Václava Vašků *Likvidace řeckokatolické církve* (Kostelní Vydří 2007) dějiny církve v ČR nemohly suplovat a český čtenář využíval práce slovenských kolegů.

Avšak pravoslavná církev je zpracována o poznání lépe a má nejnověji rovněž svou monografii autorů P. Marka a Marina Lupča *Nástin dějin pravoslavné církve v 19. a 20. století: Prolegomena k vývoji pravoslavlí v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi v letech 1860 – 1992* (Brno 2013). Jedná se o vyústění dlouhodobého zájmu Pavla Marka o pravoslavnou církev v Československu. Z jeho starších prací můžeme jmenovat biografie předních hodnostářů *Arcibiskup Sawatij (1880 – 1959): Nástin života a díla zakladatelské postavy pravoslavné církve v Československé republice* (Olomouc 2009) a *Josef Židek: Nástin života a díla reformního kněze, zakladatelské postavy pravoslavné církve na Moravě* (Olomouc 2010) nebo přípravnou monografii *Pravoslavní v Československu v letech 1918 – 1942. Příspěvek k dějinám Pravoslavné církve v českých zemích a na Slovensku* (Brno 2004, 2. přepracované a rozšířené vydání 2008 pod názvem *Pravoslavní v Československu v letech 1918 – 1953: Příspěvek k dějinám Pravoslavné církve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi*).

Československá církev husitská našla svého zpracovatele v Tomáši Buttovi: *90 let Církve československé husitské* (Praha 2010),³⁰ který tak navázal na studii Davida Tonzara *Vznik a vývoj novodobé husitské teologie a Církve československé husitské* (Praha 2002). Možno sem přiřadit i knihu Jiřího Vogela *Církve v sekularizované společnosti (studie k husitské eklesiologii)* (Brno 2005).

²⁹ Srov. rec. KUDLÁČ, Antonín. *Dějiny a současnost. Kulturně historická revue*, roč. 33, 2011, č. 2, s. 44; MED, Jaroslav. *Česká literatura. Časopis pro literární vědu*, roč. 58, 2010, č. 6, s. 824-830; NEŠPOR, Zdeněk R. Tamtéž, s. 830-837; BŘEZINOVÁ, Monika. *Acta Universitatis Carolinae. Studia territorialia*, roč. 11, 2011, č. 3-4, s. 172-176.

³⁰ Srov. rec. Kafka, Jan. *Teologické texty*, roč. 21, 2010, č. 4 s. 220-222; Šmíd, Marek. *Církevní dějiny*, roč. 5, 2012, č. 9, s. 137-139.

Z dějin moderních církví můžeme připomenout knihu Jiřího Piškuly *Dějiny Církve adventistů sedmého dne v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* (Praha 2009).³¹

Z pochopitelných důvodů se dočkali rozsáhlého zpracování *Židé žijící v 19. a 20. století v českých zemích a Československu*. Jmenujme zde kolektivní monografii *Moravští Židé v rakousko-uherské monarchii (1780 – 1918)* (Břeclav 2003) pod redakcí Emila Kordiovského, Jany Starek a Helmuta Teufel nebo knihu Kateřiny Čapkové *Češi, Němci, Židé?: národní identita Židů v Čechách 1918 až 1938* (Praha 2005, 2. přepracované vydání 2013) či studii Jany Vobecké *Populační vývoj Židů v Čechách v 19. a první třetině 20. století: společenské a hospodářské souvislosti* (Praha 2007). Do nedávné doby z hlediska Židů zanedbávané období první poloviny 19. století je dnes už také poodhaleno díky Věře Leininger *Auszug aus dem Ghetto: Rechtsstellung und Emanzipationsbemühungen der Juden in Prag in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts* (Singapore 2006).³² Iveta Cermanová s Jindřichem Markem jsou autory biografie pozoruhodného učenca *Na rozhraní křesťanského a židovského světa: Příběh hebrejského cenzora a klementinského knihovníka Karla Fischera (1757 – 1844)* (Praha 2007), která rovněž přispívá k lepšímu poznání zatím dosti temné první poloviny století páry. Mimořádně záslužná je i encyklopedická kniha předního odborníka na novou šlechtu rakouské monarchie Jana Županiče *Židovská šlechta podunajské monarchie: Mezi Davidovou hvězdou a křížem* (Praha 2012). Teologicko-historický charakter má publikace Pavla Hoška *Židovská teologie křesťanství* (Brno 2011) i studie Alžběty Turkové *Židovská teologie a holocaust* (Praha 2012). Málokdy sáhne český historik po nečeském tématu, a proto musíme ocenit Zdeňka Vydru za jeho knihu *Židovská otázka v carském Rusku 1881 – 1906: Vláda, Židé a antisemitismus* (Pardubice 2006).

Jak bylo řečeno v úvodu tohoto příspěvku, jde jen o subjektivně laděný výběr prací. I ten ale napovídá, které otázky jsou řešeny více a které méně. Ze středověku postrádáme moderní biografie velkých církevních osobností, zejména citelně chybí portrét Jana z Jenštejna. Rovněž na benediktiny se zatím příliš nedostalo, a to ani na jejich působení ve středověku, tím méně v novověku. Biografie předních hodnostářů katolické církve i církví protestantských žijících v raném novověku jsou také skromné. Nejspokojivěji vidím situaci v období 19. a 20. století, které je v poslední době v centru pozornosti, byť i zde jsou mezery. Na závěr nezbývá, než vyjádřit naději do budoucna: rádi bychom za dalších 13 let zkonstatovali, že tyto mezery byly zaplněny.

SUMMARY: THE SURVEY OF CHURCH HISTORIOGRAPHY IN THE CZECH REPUBLIC IN THE NEW MILLENIUM. The study focuses on the trends in church historiography in the Czech Republic from 2001 to 2013. It presents major works, mostly of a monographic character, which discuss history from the early Middle Ages until the 20th century and deal with all aspects of the church history. The survey presents theological works, but works which use a political perspective are mentioned as well. The study also includes monographs in foreign languages and written by researchers abroad, yet published in the Czech Republic. Even though the study offers just a selection from a wide spectrum of publications, it is possible to identify certain trends and tendencies of the Czech church historiography in the Czech Republic. There is a gap in the modern biographies of significant representatives of the Church history of the Middle Ages. A biography of Jan of Jenštejn is particularly wanted. Benedictines – their activity in the Middle Ages and in modern history

³¹ Srov. rec. Nešpor, Zdeněk R. *Církevní dějiny*, roč. 3, 2010, č. 5, s. 139-142; Vaňáč, Martin. *Časopis Matice moravské*, roč. 130, 2011, č. 1, s. 199-202.

³² Srov. rec. CERMANOVÁ, Iveta. *Judaica Bohemiae*, roč. 43, 2007 [vyd. 2008], s. 219-226; NIEDHAMMER, Martina. *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Böhmisches Länder*, roč. 48, 2008, č. 1, s. 280-283. Německá bohemistka M. Niedhammer je rovněž autorkou velice poučné knihy *Nur eine „Geld-Emancipation“?: Loyalitäten und Lebenswelten des Prager jüdischen Großbürgertums 1800 – 1867*. Göttingen 2013.

– have been ignored so far as well. The number of biographies of major representatives of the Catholic Church is also very modest. It can be concluded that the 19th and 20th centuries have been paid more attention, even though there are still gaps to be filled.

PhDr. et Mgr. Jakub Zouhar, Ph.D.
Katedra dějin pomocných věd historických a archivnictví
Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové
náměstí Svobody 331
500 03 Hradec Králové 3
Česká republika
jakub.zouhar@uhk.cz

O NEVYHNUTNOSTI KOMPLEXNÉHO A INTERDISCIPLINÁRNEHO SLAVISTICKÉHO VÝSKUMU SLOVENSKEJ KULTÚRY

On the Significance of the Complex and Interdisciplinary Slavic Research of Slovak Culture

Peter Žeňuch

Abstract: ŽEŇUCH, Peter. *On the Significance of the Complex and Interdisciplinary Slavic Research of Slovak Culture.* The Slavic Studies in Slovakia has been continuously formed as an interdisciplinary, coordinated and systematic research which has covered a wide range of research projects. A fundamental identification component of the Slavic research in Slovakia is the study of the Slovak – Slavic and Slovak – non-Slavic linguistic and cultural relations. The Slavic studies in Slovakia is perceived as a systematized discipline since it allows connections between several scientific fields which play an important role in examining cultural, social and political issues. The Slavic concept in Slovakia is an integral part of an internationally accepted Slavic environment and in various scientific-organizational forms of cooperation allows a wide range of scientific fields to form competent and scientific-organizational background for interdisciplinary, comprehensive and systematic research within the regional, wider European and international context.

Key words: *Slavic Studies, Slovak – Slavic and Slovak – Non-Slavic language and cultural relations, sensus communis, interdisciplinarity, synergy of scientific research*

Abstrakt: ŽEŇUCH, Peter. *O nevyhnutnosti komplexného a interdisciplinárneho slavistického výskumu slovenskej kultúry.* Slavistický výskum na Slovensku sa kontinuálne buduje ako interdisciplinárny, koordinovaný, systematický a projektovaný výskum, ktorý umožňuje pokryť široko vnímané spektrum výskumných úloh. Základnou identifikačnou zložkou slovenského slavistického výskumu je skúmanie v oblasti slovensko-slovanských a slovensko-neslovanských jazykových a kultúrnych vzťahov. Slovenská slavistika sa vníma ako systematizujúca vedná disciplína, keďže umožňuje prepojenie viacerých vedných okruhov, ktoré zohrávajú významnú rolu pri skúmaní kultúrnej, spoločenskej i politickej aktuálnych tém. Koncepcia slovenskej slavistiky je pevnou súčasťou medzinárodne akceptovaného slavistického prostredia a v rozličných vedecko-organizačných formách spolupráce umožňuje v širokom spektre vedných oblastí utvárať kompetencie i vedecko-organizačné zázemie na interdisciplinárny, komplexný a systematický výskum vzťahov v rámci areálového, širšieho európskeho i medzinárodného kontextu.

Kľúčové slová: *slavistika, slovensko-slovanské a slovensko-neslovanské jazykové a kultúrne vzťahy, sensus communis, interdisciplinarita, synergia vedeckého bádania*

V slovenskom akademickom, vysokoškolskom i mimoakademickom prostredí sa výskumy zamerané na porovnávací výskum vzťahov národného jazyka a kultúry s inými jazykmi a kultúrami vnímajú ako neoddeliteľná zložka, ktorá je integračná a forsírjuje kultúrne vedomie spoločnosti. Bez komplexného skúmania týchto vzťahov sa, pravda, nezaobíde žiadna kultúrna spoločnosť.

Uplatňovanie sa a rozvoj zložiek národnej kultúry odzrkadľuje vývin národa a spoločnosti v širších prirodzených i racionálne integrovaných kontextoch. Odráža sa v nich aktuálny stav vedomia spoločnosti ako predpoklad jeho budúceho rozvoja, ktorý sa utvoril a kontinuálne formuje

od najstarších čias v súlade so *sensus communis*.¹ V dejinných procesoch sa opakovane a systematicky možno stretať so sprítomňovaním, pripodobňovaním alebo hľadaním analógií historického vývinu v súčasnom, aktuálnom stave spoločnosti. Dobré to možno dokumentovať napríklad v zlomových momentoch, ktoré významne pôsobia na jej vývin. S odstupom času takéto vnímanie skutočnosti však podlieha relativizácii. Takéto svedectvá o historickosti vnímania (vedomia) sa v záujme zjednodušovania aktuálnych spoločensko-politických schém často rozptyľujú v procesoch integrácie či globalizácie.

Naše poznanie sa tak cielene a systematicky odkláňa od tradičného a prirodzeného princípu synchronno-diachrónnej povahy kultúrnej pamäti a identity spoločnosti i jednotlivca v rámci nej. Identita národa ako kultúrno-historického spoločenstva vychádzajúcej z tradičných princípov *sensus communis* sa postupne s istou dávkou prezumpcie tolerantnosti rozpúšťa v marasme účelovej „demytologizácie“ a rigorózne liberalizovanej historickej pamäti. Namiesto toho, aby kultúrna pamäť národa tvorila zdroj výkladu jednoty, kontinua a tradície, pod rúškom tzv. objektívnej reinterpretácie tvoríme nové mýty, a tak pomocou ďalších poloprávd deformujeme identitu spoločnosti a relativizujeme tradičné hodnoty a princípy historickej a kultúrnej pamäte národa.²

Možno pre dnešného pozorovateľa sú takéto interpretácie príťažlivé, keď sa prvoplánovo a často bez hlbšieho poznania kultúrno-historického vývinového kontextu „reinterpretuje“ (teda demytologizuje) historický a kultúrny časopriestor, v ktorom sa formovala naša národná identita a kultúrne vedomie. Ako sa stavia dnešná veda o kultúre práve k takémuto forsírovaniu povrchnosti vnímania aktuálnych dejov bez kontinuálneho a komplexného diachrónno-synchronného poznania nášho jazyka a kultúry.

Ján Kollár, významný slovenský vlastenec a politik, poukázal na to, že práve v poznaní minulosti sa odhaľujú deje prítomnosti. Nemusíme však hlboko skúmať historické deje, aby sme sami na sebe pochopili vlastnú historicko-kultúrnu identitu i stav, v ktorom sa súčasná spoločnosť javí ako výslednica pohybov a zápasov o ňu (identitu), princípy demokracie, solidarity a pod. Práve preto sme dnes viac ako inokedy povinní poznať a systematicky vnímať a skúmať všetky zložky kultúrnej identity slovenského národného spoločenstva, aby sme sami seba dobre spoznali v kontexte európskej kultúry a civilizácie, kde slovenský kultúrny horizont patrí a tvorí neoddeliteľnú a rovnoprávnú zložku. O tejto skutočnosti hovoril už Anton A. Baník, keď poukázal na tri základné a vzájomne odlišné a v napätí existujúce sféry našej spoločnosti: náboženskú, kultúrnu a civilizačnú.³ Jednotlivé tieto skutočnosti zafinoval na príklade aktívnej selekcie faktov, ktorými dokázateľne vedome možno zvýšiť vybranú výpovednú hodnotu rozlične postavených tvrdení. Hoci tento model Baník vníma ako príklad pri interpretácii slovenského konfesionalizmu, rovnako platí ako príklad cielenej pauperizácie slovenského vedeckého poznávania, v ktorom dominuje namiesto synergického vedeckovýskumného programu.⁴

Výskum slovenského jazyka a kultúry vo vzťahoch k iným slovanským i neslovanským jazykom a kultúram tvorí neoddeliteľnú súčasť identity slavistického bádania na Slovensku. Slavistika ako vedná disciplína zameraná na porovnávací, interdisciplinárny a komplexný výskum vzťahov národného jazyka kultúry k iným slovanským i neslovanským jazykom a kultúram sa uskutočňuje

¹ Pojem *sensus communis*, ktorý označuje spoločné myslenie o jazyku, dejinách, kultúre a spoločnosti preberáme od KOPRDA, Pavol. Medziliterárny proces V. Osemnásť storočie. Nitra 2009.

² DORULA, Ján. Základy slovenského vlastenectva. In *Slavica Slovaca*, roč. 45, 2010, č. 2, s. 105-114; DORULA, Ján. *O krajine a vlasti starých Slovákov*. Bratislava 2011. 92 s.

³ BANÍK, Anton Augustín. *O dialektickej podstate slovenského konfesionalizmu*. Martin 2000. Pozri tiež BANÍK, Anton Augustín. *Na dejinnej križovatke*. Martin 2010.

⁴ LETZ, Róbert. Baníková Dialektická podstata slovenského konfesionalizmu. In MAŤOVČÍK, Augustín (ed.). *Bibliografické štúdie*. 35. Martin 2010, s. 130-146.

v celom rade aktuálnych vedeckovýskumných projektov či priorit, ktoré vzhľadom na integračné či interkultúrne európske i širšie medzinárodné kontexty rozhodne formuluje slovenská slavistika. Práve interdisciplinárnosť základného slavistického výskumu v oblasti vied o jazyku a kultúre a jeho prepojenie s národným prostredím a v porovnaní s inými jazykmi a kultúrami je prirodzená a nijakým spôsobom neznamená popretie identity celku, v rámci ktorého sa jednotlivé zložky národnej kultúry objasňujú. Diachrónne či vývinové diskurzy kontinuity a identity slovanských a neslovanských dimenzií slovenského jazyka a kultúry sú síce v rámci integrujúcej sa európskej spoločnosti definované, predsa však veľká časť diachrónnych i aktuálnych synchronných aspektov výskumu národných jazykov a kultúr je málo známa a pertraktovaná predovšetkým vo vzťahu k stredoeurópskemu či širšiemu európskemu kultúrno-historickému i jazykovému prostrediu.

Schopnosť slovenskej slavistiky skúmať vzťahy slovenského jazyka a kultúry vo vzťahu k iným jazykom a kultúram vyplýva z potreby poznať medzijazykové, medzietnické, medzikonfesionálne i medzikultúrne procesy, ktoré formovali slovenský kultúrny priestor od najstarších čias do súčasnosti.

Staršie i novšie vrstvy slovenskej kultúry prirodzene utvorené v kontakte s latinským i byzantsko-slovanským kultúrno-historickým horizontom sú jedinečným zdrojom pre komplexné synchronno-diachrónne pochopenie procesov dnešnej spoločnosti. Systematický a komplexný slavistický výskum je utvorený synergicky zo všetkých zložiek porovnávacieho výskumu vied o jazyku, literatúre, kultúre, dejinách a spoločnosti. Uplatňuje sa tak model interdisciplinárneho bádania, ktorý predpokladá využitie výsledkov výskumov zúčastnených vedných odborov pri komplexnom pohľade na skúmaný jav či problematiku. Slovenský slavistický výskum je tak jedinečný svojím obsahom, tvorí prirodzenú, formujúcu a neoddeliteľnú súčasť slovanského i širšieho medzinárodného výskumného prostredia, v ktorom uprednostňovanie jednej zložky synergického výskumu pred druhou cielene ohrozuje integritu interdisciplinárneho a komplexného vedeckého poznania.

Ukazuje sa, že v rámci aktuálnej zintenzívnenej integrácie európskeho kultúrno-spoločenského priestoru je prioritou poznávanie vlastnej národnej kultúry ako jednej zo zložiek širokej základne európskej kultúrnej identity. Podstata vlastnej národnej i kultúrnej identifikácie je preto v súčasnosti založená na potrebe pomenovať skutočnosti, ktoré sú nevyhnutné pre synergický civilizačný rozvoj národných identít v integrovanom európskom priestore bez ohľadu na riziká vzniku multipolárneho sveta. Zachovanie európskych kultúrnych hodnôt je pritom podmienené zachovaním národných špecifik. Tradičná národná kultúra bola, je a bude hlavným zdrojom rozvoja európskej identity.

Práve slovenská slavistika so svojim výskumným programom zameraným na slovensko-slovanské i slovensko-neslovanské vzťahy jazyka a kultúry môže rozhodne formulovať východiská i ciele tohto poznávania. Práve slovenský kultúrny horizont pozitívne i negatívne ovplyvňovali rozličné formanty kultúrneho a civilizačného vývinu v slovanských, areálových i širších európskych kultúrnych a historických súvislostiach. Od najstarších čias formovania etnických a kultúrnych identít tvorí Slovensko a Slováci kontinuálnu súčasť európskeho kultúrneho horizontu.

Poznávanie kultúrnych dejín a vzťahov vlastného národa i jeho vzťahov so susediacimi i vzdialenejšími národnými, jazykovými či kultúrnymi prostrediami je prioritou modernej slovenskej i medzinárodnej slavistiky. Tento model slavistického výskumu bol opätovne potvrdený a zafinancovaný na Prvom kongrese slovenských slavistov v roku 2011 za účasti slavisticky orientovaných vedeckých autorít z oblasti jazykovedy, literárnej vedy, historiografie, etnológie a folkloristiky, ktorí sa svojimi parciálnymi výskumami podieľajú na naplňaní slavistického výskumného programu. Práve potreba utvárania interdisciplinárnych vedeckých tímov pre potreby systematického slavistického výskumu je súčasťou stratégie dlhodobého slavistického vedeckovýskumného programu.

Pravda, vedecký výskum v rámci svojho záujmu odbornej i laickej verejnosti predstavuje vždy aktuálny výklad skúmaných súvislostí. Je prirodzené, že dôležitú úlohu v tomto odovzdávaní

faktov a informácií musí zohrávať vedomie kontinuitného poznávania. Zrejme však treba priznať aj to, že v každom období vývinu vedy sa výklad kultúrneho vývinu viac či menej skladá z penza poznatkov a faktov, ktoré formujú aktuálnu, a teda vždy modernú predstavu o skúmanej skutočnosti. Stratégie výkladu konkrétnych skutočností utváraných v rámci *sensus communis* sú založené na imanentnej inherentnosti bádateľa ku konkrétnej entite a v rámci nej aj k predurčenému spoločenskému, politickému, kultúrnemu, etnickému, areálovému, konfesiónálnemu či inak štruktúrovanému kultúrnemu kontextu. Aj preto postupy, ktoré neakceptujú výsledky výskumov iných disciplín, svoj pohľad v rámci už spomínaného spoločného spôsobu myslenia vopred relativizujú, hoci sa deklaruje akákoľvek forma prezumpcie predporozumenia.⁵

⁵ Hlavnou úlohou slovenského interdisciplinárneho slavistického bádania je koordinovaný, systematický a projektovaný výskum, ktorý v (stredo)európskom kontexte umožňuje pokryť široko vnímané spektrum výskumných úloh. Moderný slavistický výskum vyplýva zo strategických rozvojových programov, z partnerstva a podobnosti výskumných priorít s pracoviskami v národnom i medzinárodnom kontexte.

Silnou stránkou slavistického výskumu je interdisciplinarita a komplexnosť, lebo utvára možnosti pre udržateľnosť a systematické dobudúvanie projektovaného výskumu vďaka výchove mladých vedcov so zameraním na výskum slovensko-slovanských i slovensko-neslovanských jazykových a kultúrnych vzťahov. Prierezovosť skúmania vzťahov národných zložiek kultúry so slovanským i širším európskym prostredím poskytuje možnosti pre udržateľnosť a uplatnenie sa slovenskej kultúrnej identity v slovanskom priestore a najmä v rámci integrujúcej sa európskej spoločnosti. Komplexný a interdisciplinárny výskum slavistických interdisciplinárne orientovaných disciplín sa v medzinárodnom kontexte uplatňuje ako prierezový program. Slovenská slavistika sa v medzinárodnom slavistickom výskumnom priestore tak etablovala ako rovnocenný partner.

Náplň komparatívneho slavistického výskumu slovensko-slovanských i slovensko-neslovanských jazykových a kultúrnych vzťahov ako garanta udržateľnosti stability integračnej a systematizujúcej vednej disciplíny určujú hlavné ciele (priority) výskumu pre kultúrny, sociálny a hospodársky rozvoj spoločnosti. V centre slovenského slavistického výskumu sú tieto priority: 1. výskum slovenského kultúrno-historického a religiózneho priestoru v interakciách národných a európskych hodnôt, 2. interdisciplinárny a konfrontačný výskum jazyka, ľudovej slovesnosti, duchovnej kultúry v oblasti slovensko-latinských, slovensko-cirkevnoslovanských, slovensko-východoslovanských, slovensko-južnoslovanských, slovensko-nemeckých a slovensko-maďarských vzťahov a 3. projektovaný a interdisciplinárny výskum vývinových procesov kultúry v národných a globálnych kontextoch, vzťah národného jazykového a kultúrneho prostredia k slovanskému i neslovanskému jazykovému a kultúrnemu prostrediu v stredo európskom kontexte.

Pripravovaná transformácia Slovenskej akadémie vied je náročný proces, ktorý v záujme udržateľnosti vednej politiky sa dotýka aj slavistického výskumného programu, preto slavistické vedeckovýskumné pracovisko zriadené na pôde SAV v rámci slavistickej vednej politiky presadzuje také výskumné priority, ktoré súvisia s výskumom identity prostredia, v ktorom sa interdisciplinárny slavistický výskum realizuje, lebo zahŕňa oblasti, ktorých súčasťou je poznávanie súvislostí ovplyvňujúcich rozvoj a udržateľnosť kultúrnej spoločnosti ako základnej entity v rozmanitosti identít európskeho i medzinárodného prostredia a udržateľnosť slavistickej vednej politiky v systéme medzinárodného interdisciplinárneho výskumu, najmä pri komplexnom poznávaní úlohy slovenskej i slovanskej kultúry v širokom kontexte európskej kultúry a civilizácie.

Transformačný proces sa má teda vnímať najmä ako snaha garantovať stabilizáciu a kontinuitu vednej politiky na Slovensku a v rámci nej aj slavistiky ako vednú disciplínu, pre ktorú je jej fungovanie aspoň v minimálnej možnej miere späté s autonómnosťou, ktorá poskytuje možnosti uskutočňovať vedeckovýskumné i vedecko-organizačné aktivity vyplývajúce z hlavného zamerania slavistickej vednej disciplíny. Za účelom garancie slavistického bádania sa v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV v Bratislave a v spolupráci s Filozofickou fakultou UKF v Nitre uskutočňuje akreditácia študijného odboru 2.1.28 slovenské jazyky a literatúry, ktorá sa predkladá s cieľom realizovať doktorandské štúdium na vedeckom pracovisku Slovenskej akadémie vied v takom odbore, ktorý priamo súvisí s vedeckovýskumnou činnosťou Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV a je v súlade s jeho vedeckovýskumným zameraním. Slavistický

Úsilie o objektívne poznanie v súčinnosti viacerých vedných disciplín má vyjadrovať snahu o komplexný, interdisciplinárny výskum vzťahov, ktoré žiadna vedná disciplína nemôže obísť, ak, samozrejme, mieni prekročiť vlastný rámec objektivizovaného formalizmu. Princípy kultúrnej a národnej identity sú systémovou, a teda štruktúrnou súčasťou metodiky skúmania i formovania poznatkov o skutočnosti a vychádzajú z komplexného, interdisciplinárneho a diachrónno-synchronného diskurzu výskumu spoločnosti v synergii s vývinom jazyka, písomníctva, literatúry, kultúry, umenia, filozofie a pod. Riziko dominantnosti liberalizovaných kultúrnych diskurzov je však čoraz zreteľnejšie aj napriek tomu, že európsky kultúrny horizont stojí na pilieroch tradičných foriem kultúry a je založený na národných, jazykových i konfesiónálnych princípoch, ktoré nevníma ako stereotypy, lebo tvoria integrálne zložky európskej identity, ktorá, pravda, nemôže prežiť bez zachovania jedinečnosti jazykov, národov i kultúr.⁶

Aj z tohto dôvodu sú výskumy v oblasti slovenskej slavistiky ako vedy opierajúcej sa o interdisciplinárne poznávanie vzťahov nezanedbateľné. Preto slovenská slavistika uplatňuje širokú koncepciu slavistického bádania opierajúcu sa o interdisciplinárny výskum jazyka, literatúry, dejín, kultúry, etnických i konfesiónálnych procesov. Táto synergia vedeckého bádania vychádza z objektívnej potreby a aktuálnosti zachovania slobody a identity vedy.

Interdisciplinárne organizovaný základný slavistický výskum je neoddeliteľnou súčasťou komplexného vedeckého bádania a je základným predpokladom pre ďalšie uplatňovanie najnovších vedeckých poznatkov.⁷ Nové zistenia a vedomosti sa preto nutne pretavujú do edukačných či vedecko-pedagogických činností, a tak sa uplatňujú v praxi. Interdisciplinárne zamerané výskumy ponúkajú vždy nové možnosti pre spoluprácu viacerých vedných disciplín. V centre interdisciplinárne ponímanej slavistiky na Slovensku je od samého začiatku jej rozvoja slovenčina vo vzťahu k slovanskému i neslovanskému jazykovému a kultúrnemu prostrediu. Ani dnes nie je takéto ponímanie minulosťou či prežitkom. Skúmanie vzťahov a porovnávací výskum v kontexte „my a tí druhí“ je trvalou a aktuálnou témou komplexného a interdisciplinárneho slavistického bádania. Výskumné zameranie slovenskej slavistiky na slovensko-slovanské i slovensko-neslovanské jazykové a kultúrne vzťahy je našim vkladom do konkurenčného prostredia európskej vedy, ktorá vychádza z úzkej spolupráce so Slovenským komitétom slavistov i s Medzinárodným komitétom slavistov. Význam takto organizovaného slavistického výskumu spočíva v synergii a koordinácii jednotlivých slavisticky orientovaných disciplín (jazykovedných, literárnovedných, etnologických, historických a archeologických vedných odborov). Samozrejme, že takúto vedecko-koordinačnú činnosť nemožno uskutočniť bez spolupráce s príslušnými vedeckými či vedecko-pedagogickými inštitúciami. Z tejto skutočnosti vyplývajú nielen aktuálne riešené, ale aj plánované vedeckovýskumné projekty. Základným predpokladom úspešného a stabilného rozvoja a kontinuity vednej disciplíny je taká inštitucionalizovaná forma, ktorá nielen umožňuje realizovať už existujúce projekty, ale poskytuje priestor na realizáciu ďalších vedeckovýskumných i vedecko-organizačných aktivít, ktoré vyplývajú

ústav Jána Stanislava SAV uskutočňuje dlhodobú spoluprácu s jazykovednými, slavistickými, literárno-vednými a kulturologickými vedecko-pedagogickými pracoviskami Filozofickej fakulty UKF v Nitre.

⁶ O uvedených skutočnostiach sa diskutovalo na Prvom kongrese slovenských slavistov v roku 2011. Pozri ŽEŇUCH, Peter. Stav a perspektívy slovenskej slavistiky. Z dejín Slovenského komitétu slavistov a Slavistického ústavu Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied. In Žeňuch, Peter (ed.) *Slovenská slavistika včera a dnes. Kolektívna monografia*. Bratislava 2012, s. 9-56. ŽEŇUCH, Peter – ŽEŇUCHOVÁ, Katarína. Slovak Slavistics: past and present. Interdisciplinary discourses of Slovak academic Slavistics. In *Human Affairs. Postdisciplinary Humanities & Social Sciences Quarterly*. roč. 23, 2013, č. 2, s. 260-277.

⁷ DORULA, Ján. Inštitucionalizácia slovenskej slavistiky. In ŽEŇUCH, Peter (ed.). *Slovenská slavistika včera a dnes. Kolektívna monografia*. Bratislava 2012, s. 56-69 a ŽEŇUCHOVÁ, Katarína. Slovenská slavistika na stránkach časopisu *Slavica Slovaca*. In ŽEŇUCH, Peter (ed.). *Slovenská slavistika včera a dnes. Kolektívna monografia*. Bratislava 2012, s. 69-81.

z potrieb spoločnosti a sú trvalým benefitom pri skvalitňovaní poznania celej spoločnosti, najmä v utváraní a prehĺbovaní kultúrneho, jazykového, historického, spoločenského vedomia a identity. Práve tieto výskumné kompetencie sú na Slovensku determinované komplexným a interdisciplinárnym slavistickým výskumom.

Základnou časticou slovenskej slavistickej vedy je výskum vzťahov slovenského jazyka a kultúry k iným slovanským i neslovanským jazykom a kultúram, lebo umožňuje poznávanie vzťahov ako základného článku kultúrno-historického vedomia, kde intencie vzájomných vzťahov v dimenziách národných hodnôt, jazyka a kultúry tvoria jeho valenčnú štruktúru. Jednotlivé vrstvy uvedenej štruktúry, hoci sa vnímajú ako samostatné, predsa sa prekrývajú, a tak utvárajú možnosti na formovanie celého spektra poznatkov, teda akejsi pomyselnej valenčnej sústavy. Rovnako je to aj so slovenským historicko-kultúrnym vedomím: máme tu teda skutočne na mysli prejavy rozličnej intenzity *sensus communis*.

Ak teda v rámci *sensus communis* hovoríme o vedeckom bádani a možnostiach interpretačných jazykov, v konečnom dôsledku nadväzujeme na našich predchodcov. A podobne ako oni buď disponujeme, alebo nedisponujeme darom rozvíjať objektivizovaný, a teda zhmotnený záujem o kultúru a o jej vzťahy či ich vnímanie práve v rámci interdisciplinárneho poznávania. Akou sme teda mericou zrna, z ktorej má vziť nová úroda?⁸ Pravda, aká je úroda z tohto semena, veľmi záleží od miesta, kam zrno padne, kde sa uchyťí, či ho nezašľiapu cudzí, alebo nezdlávi kúkoľ.⁹ Napriek tomu našou úlohou, ako píše sv. Augustín, nie je kúkoľ vytrhávať, ale ho identifikovať, spoznať ho. Lebo každý dobrý gazda (i vedec) nevytrhne kúkoľ pred žatvou, lebo zároveň s ním môže vytrhnúť aj pšeničné klasy. A keďže každý rozhoduje nielen sám za seba, ale aj o tom, akú úrodu prinesie spoločnosti, teda akým zrnom bude pre budúcu úrodu, musíme poznávať svoje dejiny, jazyk a kultúru v synergii, lebo iba spolu a každé zrno samostatne, tvoria zdroj identity celku. Tak aj Slovensko a Slováci sú od nepamäti samostatnou i formujúcou a neoddeliteľnou súčasťou európskej kultúrnej identity.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu Centra excelentnosti Slovenskej akadémie vied – CE SlovSlav – Dejiny slovenskej slavistiky 19.-20. storočia. Postavy slovenského národného obrodovania (Anton Bernolák, Pavol Jozef Šafárik, Ján Kollár, Ľudovít Štúr, Pavol Dobšinský, Jonáš Záborský) + Ján Stanislav – ich činnosť a dielo v európskom kontexte.

SUMMARY: ON THE SIGNIFICANCE OF THE COMPLEX AND INTERDISCIPLINARY SLAVIC RESEARCH OF SLOVAK CULTURE. The Slavic Studies in Slovakia has been continuously formed as an interdisciplinary, coordinated and systematic research which has covered a wide range of research projects. A fundamental identification component of the Slavic research in Slovakia is the study of the Slovak – Slavic and Slovak – non-Slavic linguistic and cultural relations. The Slavic studies in Slovakia is perceived as

⁸ Porovnaj „Ak pšeničné zrno nepadne do zeme a neodumrie, ostane samo. Ale ak odumrie, prinesie veľkú úrodu,“ porovnaj Jn 12,24. Citované podľa *Biblia. Sväté písmo Starého a Nového zákona*. Trnava 2012.

⁹ Porovnaj „Ako sial, niektoré zrná padli na kraj cesty; prileteli vtáky a pozobali ich. Iné padli na skalnatú pôdu, kde nemali veľa zeme, a hneď vzišli, lebo neboli hlboko v zemi; ale keď vyšlo slnko, zahoreli, a pretože nemali koreňa, uschli. Zasa iné padli do trnia, ale trnie vyrástlo a udusilo ich. Iné zrná padli do dobrej zeme a priniesli úrodu: jedno stonásobnú, iné šesťdesiatnásobnú a iné tridsaťnásobnú.“ A na inom mieste „Pane, nezasial si na svojej roli dobré semeno? Kde sa teda vzal kúkoľ? On im vravel: ‚To urobil nepriateľ! Sluhovia mu povedali: ‚Chceš, aby sme šli a vyzbierali ho?‘ On odpovedal: ‚Nie, lebo pri zbieraní kúkoľa by ste mohli vytrhnúť aj pšenicu. Nechajte oboje rásť až do žatvy. V čase žatvy poviem žencom: Pozbierajte najprv kúkoľ a poviažte ho do snopov na spálenie, ale pšenicu zhromaždite do mojej stodoly,“ porovnaj Mt 13,3-9 a 13,27-30. Citované podľa *Biblia. Sväté písmo Starého a Nového zákona*. Trnava 2012.

a systematized discipline since it allows connections between several scientific fields which play an important role in examining cultural, social and political issues. The Slavic concept in Slovakia is an integral part of an internationally accepted Slavic environment and in various scientific-organizational forms of cooperation allows a wide range of scientific fields to form competent and scientific-organizational background for interdisciplinary, comprehensive and systematic research within the regional, wider European and international context.

Prof. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc.
Slavistický ústav Jána Stanislava SAV
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava 4
peter.zenuch@savba.sk

POLYVALENTNOSŤ AKO KONŠTRUKT BÁSNICKÝCH SVEDECTIEV JÁNA MOTULKA

Polyvalence as a Model of Ján Motulko's Poetic Testimonies

Jozef Brunclík

Abstract: BRUNCLÍK, Jozef. *Polyvalence as a Model of Ján Motulko's Poetic Testimonies*. Jan Motulko's poetic oeuvre is characterized by specific themes which the author used repeatedly during his life and which reflected major insights of his lyrical subject. The themes were internalized so deeply that they endured in his work contrary to the social-political changes, and thus became his testimony of the constant resonance of his experience. They became profoundly significant despite the time which passed and memories which faded away. Metaphysical constraints, physical transience, ever-present understanding of the politically determined empirical world and tragic historical events contributed to the poet's theological-philosophical realization which faced all those aspects of life with a literal and imaginative framework. This realization is based on several simultaneous layers which result in a model (construct) that the poet has used in his collections written after 2000. The model integrates the pessimism of old age which motivated him to initiate a self-questioning process and consider the questions of the plausibility of one's attitudes in a social and literary context. Even though the issue of physical transience is theologically comprehended and understood, there is some concern, fear and uncertainty which still can be felt. The poet tries to hide them behind the reminiscent glosses of his past (childhood and youth of his native region). The places are connected with the category of home and with his relatives who made those places meaningful.

Key words: *polyvalence, self-reflection, reliability of poetic expression, introversion, catharsis, metaphysics, spirituality*

Abstrakt: BRUNCLÍK, Jozef. *Polyvalentnosť ako konštrukt básnických svedectiev Jána Motulka*. V básnickej tvorbe Jána Motulka rezonovalo určité množstvo tém, ktoré boli odrazom nemeniacich sa náhľadov lyrického subjektu v priereze jeho celoživotného poetického snaženia. Postoje k nim si Ján Motulko znútornil natoľko, že pretrvali v jeho tvorbe navzdory meniacim sa spoločensko-politickým poriadkom, stali sa výpoveďou o istom percipovaní a neutíchajúcej rezonancii prežitých stavov, zostali pre neho rovnako naliehavé i napriek ubiehajúcemu a spomienky mažúcemu času. V područí metafyzických korektívov, v uvedomovaní si fyzickej pomínutelnosti, v neustálom dozvuku osobne percipovanej a politicky determinovanej empirie a drásavých udalostí v bytí ľudstva dozrieva v básnikovi teologicko-filozofujúce uvedomenie, ktoré sa s naznačenými súvislosťami pokúša vyrovnáť literárne. Toto vyrovnávanie sa deje vždy v niekoľkých rovinách súčasne, z čoho si básnik vytvoril model – konštrukt koncipovania jeho básnických zbierok vytvorených po roku 2000. Do tohto modelu integroval pesimizmus staroby, ktorý ho motivoval zahájiť sebaspytovací proces a utvrdzovať sa v otázkach o plauzibilitnosti svojich postojov v spoločenskom i literárnom kontexte. S otázkou fyzickej pomínutelnosti je síce teologicky vysporiadaný, predsa však za takto oficalizovaným postojom latentne presvitá obava, strach a neistota. Uvedené skutočnosti prekrýva reminiscentným glosovaním svojej minulosti (detstva a mladosti najmä v lokalite rodného kraja), ktorej priestorové identifikátory sú zviazané s kategóriou domova i osobami jeho rodiny, ktoré ich spoluutvárali a napĺňali významom.

Kľúčové slová: *polyvalentnosť, sebareflexia, reliabilita básnického výrazu, introvertnosť, katarzia, metafyzika, spiritualita*

Polyvalentnosť ako konštrukt básnických svedectiev Jána Motulka

V básnickej výpovedi Jána Motulka rezonuje niekoľko tém, ktoré odzrkadľujú takmer vôbec nemiene sa postoje lyrického subjektu v priereze jeho celoživotného poetického snaženia (vojna, spoločenská a konfesijná (ne)sloboda, vzťah determinácie na vertikále Boh – človek (lyrický subjekt), reminiscencie z rodinného i partnerského života, odhaľovanie princípov svojej tvorivej metódy, katarzné prehodnocovanie dovtedajších postojov a i.). Postoje k nim si J. Motulko natoľko zvnútornil, že pretrvávajú v jeho tvorbe navzdory meniacim sa spoločensko-politickým poriadkom, sú výpovedou o istom percipovaní a neutíchajúcej rezonancii prežitých stavov, zostávajú pre neho rovnako naliehavé i napriek ubiehajúcemu a spomienky mažúcemu času. I keď už zbierkou *Fialové žalmy* Ján Motulko naznačil, že dá omnoho väčší priestor – okrem vyššie načrtnutých zvnútornených postojov – retrospektívnym pohľadom do minulosti, zaujímavým bilancujúce postoje (súvisiace samozrejme s blížiacou sa starobou a čoraz nástojčivejším uvedomovaním si fyzickej pomínutelnosti), na pôvodné, tradičné témy nerezignoval. Nechcel a ani nemohol rezignovať. Neustále v ňom totiž rezonovali nezabudnuté, hlboko prežité skutočnosti, ktoré sa v istých obdobiach autorovho života intuitívnymi, racionálnymi, teologickými a kozmologickými argumentmi snažil pretaviť do svojich básnických výpovedí¹. Tie v nasledujúcich štyroch zbierkach, vydaných v rozmedzí rokov 1996 až 2010² bol nútený skoncipovať do celkov, ktoré odrážali viacvrstvosť tematických východísk jeho zbierok. Tento konštrukt sa v každej knižke Motulkovej poézie z vymedzeného obdobia objavuje pravidelne v podobnej schéme a v obdobných motivických štruktúrach, a preto mohol byť priehľadným, dobre čitateľným a v istom zmysle kalkulovateľným prvkom. Z hľadiska možnej percepcie boli jasne dané očakávania, strácala sa však prekvapivosť a anticipácia nepredvídateľného. Spomínané skutočnosti ale Ján Motulko nepotreboval dosahovať uplatňovaním platného poetologického úzu, ale usúvzťažňovaním rôznych kombinácií zaužívaných motívov pri pravidelne opakujúcich sa témach. Tieto varioval, cyklicky sprítomňoval, dobovo aktualizoval, iné zasa zvýraznil v takom kontexte, aby sa sprítomnila atmosféra doby, aby sa zachovalo autentické svedectvo. Každá Motulkova knižka tak upriamovala pozornosť na niekoľko tém súbežne – bolo prakticky nemožné ich v jednej knižke tematicky či inak vyčerpať. Scenár a koncepcia boli dané vopred, len realizácia bola podmienená dobovou situáciou, aktuálnym vyhodnocovaním pocítovaného stavu bytia. Motulko okrem toho vždy vytiahol akúsi v priečinku zabudnutú báseň z doby, ktorá bola svedkom spoločensko-politických zmien v krajine, pretavených v percipovaní lyrického subjektu do pozície artefaktu.

Uvedená stratégia pri koncipovaní a systematizovaní častí zbierky priniesla svoje ovocie pri edičnom uzatváraní zbierky *Havrania zima* – knižka dosiahla široký čitateľský ohlas a na základe neho aj Cenu Spolku slovenských spisovateľov³. Záujem o percipovanie Motulkovej poézie do istej miery prekvapil i samotného autora. Predsa len v roku vydania *Havranej zimy* mal autor sedemdesiatšesť rokov a jeho rovesníci uzatvárali svoju tvorivú aktivitu, alebo to urobili už niekoľko desaťročí predtým. Motulko ale nemohol dovedy svoje verše oficiálne publikovať a aj napriek tomu, že už vo *Fialových žalmoch* mnohé uverejnil z minulých čias, zďaleka nevyčerpal všetky svoje „šuplíkové“ zdroje. Bezprostredne v ponovembrovej realite boli básne z čias neslobody, respektíve básne o neslobode mimoriadne populárne a Motulko na nich vystaval renesanciu záujmu o jeho osobnosť. Prirodzene to nebol jeho primárny záujem – byť takýmto spôsobom

¹ Július Pašteka vo svojej knihe *Tvár a tvorba slovenskej katolíckej moderny* sa v uvedenom kontexte skôr vyjadruje o Motulkových svedectvách, čo – zdá sa – lepšie vystihuje povahu a význam básnických textov jeho zbierok. Pozri: PAŠTEKA, Július. *Tvár a tvorba slovenskej katolíckej moderny*. Bratislava 2002, s. 345.

² *Havrania zima* (1996), *Strmé schody* (2000), *Na Božej brúske* (2005), *Jesenné paberky* (2010).

³ Cenu Spolku slovenských spisovateľov za básnickú zbierku *Havrania zima* Ján Motulko získal aj s prihliadnutím k celoživotnej tvorbe básnika (1996).

v epicentre pozornosti – i keď na druhej strane popierať snahu o autorskú sebareprezentáciu by bolo asi neadekvátne. Ján Buzássy vníma ale tento Motulkov básnický postoj (v neustálom katarznom stišovaní introverta) osudovejšie, nie ako účelovú stratégiu: „kráča po ceste, ktorá mu je určená (...) koná podľa svojich predpokladov a slobodnej vôle (...). Má azda navyše iba to, že citlivejšie vníma okolnosti, ostrejšie vidí skutočnosť a seba v nej, vidí cudzie a svoje viny a rozpráva sa o nich so svojim svedomím. Jazykom básnickým.“⁴ Staronové, skôr napísané básne sa v zbierke nachádzali a aj mimoriadne zarezonovali. Motulka takýto postup oslovil až natoľko, že následný model (vkladania básní zo starších období do nových zbierok v rámci istých cyklov) uplatnil pri každej ďalšej vydannej básnickej zbierke. Z pôvodnej potreby – popri nových veršoch prezentovať to dávno vytvorené, ale nepublikované – vzniklo pravidlo, resp. schéma, konštrukt.

Koncepty sebareflexie a sebaspytovania v básnickej zbierke *Havrania zima*

Ján Motulko vo svojich zbierkach vždy vytváral koláže tematických rovín, ktoré sa účelovo modifikovali s dôrazom na konkrétne, dobovo aktuálne potreby lyrického subjektu – niektoré v konkrétnom období musel autor vyzdvihnúť, uprednostniť, venovať im omnoho viac času i priestoru. V básnickej zbierke *Havrania zima*⁵ akosi nástojčivejšie než v ktorejkoľvek svojej skoršej knižke autora naliehavo zamestnávala otázka zhodnotenia jeho dovtedajšieho bytia, zásluh i (ne)zvládnutých rozhodnutí. Už v titulnej básni naznačil otázku, s ktorou sa len ťažko a nedobrovoľne vyrovnával – s plynutím času, nezvratným, nezastaviteľným smerovaním k jeseni života – k starobe. Je si vedomý toho, čo v živote dosiahol, a tak naznačuje, akoby chcel skončiť s písaním: „*A dopíš, dopíš. A už mlč. / Nekrášli slová. Nechaj tak (...) A zavri husle. Odlož slák.*“ Spojenie havrania zima je vo vedomí lyrického subjektu synonymom jesene života, plnej melanchólie, retrospektív a reminiscencií, vôbec je nositeľom negatívnej konotácie, onoho tenzívneho percipovania vnímanej a pocítovanej skutočnosti. Expresívnejšie ladené výrazy ako *starý kľč, hrčavý, sivý, neborák* sú rovnako indikátormi uvedomovania si daného stavu, ktorý v spoločnosti vedie k podhodnocovaniu, diskriminácii, nedobrovoľnému odtlačaniu na periférne oblasti kultom mladosti. Lyrický subjekt spomínanej básne – „*v havranej zime pije žlč. / A nad ním škripe vrások mrak. / Nuž dopíš horké a už mlč*“ – tiež prezentuje, že Motulkovo „trúchlenie“ nie je až tak úplne márne, ba možno v určitom kontexte tvrdiť, že je aj samoúčelné a tým aj v istom zmysle produktívne. Totiž katarzné prehodnocovanie vyvoláva tenzívne vnemy, ktoré stimulujú k novým podnetom a ďalšej tvorbe. Tak sa aj subjekt, precízne modelovaný autorom, vyrovnáva so spoločenskými i literárnymi prekážkami z minulosti a pri väčšine z nich si uvedomuje, že práve iba v neustálych determináciách môže cizelovať svoje postoje, zdokonaľovať svoj básnický výraz: „*Že bolo horké? Že bol mrak? / Nevyschol za to starý kľč. / Urodil preda. Akomak*“ (*Havrania zima*). Motulko zároveň navonok touto svojou poéziou rezignácie do istej miery čitateľa zavádza – v druhom pláne, ktorý je vo väčšine jeho básní významovo nosný, uplatňuje antitézne vyznenie. I napriek „nepriazni osudu“ ho každá katarzia, nové očisťovanie posilňovali; vo svojej skromnosti, ovplyvnenej introvertnosťou a pokorou, je samozrejme vďačný i za málo, ktoré však zužitkoval vždy maximalisticky. Je si vedomý toho, čo dosiahol a je na to patrične hrdý (*Akomak*), samozrejme pod významovo nosnejšou pózou uznania Božieho majestátu, naplnenia svojho poslania zaznamenávať a vypovedať: „*Nuž teda spravodlivo mlč. / No nezabúdaj slová vďák. / Tak ako havran svoje krák*“ (*Havrania zima*).

⁴ BUZÁSSY, Ján. Poézia životného oblúka. In *Listy*, roč. 10, 1997, č. 4, s. 24.

⁵ MOTULKO, Ján. *Havrania zima*. Bratislava 1996. 85 s.

V titulnej básni zbierky *Havrania zima* zámerne na malom priestore kondenzoval práve tie významové prvky, ktoré rezonovali v celej zbierke kvantitou i dikciou stvárnenia. Inak povedané, už vstupná báseň knižky, ktorá je umiestnená pred všetky cykly, naznačovala, akým témam a motívom bude autor v zbierke pripisovať najväčšiu dôležitosť – najintenzívnejšie ho začali zamestnávať spomínané otázky staroby a prehodnocovania svojich životných postojov, a tak Motulkovi nezostávalo nič iné, ako sa pokúsiť bilancovanie naznačiť: „v tej starej knižke / nájde sa vzdialené i blízke: / nákupy, dlhy, zisky, straty. // Aký bol život? / Teplo, či zima? / Obrázky divôt, / rozhrešte si ma“ (*Obrázky z albumu II.*). Všeobjímajúci pocit lyrického subjektu ale vyvstáva z uvedomenia si skutočnosti, že staroba sa stala súčasťou jeho bytia, ktoré sa čím ďalej tým nástojčivejšie a intenzívnejšie zameriavalo práve k metafyzickým korektívom. Ale ani uvedomenie si stavu, že dozrel čas byť pripravený sa zodpovedať uvedenej entite, nenaznačuje úplne kalokagatický súzvuk. Na druhej strane všadeprítomné symboly jesene (pády sliviek, dozrievanie jabloní, prechod letného ročného obdobia do jesene) i keď by mohli byť skôr indikátormi trvalej melanchólie, vzťahujú sa na výsostne „vyššie“, pozitívnejšie ciele“. Akceptovať stav, že lyrický subjekt, ktorého samozrejme modeluje autor, je len súčasťou kolobehu života, nie je vôbec jednoduché. Predsa len v básni fiktívne ide o obraz skutočného bytia – nebytia. Je pochopiteľné, že pri stálom nasmerovaní sa na vertikálu, na vrchole ktorej je Boh, sa uvedený subjekt riešeniu takýchto otázok vôbec nestráni, ale altruisticky zaujíma postoje, ktoré posilňujú pravdepodobne aj vedomie jeho samého. Uvedený princíp možno odsledovať v básni *Stará jablň*, ktorá orientuje pozornosť čitateľa na vertikálne padanie/stúpanie lyrického subjektu k Absolútnu stratou telesnosti; uvedením si istej miery (ne)smrteľnosti, indikovanej okamihom smrti a momentom zrodu. Ján Buzássy pripomína, že presvedčivosť takýchto Motulkových básní „nie je v sugerujúcich myšlienkach, ktoré by nútili čitateľa prijať jeho výklad filozofie života,⁶ ale Motulko podľa neho chce upozorniť na aspekty svojho percipovania, na nastavenie lyrického subjektu zotrvať v akceptovaní determinácie metafyzická, explicitne zvyrazňovať bezvýhradnú odovzdanosť Bohu. Buzássy ešte dodáva, že práve „táto odovzdanosť do vyššej vôle dáva životu v jeho básnickom chápaní zmysel obete“⁷: „A vidím to takto: / Jablko spadne z jablone / a vzdychne pod jabľoňou tráva. // A vidím i, jak to / pri páde zastone. / Jabľoň si nový život dáva. // A vidím to jasne: / Tá jabľoň plná pokory / zhadzuje na zem živé deti. / Zrodila a zasne. / No kým sa do sna ponorí, / svietia jej v očiach jarné kvety“ (*Stará jabľoň*). V iných básňach sa tenzívny oblúk vytvára z jasnej predstavy plynutia a nezastavitelnosti času: „Zomielať ma božie mlyny / na sivú hrstku popola, / na krčí kopček hlíny. // Melú a melú božie mlyny / a už je sivej múčky plno. / Zomleli živých iných, / zmielať moje zrno.“ (No koľko?) alebo „medzi súdnymi kameňmi / hučia / moje roky (...) Teraz, / keď som už veľmi starý, / budí ma v noci / myšlienka vedieť, / kde som. / Kde som práve v tejto chvíli. / Či ešte pri mlynskom jarku, / či ma už voda melie, / či sa beznádejne krútim / na tom veľkom očistnom kolotoči, / a či už vycúdený padám – dolu? – nahor?“ (*Mlyn*), prípadne „Povedzte prosím, / v ktorom uchu mi zvoní hlas? / Čas klepe kosy. / Čas denne kosí roky v nás. // Povedzte prosím, / kedy sa mi už skríví vlas? / Čas klepe kosy. / Dozrel pod kosu už môj čas?“ (*Čas klepe kosy*), respektíve „Cúva a cúva, stále tečie. / Ostáva ešte veľa, málo? / Raz požičané telo zvlčiem / a oddám zemi, skade vstalo. // A s dušou, bez tela a bosý / vrátim sa, dúfam, hore, vyššie, / o to ťa, Život teraz prosím, / odkiaľ som k zrodu na svet prišiel“ (*Odkiaľ a kam*).

S vedomím reflektovania nezadržateľnosti času sa Ján Motulko vyrovnával nie príliš jednoducho. Všetky udalosti, ktoré percipoval, precítil, prežil, na ktoré reagoval svojimi životnými či autorskými postojmi, zostali v ňom ukotvené, zakorenené, zviazané s jeho bytím. Uskutočnili sa síce dávno, ale rezonovali i dlho potom: „Obrázky staré. Z dnešných rokov. / Prebolené i márnej slávy. / V albume len. Bez nárokov / na výstavy. // Obrázky skromné. / Jak holá veta. / No horia vo mne /

⁶ BUZÁSSY, *Poézia životného oblúka*, s. 24.

⁷ BUZÁSSY, *Poézia životného oblúka*, s. 24.

a mne aj svietia.“ (Obrázky z albumu). Keďže básnik sa venoval popri poézii a redaktorskej činnosti aj fotografovaniu, spomienka v texte básne bola pre neho vlastne fotografiou v albume života (zaujímavosťou je, že obrazovú prílohu v knižke popri textovej časti poskytol sám autor z albumu svojej fotografickej aktivity). Z toho vyvstáva akoby rovnica: spomienka v podobe básnického textu sa v určitom zmysle rovná fotografii. Fotoaparát zachytáva situáciu v istom konkrétnom čase i priestore, okamihu a urobí z neho jedinečný, neopakovateľný moment. Básnik sa akoby obával, že zanechá po sebe naozaj málo, a pri svojej skromnosti si nebol ani úplne istý, že to, čo zanechal, je kvalitatívne hodnotné, jedinečné, neopakovateľné. Nepresviedča čitateľa, nenahovára mu víziu svojej percepcie, skôr iba naznačuje súvislosti a uzatváranie necháva na jeho schopnosti rozpoznáť indície textu, dešifrovať zakódované informácie: „A možno, keď ma už nebude, / zjaví sa v žltých škvrn prelude / ustalovač nevypratý (...) Teplo či zima? (...) rozhrešte si ma.“ (Obrázky z albumu II.). Prirodzene, súvislosť, spojená s hodnotením vlastného života sa u Motulka spája aj so spomienkami na svoje detstvo. Toto je pre neho povzbudzujúcou a milou reminiscenciou, ktorá mu dodáva novú silu a odhodlanie postaviť sa novým výzvam, resp. ich aspoň akceptovať bez väčších výhrad a averzií. Uvedené skutočnosti možno odporovať v básni *Obrázok zďaleka*: „Akosi ťažko priznať si to, / že rok po roku som si iný, / preto sa vkrádam rozpačito / do spomínaní. Hrám sa s nimi (...) jak vojáci mi stoja v rade (...) i výskam s nimi pri Hornáde (...) tak ako teraz myseľ vo mne, / keď cítim tento detský život. / Nadšene, pyšne, s láskou, skromne, / s radosťou no i – závistlivo...“

V súvislosti s kategóriou detstva a rodného kraja Motulko neopomína ešte jednu pre neho mimoriadne relevantnú entitu – rodičov. Obraz láskyplnej matky a starostlivého otca sa v jeho textoch prelína s precízne modelovaným postojom kresťanského svetonázoru. Motulkom vytvorený lyrický subjekt na nich vzhliada v spomienkach, ktoré sa spájajú s vedomím prvého kontaktu, resp. prvého zapamätateľného percipovania rodičovskej lásky a dobrosrdečnosti, usúvzťažnenej s radosným posolstvom Vianoc. Aj báseň *Najkrajší dar* je toho dôkazom: „Ten prvý stromček čo mám v myšli, / je ako hviezda nad životom. / Ona a on mi na um prišli / a ja dnes, starý, myslím o tom (...) Keď sa dnes na ten stromček dívam / (Kedy to bolo? Dávno? Včera?), / jedličku rebrík rokov skrýva, / no v starom srdci kvitne viera, // že najkrajší dar od Dietáta / spod všetkých žiarnych Vianoc stromov, / čo najviac chlapcovi sa ráta, / bol ten náš betlehemský domov: // Otcovej ruky tvrdý zamat / a rozosmiata šťastná mama.“ Spomienkami na detstvo sa Motulko nadchýna napríklad aj v básni *Križovatky*. Ono je vo všeobecnosti v jeho vyobrazení bezstarostné, plné očarení a vzrušení, tentoraz je však nestvárnené iba ako reflexia na dávnominulé časy, ale je aj konfrontované s povinnosťami dospelých, s rýchlym spádom životných udalostí, zatažených zodpovednosťou a nezvratným plynutím času: „Tých vlakov a tých tratí / a križovatiek v strmom žití! / Ach, ešte sa tak vrátiť / ta, kde sa chlapec málom sýtil! // Tých sivých rokov tratí, / kolajníc s Ariadninou niťou! / Ach, môcť si ich tak vrátiť / a rozmotávať kľbko citov, // až kým sa duša nezasýti / na križovatkách v strmom žití...“

Ján Motulko popri reflektovaní životných udalostí a uvedomovaní si, že „znepokojuje ho životné finále (...) metafyzická kvalita nového bytia“⁸ v duchu celoživotného katarzného stišovania, ovplyvneného introvertnými postojmi, vkladá do prejavov lyrického subjektu prosebné formulky niekedy celkom malicherné, inokedy vážne a dôležité. Tieto sú stále nasmerované len na metafyzický korektív, svojou pokorou indikujú kresťanské konotovanie, ale všeobjímajúcim i humanizujúcim postojom jeho prosby prekračujú vystavané konfesiónálne špecifikované hranice a majú tak v jeho štylizácii omnoho širší záber. Tak napríklad anticipačne konštruujú predstavu o *jari* (o symbole rozpuku, rastu, prebudenia sa z letargie, vyjasnenia mysle, čistého srdca), *slnku* (o symbole láskou prežiarého života, svetla života pre novonarodencov, pre rodiny), *sile* (o fyzickej a duševnej dispozícii), *zhode* (o porozumení a všeláskavom tolerantnom pochopení), ale i o *víne* (o symbole viery v nemožné; v zázraky – Ježišov prvý zázrak na svadbe v Káne Galilejskej),

⁸ Pozri: PAŠTEKA, *Tvár a tvorba slovenskej katolíckej moderny*, s. 351.

a zdraví (pretože v zdravom tele sídli duch rovnako zdravý). Je to poézia spontánneho prejavu viery v Boha, ľudskosť a dobro, akoby sa vo všetkom skrýval za plášť obrazných modlitbových textov. Ján Motulko si uvedomuje, že tento atribút zo zbierky motivicky nadovšetko prerastá, čo potvrdzujú i jeho slová, že knižka „obsiahla v minulosti nepublikované verše aj básne, ktoré kritika nazvala modlitbové, či dokonca modlitby“⁹.

Niektoré básne v tejto zbierke autor publikoval už predtým v periodikách v štyridsiatych rokoch, ale pre dôvody, ktoré si reminiscentne zvnútorňoval, v ktorých zobrazoval neľahkosť bytia, musel potvrdiť naznačený konštrukt polyvalentnosti (v súvzťažnosti textov novej proveniencie sa zvyrazňovali ich iné funkcie ako v čase ich vzniku, resp. prvého publikovania). Ide o básnické texty *Modlitba k anjelovi strážcovi, aby chránil Máriu; Modlitba k Panne Márii, aby Mária mala kde bývať*. Podľa Aloša Stankovského Motulkova lyrika zbierky *Havrania zima* „vyviera z hlbokého básnikovho poznania vnútorného „vesmíru“ človeka tzv. modernej doby, človeka hľadajúceho zmysel svojej existencie uprostred globálneho rozvratu a chaosu s prudko sa meniacou hierarchiou hodnôt. Aj básnik si uvedomuje, že tradičné hodnoty kresťanského sveta sú čoraz viacej a častejšie devalvované životnou praxou miliónov ľudí,“¹⁰ a preto sa pokúša ukázať a ponúknuť recept svojho životného poslania, resp. nasmerovania: „*Ano, som len samá voda. // Ale nad hladinou / sa vznáša Duch Boží...*“ (*Som voda*). Podobne štylizované princípy sa snažil zakomponovať i do ďalších básní *Havranej zimy* ako napríklad *Tajomný ostrov, Čakanie na miazgu, Pohyblivý piesok, Post festum* a i. V niektorých momentoch tejto zbierky Motulkova spiritualita a kontemplácia mimoriadne rezonuje a asociuje indikátory, blízke poetickému naturelu Janka Silana¹¹. V Paštekovskej knihe *Tvár a tvorba katolíckej moderny* tiež možno objaviť konštatovania o Motulkovom usúvzťažňovaní občianskeho a kresťanského postoja, so silno altruistickými postojmi: „U Motulku splyva kresťanské s občianskym, a občianske s kresťanským, nikoho nevylučuje z ľudského spoločenstva (...) je altruistický, solidarizuje sa s núdznymi a trpiacimi, najviac pre neho zaváži domov.“¹² Veľmi inšpiratívny je v uvedenom kontexte aj postreh Jozefa Melichera, keď podľa neho dôraz na základné ľudské hodnoty, úvahy o prežitom jestvovaní, či dialóg človeka s Bohom v modlitbových podobách Motulkových veršov zvlášť posledného cyklu zbierky „zodpovedá známej bremondovskej téze o poézii ako modlitbe. Zaznieva z nich pokora pred Všemohúcim, túžba po životnej harmónii, ale predovšetkým viera v ľudskosť človeka napriek mnohým negatívnym nástrahám moderného sveta.“¹³ Potvrdenie Paštekovskej tézy o občiansko-kresťanskej súvzťažnosti lyrického subjektu možno odčítať napríklad z básne *Dialóg s Bohom II.*, v ktorej nadovšetko presvitá fenomén odpustenia, porozumenia, identifikovaný v stieraní akýchkoľvek celospoločenských predsudkov:

„Že každý človek mi je bratom,
ale i ten, kto v hneve vrchovatom
na mňa kydá sliny
(...)
i pankáči, i skíni,
i vierolomný Brutus,

⁹ BELKOVÁ, Zuzana (redaktorka). V *mimózach vietor : Literárne pásmo o živote a diele básnika Jána Motulku* [rozhlasový dokument]. Rádio Devín, 21. 2. 2004, 09.00 h.

¹⁰ STANKOVSKÝ, Aloš. Básnik hlbokého ponoru. In *Slovenská republika*, roč. 5, 1997, č. 75, s. 12.

¹¹ Istú súvzťažnosť, danú jedinečnosťou poetiky a špecifickým prezentovaním duchovných a teologických atribútov J. Silana i J. Motulka potvrdzuje i konštatovanie Igora Hochela v *Panoráme slovenskej literatúry III*. Pozri: HOCHEL, Igor. *Slovenská literatúra po roku 1945*. In ČÚZY, Ladislav – DAROVEC, Peter – HOCHEL, Igor – KÁKOŠOVÁ, Zuzana. *Panoráma slovenskej literatúry III*. Bratislava 2006, s. 14.

¹² Pozri: PAŠTEKA, *Tvár a tvorba slovenskej katolíckej moderny*, s. 351.

¹³ MELICHER, Jozef. Motulko vyprázdňuje priečinky. In *Slovenské pohľady*, roč. 4+113, 1997, č. 6, s. 127.

*i tí, čo majú na mňa drsné dlane,
i tí, čo zadržujú lásky dane,
i tí, čo nemluvniatkam dajú nebyť,
i tí, čo starkým berú chlebič...“*

Uvedomovanie si plynutia času u Motulka vzbudzuje i otázky, či boli jeho výpovede a svedectvá dostatočne hlasné, adresné a plauzibilné. Preto sa v *Havranej zime*, resp. v jej cykle s podtitulom *Jarabiny* opakovane „vyrovnáva s dozvukmi druhej svetovej vojny, ale i s novšími krvavými udalosťami súčasného sveta.“¹⁴ A práve mnohé kataklizmy ľudstva autor zahaluje uvedeným pojmom jarabiny, lebo prostredníctvom kontextu, do ktorého ich implementuje, symbolizujú Kainovo dedičstvo – hriech a tým aj možnú záhubu! Týka sa to básní z polovice štyridsiatych až päťdesiatych rokov. Majú zachovanú istú chronológiu, v ktorých vo vedomí lyrického subjektu hrôzy vojny ešte akoby nestačili utíchnuť a už sa musí okrem toho vyrovnáť s novými a možno rovnako drásavými. Východisková pozícia vývinu istého postoja lyrického subjektu, ktorá reflektuje vojnové roky je vo verši: „*Hospodi, Bože, viac už nevládzem!*“ (*Pascha* 1943). Aj povojnové roky svojou rozháranosťou a neukotvenosťou pravidiel i mravov asociujú vo svedectvách lyrického subjektu neistotu, bolesť a volebné machinácie: „*Vystúpi nôžka bosá zo tmy, ale ja nie som si v nej istý. / Zaváňa ešte dymom zvodným, / jej oči kotvia v pohrebišti (...)* ešte sa v krčoch mutných zmieta, / ešte jej z tepien jarček príšti (...) *crká jej voda s žľou z boku.*“ (*Jar* 1946). Určité aspekty perspektivizmu sú viditeľné, ale prejavujú sa iba v záštite Bohom: „*Možno sa zahojím a budem spievať k chvále, / i keď sa prehnali cezo mňa kopýt prúdy (...)* *Ukážem celé telo: Všade bolí: tuto, tuto, / jak prešli cezo mňa apokalyptickým koňom (...)* *v jaskyni betlehemskej však ja budem predtým. / A na znak pokoja si ruky nakriž zložím*“ (*Slovenské Vianoce* 1946).

Pri *Balade o otvorených hrobch* však akoby Motulko spájal dôsledky vojnových hrôz s dobovo pocitovaným nebezpečenstvom – s KSČ a jej praktikami: „*Tú strašnú drámu prekrvavú, / drevenejuce srdcia v triaške, / tú očistcovú bolesť drásavú / nemožno ukryť v Marxa maske. / Prebieha mráz až cez útroby: / nekryje tráva čerstvé hroby.*“ Ján Motulko registroval represálie, ktoré režim uplatňoval na jeho súpútnikoch duchovnej básnickej orientácie, preto aj v jeho tvorbe z uvedených dôvodov latentne vystupuje motív dobrovoľnej straty domoviny a odchod do emigrácie: „*Bolí, bolí – / ó, zem, ty dom a posteľ mäkká, / zachrániť hoci život holý... // Batôžtek tepla. Slza k tomu. / A stopy vedú cestou z domu...*“ (*Jar* 1949). V básni *Májová 1951* dokonca postupmi persifláže reaguje na zmanipulovanie davov a (ne)uvedomenie si stavu pocitovanej slobody – neslobody! „*Jak pokosená záhrada – / nechodiť boso: ostne! / Šla tade hejmájová paráda. / Boja sa kvitnúť lúky, / zaspali v miazge puky. / Alebo driemu vo sne? // Ach, tak bezstarostne / ruky / do snov / vhrúžiť! // Šťastný, komu sa obzor / jarný / takto darí / zúžiť!*“ Jozef Melicher vidí túto Motulkovu zanietenosť pre veci dávno minulé nielen v nedostatočnom vyrovnaní sa nimi, ale aj v možnosti konečne o nich vypovedať – sú „svedectvom o stratených tvorivých nádejach talentovaného autora v štyridsaťročnej totalite“¹⁵.

Motulkova senzibilita voči akémukoľvek druhu násilia vôbec neprekvapuje. V *Havranej zime* sa lyrický subjekt zvnútorňuje napríklad aj pri reflektovaní medzinárodných teroristických pohromách, bratovražedných i genocídnych kataklizmách, uvedomuje si ich mimoriadne ničivé a zhubné účinky. Aj v dikcii senzáciechtivého všeohľušujúceho masmediálneho tlaku, ďaleko od miest udalostí, no v reminiscencii svojej vlastnej empirie, prežíva rozmer a rezonanciu všetkých takýchto tragédií, uvedomuje si ich vážnosť, prejavuje potrebnú mieru empatie a solidarnosti. Miera vlastnej zaangažovanosti, ktorej výsledkom je konkrétny básnický text, potom súvisí s intenzitou

¹⁴ MELICHER, *Motulko vyprázdňuje priečinky*, s. 126.

¹⁵ MELICHER, *Motulko vyprázdňuje priečinky*, s. 126.

oživenia vlastných spomienok, ktoré boli subjektom do značnej miery pocitované ako existenciálne. Možno aj práve preto reaguje na uvedené kataklizmy: „Prichádza Sudca, mŕtvi vstaňte! / Vás viac už gulky neoslovia, / Chorváti, Srbi, Moslimovia ...“ (Výzva) alebo: „Tam život, Bože nemá ľudskej ceny. / Modlime sa za čečenské ženy. // Tam smrť sa plazí, čiernou kostrou svieti. / Modlime sa za čečenské deti // tam peklo berie úžernícke dane. / Modlime sa: vysloboď ich Pane ...“ (Tam).

Motulkovo vyrovnávanie sa s minulosťou, respektíve s udalosťami asociujúcimi minulé skúsenosti postrehol aj Ján Buzássy. Sformuloval to mimoriadne výstižne: „nosí v sebe celé desaťročia úlomky veľkej drámy sveta. Vyrovnáva sa s ňou po čiastočkách, ozýva sa v ňom v stlmených hlasoch – on sám veci nedramatizuje, skôr ich prítľmuje, obkladá ich pokorou, aby otupil ich ostré, zraňujúce hrany.“¹⁶

Reliabilita básnickej výpovede v zbierke *Strmé schody*

Presvedčivosť, hodnovernosť a jadrnosť básnického výrazu – uvedeným atribútom Ján Motulko vždy pripisoval mimoriadnu dôležitosť. Význam daných pojmov nezohľadňoval iba v čase svojej básnickej inšpirovanosti, rovnako sa na ne úzkostlivo nezameriaval iba v procese kreácie básnického textu. Niežeby boli uvedené koncepty pri napĺňaní významov predmetných pojmov nedostatočne relevantné, ale Motulko kládol dôraz ešte na jeden aspekt – išlo mu o súvzťažnosť a kontinuitu básnických ukážok v rámci jednotlivých celkov zbierky pri snahe o celostné vyznenie knihy básní ako celku. V prípade ním vo všeobecnosti uplatňovaného princípu polyvalentnosti mohli jednotlivé cykly zbierky (nie ojedinele aj básne v konkrétnych cykloch) rozbiť monolitné významové ravenie a tým v istom zmysle deštruovať celkovú predstavu o knižke ako takej. Motulko navyše s intencionálne ladeným konštruktom o zaradení skôr napísaných básnických textov (s dobovou aktuálnou tematikou a poetikou, ktoré tak poväčšine vyznievajú ako artefakty doby) vôbec neuľahčoval čitateľovi recepciu jeho poézie. Práve onen reflexný záznam dobovej situácie považuje za najhodnovernejší spôsob ako zanechať dojem či zaujať, ale hlavne umelecky presvedčivo vypovedať o ním percipovanej pravde (i Pravde), empiricky zvnútornenej v determináciách občiansko-politickej reality i nadpozemskej metafyziky.¹⁷

Ján Buzássy zaevidoval tento princíp, ktorým sa Ján Motulko snažil umocňovať hodnovernosť svojich textov. Jeho hodnotenie sa implicitne vzťahuje síce na zbierku *Havrania zima*, významovo však platí aj v knižkách *Strmé schody*, *Na Božej brúske* a *Jesenné paberky*. Pripomína, že „básnik krotký v myšlienke je krotký aj vo výraze svojich básní. Úzkostlivo dbá, aby to, 'čo' hovorí, ladilo s tým, 'ako' to hovorí, aby nepreháňal, aby nepredstieral, aby neklamal. Vyrovnanosť takéhoto typu by mohla byť azda i nudná, keby za ňou nestála celá dráma života, aký prežil autor i značná časť jeho generácie.“¹⁸ Napriek tomu, že Buzássy s ohľadnutím sa na kategóriu pravdy v Motulkových textoch ju mimoriadne vyzdvihuje, nepopiera to, čo je predpokladom každého umeleckého diela – estetická transformácia percipovanej skutočnosti. V tomto zásadný rozpor v súvislosti s Motulkovou zbierkou *Strmé schody* nebadáť. Derek Rebro však Motulkom uplatňovaný konštrukt pri tvorbe jednotlivých cyklov zbierky a podstatu ich (ne)súvzťažného vyznenia vníma ako neúspešný pokus o nerovnomerné vyváženie kvality: „hneď úvodnými básňami si

¹⁶ BUZÁSSY, *Poézia životného oblúka*, s. 24.

¹⁷ S odkazom na špecifikácie pojmu determinizmus je potrebné pripomenúť, že v uvedenom kontexte daný pojem používame najmä ako súhrnné pomenovanie rôznych foriem podmienovania (determinácie) konkrétnych udalostí, javov, procesov inými. Nešpecifikujeme filozofické koncepcie (in)determinizmu či (ne)slobody, usilujeme sa najmä zdôrazniť skutočnosti, že v kontexte nami prezentovaných myšlienok je kauzalita vnímaná ako jedna z foriem determinácie.

¹⁸ BUZÁSSY, *Poézia životného oblúka*, s. 24.

autor (v rámci svojej poetiky) nastavil pomyselnú latku kvality natoľko vysoko, že (najmä) druhá a tretia časť knižky za nimi zaostávajú¹⁹.

Pravdou je, že Motulko obsah prvého cyklu (*Strmé schody*) naplnil básňami, v ktorých sa zaoberal otázkami bytia – nebytia, kozmológie a metafyziky (samozrejme s prihliadnutím na kauzálnu súvislosť, určené jeho konfesijným postojom a názorovým ontologizmom). Je samozrejme, že básne v ďalších cykloch, ktoré podľa prezentovaného konštruktú časovo veľmi výrazne predchádzali dobu ich publikovania a niektoré dovtedy nepublikované verše, ktoré glosovali dobovú politickú scénu a reminiscenčne odkazovali na detstvo i rodný kraj, nemohli obsahovo konkurovať hlbavým lyrickým úvahám o „vysokých“ témach. Rebrova predstava o textoch druhého a tretieho cyklu sa opierala hlavne o dokazovanú mieru (ne)estetizácie, Buzássym komentovaná prežitá „dráma života“ sa podľa neho mala podriaďiť umelečkajšiemu stvárňovaniu, uvedeným textom škodila „priveľká motivická konkrétnosť básní“²⁰. Vec nerelativizuje v Rebrových formuláciách ani skutočnosť, že autor údajne mal tendenciu vyjadrovať sa (nielen) k vtedajšej politickej situácii, čo naopak v niektorých momentoch podľa Rebra vyznieva priamočiaro a hrubo. Okrem toho, že niektorým textom pri zábere na jednotlivosti vyčíta moralizátorský tón, prehnané názorové spiatocníctvo, proklamatívny, neprímerane patetický verš, klišeovité sentence so sentimentálnym podtónom, prílišnú explicitnosť, výsledný dojem zo zbierky – a to je v istom kontexte značne prekvapujúce – nie je záporný a ani pejoratívne podfarbený. Takýmto svojim recenzným hodnotením bol samozrejme mimoriadne konkrétny, no obraz o zbierke v jeho podaní na základe ďalších hodnotiacich súdov vyznieva veľmi polarizovane. Po kriticky reflektovaných pasážach vo vzťahu k *Strmým schodom* postupne zjemňuje tón svojej rétoriky, aby neskôr dokonca vyzdvihol kvalitu Motulkovej knihy: „V zbierke síce prevládajú nečiernobiele (aj keď v myšlienkovom a postojovom jadre jednostranne – nad fyzický svet – zamerané) básne, ktoré sa nemusia priečiť ani ateistovi (...) výsledný dojem zo zbierky je však aj napriek tomu [odkazuje na predchádzajúce výhrady – pozn. J.B.] kladný. Prevládajú totiž umelecky hodnotné básne, ktoré nesú v sebe hlbší (nielen) myšlienkový potenciál.“²¹ Verše prvej časti zbierky sa podľa neho vyznačujú aj lexikálnymi hrami, ocenil sémantickú nepriezračnosť a nejednoznačnosť, perцепčnú komplikovanosť, verše sú údajne napriek závažným výjavom a svedectvám napísané vtipne, nápadito a plynulým spádom. Jeho záverečné skonštatovanie nakoniec vlastne ani neprekvapuje: „Aj keď lyrický subjekt zbierky často myslí na smrť, nazdávam sa, že jeho zotrvanie medzi „živými“ je naďalej literárne relevantné a prospešné.“²²

Ján Motulko docielil čo potreboval – aby sa o zbierke písalo, aby vyvolávala postoje kritikov, aby neskončila v skupinke iba mediálne vyprodukovaného a komerčne vyzdvihnutého priemerneho braku. Takéto predstavy si autor pri zbierke nechcel pripustiť. Skôr sa obával, že pri nízkom náklade ju môže postihnúť osud nepovšimnutia (s uvedeným postojom sa v minulosti nedobrovoľne stotožňoval niekoľkokrát – pri zatienenom debute, v pofebruárovej i v normalizačnej dobe dvadsiateho storočia). Tentoraz už nič nenechal na náhodu – rozposlal výtlačky do redakcií literárnych periodík a niektorým kritikom, ktorí už predtým reagovali na jeho predchádzajúce zbierky. V pozostalosti po Jozefovi Melicherovi sa vyskytol fragment z korešpondencie, ktorej časť bola pravdepodobne súčasťou doručenej knižnej zásielky, určenej na recenzovanie: „Vážený pán docent, dostal som sa ku štyrom (!) exemplárom práve upečenej knižičky mojich veršov *Strmé schody* (previs z r. 2000) a začerstva sa Vám hlásim so svojou skromnou úrodou. Cítil by som sa poctený, ak by ste jej venovali pozornosť aspoň pár riadkami. Myslím totiž na to, aby sa niekde

¹⁹ REBRO, Derek. Nielen o Bohu. In *Kultúrny život*, roč. 2, 2001, č. 22, s. 8.

²⁰ REBRO, Nielen o Bohu, s. 8.

²¹ REBRO, Nielen o Bohu, s. 8.

²² REBRO, Nielen o Bohu, s. 8.

aspoň zadokumentovala, keď sa možno ani nedostane k čitateľom. Možno poznáte ten „krásny“ prípad slovensky píšucej autorky v Maďarsku, keď jej vydali knižku v náklade autorských exemplárov! Riaditeľ Vydavateľstva SSS A. Halvoniak ma síce ubezpečoval, že to nebude aj môj prípad, že tých 200(!) exemplárov bude; ale ktovie ...²³

Ján Motulko (osemdesiatnik) mal do vydania zbierky básní *Strmé schody* stále čo povedať. V súvislosti s analyzovanou knižkou jeho potencionálnu schopnosť neustále kvalitatívne tvoriť okomentoval Július Pašteka vo svojej monografickej práci *Tvár a tvorba slovenskej katolíckej moderny*. Prihliadnuc na prvý cyklus nazvaný *Strmé schody* (rovnako ako celá básnická zbierka) zdôraznil, že sa básnik „nedosýtil poéziou (...) všetko nepovedal a nedopovedal, najmä svoje svedecké výpovede o svete a dobe (v poslednom čase dokonca o kozme). Vo viacerých básňach prevláda fyzikálna inšpirácia, osobitne pri formulovaní paradoxov času a priestoru (vždy na pozadí absolútneho bytia).“²⁴ Autor sa pokúša tak vysloviť nevysloviteľné, vystihnúť nevyjadriteľnosť kozmologického aktu vzniku vesmíru: „Čo predchádza čas? / Niekde výbuch. / Pred ním ešte nebol, / po ňom už ho niet. / Rozčiasil sa / na všetky strany. // Prazačiatok bez naveky“ (*Ab ovo*). Podobné postupy a zaujímavé neologizmy (*bezkrát rýchlejší ako svetlo, Ne-Hmotnosť všetkých vesmírov* a i.) možno objaviť i vo viacerých básňach roztrúsene, kumulujúco hlavne v *E = mc²*, *Genesis*, *Veľký skok*, *Pred matutinom I-II*. Tento atribút sa prelína s identifikáciou večnosti a uvažovaním autorského subjektu o transcendentnom bytí, ktorého obsiahnutiu a dosiahnutiu sa vôbec nebráni. Téma smrti je tu zobrazovaná v niekoľkých motivických variáciách, najčastejšie je zvyrazňovaná priestorovým pohybom po vertikále. Tento pohyb je indikovaný lyrickým subjektom v dvoch smeroch: zdola nahor a opačne. Motulko pozorne odlišoval oba princípy, i keď ich v nejednom prípade vzájomne usúvzťažnil (pre potrebu iných motívov, zvlášť v súvislosti s motívom plynutia času a nad všetko presvitajúcim motívom Boha). Anticipáciu priestorovej „pulzácie“ zdola nahor možno vydedukovať už z obsahu titulnej básne *Strmé schody*, ktorej už názov podľa ďalšieho recenzenta knižky Teodora Križku „pripomína stúpanie po Jakubovom rebríku“²⁵. Spája sa skôr s prezentovanou predstavou o transcendentnom bytí, ktorému by práve ono vyzdvihnutie smerom nahor mohlo (malo) priniesť uspokojenie. Tomuto presunu však predchádza (je teda s ním kauzálne zviazaný) pohyb zhora nadol, ktorý sa spája so stratou fyziologických schopností udržať telo človeka pri živote. Smrť ako konečný bod existencie fyzickej schránky nastoluje vo vedomí lyrického subjektu celý rad otázok (najčastejšie však čo po ňom zostane – aký básnický a ľudský rozmer bude nado všetko presvitať a na základe toho hodnotí svoju momentálnu pripravenosť preskupiť obe priestorové entity): „Už nad Zem meriam schody / po Jakubovom rebríku. // Nebo ma oslobodí, / ved' som len kvapka vody / nevyparená, bez kriku / pripútaná k boju. // Podo mnou dni plynú / a ja hľadám svoju / odtokovú rínu / nahor“ (*Strmé schody*). Je prekvapivé, ako autor spája starozákonný výjav s úplne banálnym obrazom, ktorý má určiť smer, cestu, orientáciu vertikálnym smerom. V tomto prípade však pri celkovom poetickom vyznení básne posledná strofa pôsobí v istom kontexte rušivo, akoby sa odtoková rína nehodila do zobrazovaného sveta Motulkových básní s tematikou hľadania mostu (skoku) k večnosti. Na druhej strane nemohol lepšie vyjadriť pohyb na vertikále a zvýrazniť opozičný postup proti gravitácii. Súvzťažnosť priestorového pnutia na vertikále, ale aj riešenie kozmologických otázok jestvovania bytia ako takého, smerujúceho od (ne)určita k (ne)určitu, všeobjíma motív kruhu, ktorý (ako aj ostatné motívy) slúžia k hodnovernému zobrazeniu hlavnej a ústrednej témy zbierky – Boha ako najhybnejšiu entitu entít. Priamo ho v textoch takto explicitne nepomenúva (s výnimkou básní *Vajíčko* (Stvoriteľ) a *Zbožné pole* (Boh, Svätý Duch, Pane), skôr jeho prítomnosť cítime medzi riadkami v aspektoch bezlimitnosti, neohraničenosti,

²³ Fragment z korešpondencie MOTULKO, Ján → MELICHER, Jozef (3.3.2001). Súkromný archív.

²⁴ PAŠTEKA, *Tvár a tvorba slovenskej katolíckej moderny*, s. 352.

²⁵ KRIŽKA, Teodor. Strmo za básňou. In *Kultúra*, roč. 4, 2001, č. 6, s. 13.

kreácie, ojedinele aj za personalizovanými výrazmi typu *Sám, Sám v sebe mimo seba, Energia, Ne-Čas, Ne-Hmotnosť, Ne-Priestor, Prvo, Múdry, Slnko, Bod*. Názorným príkladom môže byť báseň ($E = mc^2$): „*Ten ktorý je / Len Sám / Len Energia / Ten ktorý je / Bezkrát rýchlejší ako svetlo / Ten ktorý je / Ne-Čas od svitania do poľnoci / Ne-Hmotnosť všetkých vesmírov / Ten ktorý je / Ne-Priestor od začiatku do konca / Ten ktorý je / Zasa len Energia / V Ne-Hmotnosti / V Ne-Čase / V Ne-Priestore / Sám v sebe mimo seba / A nezhorí / Lebo sa bezkrát predbieha*“ alebo v básni *Genesis* „*Na samom Prve je hmľa a dym. / Nie, / prvý bol oheň / nepriateľ a zradca zím. // Nie, / ešte prv je iskra, / blesk, / injekčná ihla neba zemi, / tresk, / čo štiepe, hreje, páli. // Bol zápas, a / po zápase / oheň a dym sa Prva vzdali. // Krúti sa, krúti zrodu kolo. / Všetko je inak, ako bolo. // Všetko to išlo kolokruhom. // Tak: / Prvo už bolo dávno v druhom / a druhé / je matkou Prva. / Rodí. // A tak to Prvo vyšlo z vody / a tá je / prameň našich bied. // Taká je teda pravda: / Pred Prvom bol ešte smäd*“

Priblíženie priestoru večnosti a spôsoby jeho dosiahnutia Motulko rozvíja aj v ďalších básňach zbierky. V básni *Arachné* „*tká život, / číha smrť*“ a lyrický subjekt si smrť v plynutí času tak trochu prostriedkami starovekého sveta pokúša pretaviť v kontextoch kauzality, aby sám v sebe prijal tézu o jej číhaní na život človeka a nakoniec aj o akceptácii „konečnej“ nevyhnutnosti bytia: „*Vždy na vlásku, / vždy na pavučine, / no vždy istá / smrť (...)* A jednou rukou jednotaj privoláva / Nemého Veslára, / nepodplatiteľného prievozníka cez pereje / nedotkanej pavučiny. // Ale už v tejto prítažlivej sieti / dozrieva / jablko pre nesmrteľnosť / na cestu / cez čierne zabudnutie v Léthé.“ Takáto predstava o smrti (ako o medzistupni ďalšieho, transcendentného jestvovania) je v predmetnej básni, ale i v zbierke okrem iného spojená aj s istými očakávaniami, ktoré odkrývajú ďalší rozmer – nezničiteľnú nádej: „*že za pozemskou Skyllou a Charybdou / bude / Slnko*“. V básňach *Most, Veľký skok a Veľký voz, Posledné, Úplatok, Pred matutinom, Na vrchnom schode*, keď lyrický subjekt vypisuje priepustku z tohto sveta,²⁶ nastavuje sa poväčšine ako katarzný element, napr.: „*Skladám si ruky na pokánie / a vyšeptávam duši*“ / *Večnosťou sa sýt*“ (*Posledné*) – ktorý však už nedokáže ovplyvňovať svojim konaním: „*Zaujatost' nebeského snemu? / Predvolanie k Najvyššiemu. / Tu už neodpovedá sa / na otázky. // Predlož len znamenia / z krstného prameňa / a päťhviezdičkový / koňak lásky*“ (*Úplatok*). V zbierke *Strmé schody* je však aj niekoľko básní s témou smrti, v ktorých ju lyrický subjekt neprijíma s pokorou, tak vyrovnane a odovzdané ako vo väčšine ostatných, ale ju percipuje ako neistotu, entitu plnú neznáma a spája ju s motívom smrti a strachu:

„*A ako budem ozaj na tom?
keď prskne sviečka bez kyslíka?
Keď vyžiari môj zvyšný atóm
a srdce šepne – nedomykám...?*

*A ako budem ozaj na tom,
keď Boží prst sa ku mne vztýči?
Keď slniečko sa stane zlatom,
ale ja pod ním budem ničím?*

*A ako budem ozaj na tom,
keď staré drevo na dym sprelo?
Sťa kráľ, čo práve skončil matom
a postavil sa smrti čelom?“ (Mat)*

²⁶ Pozri neparafrázovaný verš: „*priepustku z tohto sveta píšem*“ (bás. *Veľký skok*, zb. *Strmé schody*)

V iných básňach zároveň vyjadruje pochybnosť, či už lyrický subjekt „dozrel“ k Večnosti, resp. či sa k nej už dostatočne priblížil: „*ale ma ešte nebi cepom, Pane, / ešte som nedozretý / odovzdať ľudské dlane. // Nemôžem Boží lán túžob zdolať. / Ešte som nedorástol / byť chlebič prostred stola*“ (Zbožné pole)²⁷ alebo „*Hrkoce žarnov na mlynci, / melie ma odstredivá sila, / pospiatky kroky nedožiči, / oblápa ma aj čierna diera, / čo toľkých predom mnou už vpila*“ (Posledné).

Niekoľko rokov pred vydaním Motulkových *Strmých schodov* sa obdobnou predstavou o svojom bytí – nebytí zaoberal aj básnik – kňaz Svetoslav Veigl v zbierke poézie *Klopem a volám*.²⁷ Autor doslovu uvedenej Veiglovej knižky Miroslav Daniš viac umelecky než fakticky zhodnotil, – a vystihuje to aj podstatu Motulkových *Strmých schodov* – že „v básnikovi dozrela životná skúsenosť až na samé dno (...) zaklopal na srdcia veriacich poetickou symfóniou osemdesiatročného nestora duchovného slova (...) je to filozofia, viera, skúsenosť a poučenie kresťana zároveň (...) odysea duše, hľadanie odpovede na životné poslanie na Zemi.“²⁸ Aj Jozef Melicher si všimol istú tematickú príbuznosť zbierok oboch básnikov, odmietal ich však interpretovať v kontexte dohásínajúcej tvorivej potencie autorov: „už dnes, na začiatku tretieho tisícročia, zaznievajú hlasy iba dvoch bardov katolíckej moderny – Svetoslava Veigla a Jána Motulku. Nie sú to vyše osemdesiatročné hlasy zachrípnuté a beznádejné, cítiť v nich úprimný dotyk s večnosťou, nástoječivú víziu odchodu a rozlúčky.“²⁹

Z hľadiska skúmania reliability básnickej výpovede ani zvyšné cykly knižky *Strmé schody* (*Opakovanie slnka, Šeptané svede*) nie sú nezaujímavé, i keď vyššie prezentované názory Dereka Rebra v danom kontexte vnášajú v istom zmysle relevantné argumenty, nimi však produkujú vo väčšej miere tenziu k celostnému vyzneniu zbierky ako takej. V časti zbierky *Opakovanie slnka* sa Motulko vyrovnáva s dozvukmi a dôsledkami ponovembrového vývinu. Básnik je vo svojich textoch „presný, priamo pomenúva alebo do obrazov zaodieva postrehy každodennej reality a každý postreh má iskru, zasahuje do stredu nášho videnia vecí, aby pripomínal, varoval, a tak trochu aj otriasal našim svedomím“³⁰. S faktografickou úspornosťou sa mu darí sprítomňovať hrozivé situácie, ktoré v minulosti zažíval; obrazne povedané pretrvali v jeho vnútri ako nevylicované rany. Rozčarovanie z ponovembrových dní tak završil napríklad v básni *Stopy*: „*novembrové predsavzatia (...) boli sme sestry, / boli sme bratia. // Stopy sa tratia...*“, respektíve v básni *Mŕtve more* významovo najvyššie kladie ironicky štylizovanú otázku „*Kde ostali novembrové kľúče?*“, kde miesto symbolu ich intenzívneho obrodného fónického rezonovania percipuje žiaľ len „*tiaže demokratického zemetrasenia*“ (*Platany*). Básnik vo svojom vnútornom stave nespokojnosti podľahol negatívnym náladám z percepcie dobovej situácie v spoločnosti, predpokladal však, že sa mu podarí napísať verše s rovnakou dikciou ako v štyridsiatych rokoch fenomenálnu básnickú skladbu *Čas Herodes*, resp. ako v šesťdesiatych rokoch básne zamerané na (po)normalizačné praktiky. Výhrady Dereka Rebra naznačovali, že hodnovernosť a vierohodnosť jeho poézie by nemala byť daná najmä impulzívnosťou básnického jazyka, priamosťou a prílišnou konkrétnosťou (ako to bolo konštatované o úroveň vyššie), ale mala by skôr implikovať zašifrované tajomstvo, resp. indície na odkrytie pointy. Motulko si bol vedomý uvedených konceptov, usiloval o ich naplnenie; vlastne sa ich snažil uplatňovať vo svojej dovtedajšej básnickej tvorbe rigoróznosťou a cizelovanosťou výrazu, umocneného básnickou skratkou, resp. humorne vymodelovanou pointou. V okamihu pretavenia silných emočných zážitkov v uvedených jednotlivostiach podľa Rebrovej špecifikácie skôr prevládala tendencia k ich vernému zreprodukovaniu, zdokumentovaniu stavu v spoločnosti

²⁷ VEIGL, Svetoslav. *Klopem a volám*. Trnava 1996. 77 s.

²⁸ DANIŠ, Miroslav. *Klopem a volám Svetoslava Veigla*. In VEIGL, Svetoslav. *Klopem a volám*. Trnava 1996, s. 76.

²⁹ MELICHER, Jozef. Za nekonečnom svitá. In *Literárny týždenník*, roč. 14, 2001, č. 13, s. 10.

³⁰ KRIŽKA, Strmo za básňou, s. 13.

prostredníctvom zmyslovo konkrétnych vnemov – výsledkom jeho poetickej aktivity (poznámka sa vzťahuje aj na cyklus *Opakovanie slnka*) tak boli v nejednom prípade glosy zo spoločensko-politického života (cenné najmä ako dobové artefakty). Tieto však neboli vytvorené bez umeleckých (estetických) kritérií a ambícií, Rebrow poukazoval len na problematické slovné spojenia, výrazy. Z jeho recenzie nadovšetko presvitá intenzívny dojem z (prvého) cyklu kozmologických konfrontácií lyrického subjektu s aktuálnym stavom bytia i predstavami o ďalšom (budúcom (ne) transcendentnom) (ne)jestvovaní. Prílišným zacielením sa na detailné momenty a skutočnosti druhej a tretej časti zbierky, upriamením enormnej pozornosti práve na vybrané atribúty sa stalo to, že ďalšie Rebrowe informácie o prvom cykle nevyznievajú až tak presvedčivo. Analogicky s tým možno skonštatovať, že zviditeľnenie, enormné zvýraznenie istých aspektov robí zároveň iné aspekty v tom istom akte neviditeľnými. Platí to nielen o jeho recenznom postoji k Motulkovej zbierke *Strmé schody*, ale aj o Motulkovom tematickom rozvrstvení básní do jednotlivých cyklov. Predmetné básne teda nestratili reliabilné vyznenie. U spomínaného recenzenta vyvolávali otázky o význame, (pragmatickej) funkčnosti v zbierke, básnikovi skôr poslúžili ako prostriedok na zmenu rétoriky alebo na vyjadrenie istých postojov, najmä tenzie v spoločnosti, jej nestierajúcu sa polarizáciu („*Lezieme si pod kožu jeden druhému, / kryštalizujeme tam / ako soľ. / Sme svrab jeden druhému, / až do kosti si vrtáme chodbičky / priekov (...) Sme smrť jeden druhému, / gulka, granát, výbuch, / poprava. // Tak toto / je tá demokracia, / ktorú sme videli / včera večer / v budúcom / belasom ráne!*“, bás. *Aréna 1*), neskrývané obavy, že nadišiel „goríl tieň (...) čas goríl, čas premien / na nečloveka (...) Ďalekodávno je od rajských čias. / Teraz čas goríl tiká v nás...“ (*Čas goríl*), zistenie, ktoré je pre neho viac pravdou ako dohadom, že „*fízli minulého času, / Pastieri páni, / Pastieri páni / sú bujné metastázy do dneška*“ (*Metastázy*). V básni *Účty* robí akoby matematickú súvahu sľubovaného a nesplneného s kategóriami *má dať, dal* a popri vážnosti námietok a pripomienok báseň miestami vyznieva humorne až komicky, i keď dojem, rozpoznateľný z kontextu mierne smeruje ku skepticizmu až sarkazmu.

V *Šeptaných spovediach* – v poslednom cykle zbierky *Strmé schody* – sa prostredníctvom motívu kruhu a nad všetko stavajúceho sa motívu Boha vytvára užšia motivická štruktúra, v hierarchii ktorej sa najčastejšie objavuje motív rodiny, prírody, rodného kraja. Skepsu a sarkazmus z predchádzajúcej časti zbierky nahrádza neskrývanými postojmi optimistu³¹ – hlavne keď je lyrický subjekt vnímaný ako súčasť prírody (veľkého stvoriteľského diela) a vychutnáva si ňou všetky ponúknuté hlasy, zvuky a melódie, obdivuje dážď, vtáčiky, včielky, cíti ľahkosť vetra. Obrazne sformulované, nadychuje sa jej krásou, jednoduchosťou a vychutnáva si každý okamih života. Aj báseň *Tušenie jari* odkazuje na vyššie načrtnuté súvislosti: „*Keď počujem rašiť vrbinu, / vidím pišťalku. // Aha drozd! // Ako keď do srdca strelí / a / človek / ožije blahom.*“ Príroda je v jeho vnímaní aj túžbou prehlušiť v sebe deklarujúcu pripravenosť k volaniu Večnosti, je sprítomnením konotácií jari, ale i ďalšej prežitej chvíľky naplnenej krásou stvoriteľského aktu. Potvrdzujú to napríklad básne *Hrdzavý preliv* a *Naboso*: „*Biele vlasy marhulienky / mečom ohnivým / na hrdzavo zapálila / kadernička pod nulou. // A nakrátko ostrihaný / vinič rodí slzy / nad tým / barsbarským prelivom*“, „*Jar sedí na lúčke. // Cez šaty lahučké / presvitajú Božie vnady. // Medvedí cesnak. / A budú aj kozie brady. // Horiaci kriek pred Mojžišom. / Len tak naboso.*“

Spojitosť motívov prírody s kategóriami detstva, domova i rodného kraja nie je v Motulkových knižkách ojedinelá zvláštnosť. Práve naopak, vyskytuje sa aj v skôr vydaných knižkách a je nenahraditeľnou súčasťou aj jeho posledných dvoch zbierok veršov. Príroda je nostalgickým spojivom

³¹ Jozef Melicher v recenzii na zbierku *Strmé schody* v súvislosti s jej tretím cyklom *Šeptané spovede* postrehol, že príroda má vo vedomí lyrického subjektu tvoreného Jánom Motulkom schopnosť skepsu a dezilúziu potlačiť do úzadia, má ambíciu byť mementom, vzpruhou, dôkazom „o optimistických postojoch v neoptimistickom svete“ Pozri: MELICHER, *Za nekonečnom svitá*, s. 10.

lyrického subjektu s jeho rodným krajom (*Stáčanie vína*), so spomienkami na láskavých rodičov (*Dávno, Pondusové hodiny*), ale i na zosnulých známych, viazucich sa k tomuto kraju, čo ale v princípe motívu kruhu navracia jeho pozornosť k uvedomovaniu si možnej a nevyhnutnej pomínutelnosti („*Ale umára ma dnes / ostych návratu / medzi / nebohých kamarátov*“, *Starí kamaráti*). Tak aj v básni *Fatamorgána* sa v obraze „plačúceho“, slziaceho viniča sprítomňuje v podobe takto tvoriacej sa kvapky okamih zatiaľ nenaplneného očakávania („*Po búrke všetko vypraté. // Ešte visí / na viniči / zabudnutá slza. // Ako vytrvalý obesenec, / ktorý dýcha život / zhrbenému kľču. // A srdce bije / už / v zajtrajšej nádeji*“) a v básni *Skupenstvo starých* dominuje obava, strach z pomínutelnosti v svete (ne)hodnôt, z nemožnosti prevrstviť, aktualizovať, sprítomniť skôr pertraktované generačné predstavy o živote („*Ovocie dnešných túžob už nepatrí / starým ľuďom. / Včerajší dnešok sa nám minul. / Dnes by sme chceli byť včera, / keď sa už nedožijeme / zajtrajšej pravdy. // Včera sme ani neboli, / nie sme ani dnešní, / a zajtra nebudeme / ani máčny mak / našim deťom*“).

Pri sumarizovaní pozitív i negatív svojej „životnej púte“ s ohľadom na presvedčivosť výpovede možno v knižke *Strmé schody* identifikovať autorské krédo básnika, v ktorom rezonujú znaky tvorivého idiolektu o problematickom zmysle poézie. Básnický výraz mu umožňoval relativizovať i realisticky sprítomňovať percipované postrehy lyrického subjektu, ktoré v celožitovnej snahe o produkt (Bremondovej koncepcie) „čistej poézie“ naplňal húževnatým neustálym cizelovaním básnického slova, túžbu po ideáli, dokonalosti: „*Keď sa ma niekto opýta, / či verše dušu zasýtia, / neviem o tom nič. // Verš, to je zámka k pokladu, / Poklad je dnu, ja od hladu / celý život mriem*“ (*Ústa hladu*).

Indikátory priestoru v básnických zbierkach Na Božej brúske a Jesenné paberky

Lyrické stvárňovanie Motulkových obrazov empiricky dokázateľného bytia i transcendentného vnímania netelesného jestvovania bolo závislé od niekoľkých entít, ktoré výraznou mierou determinovali celkovú podobu motívickej štruktúry jeho „pomiléniových“ knižiek poézie. Okrem cyklicky sprítomňovaných tém, modifikovaných konštruktom polyvalentnosti, sukcesívne percipovaných aspektoch časovej konkrétnosti i (nad)časovej všeobecnosti, najmä priestorová sebaidentifikácia subjektu (výraznou mierou poznačená introspektívnymi postojmi a pulzačným procesom po vertikále) prezentovala plauzibilné aspekty reliability básnického výrazu. Autor totiž prostredníctvom časopriestorových identifikátorov reminiscenčne sprítomňuje a (re)konštruuje obraz o dobe, ktorá je predmetom stvárňovania, ale zároveň anticipuje predstavu o udalostiach, ktoré sa ešte len udejú, resp. by sa mohli za istých predpokladov naplniť. Zvlášť v Motulkových posledných dvoch zbierkach *Na Božej Brúske* a *Jesenné paberky* je kategória priestoru³² špecifikovaná

³² Kategórii priestoru sa v poslednom období začína venovať akosi viacej pozornosti. Veľmi zaujímavú štúdiu o problematike priestoru ako literárnej kategórie rozpracovala Eva Höhn. Z chronologického hľadiska ponúkla prierez publikáciami nemecky hovoriaceho prostredia, ktoré sa viac-menej zaoberali funkcionalitou priestoru v texte, jeho významovou hodnotou a klasifikáciami. Napriek tomu, že poukázala na viacero taxonomických možností, len niektoré z nich bolo možno vzťahovať na Motulkove vybrané texty, to však nie absolútne. Zaujímavá bola koncepcia B. Hillebranda z publikácie *Mensch und Raum im Roman. Studien zu Keller, Stifter, Fontane* (Človek a priestor v románe. Štúdie ku Kellerovi, Stifterovi, Fontanemu). B. Hillebrand tu totiž v typologickom triedení funkcie priestoru rozlišuje dva základné typy: *fundamentálny (primárny)* a *elementárny (sekundárny)*. V prvom prípade skúma geografický (spoločenský) priestor a v druhom zážitkový priestor. Členenie môže byť problematické z hľadiska hraníc oboch typov priestoru. Eva Höhn v tejto súvislosti pripomína, že „vzhľadom na ich funkcie totiž neprechádza medzi primárnym a sekundárnym (resp. spoločenským a zážitkovým priestorom) žiadna hranica. Hranicu

najmä v niekoľkých motivických rovinách. Najčastejšie ho možno v daných zbierkach identifikovať ako miesto „pozemského“ i metafyzického bytia aj nebytia. Takto je explicitne vnímaný priestor vymedzený skutočne v prvom rade len ku konkrétne geograficky vymedzeným miestam. Ako príklad možno uviesť autorom uplatňovaný motív rodného kraja, konkrétnejšie Hornádu, ktorý nie je u Motulka ani v knižke *Na Božej brúske* novým prvkom; aplikoval ho aj v skôr vydaných zbierkach. Pováčšine sa spája s reminiscentným ohliadaním sa do minulosti, resp. s reflektovaním plynutia času. Vidieť to napríklad v básni *Jesenné žnivá* zo zbierky *Na Božej brúske*: „hornádska voda žitím snivá (...) Tá voda zmiatla letné bytie / a urodila sivé žnivá“. Reminiscentnú podobu majú aj motívy hrozivých udalostí v osudoch ľudstva, ktoré sa spájajú tiež s konkrétne geograficky vymedzeným priestorom. Jednotlivé reflexie striedajú básne apokalyptických vízií. Tu už lyrický subjekt nevystupuje len ako pokorná, vnútorne vyrovnaná bytosť, ale zobrazuje sa aj v kontextoch a postojoch, zvyrazňujúcich trýznivú bolesť spomienok a desivú hrozbu reality. Koncipovanie takýchto Motulkových básní možno znázorniť v lineárnom koncepte: apokalyptické vízie – výstraha/lament/vzbura – prosba/odprosenie – návrh na novú zmluvu. Uvedený princíp autor uplatnil najmä v básňach *Potopa* a *Telegrafická správa o zemetrasení*. Okrem iného sú to básne typu *nomen omen*, a tak už z názvu jasne predznačujú, čo bude predmetom záujmu lyrického subjektu. Zároveň majú i výrazné naturalistické ladenie a podobne ako to robil autor v zbierke *Čas Herodes*, priamočiara a bez ostychu vypovedá, podáva svedectvá o skutočnostiach dávno minulých. Margita Kániková vo svojej recenzii *Do večnosti sa vchádza boso* pripomína, že verše Jána Motulka sú síce prepletené láskou a vierou v Boha, ale aj vierou „v schopnosť človeka zabrániť zničeniu svojej planéty“³³. Zuzana Turzová ale vo svojom recenznom príspevku *Otázniky nad cestami ľudstva* v naznačenom kontexte nevyjadruje rovnaké optimistické indikátory. Konštatuje v ňom, že každé konanie človeka má svoje následky, tie však už nezvratne anticipujú indicie skazy, zániku: „Autor si všíma javy, ktoré poznačili svet natrvalo a ich odvrátenie už nie je možné, lebo ich následky sú všadeprítomné.“³⁴ Udalosti takýchto drám sa týkajú konkrétnych miest vo svete, napr. k teroristickému útoku na budovu Svetového obchodného centra v New Yorku z jedenásteho septembra 2001 v básni *Údel živých* („Dnes / jedenásty deň septembra 2001 / na otvorenej scéne odohral / Satan / generálnu skúšku / na / Súdny deň (...) Pred krídlom supov / (cítiš tých pazúrov nože?) / ochráň nás, ochráň nás, Bože. // Dnes zaspal Mesiac. / Sírová vyšla hviezda. / Kukučie vajcia / praskajú v cudzích hniezdach“), k udalosti amerického napadnutia Iraku v básňach *Odpočítavanie*,

možno vyčleniť medzi priestormi, v ktorých ich autonómia zostáva zachovaná, a medzi priestormi, čo sú samostatné len zdanlivo a ktorých použitie slúži na zobrazenie nepriestorových obsahov. V nich je priestor redukovaný na funkciu sprostredkovateľa, priestorová koncepcia je druhoradá a slúži na zobrazenie primárneho zámeru“ (pozri: HÖHN, Eva. *Problematika literárnej kategórie priestoru z chronologického hľadiska*. In IŠTVÁNFYOVÁ, Zuzana – REICHVELDEROVÁ, Eva – ŠPERKOVÁ, Paulína (eds.) *Dimenzie postmodernej prózy*. [CD-ROM]. České Budějovice 2012, s. 50). Takejto redukovanej funkcii priestoru ako „sprostredkovateľa“ sa Motulko nebráni, viac-menej vyhovuje jeho konštruktu tematickej i motívickej polyvalentnosti. Zuzana Ištvánfyová v hodnotení knihy J. Roznera *Sedem dní do pohrebu*, s odkazom na reflexiu priestoru historicko-spoločenských transformácií na Slovensku, zdôrazňuje skutočnosť, ktorá je Motulkovej koncepcii tvorby vo funkcii „sprostredkovateľa“ najbližšia: „Rozner využíva priestor ako introdukciiu k svojim spomienkam.“ (Ištvánfyová, Zuzana. *Individuálne histórie minulého režimu cez prizmu fikcie a reality*. In HOMOLOVÁ, Eva a kol. (zost.) – BARIAKOVÁ, Zuzana a kol. *Acta Facultatis Humanisticae Universitatis Matthie Belii Neosoliensis: Zborník vedeckých štúdií učiteľov a doktorandov Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bella v Banskej Bystrici*. Banská Bystrica 2010, s. 48-53).

³³ KÁNIKOVÁ, Margita. *Do večnosti sa vchádza boso*: Vyšla nová zbierka básní Jána Motulka *Na Božej brúske*. In *Novinky z radnice*, roč. 17, 2006, č. 1, s. 13.

³⁴ TURZOVÁ, Zuzana. *Otázniky nad cestami ľudstva*. In *Let*, roč. 3, 2007, č. 23, s. 147-148.

Obetovanie jahniat, Agar („Bojím sa, bojím večných / ohňov Kirkuku³⁵. / Bojím sa, bojím, že / vyplamenia zo zemského jadra, / zo samého dna pekla (...) Je nečas pokoja / a kypí vášni more // Krkavcov čierne mraky na obzore (...) Alláh akbar“; „Červeno je, / padá nebies krov (...) Hľad na krv v kraji podnebeskom, / zodvihni ruku s bleskom: // Súď a súď!“; „Vzývam ťa, / púšť žiadostivý Abram, / púšť pieskovité lono Sarai (...) zelená nádej datľových paliem, / oblaž blaženou ťarchavosťou / Agar Zem³⁶. // Vzývam ťa, / modlím sa k tebe, / Jehova, / už milosrdný buď“). Reaguje i na ďalšie hrôzy ľudského konania, ktoré sa dajú priestorovo lokalizovať. Odkazuje na najkrvavejšie drámy, zvnútornené jeho dávnou skúsenosťou vojaka. Tento empirický materiál sa nevytráca z jeho vedomia a vystupuje do popredia pri príležitosti okrúhleho výročia od ukončenia druhej svetovej vojny (1945-2005). Z básne *Námestie šesťdesiat* sa dá identifikovať tragédia v Hirošime a Nagasaki („modlím si vás, anjeli po atóme / (orodujte za nás); / Modlím si vás, kaliky, siroty / a vdovy / (orodujte za nás)“), historická reminiscencia vypálenia slovenských dedín nacistickými vojskami („A modlím si vás, / kosť z kosti domova, / krv z krvi rodu: // Ostrý Grúň a Klak, / (orodujte za nás), / Nemecká, Tokajík / (orodujte za nás)“). Akosi všeobecnejšie pre ich kvantitu ďalej vystupuje opis koncentračných táborov, ktoré konkrétne nelokalizuje, len pripomína ich hrôzy („Modlím si vás, mohyly, kríže hanby / cesty krížovej na tomto Námestí: / Modlím si vás, milióny popul / (orodujte za nás); // modlím si vás, plyn vás oslobodil / (orodujte za nás)“). Martin Kučera v doslove k českému prekladu básnickej skladby *Čas Herodes* v uvedenom kontexte vcelku presne identifikoval Motulkov poetický naturel, odzrkadľujúci introspektívne postoje senzibilného, kresťansky zmysľajúceho introverta: „Z rodiny byl Motulko vybaven niternou vírou v Boha, která ho jednak naplňovala nadějí, útěchou a ve zlých časech i útrpností, na druhé straně obrovským, byť neokázalým soucitem, solidaritou s trpícími (...) Ano, jde o poezii křesťanského humanizmu (...) Motulko není básníkem spirituální abstrakce, ale lyrikem navýsost konkrétním, lyrikem života plně prožívaného. Jako básník sice ovládá umění nové spirituality a nevyhýbá se náboženské motivace, nicméně jeho největší silu vidíme ve zralé, životní zkušenosti zmoudřelé syntéze.“³⁷

Konkrétny životný priestor indikujú aj texty, v ktorých J. Motulko prostredníctvom lyrického subjektu umožňuje percipientovi spoznať jeho interiér bytu (bás. *Návrat z púte*, zb. *Na Božej brúske*), okolie domu a záhradu, najmä vinicu (bás. *Vďakyvzdanie, Adam a Eva*, zb. *Jesenné paberky*), persiflážne poukazuje na charakter ľudí, navštevujúcich kostol („Bol to dobrý rok. / *Stal sa aj zázrak: / Starý Kukuč, / bolševik a šuster, / odmala chromý, / začal chodiť. // Do kostola*“, bás. *Vďakyvzdanie*, zb. *Jesenné paberky*). Upriamuje tiež pozornosť na identifikáciu „priestoru“ v prenesenom zmysle slova, ktorý sprítomňujú osoby, mimoriadne dôležité v jeho živote alebo pripomínajúce mu isté prežitie udalosti: matka (motív rodného kraja, domova), otec (tiež motív domova, ale aj ťažkej práce v Pensylvánii), kamaráti Lajoš a stará Giza (rovnako motív domova a rodného kraja a detstva), Zuzana (motív rodiny, zrodu života), manželka Valéria (motív celoživotnej obety a manželskej opory), Svetoslav Veigl a Aladár Stankovský (motív determinácie, skláňanie sa pre Večnosťou) a osobitné postavenie má postava Giordana Bruna, ktorej venuje pozornosť v oboch knižkách. Posledné tri uvádzané osoby spomína aj z toho dôvodu, že sa vo svojom bytí vyrovnávali s životným priestorom, ktorý k nim nebol zvlášť žičlivý, ak nie aj macošsky odvrhujúci. Zvlášť Giordano Bruno je v knižke *Na Božej brúske* vyobrazený ako nezlomný symbol poznania a v zbierke *Jesenné paberky* sa k tomuto motívu pridružuje i aspekt odhodlania v boji za pravdu vytrvať a v prípade priniesť i potrebné obeť³⁸: „A Giordano Bruno, / aj keď videl / smrť

³⁵ Kirkuk – je zemepisne lokalizovaná oblasť v Iraku.

³⁶ Pozri: Biblia: *Sväté písmo Starého a Nového zákona*. 2. vyd. Trnava 1998, s. 66-67 (Genezis, 16, 1-16).

³⁷ KUČERA, Martin. Básnik čistoty ľudského srdce: Esejistický pokus o portrét Jána Motulka. In MOTULKO, Ján. *Čas Herodes*. Praha 2003, s. 33.

³⁸ Už v sedemdesiatych rokoch dvadsiateho storočia, v (po)normalizačnom procese Motulka mimoriadne

/ pokašliavať za dverami, / sa usmieval / nad tým násilím. // Lebo mu už nad Slnko / jasnejšie bolo, / že ani smrtný tribunál / nepohne Pravdou, / okolo ktorej sa krúti / tuláčka Zem“ (A.D. 1600, zb. *Jesenné paberky*).

K súvislostiam, ktoré dotvárajú rovinu motívov, špecifikovanú ako miesto „pozemského“ i metafyzického bytia i nebytia neodmysliteľne patria i motívy ohliadania sa k minulosti a večnosti, motív odchodu do (ne)priestoru a v neposlednom rade i motív priestoru, spojeného s permanentnou determináciou, a teda aj neustálou formovateľnosťou lyrického subjektu³⁹. Vzájomným preskupovaním lyrický subjekt síce na pozadí latentne vystupujúcich kontextov uvedené motívy enumeratívne navrstvuje, sprítomňuje isté súvislosti a tým zvyrazňuje ich polyvalentný charakter. Ich uplatnenie v básnickom texte je tak v určitom zmysle prejavom invenčnej schopnosti autora neustále variovať, inovovať spracovanie nie príliš odlišných tém. Tak aj motív, ktorý Motulko zavádza v kontexte ohliadania sa za minulosťou, usúvzťažňuje priestorovú lokalizáciu s približnou (inokedy i veľmi presnou) identifikáciou v čase. Práve čas je popri priestore – tak ako ich Motulko nielen vo svojich posledných zbierkach spája s metafyzickými entitami – kategóriou básnicko-ťažšie, ale zato spirituálne plauzibilnejšie uchopiteľnou⁴⁰. Súvzťažnosť uvedených kategórií pri konštruovaní básnických textov Motulkovi skôr vyhovuje než škodí. Práve motív ohliadania sa k večnosti je v zbierkach *Na Božej brúske* a *Jesenné paberky* realizovaný v niekoľkých kontextoch. Nie ojedinele je vnímaný ako neustály kolobeh života (motív kruhu), ukotvený časovými i priestorovými determináciami, napr. v básni *Perpetuum mobile*: „Niečo jak plameň. A voda. / Neuhne sa i sa poddá. // Niečo veselo i krátko. / Gilgameš. I nebožiatko. // Niečo tajomne. A snivo. / Život. Smrť. A smrť a život. // Teda večnosť. Sine fine. / Ku plameňom zrodu plynie“ (zb. *Na Božej brúske*), alebo v básni tej istej zbierky *Premeny*: „Zem, z teba som na svet vzišiel / potomok otca Adama. // V zemi som bol. Už som vyššie / a zem už zase hľadá ma, // ako ma zovrieť v náručí, / tú hrstku zeme márnivej. // Adam už ma tam naučí / byť vo večnosti nažive.“ V ďalších textoch predmetných zbierok je však večnosť omnoho viac čitateľná ako metafyzická kategória (ktorej súčasťou je aj priestorová pulzácia po vertikále). V básni *Lúskanie života* (zb. *Na Božej brúske*) tak špecifikuje

oslovoval aj osud Mikuláša Koperníka, ktorý bol v kontextoch svojho poznania presvedčený, že Ptolemaiova geocentrická teória, podľa ktorej bola Zem nehybným stredom vesmíru a okolo nej obiehalo Slnko a ostatné nebeské telesá, je nepravdivá. Koperníkova heliocentrická teória, ktorá hlásala, že planéty, teda aj naša Zem, obiehajú práve okolo Slnka, svojho centra, bola na vtedajšie časy prevratná, resp. revolučná. Napriek zložitosti dokazovania „heliocentrickej pravdy“, ďalej v istom zmysle myšlienky M. Koperníka rozvíjali G. Bruno, J. Kepler, G. Galilei, ale i napr. I. Newton. Motulkovi všetky tieto osobné revolty spomínaných učencov mimoriadne imponovali, študoval ich učenie a zaujímal sa nielen o ich teórie, ale aj o ich osudy, v ktorých zrejme v konfrontácii s vlastným empirickým základom objavil niektoré súvislosti – hlavne odhodlanie bojovať za dokázanie a presadenie pravdy. Pozri: MOTULKO, Ján. Zastavil Slnko a pohol Zem: Výročie UNESCO: 500 rokov od narodenia Mikuláša Koperníka: Nesmrteľný Poliak, astronóm, humanista, lekár: Geniálneho Torunčana oslavuje celý kultúrny svet. In *Katolícke noviny*, roč. 88, 1973, č. 7, s. 4.

³⁹ Pozri: BRUNCLÍK, Jozef. Výzva k odovzdanosti a k neustálej formovateľnosti. In *Romboid*, roč. 41, 2006, č. 8, s.77-78.

⁴⁰ Motulkovo reflektovanie kategórie času korešponduje s Augustiniovským vnímaním stvorenia sveta. Aurelius Augustinus sa domnieva v kontexte determinácií metafyzických entít, že vesmír vznikol počínom bytosti (Boha), ktorá mala moc a silu ho stvoriť z ničoho (ceatio et nihilo). O jestvovaní stvorených vecí Augustín píše: „Pozoroval som ostatné veci, ktoré sú pod tebou a nahliadol som, že nemajú ani absolútneho bytia, ani absolútneho nebytia. Bytia majú síce, lebo sú od teba: nebytie tiež, lebo nie sú tým, čím si ty. To jediné je totiž skutočné bytie, ktoré sa nemení“ (PAŠTEKA, Július. (zodp. red.) *Sv. Augustín. Vyznania*. Prekl. J. Kováč. 4. vyd. (v Lúči 1. vyd.). Bratislava 1997, s. 185). Čas je práve pre onú nemeniteľnosť a všetrvácnosť „skutočného“ absolútneho bytia neporovnateľnou entitou: „Nijaký čas nie je súčasťou s tebou, lebo ty zostávaš nemeniteľný“ (PAŠTEKA, Sv. Augustín. *Vyznania*, s. 326).

telesný i duchovný princíp: „Škrupina. A dnu ja som / suché jadro (...) Ale ja, to jadro, / ktoré vnútri hostí, / presvitám za obzory / pozemskosti: // Škrupina ohňu. / Zemi moje kosti. / A jadro? / Do večnosti“. Samotné ohliadanie sa k večnosti autor prepája najčastejšie s motívom odchodu do (ne) priestoru, nekonečna – konečna. Realizácia odchodu je vo väčšine prípadov nežiadaná, vynútená, no lyrický subjekt je s ňou stotožnený, je na ňu v samej podstate pripravený. Vníma ju ako nevyhnutnosť kolobehu života nie nezúčastnene, práveže z jeho postojov možno vydedukovať fakt, že všetko, o čom píše, sa dotýka aj jeho samého. Obsiahnutie nekonečna situuje do kozmického priestoru prostredníctvom Mliečnej cesty, Slnka, hviezd a ďalších vesmírnych telies; nekonkretizuje, nepredstavuje si ich lokalizáciu explicitne, i keď tie zrejme majú svoj dokázateľný priestor vo Vesmíre. Obrazy nekonečna stavia na básnickom približovaní a konkretizovaní „netelesnosti“, nesmrtnosti, asociovaním bezlimitnosti, neohraničenosti, indeterminizmu lyrického subjektu. Zároveň však môžu byť negáciou k dočasným dobrám (najmä materiálnym), ale i možnostiam ovplyvňovať svoje ďalšie konanie a bytie. Motulko postoj lyrického subjektu zoštylizoval tak, aby asocioval vedomie možného konca telesného jestvovania a odovzdanosť k pripravenosti tento akt prijať. Aspekty „netelesnosti“ v jeho vnímaní sú zároveň možnosťou a vierou v dosiahnutie Univerza, ktoré vníma ako alfu a omegu všetkého, ako prvotného a konečného hýbateľa, obsiahnutého v konkrétnom i všeobecnom, hmatateľnom i metafyzickom priestore. Takouto entitou je v poézii uvedených zbierok absolútne bytie – Boh. Motulko touto entitou nenarába iba ako s všeobecne platným a zaužívaným pojmom; je hlavne prostriedkom hlbokej reflexnej úvahy, ktorá sa podľa M. Kučeru u autora prejavuje v „schopnosti ponoru do metafyzickej oblasti, prekračujúci horizont jedinečnosti“⁴¹. Kontemplatívny ráz však poézia relevantných zbierok prvoplánovo neprodukuje, keďže ho v určitom kontexte zámerne stiera, ale prezentuje sa persiflážnym, jemne ironizujúcim a ojedinele aj sarkastickým postojom k predmetnej skutočnosti a zároveň i nemožnosťou ovplyvniť priebeh a charakter skutočnosti⁴²: „Keď Božia ruka bude / v červenom spektre / nameriavať minulú / našu prítomnosť, / kde sme v jeho pláne boli, / kde sme v našej pýche žili, / žili nesmrtnosť, / nájde / nič (...) Áno, / ostala už len múdrosť / rozosiatych neurónov / z našich / posmrtných všesvetov.“ (bás. *Vzdych* – zb. *Jesenné paberky*).

V kontexte motívu „nechceného“ prechodu do (ne)priestoru, nekonečna, v zmysle jeho konkretizovanej špecifikácie možno dokladovať onú nechcenosť vo veršoch básne *Nanebovstupovanie pary* (zb. *Na Božej brúske*): „Po horúčkovitom dýchaní / podnebská para. / Keď srdce bubnuje, / aj snehový čardáš. / I zamrzajúci život / v ladovej prierube. // Tie nenávratné prechody / cez hranice skupenstiev / do / celý život nechcenej večnosti! (...) naozaj práve dnes ma trápi / budúca bolesť, / ktorá tu ostane / po tej včerajšej smädnej vode / po tom snehovom harmatanci, / po tom vražednom lade.“ Obava z naplnenia očakávaného scenára presvitá aj z veršov básne *Návrat z púte* (zb. *Na Božej brúske*): „Možno sa už zjarí, / ale mňa chytá zima za srdce. / Lebo deň duje zdola nahor.“⁴³ Lyrický subjekt sa zaoberá aj otázkou plnohodnotného bytia v starobe. Keďže je zamestnaný neustále sa množiacimi otázkami možného ďalšieho jestvovania-jestvovania, jeho výhľady v danom kontexte

⁴¹ KUČERA, *Básnik čistoty lidského srdce*, s. 33.

⁴² Názorným príkladom v uvedenom kontexte je básen *Posledné* zo zbierky *Na Božej brúske*: „Tak ešte krok a koniec básni, / už viac ťa anjel nepozdraví. / Ohňostroj sloviak ticho zhasni / jak paškál veľkonočnej slávy. // Tak: strmý krok a od nekonečna / nesú ťa vlny rokov hore. / Ruku Ti núka Cesta mliečna / privieš ťa k Slnku na obzore. // Vyzuješ telo nepotreby. / Na zemi ostal z neho ošoh. / Netreba ti ho v tvojom nebi: / do večnosti sa vchádza boso. // A odhodíš aj slová zrebné. / Už sú ti, chvála nepotrebné.“

⁴³ Postoje lyrického subjektu akosi nadnesene rezonujú aj v spomienke na posledné slová umierajúceho otca, ktorý vtipným glosovaním zaháňa príchod smrti: „(Ale keď jeho invalidný / jazyk / zo zarosených oblokov / čítal smrtku, / medzi riadkami som našiel / už len túžbu.) // Nikdy mi už nikto, / nikto / také dobré neuvarí. // (A potom len tak spakruky / dodal:) // Možno Pánboh, / lebo sa ma už nevie / a nevie dočkať. // Už idem, už idem, / keď je taký / netrzeplivý. // S obedom.“

nie sú príliš optimistické: „Byť starý, čo to znamená? / Byť či nebyť (...) Byť vzduch i mráz, / byť sama voda, / byť čas (...) byť všade i nikde, / v istote i prelude. // A byť i potom, / keď už bolo. / I keď už nebude“ (Tiene, zb. *Na Božej brúske*). Predmetné obavy ústia v postoje na konci celej básnickej zbierky, ktoré sú skoncipované rozlúčkovo. Takýto moment je prítomný – v súvislosti s celostným vnímaním Motulkovej poézie – už v *Havranej zime* a lyrický subjekt je, zdá sa, v tomto kontexte „nedobrovoľne“ vysporiadaný: „Keď odídem, / havran zakráka / nado mnou. // A vtedy / vypadne mu ukradnutý orech / na moju truhlu. // Rana z milosti.“ (bás. *Keď odídem*, zb. *Na Božej brúske*); „Tak sedím za stolom. / Na rozhréšenie čakám. / Dni ľahli popolom. / Za ohník však vďaka. // Za ohník však vďaka“ (bás. ***, zb. *Jesenné paberky*).

V Motulkovej zbierke *Na Božej brúske* sa vyskytuje priestor aj v kontexte, ktorý mu vymedzuje sama poézia – slúži najmä ako prostriedok úvah o význame poézie a zmysle poetického snaženia autora. Veľakrát si kladol otázku, či to, čo básnický koncipuje, má adekvátnu kvalitu, či jeho texty pretrvávajú, či nezaniknú vo virvare každodenného života. Poéziu nielen tvoril, ale sa ňou najmä opájal (prevrstvujúc najmä estetické kategórie pravdy, dobra a krásy) a nasycoval (zvlášť metafyzicky). Bola v jeho prípade nevysloviteľnou potrebou zaznamenať percepčne uchopiteľné i nadzmyslové vnemy. Báseň *Prosebné* zo zbierky *Na Božej brúske* tak v istom zmysle znie ako krédo básnika: „Nasýť ma báseň, / keď som už hladný slova. // A sýť ma zase, / keď ma chceš tvrdo kovať. // Opoj ma, báseň, / keď budem smädný teba. // Dovoľ mi v hlase / potom sa sýto nebať.“

Báseň je v Motulkovom prípade zároveň životnou potrebou⁴⁴, katarziou, záznamom o bytí i nebytí (minulom, prítomnom, budúcom), bez nej by pravdepodobne Motulko nebol básnikom; i keď on sám vehementne odmietal takýto atribút autochtónnej podoby autorstva, veď jeho texty (podľa svojich vyjadrení) nevznikali ako dôsledok autorskej kreativity v kontextoch estetického princípu poiesis, ale boli vraj vždy istým dokázateľným postojom lyrického subjektu k metafyzickej entite – Absolútnu – Bohu⁴⁵. To, že prijíma jeho determináciu nie ako nutnú skutočnosť všemohúcnosti absolútneho hýbateľa, nie je v jeho prípade novinka. V snahe písať kvalitnú duchovnú poéziu sa pokúša nastaviť ako prostredník – médium, no sám sa však neštylizuje do úlohy hlásateľa Božích zámerov a cieľov, ale s blahosklonnosťou je otvorený a zároveň i vďačný vnuknutiam Ducha Svätého⁴⁶ – múze, ktorá v spojitosti s Motulkovými introvertnými postojmi vyznieva

⁴⁴ Formulácia básne ako životnej potreby je prevzatá z recenzie Teofila Klasa, ktorý ďalej pripomína, že aj samotný život je pre Motulka akoby básňou – niekedy nádhernou, subtilnou a lyrickou, inokedy kostrbatou a tenziu vyvolávajúcou katarziou, ktorej cieľom je priblížiť autorský subjekt k dokonalosti. Tá je v prípade jeho básní dôsledkom akceptácie determinácie na pomyselné vertikále Boh – človek. Motulko život zároveň podľa T. Klasa „ako báseň precituje a žije. Ale vie, že sám ho nevybrúsi do náležitej dokonalosti“ (In KLAS, Teofil. „A odhodíš aj slová zrebné“. In *Kultúra*, roč. 9, 2006, č. 4, s. 9.). Princíp vnímania poézie ako životnej potreby si Motulko neuzurpoval len pre seba, ale ho napríklad asocioval aj pri spomienke na básnika – kňaza Svetoslava Veigla vo veršoch básne *Pegas v preši*: „Krútia sa, krútia kolá mlyna. / Namletá múdra múčka, kde si? / Hľa, k Slnku až sa Pegas vzpína / a s poéziou život miesi. // Tak: V mene Otca, v mene Syna / Slnko je zlaté, nezhasína. // Bolo i bude: tu i kdesi, / hoci je celý život v preši.“ (zb. *Na Božej brúske*).

⁴⁵ Dokázateľný postoj lyrického subjektu vo vzťahu k metafyzickej veličine – Absolútnu, Bohu už bola predmetom uvažovania napr. v štúdiách BRUNCLÍK, Jozef. *Tvorivé vzopnutia sa básnika Jána Motulka a etablovanie jeho poézie v kontexte slovenskej literatúry*. In KERULOVÁ, Marta – BRUNCLÍK, Jozef (eds.). *Šesťkrát cesta za autorom: Habitus staronových tvorcov literárnych dejín*. Nitra 2010, s. 139-163; BRUNCLÍK, Jozef. *Metafyzické istoty Motulkovej zbierky V mimózach vietor*. In PRÍHODOVÁ, Edita (ed.). *Kontexty a inšpirácie katolíckej moderny*. Ružomberok 2011, s. 51-65.

⁴⁶ „Viete, Duch Svätý vane kade chce. Keď sa ešte zastaví dakedy pri mne a ponúkne mi niečo zo svojich darov, zapíšem to a rád ponúknem ďalej...“ Pozri: BELKOVÁ, Zuzana. (red.) *V mimózach vietor: Literárne pásmo o živote a diele básnika Jána Motulku* [rozhlásokový dokument]. Rádio Devín, 21. 2. 2004, 09.00 h. Obdobnú formu odovzdanosti sa metafyzickému hýbateľovi a s tým súvisiaci princíp formovateľnosti

navonok síce ako potencia, no hlavne ako výzva k odovzdanosti a neustálej formovateľnosti⁴⁷: „Brúsim si slová. / A ty ma, Bože, / vybrúsiť môžeš / do slov sa schovať (...) Zder ma hoc z kože, / lebo len jachcem, / veď ty ma Bože, / vybrúsiť môžeš, // ak sa ti zachce“ (zb. *Na Božej brúske*, bás. *Na Božej brúske*).

Priestor básne v bytí autora má podľa predchádzajúcich riadkov nezastupiteľnú funkciu. V súvislosti s očakávaním „zbavenia sa telesnosti“ ho viac ako blízka prítomnosť fyzickej pomínutelnosti zarmucuje nemožnosť ďalej sa viacej umelecky vyjadrovať, nemožnosť ďalej tvoriť. Súvťažné entity ako fyzické bytie a báseň, pomínutelnosť a nemožnosť tvorby vytvárajú ostrý protiklad. Nebyť, nejestvovať teda znamená koniec novým básňam a i keď to lyrický subjekt berie ako fakt, tento postoj sa Motulkovi neprezentoval jednoducho. S nádychom persifláže formuluje verše v básni *Posledné*: „Tak ešte krok a koniec básní, / už viac tá anjel nepozdraví. / Ohňostroj slovíek ticho zhasní (...) vyzuješ telo nepotreby (...) netreba ti ho v tvojom nebi (...) A odhodíš aj slová zrebné. / Už sú ti, chvála nepotrebné“ (zb. *Na Božej brúske*). Podobné indikátory nezadržateľnosti času, spojené s bytím a nebytím vystihuje i ďalšia báseň rovnakej zbierky *Stotina atómov*. Motulkova fotografická kariéra bola v minulosti iba chabou náhradou za nemožnosť oficiálne knižne publikovať. Predsa však bola pre neho cennou skúsenosťou a inšpiratívnym fenoménom. Verše o metodológii fotografovania, o váhe a dôsledkoch statických záberov aplikuje na časopriestorové indikátory, z ktorých nadovšetko presvitá nezastavitelnosť času a jeho pomínutelnosť. Fotografia tak umožňuje v predkladanej básni zachytiť, zaevidovať, zaznamenať *stotinu atómov*, nedokáže však zdržať plynutie času. Vizualizovaná okamihová časopriestorová prítomnosť fotografie je mementom pre lyrický subjekt, že udalosť zachytená v statike je dočasne večná a život je večne dočasný: „A je to také jednoduché: / Zaostriť a stlačiť spúšť (...) Tak: čo bolo ako živé, / zakliate je v negatívne (...) cvakla spúšť, no / život sa v tej chvíli pobral ďalej, / hoci stokrát za sekundu kamenel, / zastavil sa, padol, potkol sa, / o svoju čiernobielu / stotinu / atómov života a smrti“ (bás. *Stotina atómov*, zb. *Na Božej brúske*).

Ján Motulko väčšinu básní, ktoré nemohol oficiálne publikovať v čase politickej neslobody, knižne uverejnil až v zbierkach *Zobúdzanie popola* a *Fialové žalmy*, časť svojich námetov a zdrojov z minulosti v nich vyčerpil. Dosiahnutím istých mét sa jeho tvorivá aktivita sústredila na básne s kontemplatívnym podtextom, ktoré sa v posledných štyroch vydaných zbierkach niesli v znamení sebareflexných postojov, orientujúc tak lyrický subjekt ku katarzii. V područí metafyzických korektívov, v uvedomovaní si fyzickej pomínutelnosti, v neustálom dozvuku osobne percipovanej a politicky determinovanej empirie a drásavých udalostí ľudstva dozrieva v básnikovi teologicko-filozofujúca entita, s ktorou sa s naznačenými súvislosťami pokúša vyrovnáť literárne. Toto vyrovnávanie sa deje vždy v niekoľkých rovinách súčasne, z čoho si básnik vytvoril model koncipovania zbierok svojej pomiléniovej lyriky. Včlenil doň aj pesimizmus staroby, ktorý ho motivoval zahájiť sebaspytovací proces v reliabilnom móde, utvrdzovať sa v otázkach o plauzibilitnosti svojich postojov v spoločenskom i literárnom kontexte. S otázkou fyzickej pomínutelnosti je síce teologicky vysporiadaný, predsa však za takto oficializovaným postojom latentne presvitá obava, strach a neistota. Prekrýva ju reminiscentným glosovaním svojej minulosti (detstva a mladosti zvlášť),

uvedeným korektívom vidieť aj v Augustínových Vyznaniach: „Umelcovi si dal telo, dal si mu ducha, ktorý ovláda údy, dal si mu látku, z ktorej môže tvoriť, dal si mu bystrosť umu, aby pochopil umenie, aby si najprv vo svojom vnútri vedel predstaviť to, čo tvorí potom navonok. Dal si mu zmysly, ktorými prenáša svoju vnútornú predstavu do hmoty, zmysly zas neskoršie oznamujú myslí, čo bolo už urobené, aby sa presvedčila, že dielo bolo dobre vykonané. Toto všetko chváli teba, svojho Stvoriteľa“ (PAŠTEKA, *Sv. Augustín. Vyznania*, s. 320).

⁴⁷ Pozri: BRUNCLÍK, *Výzva k odovzdanosti*, s. 77-78.

v ktorej ako styčný bod nad všetkým čnie lokalita rodného kraja a priestor domova i osôb jeho rodiny, ktoré ich spoluutvárali a naplňali významom.

SUMMARY: POLYVALENCE AS A MODEL OF JÁN MOTULKO'S POETIC TESTIMONIES. Since Ján Motulko could not publish his work during the time which lacked political freedom, most of his poems were published in the collections *Zobúdzanie popola* [Waking up the Ashes] and *Fialové žalmy* [Violet Psalms]. Publishing his poems, part of the poet's inspiration of the past had thus been utilized. After some of his aims had been reached, the poet's creative activity turned to the poems with a contemplative subtext. The last four collections document his self-reflective attitudes and orientation of his lyrical subject towards catharsis. Metaphysical constraints, physical transience, ever-present understanding of the politically determined empirical world and tragic historical events contributed to the poet's theological-philosophical realization which faced all those aspects of life with a literal and imaginative framework. This realization is based on several simultaneous layers which result in a model that the poet uses in his collections written after 2000. The model integrates the pessimism of old age which motivated him to initiate a self-questioning process and consider the questions of the plausibility of one's attitudes in a social and literary context. Even though the issue of physical transience is theologically comprehended and understood, there is some concern, fear and uncertainty which still can be felt. The poet tries to hide them behind the reminiscent glosses of his past (particularly his childhood and youth). The places are connected with the category of home and with his relatives who made those places meaningful.

PhDr. Jozef Brunclík, PhD.
Katedra slovenskej literatúry
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta
Štefánikova 67
949 74 Nitra
jbrunclik@ukf.sk

RECENZIE / BOOK REVIEWS

MÁCELOVÁ, Marta. *Slovania vo Zvolenskej kotline*. Kraków : Wydawnictwo Towarzystwa Słowaków w Polsce, 2013. 132 s. ISBN 978-83-7490-656-2

Donedávna patrila Zvolenská kotlina medzi archeologicky aj historicky menej prebádané oblasti. Situácia sa zmenila predovšetkým v poslednom období vďaka práci kolektívu katedry histórie FF UMB v Banskej Bystrici a pobočke Archeologického ústavu SAV vo Zvolene. Publikovaných bolo viacero článkov a monografií. Minulý rok bola vydaná publikácia *Slovania vo Zvolenskej kotline* od Marty Mácelovej, ktorá celý svoj profesijný výskum zamerala práve na uvedenú oblasť.

Autorka v monografii podáva pohľad na osídlenie Zvolenskej kotliny v období od prelomu 6. a 7. storočia až do 12. storočia. Svoju prácu rozdelila na viacero kapitol. Na začiatku predstavuje základné práce o sledovanej problematike. Nasleduje časť, kde opisuje geografické vymedzenie kotliny a približuje základné poznatky o jej prírodnom prostredí (geomorfologická stavba, hydrologické a pedologické pomery, podnebie, fauna a flóra). Tretia kapitola podáva prehľad doterajšieho stavu bádania z archeologického pohľadu. Vo štvrtjej a piatej stati sa Marta Mácelová venuje výsledkom výskumu otvorených sídlisk, hradísk, ako aj samostatne stojacim objektom rôznej funkcie (obydlia, hospodárske stavby, dielne a pece). Podstatnú časť monografie tvorí analýza hmotnej kultúry a jej časové zaradenie. Autorka rozdelila materiál získaný pri archeologických výskumoch na keramiku, kovové, kostené a kamenné predmety. Samotnú keramiku zoradila podľa chronológie. Najstaršia slovanská keramika pochádza zo skúmaných oblastí, ako sú Zvolen-Haputka a Horné zeme v katastri Sliach. V prípade popisu kovových predmetov autorka uvádza analógie aj z iných slovanských lokalít. Okrem toho v prípade železných predmetov využíva poznatky z metalurgickej analýzy, ktorá napríklad svedčí o vyspelosti kováčov,

ktorí pôsobili na sídlisku v Sliachi na Horných zemiach. Na tejto lokalite sa predpokladá existencia špecializovanej remeselnej výroby. Následne Marta Mácelová stručne pojednáva o charakteristike osídlenia kotliny. Okrem poľnohospodárstva, chovu zvierat, remesiel a hutníctva železa sa vyjadruje hlavne k problematike vývoja osídlenia v 6. – 12. storočí. Na základe doterajšieho súpisu lokalít predpokladá, že vo včasnom stredoveku existovali dva sídelné mikroregióny (Sliach a Zvolen), ktoré tvorili zázemie hradisku Priekopa vo Zvolene. Usudzuje, že tretím mikroregiónom vo Zvolenskej kotline bola Banská Bystrica, kde archeologický výskum včasnostredovekého horizontu komplikuje zástavba z neskorších období. Samostatnú časť publikácie tvorí katalóg slovanských lokalít, ktoré sú zoradené podľa abecedy. Pri každej z nich je podľa možností uvedená presná poloha, nálezové okolnosti, stručný opis náleziska, datovanie, literatúra a uloženie nálezov.

Monografia poskytuje podrobné informácie o osídlení Zvolenskej kotliny vo včasnom stredoveku. Môže slúžiť ako východisko pre ďalší výskum. Text je doplnený predovšetkým čiernobielymi kresbami a fotografiami nálezov. Značná časť z nich je prvýkrát publikovaná. Bohatá je farebná príloha umiestnená na konci knihy. Obsahuje najmä zábery jednotlivých odkrytých objektov.

Peter Ivanič

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

ВЕЛЕВ, Илија. *Византиско-Македонски Книжевни Врски*. Скопје : Институтот за македонска литература при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, 2012. ISBN 978-9989-886-82-9

Elektronické publikácie zažívajú v poslednom desaťročí obrovský rozmach a postupne si získavajú väčší okruh čitateľov. Inštitút macedónskej literatúry v Skopje sa podujal vydávať aj takouto formou práce svojich pracovníkov. Profesor Ilija Velev patrí medzi popredných odborníkov na stredovekú literatúru nielen

v Macedónsku. Venuje sa predovšetkým literárnej histórii, paleoslavistike a byzantológii. Napísal niekoľko desiatok monografií a cez 300 štúdií. V roku 2005 mu vyšla v Skopje publikácia s názvom *Byzantsko-macedónske knižné vzťahy* a práve jej prepracovaná elektronická verzia vznikla v roku 2012. Bohato ilustrovaná publikácia s rozsahom 542 strán sa po spustení CD-Romu inštaluje sama. Ako prehliadač sa dá použiť Adobe Flash player. Text je vizuálne spracovaný formou klasickej knihy. Pomocou nástrojov prehliadača sa v ňom dá listovať ako pri bežnom čítaní.

Ilija Velev sa v monografii zameril na štúdium vzťahov medzi územím historického Macedónska a Byzantskou ríšou. Byzantsko-macedónske vzťahy sú úzko prepojené po stránke historickej, duchovnej i kultúrnej. Pozornosť upriamil najmä na kultúrne paralely z pohľadu stredovekej literatúry. Autor sa pri koncipovaní publikácie oprel o svoj vlastný dlhoročný výskum, ktorý doplnil o informácie z existujúcej literatúry. Samotná práca je prehľadne a logicky členená. Ilija Velev približuje hneď v úvodnej časti historické osudy Macedónska najprv v staroveku a v rozsiahlejšej podobe v období existencie Byzancie. Za počiatok zrodu Byzantského impéria pokladá 11. máj 330, keď cisár Konštantín Veľký vyhlásil pôvodne grécku osadu Byzantion za hlavné sídlo Rímskej ríše, ktoré bolo neskôr označované ako Konštantínopol. Hlavná časť publikácie je venovaná priamo byzantsko-macedónskym literárnym vzťahom. V jej úvode Ilija Velev približuje rozmanitosť byzantskej stredovekej literatúry a upriamuje pozornosť na jej žánre. Zdôrazňuje, že väčšina zachovaných diel má teologicko-filozofický charakter. Pokračuje dvoma podkapitolami, v ktorých približuje životy a známe práce významných neskorantických a byzantských autorov. Najprv sa zameril na osobnosti, ktorých diela boli prekladané alebo prepisované na území historického Macedónska. Následne uvádza rovnakým spôsobom aj autorov, ktorých životné osudy sú spájané so spomínanou oblasťou. Samostatná časť je venovaná dielu solúnskych bratov, ako aj cyrilo-metodskej tradícii. Výsledok seriózneho

výskumu a detailných znalostí problematiky sa odzrkadľuje aj v uvedenej výberovej literatúre.

Publikáciu možno hodnotiť ako prehľadovú prácu, ktorá pomáha získať odborníkom i laikom ucelený pohľad na skúmanú problematiku. Práve elektronická forma vydania totiž umožňuje jej využitie aj pri univerzitnej výučbe. Študent tak pútaním spôsobom nadobúda nové poznatky.

Chvályhodné je, že Ilija Velev si dal záležať aj na celkovej prezentácii CD-Rom-u a nezostal iba pri klasickom PDF formáte. Umelecký dojem spravovania publikácie umocňujú sprievodné symfonické skladby nahrané Macedónskou filharmóniou pod dirigentskou taktovkou Borjana Caneva. Recenzovaný CD-Rom možno hodnotiť ako modernú publikáciu, ktorá sa snaží priblížiť čitateľovi vedeckú prácu aj zaujímavým grafickým prevedením. Okrem obrazového materiálu umiestneného priamo v texte totiž monografia obsahuje vo svojej záverečnej časti viac ako sto strán farebných príloh.

Peter Ivanič

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

JAKIMOVSKA-TOSHIC, Maja. *Literary and Cultural Models in Macedonian Medieval Literature : Literary-Research Studies*. Skopje : Self-published edition, 2013. 156 s. ISBN 978-9989-57-960-8

Publikácia *Literárne a kultúrne modely v macedónskej stredovekej literatúre* predstavuje syntetizujúci výstup literárnovedného bádania medievalistky Maji Jakimovskej-Tošič. V tematických kapitolách, ktoré segmentujú deväť štúdií na tri celky, vstupuje do troch oblastí stredovekej literatúry, z ktorých sa každá istým spôsobom dotýka aj cyrilo-metodskeho literárneho okruhu. Táto doména je v jednotlivých kapitolách prezentovaná s prihliadnutím na dobovú a regionálnu rôznorodosť prejavov náboženskej empirie, preto prácu s pôvodnou i prekladovou tvorbou autorka nevyhnutne zasadzujú do historicko-kultúrnej reality.

Charakter publikácie, ktorá zďaleka nepredstavuje iba súhrn interpretačných vstupov do vybraných diel, naznačuje už prvá kapitola. Načrtnuté duchovné tendencie a vývinové osobitosti stredovekej literatúry sú späté s ďalšími sociálno-politickými, historickými a kultúrnymi okolnosťami. Macedónsku literárnu tradíciu v tomto zmysle ovplyvnila existencia byzantskej kultúry, ktorá umožnila kumuláciu prejavov helenizmu, kresťanstva a mysticko-filozofickej eschatológie východnej pravoslávnej cirkvi. Takéto a podobné prepojenia generujú vzájomné prieniky jednotlivých tvorivých konceptov, čím vytvárajú určité modely presahujúce hranice i etnikum. Do oblasti literárnej produkcie sa transformovali ako obdobné zobrazovacie postupy, spoločné námety alebo univerzálne motívy, ktoré prvá kapitola príkladne zachytáva v analýze početných tematických presahov a adaptácií legend o Alexandrovi Veľkom.

Druhá kapitola, počtom štúdií najrozsiahlejšia, je zameraná na odkaz a činnosť svätých Klimenta a Nauma v Ochride, pričom čiastočne reflektuje aj veľkomoravskú misiu. Pracuje s prameňmi gréckej a slovanskej spisby, ktoré dokumentujú ich pôsobenie a vplyv na dobovú i súčasnú literárnu a kultúrnu južnoslovanskú tradíciu. Ide o okruh štúdií najbezprostrednejšie spätých s cyrilo-metodskou problematikou, ktorá je v macedónskej kultúre výraznejšie oživovaná v intenciách rozvinutia kultu sv. Klimenta, preto Jakimovska-Toshic venuje zvláštnu pozornosť jeho pôvodnej nábožensko-didaktickej a homiletickej tvorbe. Záverečná kapitola je zameraná na ďalší literárno-kultúrny model uplatnený pri zobrazení Konštantína Veľkého – kultúrnej ikony ochridskej oblasti, v určitom zmysle prepájajúcej tzv. východ a západ. Práve hagiografickým spracovaním životov Konštantína Veľkého a jeho matky Heleny povýšila gréckokatolícka cirkev oboch na „apoštolom rovných“. Keďže aj na západe sa stal Konštantín vzorom kresťanského panovníka, opäť ide o preklopenie pomyselných hraníc odlišných heretických výkladov a dobových dualistických konceptov, ktoré autorka ďalej podrobne rozvíja aj v súvislosti s eschatológiou.

Odborná publikácia pripravená v dvoch jazykoch (macedónsky a anglický) rozhodne nie je prácou určenou výlučne pre macedónsku literárnu vedu, ale má predpoklady stať sa spoľahlivou oporou komparatívneho literárnovedného skúmania. Prináša množstvo podnetov pre ďalšiu medzinárodnú diskusiu zaoberajúcu sa taktiež vzájomnými kultúrnymi a literárnymi prienkami slovanskej proveniencie.

Martina Zajíčková

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

ČAJKA, František. Církevněslovanská legenda o svatě Anastázii. Praha : Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., 2011. 240 s. ISBN 978-80-86420-44-8

Dějiny přímého výzkumu českocírkevněslovanských památek se datují od dvacátých let 19. století, kdy ruský badatel A. Ch. Vostokov objevil rukopis s textem První staroslověnské legendy o sv. Václavu. Byla to první památka, která potvrdila dřívější předpoklad, že se církevněslovanské písemnictví po vyhnání Metodějových žáků z Velké Moravy dostalo i na území raně přemyslovských Čech a že se zde spolu se slovanskou liturgií pěstovalo i po latinizaci křesťanského obřadu a kultury.

Během téměř dvou staletí, která od Vostokovova nálezu uplynula, byly nalezeny desítky dalších rukopisů a počet památek, které byly pravděpodobně sepsány v raně přemyslovských Čechách, se značně rozrostl. Badatelé z řad filologů se věnovali především souhrnnému zhodnocení daného písemnictví či příspěvkům k dílčím problémům jednotlivých památek. U většiny těchto textů však zatím postrádáme jejich kritické edice s připojenými indexy verborum, zásluhou kterých by památky mohly být zpřístupněny široké veřejnosti a byly by dobře použitelné pro další bádání. V tomto směru představuje nejnovější analytický příspěvek k problematice českocírkevněslovanského písemnictví monografie Františka Čajky s názvem *Českocírkevněslovanská legenda o svatě Anastázii*, v níž autor prokazuje prostřednictvím jazykové a textologické analýzy a širšího

historického kontextu český původ církevněslovanského překladu latinského znění legendy o sv. Anastázii (dále Anast).

Text knihy je rozdělen do dvou kapitol. V první kapitole F. Čajka podává přehled církevněslovanských památek, jejichž původ bývá kladen do přemyslovských Čech 10.-11. století. Ke každé památce uvádí základní odbornou literaturu a shrnuje vývoj jejího přijímání do okruhu českocírkevněslovanských památek a jednotlivých problémů, které se k tomuto zařazení váží. V závěru kapitoly se F. Čajka věnuje i vývoji bádání o kontinuitě slovanského písemnictví a liturgie mezi Velkou Moravou a přemyslovskými Čechami.

Druhá, rozsáhlejší kapitola nese název *Legenda o svaté Anastázii*. Po stručných dějinách výzkumu Anast F. Čajka podrobuje analýze otázku legendární tradice a rozvoje kultu sv. Anastázie. Zde se autor monografie musel vypořádat s faktem, že se v křesťanské hagiografii objevují dvě Anastázie spojené s Římem – Anastázie Starší a Anastázie Vdova, jež byly v legendárních tradicích často zaměňovány. F. Čajka zde dále rekapituluje rozšíření kultu sv. Anastázie, které může být pro konečnou dataci a lokaci vzniku Anast určující.

V další části kapitoly F. Čajka předkládá popis rukopisů, v nichž se Anast zachovala. Dlouhou dobu byly známy pouze čtyři církevněslovanské rukopisy s textem Anast – jeden rukopis srbské redakce a tři rukopisy ruské redakce církevní slovanštiny. F. Čajka však tento počet rozšířil objevem dalších čtyř rukopisů, které pozornosti badatelů do té doby unikaly. Protože se F. Čajka hledání dalších rukopisů nevzdal ani po vydání své monografie, podařilo se mu v loňském roce pořídit další dva ruskocírkevněslovanské prepisy Anast – v prvním případě se jedná o rukopis původně Jegorovovy sbírky č. 279 pocházející z 15. století, který je dnes uložen v Ruské národní knihovně v Moskvě. Druhé rukopisné znění bylo součástí kodexu původně Trojicko-sergijevské lávry a pochází z roku 1630. Také tento kodex je nyní uložen ve fondu Ruské národní knihovny¹.

¹ Znění tohoto rukopisu s připojenou studií zveřejnil F. Čajka v roce 2012, viz ЧАЙКА, Ф. Житие

Po popisu rukopisů přichází základní stavební kámen celé monografie, a sice nová edice Anast (s. 72-87). Za základní text F. Čajka zvolil ruskocírkevněslovanský rukopis Q. I. 320, k němuž uvedl různocnění ze všech ostatních slovanských rukopisů. Primární latinskou paralelu představuje v edici milánský rukopis z 12. století, dříve vydaný G. Kappellem (viz s. 60-61). I k tomuto rukopisu jsou připojena různocnění ze zbývajících dvou latinských textů, které pocházejí z bavorského prostředí 9. století. Na edici legendy navazuje přehledně zpracovaný staroslověnský index verborum, v němž F. Čajka uvádí latinské paralely lemmatizovaných hesel a v soupisech výskytů staroslověnských lexémů předkládá i jejich gramatická určení. Zvláštním znakem (hvězdičkou) označuje ta slova, jejichž výskyt není doložen v excerpční bázi *Slovníku jazyka staroslověnského*. Ačkoliv je staroslověnský heslář důkladně a pečlivě zpracován, dovolíme si zde uvést okrajovou poznámku, že by pro další výzkum Anast i celého okruhu českocírkevněslovanských památek bylo vhodné vytvořit i „obrácený“ heslář, tedy latinsko-staroslověnský.

Po indexu verborum následuje textologický, jazykový a lexikální rozbor Anast (s. 127-187), v němž F. Čajka prokazatelně potvrzuje předpoklad, že všechny slovanské rukopisy Anast vycházejí ze společného nedochovaného archetypu a nebyly překládány nezávisle na sobě. Mimo jiné pro to svědčí společná koruptela v podobě propria anosъ v překladu za lat. apellativum anus – „stará žena, stařenka“ (s. 127) a také výskyt stsl. *veštъ* ve zřejmém významu „osoba ženského pohlaví“ (s. 167).

Prostřednictvím všestranné analýzy lingvistického i extralingvistického charakteru dospívá F. Čajka k závěru, že prvotní překlad Anast může být skutečně svázán s přemyslovskými Čechami 11. století. Jako nejpravděpodobnější uvádí F. Čajka dvě hypotézy.

свв. Анастасии и Хрисогона по русскому списку XVII века: текстологические наблюдения. In ЕФИМОВА, В. С. (ed.). *Славянское и балканское языкознание*. Палеославистика: слово и текст. Москва 2012, s. 235-252.

Překlad mohl být pořízen buď v Uhrách, kde našli v polovině 11. století útočiště mniši ze Sázavského kláštera po jejich vypuzení knížetem Spytihněvem II. Památka zde mohla být přeložena k počtě patronky uherské královny Anastázie Jaroslavny, dcery kyjevského panovníka Jaroslava Moudrého a manželky uherského krále Ondřeje I. (1046-1060). Druhá hypotéza souvisí s rozšířením kultu sv. Anastázie a sv. Chrysogona v Bavorsku, kam byly v polovině jedenáctého století přeneseny jejich ostatky. Bavorské kláštery tak mohly díky jejich doloženým kontaktům zprostředkovat latinskou předlohu českému prostředí.

Monografie Františka Čajky je přehledně zpracovaná a odkrývá další, dosud komplexně nezpracovanou tematiku českokírkevněslovenského písemnictví. Doufejme, že badatelé v budoucnu podobným způsobem zpracují i ostatní církevněslovenské památky, u kterých se český původ zatím jen předpokládá.

Tato recenze vznikla v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. 12, Historie v interdisciplinární perspektivě; podprogram č. 205 605 Profilace – asimilace – koexistence – integrace – reflexe (vývoj jazykových, konfesních, etnických a národních identit v areálu východní a jihovýchodní Evropy).

Martina Chromá
Univerzita Karlova v Praze

(Chybou redakcie bola recenzia uverejnená v Konštantínových listoch 6/2013 v neúplnej podobe, a preto sa redakcia autorke ospravedlňuje a uverejňuje recenziu v úplnej verzii.)

HOMZA, Martin – LUKAČKA, Ján – BUDAK, Neven (eds.). Slovakia and Croatia: Historical Parallels and Connections (until 1780). Bratislava: PostScriptum, 2013, 446 s. ISBN 978-80-89567-20-1

Publikácia vznikla ako zborník prác, ktoré odzneli na konferencii konanej v júni 2011 pod rovnomenným názvom *Slovensko a Chorvátsko: Historické paralely a vzťahy*

(do roku 1780). Išlo o doposiaľ prvú konferenciu svojho druhu na Slovensku s bohatou účasťou popredných zahraničných bádateľov z Ukrajiny, Srbska, Maďarska, Poľska, Českej republiky a, samozrejme, Chorvátska. Na konferencii odznelo vyše 50 príspevkov, ktoré začiatkom tohto kalendárneho roka vyšli aj v knižnej podobe.

Editormi sú prof. Mgr. Martin Homza, PhD. s prof. PhDr. Jánom Lukačkom, PhD. z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave a prof. Neven Budak, PhD. z Filozofickej fakulty Záhrebskej univerzity.

Za príspevkami autorov netreba hľadať žiadnu umelú snahu o násilné nachádzanie podobností historického či kultúrneho vývoja krajín. Tieto skôr poukazujú na spoločné tradície Chorvátska a Slovenska. Nachádzajú spoločné prvky v oblasti politických záujmov, cirkevných dejín, vplyvu vládnucich elít nad ich územiami, sledujú tiež kultúrno-umelecké podobnosti, problematiku šľachtického stavu či migráciu slovenského a chorvátskeho obyvateľstva.

Publikácia je založená na osemstoročnom spoluzití dnešných Chorvátov a Slovákov v spoločných štátnych útvaroch – v Uhorskom kráľovstve a v habsburskej monarchii. Zachytáva obdobie európskeho stredoveku a novoveku do roku 1780.

Počas celého obdobia môžeme nájsť viaceré známe paralely v dejinách chorvátsko-slovenských vzťahov – či už je to písmo, ktoré na územie dnešného Chorvátska doniesli sv. Cyril a Metod a udržalo sa tu až do 19. storočia, spoločná tradícia v zachovávaní úcty solúnskym bratom, migrácia obyvateľstva počas osmanskej hrozby či kroky podnikané na politickom poli počas rokov 1848 – 1849 alebo spoločná účasť v tzv. Malej dohode. Zborník však v tomto ohľade zachádza ešte ďalej – nachádza nové spojivá, podobné črty, príbuzné deje, analógie.

Práca je rozčlenená do viacerých tematických celkov – čítanie otvára okruh venujúci sa etnogenéze, historiografii a hagiografii. Tu sú príspevky venujúce sa samotnej slovenskej a chorvátskej etnogenéze, migrácii obyvateľstva a etnicite v stredoveku. Analyzovaná je

tzv. pohostinná teória prijatia starouhorského kmeňového zväzu v Karpatskej kotline či podaný obraz slovanského sveta tak, ako bol vykreslený vo francúzskych prameňoch 11. storočia. Druhá téma je zameraná na kráľovské rody. Vďaka nej sa čitateľ oboznamuje s rodom Zápoľských z dôb pred bitkou pri Moháči, s osobnosťou Štefana z Anjou alebo sleduje aktivity Jána Korvína v Slavónsku, v Chorvátsku a na Slovensku. Vysokej šľachte je venovaná nasledujúca stať. Za pozornosť tu určite stoja také príspevky, ako napríklad *Kniežatá z Krbavy na území dnešného Slovenska; Rodina Ilockých – chorvátsky šľachtický rod slovenského pôvodu?*; *Gróf Tomáš zo Sv. Jura, veľmož zo Slovenska, a bán chorvátsko-dalmátskeho kráľovstva*. Zborník prác pokračuje nižšou šľachtou, kde sa okrem iného dostáva pozornosti aj témam paralel autonómnych stredovekých komunít na Slovensku a v Chorvátsku, porovnávané sú privilegované komunity „Campus Zagrebiensis“ a „Parvus comitatus“. Za štúdiami z umenovedy nasledujú tri príspevky venované Chorvátom na Slovensku a Slovákom v Chorvátsku. Siedma téma je vyčlenená novoveku – prezentuje chorvátsky slavizmus jezuitov na území dnešného Slovenska v 16. a 17. storočí, osobu Jána Pálfiho – uhorského palatína a chorvátskeho bána alebo napríklad Trnavskú univerzitu a Chorvátov. Cyklus uzatvára ôsma, posledná kapitola s názvom *Cirkevné dejiny a Miscellanea*. Záver tvoria dodatky v podobe zoznamu skratiek a pôvodu obrazovej prílohy. Súčasťou knihy sú aj príhovory organizátorov a hostí konferencie, nachádzajúce sa na začiatku zborníka.

Samotné príspevky z konferencie poukazujú okrem nastolenia nových tém a otázok i na to, že výskum sa v niektorých oblastiach nachádza len na úplnom začiatku – ako príklad možno uviesť obdobie novoveku, v rámci ktorého boli naznačené určité pretínajúce sa linky vývoja, ale na druhej strane aj samotní autori priznali, že tu existuje viac bielych miest než tých prebádaných. Podobná situácia zatiaľ pretrváva aj v téme spoločných bodov cirkevných dejín.

Široký okruh výskumu predmetných vzťahov, ale i širšie vymedzenie sledovaného

časového obdobia, dáva možnosti na využitie výsledkov početnou skupinou vedcov, a to nielen z radov historikov, ale tiež bádateľov z príbuzných vedných odborov. Potenciál vybraných okruhov tém, ale zároveň nabáda i na ďalší možný interdisciplinárny výskum vybraných problémov.

Keďže jednotlivé štúdie sú uverejnené najmä v anglickom jazyku – s výnimkou niekoľkých v nemčine – kniha má predpoklady preraziť aj na širšom medzinárodnom vedeckom poli. Pre domáceho čitateľa môže byť prínosnou v spracovaní takých námetov, ktoré doteraz slovenskou historickou obcou neboli hlbšie rozpracované. Atraktivitu publikácie zvyšuje obrazová dokumentácia zvlášť bohatá najmä v časti, ktorá sa venuje umenovede.

Účastníci konferencie vyjadrili zámer pokračovať v bádani a vo vzájomnom odovzdávaní si informácií o historickom vývoji území Slovenska a Chorvátska aj po roku 1780, čo podnietilo k prísľubu organizovania ďalšieho spoločného vedeckého podujatia. Je teda možné, že sa onedlho dočkáme pokračovania tejto publikácie, ktoré nám zodpovie na ďalšie, doteraz nedoriešené otázky paralel chorvátsko-slovenských vzťahov.

Zuzana Hasarová

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

ŽEŇUCH, Peter. Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии / Pramene k byzantsko-slovanskej tradícii a kultúre na Slovensku : Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae IV. Roma – Bratislava : Košice : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Pontificio Istituto Orientale – Slovenský komitét slavistov – Centrum spirituality Východ-Západ Michala Lacka, 2013. 482 s. ISBN 978-88-7210387-6. ISBN 978-80-89489-10-7.

Historický a kultúrny obraz Slovenska kreovala difúzia dlhodobého spolužitia príslušníkov viacerých etník a konfesií. O problematike byzantsko-slovanskej kultúry na Slovensku vzniklo

v priebehu posledných dvoch dekád mnoho cenných prác. V roku 2013 sa do čitateľského obehu dostala kniha, ktorá má ambíciu pomôcť zorientovať sa v rozvetvenej problematike jazykových, etnických, konfesiónálnych a kultúrnych vzťahov predovšetkým v regiónoch Slovenska, kde prevažovala iná ako latinská tradícia.

Výskum pamiatok byzantsko-slovanskej tradície patrí už do zaužívaného výskumného programu Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV. Nová publikácia z autorskej dielne Petra Žeňucha prezentuje výsledky niekoľkoročných archívnych a terénnych výskumov cyrilských rukopisných pamiatok z prostredia východného Slovenska. Toto písomníctvo predstavuje dôležitý doklad duchovného a kultúrneho odkazu zviazaného s cyrilo-metodskou misiou. Práve s ňou je spojený viditeľný prienik byzantských výdobytkov do stredoeurópskeho priestoru. Keďže územie súčasného Slovenska predstavovalo premostenie medzi Slaviou Byzantinou a Slaviou Latinou, z hľadiska dnešných tendencií zjednocovania Východu a Západu v kontexte európskej kultúry sú výskumné aktivity zamerané na tento druh písomníctva vysoko aktuálne.

Kultúrne dedičstvo Slovenska sa utváralo na základe duchovných zdrojov kresťanskej tradície. Okrem latinskej duchovnej a cirkevnej tradície sa v kultúrnom povedomí Slovenska, ako jeho neoddeliteľná súčasť, prejavila byzantsko-slovanská tradícia.

Je nesporné, že takúto publikáciu mohol zostaviť jedine skúsený kulturológ a slavista. Ako už z názvu knihy vyplýva, ide o prehľad prameňov s rozsiahlou analýzou a úvodnou štúdiou. V čom môže byť teda takáto práca príťažlivá? Predovšetkým čitateľovi poskytuje vzácnu príležitosť oboznámiť sa so základnými prameňmi výskumu. Iným zaujímavým momentom a trendom je koncipovanie textu kapitol v ruskom jazyku. Táto skutočnosť nie je vonkoncom marginálna. Autori tak nevidane sprístupnili informácie i širokému okruhu zahraničného obecnstva, ktorému ponúkajú fundamentálnu orientáciu v problematike očami slovenských výskumníkov.

Autor v úvodnej štúdií podrobne predstavil kultúrnu identitu medzi Východom a Západom, Slovensko medzi latinským a byzantským kresťanstvom. Zamýšľa sa ďalej nad prvkami tradície byzantsko-slovanskej kultúry na Slovensku, nad kultúrnym a literárnym dedičstvom byzantsko-slovanskej tradície na Slovensku, jazykovou a etnickou identitou. Ďalšou kategóriou je úroveň tvorby v kontexte byzantsko-slovanskej cirkvi na Slovensku a otázka liturgického jazyka. Je očividné, že tieto písomné artefakty tvoria súčasť slovenskej národnej kultúry. Problematiku autor citlivo a vhodne zakomponoval do celoslovenského a európskeho kontextu.

Rozmer byzantsko-slovanskeho písomníctva má z hľadiska národnej kultúry a identity Slovenska jedinečnú a pevnú hodnotu. Jedným z mnohých prínosov zbierky je prezentácia zberu pamiatok tradičného cirkevno-slovanskeho úzu byzantského obradu, v ktorom sa čoraz intenzívnejšie presadzuje spisovný jazyk. Do rozvoja byzantsko-slovanskej tradície frapantne vstupujú rukopisné a niektoré neskôr tlačené texty. Tradícia textov sa odzrkadľuje v liturgickom prostredí, v piesňach a spevoch, opiera sa i o edukačnú, kázňovú a administratívno-právnú prax. Databáza pamiatok byzantskej tradície v danej publikácii obsahuje približne sto prameňov, napísaných medzi 16. – 19. storočím. Písomné pramene sú v edícii členené z hľadiska ich obsahového významu do siedmich skupín: 1. pramene viažuce sa k etnogenéze Slovanov, prijatiu kresťanstva, liturgii, prekladaniu Biblie a výklad učenia podľa tradície cirkvi byzantského obradu, 2. životy svätých, biblické a apokryfické texty, výklady, ponaučenia, exemplá a príklady zo života, 3. preklady evanjeliových perikop a homiletická tvorba, 4. ľudové čítania, cestopisy a ľudové divadlo, 5. paraliturgické piesne, 6. liečiteľské príručky, recepty, ľudové múdrosti, povery a zaklínania, 7. administratívno-právne dokumenty (korešpondencia). Obsah publikácie je zavŕšený analytickými a kritickými komentármi prameňov.

Publikácia dáva dôraz na viacrozmerňný interdisciplinárny pohľad na vývin slovenského písomníctva prostredníctvom písomností

rozmanitého obsahu, ktoré ako duchovné zdroje tradičnej byzantsko-slovanskej kultúrnej a religióznej tradície v karpatskom prostredí mali podstatnú úlohu v celom spektre kultúry. Autor v nej osvetľuje trvalý prínos duchovnej cirkevno-slovanskej písomnej kultúry do kontextu slovenskej kultúry.

Recenzovaná publikácia je napísaná, resp. zostavená na vysokej úrovni, je produktom autorových výskumov, serióznej práce s prameňmi a s publikovanou literatúrou. V jej publikovaní vidieť úsilie a konkrétne kroky autora v jednoznačnom prínose výskumu nielen pre vedecké kruhy.

Martin Hetényi

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

ŽEŇUCH, Peter – UZEŇOVA, Elena S. – ŽEŇUCHOVÁ, Katarína (eds.). Jazyk a kultúra na Slovensku v slovanských a neslovanských súvislostiach. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov a Zemlínске múzeum v Michalovciach, 2013. 250 s. ISBN 978-80-89489-11-4

Poznatky o rozvoji jazyka a kultúry na Slovensku a ich významnom podiele na jazykovo, etnicky a konfesiónálne rozmanitom európskom kultúrnom dedičstve ukazujú, že zaužívané koncepcie a schémy potrebujú nový komplexný pohľad viacerých vedných disciplín. Výsledky aktuálneho poznania bohatej kultúrnej minulosti Slovenska prezentuje monotematický súbor štúdií ako spoločný príspevok k 1150. výročiu príchodu Konštantína a Metoda na naše územie.

Úvodná kapitola približuje slovensko-slovanské dimenzie duchovnej kultúry Slovenska. Peter Žeňuch v nej podčiarkuje význam mnohostranného začlenenia slovenského kultúrno-historického vývinu do formujúceho sa európskeho kontextu, pričom jeho slovenská zložka nestráca svoju identitu.

Nasledujúca štúdia Júlie Dudášovej – Kriššákovej nás oboznamuje s medzinárodným lingvo geografickým projektom pod názvom

Celokarpatský dialektologický atlas v kontexte karpatskej lingvistiky. Rozbor sémantickej štruktúry uvádzaných karpaticizmov potvrdzuje, že karpatská lexika prešla zložitým vývinom, motivovaným procesom dlhodobej a intenzívnej jazykovej interferencie v karpatsko-balkánskom jazykovom areáli.

Členka Ruskej akadémie vied Anna Plotnikova obširne mapuje dlhoročné a širokospektrálne karpatsko-balkánske výskumy na pôde svojej inštitúcie nielen z hľadiska minulosti, ale i súčasných výziev.

Dôkladnú analýzu slovenskej ľudovej tradície v kontexte terénnych etnolingvistických výskumov Karpát a Balkánu uskutočnila Elena S. Uzeňova. Jej výskum, ktorý je na stránkach publikácie predstavený, potvrdil existenciu lexikálnych aj etnokultúrnych balkano-karpaticizmov a tiež karpaticizmov.

V originálnej štúdií *Odras multietnicity karpatského regiónu v slovenskej hydronymii* hodnotí Jaromír Krško koexistenciu viacerých etník na materiáli slovenských názvov tečúcich a stojatých vôd.

Michal Vašíček postavil svoju stať na preštudovaní lexikálnej databázy juhokarpatských dialektov ukrajinského dialektológa Ivana Paňkevyča. Materiál pre slovník ukrajinských juhokarpatských nárečí zbieral Paňkevyč od roku 1920 až do konca svojho života v roku 1958. Súčasný projekt vracajúce sa k jeho bádateľskému dedičstvu dávajú podľa autora nádej, že sa táto jazykovo výnimočne zaujímavá a pestrá oblasť v dohľadnej dobe dočká zaslúženého spracovania svojho lexikálneho bohatstva.

Ďalšia zástupkyňa Ruskej akadémie vied Marina M. Valencova z pozície najnovších výskumov pristúpila k zaujímavému spracovaniu slovenskej démonológie v kontexte celkových karpatských mytologických predstáv. Tematicky naň nadväzuje text ukrajinskej bádateľky Lilije Pidgornej o paralelách a interpretácii slovanskej národnej demonológie.

Folklórna symbolika bielej farby sa stala predmetom rovnomennej štúdie bieloruskej akademičky Iny Šved, ktorá v tejto súvislosti

venuje pozornosť slovensko-bieloruským paralelám.

Stať Lucie Luptákovvej pertraktuje jazykovo-kultúrne vzťahy v (slovanskej) anojkonymii. Autorka sa zamerala na onomastický priestor a mimojazykové determinanty proprií, ktoré sa významne podieľajú na kreovaní výsledného pomenovania s dôrazom na toponymický systém a anojkonymá motivované farbou. Ukázalo sa, že farba ako motivant slovenskej, poľskej a českej anojkonymie sa využíva rovnakým spôsobom vo všetkých troch jazykoch a premieta skutočný jav.

Transformácia symboliky folklórnych zmyslov v literatúre ako forma štylistickej estetizácie textu sa stala stredobodom štúdie Žanny O. Jankovskej. Autorka hľadá odpovede na príklade ukrajinskej romantickej prózy prvej polovice 19. storočia.

Od roku 1999 sa v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV uskutočňuje výskum spojený so systematickým terénnym zberom cyrilských písomností, ktoré sú späté s tradíciou byzantsko-slovanského obradu na Slovensku. O dvoch rukopisných pamiatkach neliturgického charakteru z 18. storočia z Michaloviec sa dočítame v článku Kataríny Žeňuchovej, pracovníčky tohto ústavu. Autorka konštatuje, že interpretácia a analýza skúmaných liečiteľských receptárov si vyžaduje spoluprácu odborníkov z oblasti jazykovedy, medicíny, botaniky, dejín vedy, antropológie, religionistiky a etnológie. Uvedené príklady dokumentujú, že pramenná základňa cyrilských písomností je žánrovo i tematicky pestrá, pričom platí zásada, že vychádza z potrieb spoločnosti.

Zámerom príspevku Svetlany Šašeriny je upriamenie pozornosti na výskum cyrilských rukopisných textov, ktoré boli nájdené v Zakarpatskej oblasti Ukrajiny. Ide o dva rukopisy evanjeliových ponaučení, výkladov a exempli, ktoré vznikli v pravoslávnom kláštore v Ugli.

Pôvodcom zaujímavej state zameranej na duchovné dejiny je Svorad Zavarský, ktorý venuje pozornosť dielu Otia Bachmegyeiana od Š. P. Báčmedeiho, ktoré vyšlo tlačou v Trnave roku 1733. Dielo je významné tým,

že je napísané v polemicko-teologickom žánri, teda literatúre, ktorá obhajuje, resp. popiera pravdy určitej konfesie.

Tematicky osobitne ladené štúdie predstavujú texty zamerané na cyrilo-metodskú problematiku. Uznávaná bulharská akademička Svetlina Nikolova sa vo svojom príspevku pokúsila o rozbor interakcie medzi založením slovanskej písomnosti v roku 863 a bulharskou písomnou kultúrou. Bojka Mirčeva nás oboznamuje s cyrilo-metodskou tradíciou u južných Slovanov prostredníctvom analýzy dvoch prepisov *Služby Konštantína-Cyrila Filozofa* zo 17., resp. z 19. storočia.

Kult sv. Cyrila a Metoda v hagiografickej zbierke *Acta sanctorum*, ktorá kritickým spôsobom podáva hagiografické texty včasnostredovekých a stredovekých svätcov, odкрýva Peter Zubko. Štúdia ukazuje, že život sv. Cyrila a Metoda z uvedenej zbierky bol po stáročia jediným komplexným zdrojom historických informácií o Cyrilovi a Metodovi v neslovanskom západoeurópskom prostredí.

Osobitne cenným prínosom ďalšej štúdie je poukázanie na sv. solúnskych bratoch a ich učeníkoch, teda sedmopočetníkoch, ako na nositeľov hodnôt všeludských, prekračujúcich hranice jedného náboženstva, filozofického smerovania, kultúry, spoločnosti. Jej autorom je Andrej Škoviera, bádateľ, ktorý sa sedmopočetníkom venoval systematicky už vo viacerých cenných publikačných výstupoch.

Do zborníka prispela svojou štúdiou tiež maďarská odborníčka, ktorá odкрýva otázku termínu „Karpatský región“ v súvislosti so sebaurčením v sfére sakrálnej kultúry.

Vplyv folklórnej a duchovnej piesne na interpretáciu liturgických spevov východnej cirkvi na Slovensku približuje Šimon Marinčák. Dôraz na hudbu kladie aj ďalší autor Ladislav Kačic, ktorého stať obsahuje informácie o pôsobení jezuitov, františkánov a piaristov v oblasti kultúry (hudby i školského divadla) na východnom Slovensku v 17. a 18. storočí.

V poslednom príspevku publikácie Vladislav Greštík sumarizuje výskum patrocínia sv. Bazila Veľkého, jedného z trojice významných hierarchov 4. storočia,

na východnom Slovensku. Autor pri skúmaní ikon zobrazujúcich tohto svätca dokazuje, že spolu s ostatnými ikonami v chrámoch sú odrazom tých náboženských pomerov a kultúrno-umeleckých trendov, ktoré dominovali v konkrétnom historicko-kultúrnom období. Možno tak sledovať príklon k tradičnej predchovnenej postbyzantskej forme a štylistike aj inšpiráciu v renesančnej malbe či zľudovené uchopenie vzorov vysokého umenia sprostredkované knižnou grafikou.

Za pozoruhodnú prednosť tejto prospešnej práce považujem schopnosť kolektívu autorov a autoriek spracovať vytýčenú tému vedecky dôveryhodne a plasticky metódami sformulovanými na báze kvalitného heuristického výskumu a po splnení náročných textologických kritérií. Texty zborníka, ktorý vznikol ako výsledok vedeckej konferencie s rovnomeným názvom, považujem za vedecky kvalitné. Jednoznačne ho môžu využiť ďalší bádatelia pri osvetľovaní menej známych i neznámych korelácií kultúrnych dejín Slovenska.

Martin Hetényi

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

ŠKVARNA, Dušan – HUDEK, Adam. Cyril a Metod v historickom vedomí a pamäti 19. a 20. storočia na Slovensku. Bratislava : Typoset Print, 2013. 161 s. ISBN 978-80-970302-8-5

Okrúhle výročia už tradične prajú vzniku nemalého množstva prác s pripomínanou tematikou, akoby už samotné nové monografie, štúdie, články, mali byť oslavou historických osobností či udalostí. Práca Hudeka a Škvarnu však určite nie je len „jednou z mnohých“, práve naopak. Publikácia podáva úplne nový pohľad na dedičstvo a uchovávanie tradície solúnskych bratov, prináša so sebou množstvo nových informácií, podnetných úvah, inšpiratívnych otázok a fundovaných odpovedí na ne.

Časovo je vymedzená 19. a 20. storočím, napriek tomu však ponúka aj stručný prehľad o vzniku a ranom formovaní kultu

Cyrila a Metoda. Rovnako tak neostáva stáť ani pred bránami súčasnej doby, ale snaží sa aspoň v krátkosti naznačiť hlavné prúdy, ktorými sa ubera dnešná historiografia vo svojom záujme o cyrilo-metodskú či veľkomoravskú problematiku.

Vo svojom chronologickom prehľade nás autori sprevádzajú tzv. druhým životom solúnskych bratov už od jeho prvopočiatkov. Práca sa začína objasnením politicko-spoločenskej i cirkevnej situácie po smrti sv. Metoda, pokračuje zánikom Veľkej Moravy a formovaním Uhorského kráľovstva, kde spočiatku, ako autori upozorňujú, preživala pamäťová stopa byzantskej misie skôr ojedinele.

Kľúčovému 19. a 20. storočiu je v knihe venovaná najväčšia pozornosť. Napriek tomu, že publikácia sa počtom strán radí k tým kratším, na výpovednej hodnote práce sa to neodzrkadlilo. Práve naopak, autorom sa podarilo podať na niekoľkých desiatkach strán obsírný výklad danej problematiky dvoch storočí, ktorú preskúmali snáď zo všetkých možných hľadísk. Zachytávajú široké spektrum utvárania, udržiavania a formovania kultu sv. Cyrila a Metoda, všimajú si pripomínanie výročí viazucich sa k cyrilo-metodskej misii, dokumentujú tradičné miesta úcty bratov. Objasňujú vznik historických mýtov, zapojenie Cyrila a Metoda do konštruovaného národného príbehu či využívanie osláv k dosiahnutiu politicko-spoločenských cieľov režimov 19. a 20. storočia. Pozorujú tiež také fenomény, ako vzťah kresťanských cirkví ku kultu sv. Cyrila a Metoda, pestovanie kultu v exile či jeho rôzne prejavy v oblasti umenia, kultúry, literatúry.

I keď je už v názve prezentované primárne zameranie sa na územie Slovenska, je len sympatické, že na miestach, kde sa to javí ako potrebné, autori túto geopolitickú hranicu prekračujú a dokladajú formy pestovania historického povedomia o svätých bratoch zo Solúna aj v zahraničí, a to prostredníctvom po nich pomenovaných kostolov, zakladaných spolkov, osadených sôch, atď.

Výhodou aj pre čitateľa – laika je skutočnosť, že informácie nie sú vytŕhané z historického diania, ale práve naopak, sú zasadené

do dejinného kontextu, politicko-spoločenská atmosféra jednotlivých období je vždy stručne charakterizovaná, doplnená je o faktografiu z cirkevného diania. Monografia sa tak stáva prístupnou a lákavou aj pre neodbornú verejnosť.

Po dočítaní publikácie vzniká dojem veľkého informačného obohatenia, nie však presýtenia. Ako samotní autori v závere naznačujú, ešte stále existujú biele miesta vo výskume cyrilo-metodskej problematiky. Nepopierateľným však ostáva, že práve recenzované dielo zaplnilo veľké množstvo z nich a svojím prístupom k spracovaniu zvolenej témy sa môže stať veľkou inšpiráciou aj pre ďalšie výskumy z oblasti histórie.

Zuzana Hasarová
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

MIRONSKA-HRISTOVSKA, Valentina. *Literary Studies of Macedonian Identity*. Skopje: Institute of Macedonian Literature, 2012. 160 s. ISBN 978-9989-886-91-1

Literárne štúdie o macedónskej identite – ako už z názvu vyplýva – nepredstavujú iba súhrn čírych literárnoteoretických analýz, pretože tieto sú obohatené o historicko-politický aspekt akcentujúci dobovo premenlivý status územnej príslušnosti Macedónska. V princípe je obdobná premenlivosť dobre známa viacerým malým (dnes už samostatným) európskym krajinám na súčasnej mape Európy. Na báze kontinuálneho odvodzovania od čias Rímskej ríše spojenej s byzantskou kultúrou, cez päťstoročnú osmanskú nadvládu, neskôr územnú príslušnosť k Juhoslávii, až po súčasnú samostatnosť, píše Mironska-Hristovska o multietnickej kultúre formujúcej macedónsku identitu. Aj takéto okolnosti sú podľa nej príčinou množstva doposiaľ neobjavených prác a diel s potenciálom objasňovať macedónsku identitu v širších kontextoch.

Obsah desiatich štúdií literárno-dejinného charakteru je venovaný reinterpretácii odborných prác, článkov a literárnych prejavov týkajúcich sa prevažne 19. storočia, no tieto sú reflektované v oveľa širších dobových

súvislostiach, ktoré ovplyvnili macedónsku súčasnosť. Zobrazuje nadnárodnú spoluprácu slavianofilských intelektuálov, vďaka ktorým „macedónska otázka“ rezonovala v širšom povedomí. Oproti takýmto postojom sa v procese dejinného formovania macedónskej identity vynárali expanzívne ambície niektorých národov, čo v rôznych kontextoch (nezriedka sledujúc aj záujmy okolitých krajín) zaznamenávali inonárodní odborníci a médiá. Autorka odkazuje na články odrážajúce historicky zlomové udalosti na Balkáne a priebežne upozorňuje na publikáciu amerického historika s názvom *In the shadow of Olympus: the Emergence of Macedon* (E. N. Borza, 1990), tiež na knihu *Macedonia and Greece: the Struggle to Define a New Balkan Nation* (J. Shea, 1997), ako aj na Velevovu prácu *Vizantisko-makedonski kniževni vrski* (I. Velev, 2005).

Práve 19. storočie charakterizuje Mironska-Hristovska vo viacerých štúdiách ako obdobie vzniku nespočetného množstva prác a beletristickej tvorby zachytávajúcej duchovný, kultúrny a spoločenský život Macedóncov. Reflektuje aktivity tvorcov, lingvistov a zberateľov ľudovej slovesnosti, ktorí podporovali formovanie identity publikovaním odborných kníh, slovníkov, zborníkov, manifestov, memoárov, autobiografií, cestopisov, básní a krátkej prózy (G. Prličev, N. Ochridski, P. Zografski, N. N. Makedonski, K. Šapkarev, M. Cepenkov, V. Mačukovski, K. Grupčev, N. Evro, G. Pulevski, G. P. Bojadžiov a i.). Podrobnejšie analyzuje význam činnosti bratov Dimitara a Konstantina Miladinovcov, ktorí (o. i.) publikovali súbor ľudových macedónskych piesní. Interpretčne vstupuje do Pulevskeho *Macedónskej antológie* (*Makedonska pesnarka*), Cepenkovho *Hlasu Macedónska* (*Glas makedonski*), Černodrinského *Macedónskej krvavej svadby* (*Makedonska krvava svadba*), no najväčšiu pozornosť venuje téme prenasledovania Macedóncov v historických románoch Tashka Georgievského.

Záverečná štúdia *Medzi politikou a pravdou* otvorene vstupuje do diskusie ostro kontrastujúcich názorov na doposiaľ nedoriešenú „macedónsku otázku“. Ide o problém, na ktorý autorka priebežne naráža v celej publikácii,

pretože v súvislosti s témou historického odvodzovania macedónskej identity, ako sa zdá, nemohla opätovným zrážkam zabrániť. Veď zápas o kultúru, dejiny, literatúru, osobnosti a územie, spor vystupujúci z čias Alexandra Veľkého, dodnes pretrváva a skrýva sa pod maskou aktuálneho protirečenia „Macedónska republika verzus FYROM“.

Martina Zajíčková
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

FRATTOLILLO, Angela. *L'identità italiana nella Trieste asburgica. Fano : Sonciniana srl, 2013. 149 s.*

Mesto Terst sa nachádza na severovýchode Talianska. Jeho jedinečná geografická poloha patrí medzi najmarkantnejšie faktory ovplyvňujúce jeho historický vývin, kultúrno-spoločenské smerovanie a celkovú situáciu v rámci mestskej, regionálnej, národnej či celoeurópskej dimenzie. Výnimočnosť Terstu tkvie v tzv. mnohorakosti, ktorú možno kategorizovať do niekoľkých bodov: etnická rozmanitosť, plurilingvizmus, náboženská príslušnosť. Práve z uvedených dôvodov je Terst predmetom mnohých publikácií a štúdií populárno-vedeckého i výsostne odborného charakteru v kontexte literárneho, historického i etnografického bádania v minulosti, ako aj v súčasnosti.

Monotematická publikácia *L'identità italiana nella Trieste asburgica* (Talianska identita v habsburskom Terste) od Angely Frattolillovej z roku 2013 tiež poukazuje na osobitosti tohto mesta s dôrazom na presne vymedzené historické obdobie, ktoré je ústredným predmetom jej záujmu. Práve tzv. habsburské obdobie autorka považuje za najplodnejšie roky z hľadiska literárno-kultúrneho rozkvetu tohto mesta a nezabúda pripomínať dôležitosť podľa nej zabudnutých či okrajovo známych terstských osobností, ktoré nemalou mierou prispeli k jeho vzostupu, ba v niektorých prípadoch významne ovplyvňovali tamojšie spoločenské dianie dokonca s dosahom na jeho mimoteritoriálne ohraničenie.

Hlavným dôvodom na napísanie tejto monografie bolo autorkino presvedčenie, že Terst sa krátko pred vypuknutím prvej svetovej vojny vyznačuje veľmi podnetnými udalosťami, spojenými s významnými osobnosťami, o ktorých zvyšok Talianska neprejavoval dostatočný záujem a zostal tak na okraji jeho pozornosti.

Recenzované dielo je rozčlenené na päť väčších kapitol: *Economia e società* (Hospodárstvo a spoločnosť), *Le più importanti comunità etnico-religiose* (Najvýznamnejšie etnicko-náboženské komunity), *Il panorama culturale* (Kultúrny prehľad), *Le quattro esse* (Štyri S), *Le altre voci* (Ďalšie heslá), ktoré sú ďalej tematicko-logicky diferencované.

Cez úvodnú kapitolu, obsahujúcu stručné dejiny Terstu od jeho vzniku až po súčasnosť, autorka plynule prichádza k etnicko-náboženskej charakteristike terstského obyvateľstva s dôrazom na židovskú, slovinskú a nemeckú komunitu, ktorým sa venuje v troch samostatných podkapitolách. V rámci príliš zovšeobecňujúco znejúceho *Kultúrneho prehľadu* poukazuje iba na niektoré zložky kultúrneho života na prelome 19. a 20. storočia, akými sú tamojšie krúžky a spoločnosti, knižnice, vydavateľstvá, kníhkupectvá či školy. Neopomína existenciu miestnych denníkov, časopisov i kaviarní – intelektuálnych centier. Autorka okrem toho už na tomto mieste predznamenáva prítomnosť a charakter nasledujúcich dvoch kapitol, ktoré sú zamerané výsostne na literárne dianie v uvedenom období. Keďže názov jednej z nich – *Štyri S*, mimochodom veľmi originálny, vopred naznačuje isté ohraničenie (začiatkové písmeno priezvisk štyroch najvýznamnejších terstských literátov: Svevo, Saba, Slataper, bratia Carlo a Gianni Stuparichovci), autorka nechce zostať nič dlžná ani iným, nemenej dôležitým tamojším autorom tej doby, a teda ich uvádza už v predstihu, no prirodzene v kvantitatívne skromnejšej podobe. V poslednej kapitole sa autorka podrobnejšie venuje niekoľkým autorom a autorkám (Michelstaedter, Joyce, Schonbeck (Giotti), Marin, Percoto, Oblath), ktorých tvorba a životná púť boli nejakým spôsobom spojené s Terstom. Okrem biografických údajov pútavým spôsobom zachytáva ich tvorivú

činnosť s uvedením niekoľkých konkrétnych ukážok z ich tvorby.

Z monografie Angely Frattolillovej je možné získať nielen množstvo faktografických informácií, ale zároveň vďaka jej vernému popisu skutočností nadobudnúť rozhľad o skúmanej problematike, ktorú autorka bezpochyby načerpala vlastnými skúsenosťami, hlbokým zameriáním a erudovaným prístupom, čo je v práci na mnohých miestach evidentné.

Martina Lukáčová

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

AVRAMOVSKA, Nataša. *Čitateľská čítanka / Reader's Reader*. Anglický preklad: Ljubica Arsovska, Bela Gligorova, Viktorija Talevska a Saška Pejkovska. Skopje : Dijalog, 2013. 248 s. ISBN 978-608-4683-28-5

Publikácia *Čitateľská čítanka* je dvojjazyčným, macedónsko-anglickým súborom esejí, kritik a štúdií macedónskej literárnej vedkyne, kritičky, redaktorky a prekladateľky Nataše Avramovskej (1965), ktorá v súčasnosti pôsobí ako profesorka v Inštitúte macedónskej literatúry na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Skopje. V súbore nájdeme dvanásť textov zaradených do troch tematických okruhov.

Prvý okruh, nazvaný *Narácie o pamäti kultúry*, obsahuje naratologické sondy do macedónskej prózy 2. polovice 20. storočia (P. Andreevski, O. Nikolova a i.) voľne prechádzajúce do interpretácií súčasnej macedónskej prózy (D. Mihajlovski, Kjorvezirovska a i.). Kontinuita macedónskej prózy nie je len personálna, zabezpečená neustálym vývinom tvorby autorov všetkých generácií. Avramovska ukazuje aj jej ideologicko-kultúrnu kontinuitu, ktorej centrálnym pilierom je jej esenciálna macedónskosť. Táto výrazová kvalita sa premieta nielen do motívov a tém, ale aj do špecifického náhľadu autorov na vlastnú kultúrnu a politickú históriu (napr. postavu Alexandra Veľkého). Niet preto divu, že v prvej štúdii z uvedeného okruhu Avramovska, zdôrazňujúc zmenu paradigmy

oficiálnej histórie po páde socializmu, operuje s postštrukturalistickými pojmami, ako sú oral history, case history, historická metafikcia a pod.

Pri pohľade na práce z prvého, ale aj ďalších okruhov zaujme metodologická „výbava“ autorky. Avramovska pracuje so zrejmom ľahkosťou, akú jej umožňuje práve žáner príležitostnej kritiky (mnohé štúdie vznikli ako predslovy, doslovy či konferenčné príspevky). Operuje so štrukturalistickým inštrumentáriom, no jej horizonty sú širšie. Podľa potreby využíva aj koncepty postštrukturalizmu: okrem už uvedených pojmov problematizujúcich historicitu tak využíva pojmy ako identita, ženské písanie alebo hlas, čím buduje interpretáciu na základe konceptov tzv. feministickej kritiky, alebo pojmy súvisiace s teóriou fikčných svetov. Slovenský čitateľ v Avramovskej štýle implicitne začíti inšpiráciu hlasom M. M. Bachtina, aj keď sa tento autor ako zdroj nikde neuvádza. A nejde len o inšpiráciu odvodenú, keďže, samozrejme, Avramovska pracuje aj s teóriami intertextuality (ktoré Bachtin podnietil), ale ide o akýsi implicitný dialogizmus, otvorenosť argumentácie voči svojmu predmetu. Toto je jedna zo šťastných okolností histórie. Balkánska literárnokritická obec totiž mohla Bachtina recipovať pomerne skoro, a to jednak priamo a jednak zo srbských prekladov. Inšpirácia Bachtinom preto v texte macedónskej kritičky nepôsobí ako akademický manierizmus, ale tvorí jeden z jej vlastných spôsobov artikulácie.

V druhom okruhu na podklade prác prozaičky O. Nikolovej a poetky K. Kulavkovej Avramovska upozorňuje, že aj v súčasnej macedónskej literatúre treba hovoriť o tzv. ženskom písaní, ktoré o ženských témach hovorí „v harmónii a eufónii *reprezentovaného sveta žien* a pre ne *typického spôsobu rozprávania*“ (s. 45). Avramovska v tejto časti od pojmov reprezentácia, fikcia a realita prechádza k pojmom identita, hlas, subjekt a vnímanie. Dokazuje tým, ako sme už naznačili, nielen vlastnú erudíciu, ale najmä bytostnú potrebu kritiky zžiť sa so svojím predmetom. Týmto

sa kritika (aj v jej podaní) vlastne oslobodzuje od ideologických a stereotypných apriorizmov a stáva sa žánrom rovnoprávnym s premenlivou literatúrou v postmodernej situácii.

Proteovský charakter vlastného kritického písania Avramovska v plnej miere dokazuje v poslednom, interdisciplinárnom okruhu kritik. Nazvala ho Divadlo a jazyk performativity. Predmetom kritik v tejto časti je okrem súčasnej macedónskej a chorvátskej dramatiky (K. Čašul, G. Stefanovski, S. Nasev, J. Plevneš a z chorvátskej strany napr. I. Vidić a i.) vlastne jazyk sám. Jazyk všeobecne je, ako dokazuje v interpretáciách Andreevského románu *Nebeska Timjanovna* (1989), nástroj. Vďaka performatívnym rečovým aktom môžeme jazykom meniť nielen naše vnímanie reality, ale aj realitu samotnú. Zaujímavé je, že pri problematike performatívnosti v jazyku Avramovska neostáva len pri deskriptívnych konštatovaniach, ale sa cez psychoanalytickú optiku (J. Lacan a najmä S. Felmanová) pokúša interpretačne uchopiť podstatu performatívnych jazykových aktov. Pri takýchto pokusoch sa dostáva k všeobecným otázkam, a teda jej literárna kritika prechádza do kritickej teórie, ktorá upozorňuje na problém reprezentácie, genderových a národných stereotypov.

Štúdie v knihe *Čitateľská čítanka* treba chápať ako otvorený súbor textov. Takýto zámer autorka nepriamo ukazuje v štúdiu o K. Čašulovi, kde opravuje svoje staršie závery o diele tohto dramatika. I toto dokazuje jej dialogické, otvorené chápanie jazyka ako nástroja, ktorý nás ako svojich používateľov zapletá („tetuje do nás obsahy“) do kultúrnej špecifických diskurzov. Každodenní používatelia jazyka si svoju zakorenenosť vo vlastnej kultúre neuvedomujú, pretože „keď jazyk prejde do sféry skutočnosti, stráca vlastnú autoreflexívnosť, stráca sám seba“ (s. 78). Jazyk literatúry a kritiky nám však umožňuje zachovať si odstup od stereotypov vlastného života. V tom je zmysel literatúry a vďaka tomu sa aj písanie o literatúre mení na písanie o živote.

Avramovska s virtuóznou ľahkosťou strieda metodológie, pohybujúc sa po pohyblivých pieskoch postmodernej literatúry. Prednosťou jej štúdií je, že každá má svoj unikátny hlas, a práve vďaka tejto polyfónnosti zaujímavým a napínavým spôsobom dokumentujú príbehy kvalitnej, hoc aj malej, národnej literatúry s európskymi a svetovými aspiráciami. Tomuto cieľu koniec koncov nasvedčuje aj fakt, že jej kniha je dvojjazyčná. Na margo anglického prekladu, na ktorom sa podieľali až štyri prekladateľky, si však neodpustím aspoň jednu kritickú poznámku na záver. Miestami kvalita prekladu nie je adekvátna, zdá sa, že bol robený narýchlo. Dosvedčujú to najmä preklepy, nekoherentnosť v transkripcii mien autorov, ale aj krkolomné syntaktické kalky a doslovizmy. Ak adresátom takejto reprezentatívnej a naozaj dobrej publikácie má byť aj medzinárodné publikum, mala by tomu zodpovedať aj kvalita prekladu.

Igor Tyšš

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

SPRÁVY/ CHRONICLE

Macedónsko-slovenské literárne, kultúrne a jazykové vzťahy

Vo štvrtok a v piatok 28. a 29. novembra 2013 sa v Sieni Konštantína Filozofa v priestoroch UKF v Nitre uskutočnila 1. medzinárodná macedónsko-slovenská konferencia s názvom *Macedónsko-slovenské literárne, kultúrne a jazykové vzťahy*. Hlavnými organizátormi boli Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre a Inštitút macedónskej literatúry Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Skopje.

Po úvodných slovách v prvej sekcii vystúpil slavista Emil Horák s príspevkom na tému genézy macedónskeho spisovných jazykov. V ňom sa venoval komparácií sociolingvistických podmienok rozvoja spisovných jazykov Slovákov (štúrovská kodifikácia v 1846), Macedóncov (1944) v porovnaní so spisovnými jazykmi iných južnoslovanských národov. Zdôraznil nutnosť uvažovať o vzťahoch medzi Slovákami a Macedóncami z viacerých hľadísk.

Ďalej vystúpila Maja Jakimovska-Tošič s príspevkom o literárnych prácach sv. Metoda, a to hlavne s ohľadom na jeho príspevok do kanonického a civilného práva. Veľkomoravský *Zákon sudnyj ljudem*, ale aj ďalšie právne texty, ako *Nomokánon*, sú podľa autorky špecifickou slovanskou adaptáciou byzantských vzorov, sledujúcou potreby špecifickej moravsko-panónskej cirkevnej a spoločenskej organizácie v 9. storočí.

Ilja Velev hovoril o súvislostiach a dôsledkoch Konštantínovho priekopníckeho činu, vytvorenia prvej slovanskej abecedy, hlaholiky. Všimol si jeho konkrétne historické a kultúrnohistorické pozadie.

Martin Hetényi, Martin Husár, Peter Ivanič, spoluorganizátori a hostitelia, prispeli k téme prezentáciou o archeologických a historických nálezoch a prameňoch v macedónsko-slovenských súvislostiach. Zaujímavé je, že Slovania na území Slovenska a Macedónska figurovali už v 6. storočí, pričom na územie dnešného Macedónska prenikali vojenskými výbojmi zo smeru dnešného Slovenska. Ďalej si všimali situáciu na oboch územiach až do 12. storočia, čo pre územie Slovenska predstavovalo integráciu do Uhorského kráľovstva, kým pre územie Macedónska to znamenalo existenciu na mocenskom prahu dvoch ríš: Bulharskej a Byzantskej. Venovali sa aj kristianizácii na oboch spomenutých územiach.

Ďalej vystúpil Gjorgji Filipov, veľvyslanec Macedónskej republiky na Slovensku. Diplomata rozhodol hovoriť po anglicky a jeho témou boli diplomatické aspekty misie solúnskych bratov na Veľkej Morave. Zdôraznil pojem misionárstva s ohľadom na históriu regiónu: Konštantín a Metod boli nielen učiteľmi, ale aj mierotvorcami a premostovali záujmy vtedajšieho rímskeho západu a byzantského východu.

Dimitar Pandev predniesol referát, v ktorom si všimol *Život sv. Nauma* z dosiaľ málo sledovaného textologického a naratologického hľadiska. Po ňom srbský účastník konferencie, Petar Rokai, hovoril o srbských aspektoch života sv. Metoda, a to najmä vzhľadom na „život“ cyrilometodskej tradície v spoločenskej a cirkevnej sfére.

Archeológ Mile Velčovski na podklade dochovanej materiálnej kultúry hovoril o „mestskej tradícii“ Balkánskeho polostrova, ktorú možno sledovať už od rímskych čias. Stojan Lekoski sa rozhovoril o prvej slovanskej básni, *Proglase*, a to na podklade jeho prekladov do súčasnej slovenčiny i macedónčiny. Upozornil na veľmi dôležitý projekt z iniciatívy Slovenskej národnej knižnice. Filmár a dramatik Jordan Plevneš hovoril o (multimediálnom) obraze Cyrila a Metoda ako o jednej z esencií európskosti v „boji o film“ medzi Európou a Amerikou.

V ďalšom bloku vystúpil lingvista Miroslav Dudok s príspevkom o metaforickej konceptualizácii pomenovaní húb na macedónskom a slovenskom materiáli. Komparatista Zvonko Taneski, jeden z organizátorov konferencie, veľmi pregnantne vymedzil styčné body macedónsko-slovenských (a zákonite aj slovensko-macedónskych) literárnych, kultúrnych a jazykových kontaktov. Elizabeta Šaleva, ďalšia komparatistka, v interpretácii Mitanovej novely *Patagónia* upozornila na bítnické a antiestablišmentové momenty tohto kultového diela. Jej pohľad z hľadiska cudzej kultúry bol jednoznačným obohatením.

Vydavateľ Milan Richter vo svojom príspevku priblížil redakčné a do istej miery aj sociologické a ekonomické súvislosti vydania najnovšieho výberu z básnického diela Mateja Matevského, nestora modernej macedónskej poézie. Sprestrením bolo aj Richterovo živé rozprávanie o osobných stretnutiach s týmto básnikom. Na jeho vystúpenie plynulo nadviazal Igor Tyšš, doktorand Katedry translológie FF UKF, s interpretáciou tejto knihy básní. Literárny vedec Aleksandar Prokopiev diskutoval o postmoderných stratégiách v próze Pavla Vilikovského, ktoré si všimol na základe porovnávania zobrazení socializmu. Renáta Hlavatá, pracovníčka Katedry slovenského jazyka FF UKF, hovorila o štýle odbornej prózy Zvonka Taneskeho z hľadiska autorovej snahy písať „príbehy“ o slovensko-macedónskych vzťahoch.

Posledný blok patrilo literárnym vedcom. Ako prvá vystúpila Nataša Avramovska, ktorá sa pozrela na otázky macedónskej recepcie poézie Milana Rúfusa a Milana Richtera so zreteľom na kultúrno-spoločenské a hodnotové osobitosti ich poetík. Príspevok Vesny Mojsovej-Čepiševskej mal kulturologický charakter: všimla si súvislosti hlaholiky, prvého slovanského písma, s ohľadom na problém tzv. literárnosti. Po nej Angelina Banovnič-Markovska interpretovala zobrazenie totalitného režimu vo Vilikovského *Poslednom koňovi Pompejí*. Naume Radičeski si všimol balkánske a macedónske motívy v poézii prekladateľa balkanistu Františka Lipku. Vladimír Martinovski upozornil na obrazy slovenského mesta v mladej macedónskej poézii, a to na pozadí diela Zvonka Taneskeho a Slavice Gadžovej, ktorí obaja istý čas žili a pôsobili v Nitre. V mestskom chronotopu podľa neho dobre vynikajú interkultúrne aspirácie mladých básnikov. Potom ešte Marina Danilovska analyzovala Slobodov román *Rozum*.

Záver prvého konferenčného dňa patrilo prezentácii publikácií. Okrem iných sa tu predstavil aj macedónsko-slovenský súbor komparatistických skíc o macedónsko-slovenských vzťahoch z dielne Zvonka Taneskeho. Prezentovaný bol aj nitriansky medzinárodný vedecký časopis *Konštantínove listy*.

Už pohľad na bohatstvo a široké spektrum tém z prvého konferenčného dňa naznačuje, že oblasť slovensko-macedónskych vzťahov nie je len vecou paleoslavistov a historikov. Vzťahy Slovenska a Macedónska, to nie je len misia solúnskych bratov a pôsobenie ich žiakov na macedónskom území v 10. storočí. Slovensko-macedónske vzťahy nielenže prerastajú obdobie Veľkej Moravy, ale aj naň v istom zmysle osudovo nadväzujú: výsledkom je večitá kultúrna spätosť a polemika identít, ktorú nezainteresovaný človek, žiaľ, na prvý pohľad ani nemusí vnímať. Táto spätosť je však dôležitá, pretože je – ako nás o tom presvedčila aj prvá macedónsko-slovenská konferencia – stále mimoriadne plodná a prínosná pre obe strany.

Igor Tyšš

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Cyrilo-metodský rok na Ústave pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda

Od príchodu sv. Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu uplynulo 1150 rokov. Táto udalosť sa patrične slávila v slovanských i neslovanských krajinách. Je pochopiteľné, že výnimkou nemohlo byť ani Slovensko. Aktivít v rámci prebiehajúcich jubilejných osláv sa úspešne zhostila aj univerzita, ktorá už takmer dve desaťročia nosí meno jedného zo solúnskych bratov.

V poslednej dobe najmä Filozofická fakulta UKF zamerala pozornosť na kritické vedecké bádanie v oblasti cyrilo-metodského dedičstva v relatívne kontinuálnej a komplexnej podobe. Jej pracovisko, ktoré sa špecializuje na skúmanie cyrilo-metodskej problematiky, stálo za organizáciou viacerých konkrétnych výstupov k téme už v predvečer výročia. V roku 2013 sa kapacity Ústavu pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda sústredili na vhodnú reprezentáciu univerzity prioritne vo forme osvetovej činnosti, vydávania vedeckých publikácií, organizovania odborných podujatí a prezentovania výsledkov svojich výskumov na vedeckých fórach doma i vo svete.

Pracovníci postupne prednášali v Slovenskom národnom múzeu v Bratislave, v Ponitrianskom múzeu, na prestížnej vedeckej konferencii v pražskom Karolíne, v Budapešti, na Ochride v Macedónsku a iných miestach, kde zdarne zastupovali našu univerzitu. Odborný výklad poskytli aj učiteľom na konferencii organizovanej Metodicko-pedagogickým centrom v Mojmírovciach, ako i žiakom na besedách na Základnej škole Benkova a na Piaristickom gymnáziu sv. Jozefa Kalazanského v Nitre. Svoje výsledky práce predostreli aj študentom v rámci výučby na našej univerzite a na výstave venovanej byzantskej misii. V súčasnosti vedú viaceré výskumné a mobilné projekty. Stáli ako sprostredkovateľská inštitúcia tiež za vybudovaním pamätníka sv. Cyrila a Metoda pri Zoborskom moste, ktorý je súčasťou Cesty kresťanskej Európy.

Keďže v tomto roku si partnerská Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Skopje pripomenula 64 rokov svojej existencie, 22. mája pri príležitosti 1150. výročia príchodu misie solúnskych bratov na Veľkú Moravu zorganizovala slávnostnú akadémiu, na ktorú boli pozvaní aj predstavitelia spriatelenej univerzity. Za Univerzitu Konštantína Filozofa sa jej zúčastnila delegácia vedená dekanom Filozofickej fakulty prof. PaedDr. Bernardom Garajom, CSC., ktorej členmi boli aj Martin Hetényi a Peter Ivanič. Naši vyslanci sa mohli bezprostredne oboznámiť s priebehom cyrilo-metodských osláv v jednej z krajín neodmysliteľne zviazaných s cyrilo-metodskou tradíciou. Z bohatého programu slávností možno spomenúť úvodné prijatie rektorom skopskej univerzity prof. Dr. Velimirom Stojkovskim a spomienkovú pobožnosť pri monumentálnom súsoší sv. Cyrila a Metoda v priestoroch univerzitného kampusu, ktorú celebrol metropolita macedónskej pravoslávnej cirkvi Stefan. Následne sa v priestoroch rektorátu odohral akt udelenia titulu Doctor Honoris Causa dlhoročnému rektorovi Lomonosovej moskovskej štátnej univerzity V. A. Sadovničijmu. Vo večerných hodinách sa uskutočnili Dies Academicus. Prezident Macedónskej republiky Gjorge Ivanov tu vo svojom príhovore vyzdvihol špeciálne úlohu Nitry v kontexte významu byzantskej misie pre dejiny Európy. Oficiálny program pokračoval návštevou Inštitútu macedónskej literatúry. Slovensko-macedónska spolupráca, ktorej garantom na akademickej pôde je naša univerzita, sa neskôr prejavila v účasti Petra Ivaniča na prestížnej letnej jazykovej škole macedónskeho jazyka v Ochride a v príprave prvého ročníka slovensko-macedónskej konferencie.

Výsledkom spolupráce s podobnými pracoviskami na riešení projektov a výskumov je niekoľko monografií a zborníkov, viacero štúdií a článkov publikovaných doma aj v zahraničí s množstvom ohlasov. Vydali napríklad reprezentatívne knihy *Cyrilo-metodské dedičstvo a Nitra*, *The Cyrillo-Methodian Mission, Nitra and Constantine the Philosopher University*, vysokoškolskú učebnicu

Kapitoly z dejín západných Slovanov v ranom stredoveku, učebnú pomôcku *Po stopách sv. Cyrila a Metoda – výberová bibliografia českých a slovenských prác za roky 1945 – 2011*. Zostavili nové číslo medzinárodného časopisu *Konštantínove listy*, kolektívnu monografiu *Tradícia a prítomnosť misijného diela sv. Cyrila a Metoda*. Autorská dvojica Peter Ivanič a Martin Hetényi v roku 2013 uviedla do života pútavú monografiu o dejinnom vývoji tekovskej obce Kozárovce.

Za významné obohatenie slovenskej literárnej tvorby a prezentáciu mesta Nitry bol Martinovi Hetényimu a Petrovi Ivaničovi udelený v máji 2013 Ďakovný list primátora mesta Nitry. Martin Hetényi si v novembri 2013 prevzal Vyznamenanie ministra školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky za mimoriadny prínos v oblasti vedy a techniky v kategórii „Pamätný list ministra školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky“ udeľovaný mladým pracovníkom výskumu a vývoja do 35 rokov.

Dňa 15. novembra 2013 sa odborný asistent ústavu, Martin Husár, aktívne zúčastnil sympózia konaného Amsterdamskou univerzitou (Universiteit van Amsterdam) a jej katedrou Slovaných jazykov a kultúry (Slavische talen en culturen). Sympóziu sa realizovalo tiež s podporou Slovenského veľvyslanectva v Hagu a Českého centra v Rotterdame. Uvedené podujatie sa uskutočnilo pri príležitosti 1150. výročia misie Konštantína Filozofa a jeho brata Metoda na Veľkú Moravu pod názvom *1150 jaar Slavisch op schrift. Sporen van Cyrillus en Methodius in de Slavische wereld* (1150 rokov slovanského písma. Stopy Cyrila a Metoda v slovanskom svete). Na sympóziu vystúpilo okrem Martina Husára i sedem lingvistov a jeden odborník v oblasti európskych štúdií z Holandska. Martin Husár na sympóziu vystúpil s príspevkom *Important archaeological monuments and finds regarding Christianity in the territory of Great Moravia* (Dôležité archeologické pamiatky a nálezy týkajúce sa kresťanstva na území Veľkej Moravy).

Naše publikácie *The Cyrillo-Methodian Mission, Nitra and Constantine the Philosopher University* a *Cyrilo-metodské dedičstvo a Nitra* boli prezentované v rámci podujatia *Auf den Spuren der Heiligen Kyrill und Methodius*, ktoré zorganizoval 9. decembra Generálny konzulát Slovenskej republiky v Mníchove v priestoroch Ludwig-Maximilians-Universität. Počas pobytu v Mníchove sa dohodla aj konkrétna spolupráca medzi Filozofickou fakultou našej univerzity a Inštitútom slovenskej filológie v Mníchove.

Do mozaiky podujatí, ktorými prispela naša univerzita do Cyrilo-metodského roka, ideálne zapadli aj ďalšie mimoriadne úspešné vedecké konferencie, výstavy, koncerty, divadelné predstavenia či odhalenie sochy Konštantína Filozofa.

Martin Hetényi, Martin Husár, Peter Ivanič
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre